T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KÜRTÇE TEFSİR VE MEAL BAĞLAMINDA MELA MUHAMMED ŞOŞİKİ'NİN "NURA QELBAN" ADLI KÜRTÇE TEFSİR VE MEAL

Doktara Tezi

Mehmet Tahir PEKİM

Tez Danışmanları

Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK

ANKARA-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KÜRTÇE TEFSİR VE MEAL BAĞLAMINDA MELA MUHAMMED ŞOŞİKİ'NİN "NURA QELBAN" ADLI KÜRTÇE TEFSİR VE MEAL

Doktora Tezi

Mehmet Tahir PEKİM

Tez Danışmanları

Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ

Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK

ANKARA-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KÜRTÇE TEFSİR VE MEAL BAĞLAMINDA MELA MUHAMMED ŞOŞİKİ'NİN "NURA QELBAN" ADLI KÜRTÇE TEFSİR VE MEAL

Doktora Tezi

Tez Danışmanları

Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ

Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ	
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK	
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN	
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	
Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN	

Tez Sınavı Tarihi: 23 Temmuz 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (23/07/2020)

Mehmet Tahir PEKİM

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖNSÖZ V
KISALTMALAR VI
GİRİŞ 1
I. KÜRTLER 11
II. KÜRT DİLİ 17
III. KÜRT MEDRESELERİ 22
IV. ÖNEMLİ KÜRT ÂLİMLERİ 27
BİRİNCİ BÖLÜM 45
COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLLER 45
1.1. KUZEY IRAK BÖLGESİNDE YAPILAN KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂL ÇALIŞMALARI 54
1.1.1. Tefsirler 57
1.1.1.1. Mela Hüseyin Şeyh Sadî ve *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an* Adlı Tefsiri 57
1.1.1.2. Mela Muhammed Xwarzade ve *Tîzkarê îman bo Qewmê Kurdan* Adlı Tefsiri 59
1.1.1.3. Mela Muhammed Koyî ve *Tefsira Kûrdî li Ser Kelamê Xondî* Adlı Tefsiri 60
1.1.1.4. Mela Muhammed Xal ve *Tefsira Xal* Adlı Tefsiri 62
1.1.1.5. Mela Abdulkerim el-Müderris ve *Tefsira Namî bo Qur'ana Pîroz* Adlı Tefsiri 64
1.1.1.6. Mela Osman Abdulaziz ve *Tefsira Qur'ana Pîroz* Adlı Tefsiri 67
1.1.1.7. Mela Mahmud Kelâlî ve *Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an* Adlı Tefsîri 69
1.1.1.8. Nizâmuddin Abdülhamit ve *Tefsira Gûlşen* Adlı Tefsiri 71
1.1.1.9. Mela Hüseyin Marnûsî, Cihâd Barzanî ve *Tefsira Zanîn Rêka Têgihiştina Qur'anê* Adlı Tefsirleri 72
1.1.1.10. Mela Said Zamnakoyî ve *Tefsira Zamnakoyî* Adlı Tefsiri 76
1.1.1.11. Mela Ahmed Kakê Mahmud ve *Tefsira Raman li Mana û Mebesta Qur'an* Adlı Tefsiri 77

1.1.2. Meâller 79
1.1.2.1. Burhan Muhammed Emin ve *Tefsira Asan bo Tegihiştina Qur'an* Adlı Meâli . 79
1.1.2.2. Seyyid Ali Şilanî ve *Tefsira Ronahi ya Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 80
1.1.2.3. Hüseyin Muhammed ve *Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 83
1.1.2.4. İsmail Taha Şahîn Sigêrî ve *Tefsira Jiyan ya Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 84
1.1.2.5. Tahsin İbrahim Doskî ve *Tefsira Sanahî/et-Tefsirü'l-Müyesser* Adlı Meâlî..... 87
1.2. İRAN'DA YAPILAN KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂL ÇALIŞMALARI 93
1.2.1. Tefsirler 95
1.2.1.1. Nasır Subhanî ve Kürtçe Tefsir Çalışmaları 95
1.2.1.2. Mela Mahmud Ahmedî Dêkewlanî ve *Tefsîra Gulbijêr* Adlı Tefsiri 96
1.2.1.3. Muzaffer Purtumah ve *Tefsira Pır Şengê Nûrê Xweda* Adlı Tefsiri 98
1.2.1.4. Mustafa Xeremdıl ve *Şenêy Rahmet* Adlı Tefsiri 99
1.2.1.5. Abdulkadir Tevhidî ve *Tefsira Tewhidî* adlı Tefsiri 100
1.2.2. Meâller 101
1.2.2.1. Muhammed Salih İbrâhîmî ve *Wergeranê Qur'an* Adlı Meâli 101
1.2.2.2. Hejâr el-Mukriyanî ve *Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 104
1.2.2.3. İbrahîm Merdûxî ve *Tişkî le Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 105
1.3. TÜRKİYEDE YAPILAN KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂL ÇALIŞMALARI 105
1.3.1. Tefsirler 113
1.3.1.1. Mehmet Şirin Keskin ve *Tefsira Şirîn Bi Ezmanê Kurdî* Adlı Tefsiri 113
1.3.1.2. Mehdi Okçu ve *Beyânu'l-Kur'ân bi Zimanê Kurdî* Adlı Tefsiri 116
1.3.2. Meâller 119
1.3.2.1. Kamran Ali Bedirhan ve *Ji Tefsira Qur'anê* Adlı Meâli 119

1.3.2.2. Abdullah Varlı ve *Qur'ana Pîroz û Arşa Wêya Bılınd* Adlı Meâli 121

1.3.2.3. Mehmet Demirdağ ve *Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 124

1.3.2.4. Mehmet Top ve *Ronahiya Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 126

1.3.2.5. Hüseyin Gündüz, Said Yıldırım, Mehmet Seyhan ve *Qur'ana Pîroz û Meala Wêya Kurdî* Adlı Meâlleri 128

1.3.2.6. Hanifi Ballı, Abdülkerim Bingöl ve *Qur'ana Pîroz Kurdî-Tirkî Meala wêya İcmalî (Wateya wê ya Kurt û Puxtedar)* Adlı Meâli 131

1.3.3.7. Fikri Bozkurt ve *Qur'ana Kerîm û Meala wêya Kurdî* Adlı Meâli 134

1.3.2.8. Mahmut Yılmaz ve *Tefsira Mahmud/Wergêra Qur'ana Piroz bı Zimanê Kurdî* Adlı Meâli 135

1.3.2.9. Abdullah Baykal ve *Sîwana Qur'anê Meala Qur'ana Pîroz* Adlı Meâli 137

1.4. KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 140

İKİNCİ BÖLÜM 149

MELA MUHAMMED ŞOŞİKÎ'NİN *TEFSİRA QUR'ANÊ NURA QELBAN* ADLI KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLİ 149

2.1. MELA MUHAMMED ŞOŞİKİ (EDEBALİ) 149

2.1.1. Hayatı 149

2.1.2. Eserleri 151

2.2. T*EFSİRA QUR'ANÊ NURA QELBAN* ADLI ÇALIŞMA 151

2.2.1. TEFSİRA QUR'ANÊ NURA QELBAN TEFSİRİ 157

2.2.1.1. Nura Qelban Tefsirinde Kur'ân İlimleri ve Şoşikînin Tefsir Metodu 158

2.2.1.2. Nura Qelban Tefsirinde Fıkhi Tefsir 160

2.2.1.3. Nura Qelban Tefsirinde Bilimsel Tefsir 165

2.2.1.4. Nura Qelban Tefsirinde Arap Dili İlimleri 169

2.2.1.5. Nura Qelban Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl 178

2.2.1.6. Nura Qelban Tefsirinde Muhkem-Müteşâbih 182

2.2.1.7. Nura Qelban Tefsirinde İsrâiliyât 184

2.2.1.8. Nura Qelban Tefsirinde Rivâyet-Dirâyet 191

2.2.1.9. Nura Qelban Tefsirinde İçtimâî Tefsir ve Çağdaş Meseleler 195

2.2.1.10. Nura Qelban Tefsirinde Tasavvufi Tefsir 201

2.2.1.11. Nura Qelban Tefsirinde Kürt Dili 205

2.2.1.12. Nura Qelban Tefsirinde Kelâmi Mulahazalar 212

2.2.1.13. Nura Qelban Tefsirinde Nâsih-Mensûh 217

2.2.1.14. Nura Qelban Tefsirinin Kaynakları 221

2.2.2. NURA QELBAN KÜRTÇE MEÂLİ 226

2.2.2.1. Kürtçe Dil İmkânlarının Çeviriye Yansıması 227

2.2.2.2. Deyimlerin Çevirisi 228

2.2.2.3. Kelime ve Cümle Bazında Hatalı/Eksik Meâl Örnekleri 230

2.2.2.4. Âyetleri Nüzûl Döneminden Sonra Oluşmuş Kavramlarla Meâllendirmek 232

SONUÇ 235

NURA QELBAN TEFSİRİNE AİT RESİMLER 249

KAYNAKÇA 257

ÖZET 272

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere bilimsel araştırmaların amaçlarından biri, yapılacak araştırma konusunun, araştırma bilim dalına yeni ve geçerli bilgiler eklemektir. Tefsir bilim dalında günümüze kadar sayısızca tez çalışmaları yapılmıştır. Klasik-modern, tefsir-meâl, Kur'an ilimleri kavramları ve konulu tefsir kapsamında neredeyse araştırma konusu olmamış çalışma kalmamıştır. Bizler tez konusu belirleme aşamasında özgün bir tez çalışması ararken hocalarımızdan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının henüz araştırılma konusu yapılmadığını öğrendik. Kürtçeyi bilen biri olarak piyasada bulunan birkaç Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasından haberdardık. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse bugün ulaştığımız miktarda Kürtçe Kur'ân çalışmalarının mevcut olacağını tahmin etmiyorduk. Bizler, piyasada bulunan çalışmalar ve bu çalışmalar konusunda yapılmış araştırmaların bir doktora tezine yetmeyeceğini düşünürken bugün ulaştığımız ve genel olarak tanıttığımız Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalardan onlarca doktora tezi çalışmasının yapılması gerektiği sonucuna ulaştık. Ulaştığımız diğer bir sonuç ise son iki yüz yıldır Kürtler ve dillerini araştırma konusu yapan batılı müsteşriklere karşın, İslam âleminde bu çalışmaların hala yeteri kadar yapılmamasıdır.

Kendi konusunda kapsamı itibariyle yeni olan bu çalışmanın başta akademik camianın ve araştırmacıların istifade edeceği önemli bir kaynak çalışma olacağına inanıyorum. Bu çalışmamızın akademik ilkeler çerçevesinde yürütülmesinde ve elinden gelen bütün imkânları bizden esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Akif Koç hocama teşekkürü borç bilir şükranlarımı sunarım. Kürt dili açısından daha iyi bir çalışmanın ortaya çıkmasına yaptığı katkılardan dolayı ikinci danışmanım Prof. Dr. Mehmet Halil Çiçek, tez izleme komitesinde bulunan Prof. Dr. Halis Albayrak ve Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan hocalarıma, çalışmamda emeği geçen tüm dostlarıma, beş yıldır desteklerini benden esirgemeyen ailem ve Ankara'da öğrenci işlerimi takip eden sevgili biraderim Osman Pekim ve ailesine teşekkürü borç bilir şükranlarımı arz ederim.

KISALTMALAR

A.s. :Aleyhi’s-Selâm.

Bkz. :Bakınız.

Bsk. :Baskı.

C. :Cilt.

D. :Doğum.

DİA. :Diyanet İslam Ansiklopedisi.

DİB. :Diyanet İşleri Başkanlığı.

Edt. :Editör/Editörler.

H. :Hicri.

Hz. :Hazreti.

IŞİD. :Irak ve Şam İslam Devleti Örgütü.

İFAV. Yay. :İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

M. :Miladi.

M.Ö. :Milattan önce.

M.S. :Milattan sonra.

MEDAV :Medrese Âlimleri Vakfı.

Ö. :Ölüm.

S. :Sayfa.

S.a.v. :Sallalahu Aleyhi ve Selleme.

SDÜ. :Süleymen Demirel Üniversitesi.

Sh. Nmr. :Sahife Numarası

TDV. :Türkiye Diyenet Vakfı.

Thk. :Tahkik.

Trcm. :Tercüme

V.b. :Ve benzeri.

V.s. :Ve saire.

Yay. :Yayınları.

Yay. Haz. :Yayına Hazırlayan.

GİRİŞ

Allah'ın kelâmı Kur'ân-ı Kerim, indiği günden itibaren Müslümanların hayatını şekillendiren ana kaynak olmuştur. İslam fetihlerinin Arap topraklarını aşmasıyla Arapça inen Kur'ân'ın Arap olmayan ve Arapça bilmiyen yeni Müslümanlar tarafından anlaşılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın bir neticesi olarak zamanla Kur'ân âyetleri farklı dillere tercüme edilmiştir. Kürtler, İslam fetihleriyle çok erken bir tarihte tanışıp Müslüman olmuş İslam ümmetinin önemli bir parçasıdır. Kürtler, geç bir dönemde başlamış olsalar da Kur'ân-ı Kerimi Kürtçe'ye tercüme ederek Kürtçe tefsir ve meâller yazmışlardır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan bu çalışmalar, bugün itibarıyla sayıları doksana yaklaşmış bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı sadece meâl çalışması iken bir kısmı tefsir çalışmasıdır. Bir kısmı Kur'ân'ın bütününü ele alırken diğer bir kısmı sadece bazı sûreleri çalışma konusu yapmıştır. Yapılan bu çalışmaların çoğu yayımlanmıştır.

Şurası bir gerçek ki, İslami ilimlere dair ortaya çıkan Kürtçe kitâbiyatın (literatürün) Müslümanlar tarafından akademik çalışmalara konu edilmesi çok gecikmiştir. Bu anlamda sayıları sekseni aşan Kürtçe tefsir ve meâllerin ilgili akademik camia tarafından değerlendirilmemiş olması ilim adına büyük bir kayıptır. Bu ihmalin önemli siyasi sebepleri vardır. Yine, çeşitli nedenlerle yazı dili yeteri kadar gelişmemiş bir dilde yazılmış kitâbiyatın çalışma konusu yapılması kendine özgü sorunları da beraberinde getirmiştir. Ancak buna karşılık, oryantalistler yüz elli yıldır yoğun bir şekilde Kürtlerle ilgili çalışmalar yapmakta ve bu çalışmalar stratejilere dönüşmektedir. Bunun en basit tezahürü, yakın tarihimizde Kürtler'in yaşadığı ayrılıkçı örgütlenmelerin arkasında faaliyet gösteren odaklar, Kürtler ile ilgili planlarını bu çalışmalardan istifade ederek icra etmektedirler. Bu çalışmalar sayesinde adeta Kürtleri, Kürtler'den daha iyi tanımaktadırlar.

Kürtçe tefsir ve meâller ile ilgili bir tez çalışmasına karar verdiğimizde elimizdeki birkaç Kürtçe meâl ve bunlar hakkındaki sınırlı bilgilerin, bir doktora tez çalışmasına yeterli olup olmadığı noktasında tereddüt yaşadık. Ancak araştırmalar neticesinde ulaştığımız bilgilerin bir doktora tez çalışmasına sığmadığını, bilakis burada birkaç tanesini kısaca tanıtmaya çalıştığımız Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının birçoğunun tek başına bir tez konusu olacağını müşahede ettik. Kendine özgü sorunlarına rağmen

bu çalışma boyunca araştırmamızı tamamen akademik ilkeler çerçevesinde yürütmeye azami hassasiyet gösterdik. Çünkü bu tez çalışmamızın amacı tefsir bilim dalında bakir kalan ve akademik camianın daha önce haberdar olması gerekirken haberdar olmadıkları bu kadar çok sayıda Kürtçe tefsir ve meâli akademik camiaya hatırlatmak ve yeni çalışmalara yol açmaktır.

Kürtçe literatür ile ilgili çalışmaların önündeki zorluklardan biri de kaynak problemidir. Çünkü İslam ümmetinin önemli bir parçası ve azımsanmayacak bir nüfusa sahip Kürtlerle ile ilgili farklı bilim dalları tarafından yapılan akademik çalışmaların çok az olması bir realitedir. Esefle belirtilmesi gerekir ki, yakın bir tarihe kadar Kürtlerle ilgili bir çalışma yaptığınızda oryantalistlerin çalışmaları dışında başvurabileceğiniz pek bir kaynağınızın olmamasıydı. Ancak son yıllarda Kuzey Irak üniversiteleri başta olmak üzere, ülkemizde ve başka ülkelerde Kürtlerle ilgili birçok akademik çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Yapılan ve yapılacak olan bu yeni çalışmalar sayesinde Kürtler ve Kürtçe literatür daha doğru tanınacaktır. Ayrıca bu mütevazı çalışmamız, Kürtler'in şimdiye kadar ortaya çıkardığı Kur'ân tefsir ve meâl çalışmalarını tanıtması açısından büyük bir boşluğu dolduracağını ümit ediyoruz.

Türkçe Kur'ân tefsir ve meâllerine nisbeten Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl yazımına daha geç bir dönemde başlanmıştır. Bu gecikmede birçok faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. Kürt toplumunda ümmet bilincinin yüksek olduğu dönemlerde eğitim dilinin Arapça olması, okuma yazma bilen kesimin çoğunun Arapça'yı da bilmesi, Kürtçe yazı dilinin yeteri kadar gelişmemiş veya bu dilde bir eser yazmanın Arapça bir eser yazmak kadar revaçta olmaması, uzun yıllar Kürtçe bir tefsir ve meâl yazmayı geciktirmiştir. Aynı zamanda dini bilgi ihtiyacını istediği vakit din âlimlerinden temin eden halkın, böyle bir ihtiyacı olmadığı gibi ilim ehlinin de bu çevirilere ihtiyaçları olmamıştır. Çünkü Kürtler'in yaşadığı coğrafyada eğitim faliyeti yürüten medreselerin müfredat dili Arapça olsa da eğitim dili ağırlıklı olarak Kürtçe olmuştur. Dolayısıyla bu medreselerde yetişen Kürt âlimleri, Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerini bir çeviriye gerek duymadan kendileri doğrudan çevirerek halka aktarabilmekteydiler. Ayrıca Kürtler arasında vaaz ve irşad dili de ağırlıklı olarak Kürtçe olmuştur.

Gecikmenin diğer önemli bir sebebi ise Kürtler'in yaşadığı coğrafyadaki siyasal durumdur. Nitekim Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına kadar ki tarihi süreçte

Kürtler'in, kendilerine milliyet ve dil kazandıracak güçlü bir siyasi oluşumları olmamıştır. Osmanlı imparatorluğunun parçalandığı sırada Kürtler'in çoğunluğu Osmanlı vatandaşı iken İmparatorluğun parçalanmasıyla yaşadıkları coğrafya birkaç devlet sınırları içinde kalmıştır. İmparatorluk döneminde dil ve kültür noktasında bir problem yaşanmazken yeni kurulan devletlerde gelişen milliyetçilik ruhunun bir neticesi olarak Kürtler tarafından dillendirilen dilsel ve kültürel talepler, yeni kurulan devletler tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu algı Kürt dili ve kültürü üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Baskı, etki-tepki gereği görünürde Kürt dilinin gelişimini ve Kürtçe eser yazmayı olumsuz etkilerken, tepki yönüyle de alttan Kürt yazı dilinin gelişmesi ve bu dil ile farklı alanlarda eser yazmayı da tetiklemiştir. Uzun süre gizli saklı yapılan bu çalışmalar, zemin bulunca ortaya çıkmıştır.

Günümüzde Kürtler'in yaşadığı ülkelerde Kürt dili ve kültürü hususunda oluşan siyasi esneklik, eskiden yapılan çalışmaların gün yüzüne çıkmasını sağlarken yeni çalışmaları da teşvik etmiştir. Bunun en bariz örneği ülkemizdeki Kürt diliyle yazılan eserlerdir. Doksanlara kadar piyasada çok az sayıda Kürtçe eser görünürken o tarihten sonra biranda kitapçıların raflarında birçok alanda yazılmış Kürtçe eser yer almıştır. Örneğin; Kürtçe tefsir ve meâllere baktığımızda İlk Kürtçe meâl 1994 senesinde basılmışken şimdi piyasada yirmiye yakın Kürtçe tefsir ve meâl çalışması mevcuttur. Aynı durum Kuzey Irak içinde söz konusudur. Örneğin Kuzey Irak'da ilk Kürtçe tefsir çalışmaları 1920'lerde başlamışken Kürtçe tefsir ve meâl sayıları hızla artmıştır. Nitekim günümüzde Kuzey Irak'daki sayıları elliyi aşmış durumdadır.

Genel olarak Kürtçe tefsir ve meâl yazma fikri Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına yakın ortaya çıkmıştır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla İlk Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl örnekleri 1920'lerde Kuzey Irak'ta başlayıp Kürtler'in yaşadığı diğer coğrafyalarda devam etmiştir. Yayımlanan ilk Kürtçe Kur'ân çevirisi, İngiliz müsteşrik Major E. B. Soane (1881-1923) tarafından yapılan bazı âyetlerin Kürtçe çevirisi olup 1920 tarihinde kendi gayretleriyle çıkarılan *Pêşketinâ Süleymânî* dergisinde yayımlanmıştır.[1] Ancak

[1] Muhammed Zeki Beg, *Hülâsetu Tarihu'l-Kûrdi ve'l-Kûrdistân*, Trcm. Muhammed Ali Avni, Kahire 1936, s.291.

yapılan çevirelerin hangi âyetler olduğu ve Kürtçenin hangi lehçesiyle yapıldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Kürt âlimleri tarafından yapılan ilk tam Kürtçe Kur'ân tefsiri ise 1930 senesinde beş cilt olarak Mela Hüseyin Şeyh Sadî (1883-1983) tarafından yazılan *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an* adlı tefsir çalışmasıdır.[2] Erken bir dönemde yazılmasına rağmen ancak 1981 tarihinde tek ciltler halinde parça parça basılmaya başlanmıştır. Ancak henüz tefsirin tümü basılamamıştır. Kuzey Irak'daki çalışmaların çoğu tefsir çalışmalarıdır. Son zamanlarda birkaç tane meâl veya meâl-tefsir çalışması da yapılmıştır. Bunlardan ulaşabildiklerimizin bir kısmını tezimizin birinci bölümünde tanıtacağız. İlk tam Kürtçe meâl çalışması ise Kamran Ali Bedirhan (1895-1978) tarafından yapılan meâl çalışmasıdır. Çalışmasının bir kısmını 1941 senesinde çıkardığı Kürtçe *Hawar* dergisi, bir kısmı da 1945 senesinde yayın hayatına başlayan *Rojâ Nû* gazetesinde *Ji Qur'ana Pîroz* başlığıyla yayınlamıştır. 1941 senesinde Kürtçe Kur'ân meâlinin ilk yayımlanmaya başladığı Hawar dergisinin 27. sayısında şöyle bir not düşmektedir: "*Allah'ın lütfuyla, Kur'ân'ın tefsirini tamamladık.*"[3] Ancak şimdiye kadar tamamı değil; sadece ilk altı sûrenin meâli Paris Kürt Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.[4]

Burada hatırlatılması gereken bir çalışma üstad Muhammed Hamidullah (1908-2002) hocaya aittir. Hamidullah hoca, Medine'de yaşamış Abdülkerim el-Kurdi tarafından 1946 senesinde Kürtçenin Kurmancî lehçesiyle yazılan Fatiha sûresinin çevirisini[5] Tunuslu Hicri Bey ile beraber çıkardıkları *France-Islam* adlı aylık dergide yayınlamıştır.[6] Ayrıca Hamidullah, 1945 senesinde Hindistanda ilk baskısını yaptığı *Translations of The Qur'an in Every Language* adlı eserinde Fatiha sûresinin dünyadaki farklı diller ile yapılan çeviri örneklerini yayınlamıştır. 1948 senesinde yayımlanan dördüncü baskısında 142 dilde

---

[2] Muhsin Cuwamêr**,** "Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî/Başlangıçtan bugüne Kürtçe Kur'ân Tefsir ve Meâllerinin Gelişim Tarihi" *Nûbihar Dergisi*, c. 8, sayı:90, Payiz/Sonbahar 2003, s. 50.
[3] Kamran Ali Bedirxan, "Tefsira Qur'anê", *Hawar Kovara Kurdî/Hawar Kürtçe Dergi,* Amadekar/Haz. F. Cewerî (Weşanên Nûdem Stockholm 1998), c. 2, sayı:27, Nisan 1941, s. 686.
[4] Bedirxan, *Ji tefsira Qur'anê*, Paris Kürt Enstitüsü Yay. No:2495, Paris, 1971.
[5] Bu çevirinin orijinali için bkz; Haşim Özdaş, "Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmanci Örneği)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Nisan 2016, cilt: 8, sayı:1 s. 343-344.
[6] İhsan Süreyya Sırma, "Paris Müslümanları Öksüz", *Yeni Dünya Dergisi*, Mayıs 1997, yıl. 4, sayı:44, s. 49.

Fatiha sûresinin örnekleri yayımlanmıştır. Fatiha sûresinin Kürtçe çevirisi de 1947 senesinde basılan üçüncü baskıda yer almıştır.[7]

Türkiye'de yazılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları ise Irak ve İran'daki çalışmalara göre daha yenidir.[8] Nitekim Türkiye'de basılan ilk tam Kürtçe meâl çalışması merhum Abdullah Varlı (1939-2012)'nın *Qur'ana Piroz û Arşa wêye Bilind* adlı meâli olup 1994 yılında basılmıştır.[9] İlk tam Kürtçe tefsir ise merhum Muhammed Şirin Keskin (1928-2009)'in *Tefsira Şirin bi Ezmanê Kurdî* adlı iki ciltlik çalışma olup 1995 yılında basılmıştır.[10] Ancak yayımlanma tarihlerinden hareket edip Türkiye'deki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarını bu tarihlerle başlatmak doğru değildir. Çünkü tezimizin birinci bölümünde detaylı inceleyeceğimiz üzere bu çalışmalar, basılmadan çok daha önce başlanmış olup şartlar gereği basılmaları gecikmiştir. Örneğin 1994 senesinde meâlini basabilen merhum Abdullah Varlı, 1960'larda Kürtçe bir meâl yazmak için çalışmaya başlamıştır.[11] Tamamladığı halde Kürtçe meâlini henüz basamayan Muhyeddin Demirtaş, çalışmasına 1980 senesinde başlamıştır.

Günümüz itibariyle ülkemizde Kur'ân'ın hepsini Kürtçe'ye çeviren tamamlanmış on bir Kürtçe Kur'ân meâli mevcuttur. Bunlardan ikisi hariç hepsi basılmış ve kimisi birkaç baskı da yapmıştır. Tam meâl dışında Kur'ân'ın sadece birkaç sûresini Kürtçe'ye çeviren iki tane de kısmi meâl çalışması vardır. Bu iki çalışma süreli yayınlarda[12] yayımlanmış olup müstakil şekilde basılmamıştır. Türkiye'de tamamlanan Kürtçe tefsir çalışmaları kapsamında şimdiye kadar Kur'ân'ın tümünü tefsir eden ve basılmış üç, Kur'ân'ın sadece bir veya birkaç sûresini tefsir eden iki kısmi Kürtçe tefsir çalışması vardır. Bir tane tefsir çalışması da tamamlandığı halde henüz basılmamıştır. Ülkemizdeki bu çalışmaların hepsi tezimizin birinci bölümünde tanıtılacaktır.

---

[7] Özdaş, "Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişimi…, s. 344.
[8] Cuwamêr,"Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî…, s. 48.
[9] Abdullah Varlı, *Qur'âna Piroz û Arşa wêya Bilind*, Yayınevi yok, İstanbul 1994.
[10] Muhammed Şirin Keskin, *Tefsîra Şîrîn bi Ezmanê Kurdî,* Yay. Haz. Zeynülabidin Çiçek, Diyarbakır Söz Kitapevi, Diyarbakır 1995.
[11] Varlı, *Qur'âna Piroz…*, Önsöz, Jînamin/Hayatım s. yok.
[12] Abdurrahman Uçaman, *"*Ji Pozê Qelema Mele Evdirehman Jiyana Wî/Mela Abdurrahman'ın Kaleminden Hayatı*", War Araştırma-İnceleme Dergisi*, İstanbul 1998, Bahar, sayı:4, s. 88-93; Azad, (Sabah Kara) "Çend ayetin ji Qur'ana Mecîd", *Nûbihar Dergisi*, c. 1, sayı:1, Çiriya Pêşîn/Ekim 1992,

Kürtçe tefsir ve meâllerin bir kısmı, Kürtler'in yaşadığı ülkelerdeki resmi merciler tarafından basılmıştır. Kuzey Irak yerel hükümetinin desteğiyle son yıllarda bazı Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları basılmıştır. Bunlar dışında Kürtçe meâllerden birisi Türkiye, diğeri Suudi Arabistan devlet eliyle basılmıştır. Türkiye'de basılan Kürtçe meâl, Hüseyin Gündüz (d:1955), Said Yıldırım (d:1967) ve Mehmet Seyhan (d:1972) tarafından hazırlanmış *Qur'ana Pîroz û Meala weya Kurdî* adlı Kürtçe meâl olup Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle 2015 senesinde basılmıştır.[13] İlk olarak müellifleri tarafından 2008 senesinde Latin alfabesi ile yayımlanan bu meâl çalışması, sonraki baskılarda Arap alfabesi ile de basılmıştır. Suudi Arabistan devleti tarfından basılan meâl ise Medine'deki "Melik Fehd Kur'ân Basım Merkezi" aracılığıyla yayımlanmıştır. Merkez, Mela Muhammed Mela Salih el-Bamokî tarafından Kürtçenin Soranice lehçesi ile hazırlanan *Qur'ana Pîroz ligel Wergerâni Manâkâni bo Zimanî Kurdî* adlı Kürtçe çeviriyi Kemal Yasin Lek ve Ümit Ömer el-Coristânî'ye tetkik ederek 2012 senesinde basımını gerçekleştirmiştir.[14]

Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâlleri hakkında yapacağımız bu tez çalışmasında metod olarak ilk yapacağımız şey, günümüze kadar yazılan bütün Kürtçe tefsir ve meâlleri tespit ederek hakkında bilgi bulduklarımızı tanıtmak olacak. Sonra tespit ettiğimiz bu çalışmalarla ile ilgili şimdiye kadar hangi akademik ve ilmi çalışmalar yapıldığını ortaya koymak olacak. Son olarak Kürtçe tefsir ve meâllerden seçeceğimiz bir tanesi "örnek" olarak detaylı inceleme konusu yapılacaktır. Araştırmamız neticesinde tezimize kaynaklık edecek birkaç tane çalışmaya ulaştık. Biz de Sayıca az olan bu kaynaklara, büyük çabayla ulaştığımız, akademik camianın daha önce haberdar olmadığı yeni kaynakları ekleyerek bu konu hakkında litaretüre kaydedeğer katkı sağladık. Özellikle Türkiye'deki çalışmaları tanıtmak için bu çalışmaları yapan müelliflere bizzat ulaşarak çalışmalarını onlardan öğrenmeye gayret ettik. Çünkü bu çalışmalar ile ilgili elimizde yeterli yazılı kaynak olmadığından başka çıkar yolumuz da yoktu.

Yaptığımız araştırma neticesinde ulaşabildiğimiz kadarıyla Kürtçe tefsir ve meâllerle ilgili ilk çalışma Mısırlı âlim Hasan el-Meayircî (1927-2008) tarafından yazılan *el-*

---

[13] Hüseyin Gündüz, Mehmet Seyhan, *Qur'ana Pîroz û Meala weya Kurdî,* DİB Yay., No: 1107/83, Ankara, 2015.

[14] Mela Muhammed Mela Salih el-Bamokî, *Qur'ana Pîroz ligel Wergeranê Manâkâni bo Zimanî Kurdî*, Melik Fehd Kur'ân Basım Merkezi Yay., Medine, 2012.

Hey'etü'l-Âlemiyyetu li'l-Kur'âni'l-Kerîm Darûretün li'd-Davetî ve't-Teblîğ adlı kitap çalışmasıdır.[15] Müellif, 1991 senesinde Katar'ın Doha kentinde yayımlanan bu çalışmasında dünyadaki farklı dillere tercüme edilen birçok Kur'ân çeviri ve tefsirlerini tanıtmıştır. Kitabının 178-182 sayfalarında Kuzey Irak'da Kürtçe'nin Soranî lehçesiyle yazılmış yedi Kur'ân tefsirini tanıtmıştır. İlgili bölümün İngilizce çevirisi *History of the Works of Qur'ânic Interpretation (Tafsir) in the Kurdish Language* başlığıyla (ss. 268-274) *Journal Institute of Muslim Minority Affairs* adlı dergide yayımlanmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı Kütüphanesi'nde mevcut olan ilgili dergi sayısının üzerinde 11 Şubat 1988 tarihi bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki eser, 1988 yılından önce yapılan çalışmaları içermektedir.

Diğer bir çalışma Kuzey Irak'lı âlim Muhsin b. Muhammed Sabır Cuwamêr'in *Tarihu't-Tatavuri't-Tercümeti Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîmi ile'l-Luğati'l-Kûrdiyeti* başlıklı çalışmasıdır.[16] Ciwamêr, Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâlleri konusunda hazırladığı bu çalışmasını 1423/2002 senesinde Suudi Arabistan'nın Medine kentinde "Melik Fehd Kur'ân Basım Merkezi" tarafından organize edilen "Nedvetu Tercemetü Meâni'l-Kurâni'l-Kerîmi (Takvimün li'l-Madî ve Tağtitün li'l-Müstekbel)" adlı sempozyumda tebliğ olarak sunmuştur.[17] Cuwamêr, bu tebliğde on bir tane Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasını tanıtmıştır. Bunlardan dokuz tanesi Soranî lehçesi ile yazılan çalışmalar olup iki tanesi Kurmancî lehçesiyle yazılanlardır. Bu çalışmaların çoğu Kuzey Irak ve İran'daki çalışmalar olup o tarihte Türkiye'de basılmış birkaç Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarından sadece Abdullah Varlı ve Kamran Bedirhan'nın meâllerine yer verilmiştir. Cuwamêr'in Bu çalışması, aynı yıl İstanbul'da yayımlanan Kürtçe *Nûbiha*r dergisinde *Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî/Başlangıçtan Bugüne Kürtçe Kur'ân Tefsir ve Meâlleri* başlığıyla yayımlanmıştır.[18]

Ciwamer'in Nûbihar dergisinde yayımlanan bu makale dışında, ülkemizde Kürtçe tefsir ve meâller ile ilgili yapılan ilk çalışma Ömer Uluçay'a aittir. Uluçay, 2010

---

[15] Hasan el-Meayircî, *el-Hey'etü'l-Âlemiyyeti li'l-Kur'âni'l-Kerîm Darûretün li'd-Dâvetî ve't-Teblîğ*, Katar-Doha, 1991, s. 178-182.

[16] Ciwamêr'in bu çalışmasına kitap olarak ulaşamadım. Ancak internet üzerinden Pdf ve Word belgelerini indirdim. Pdf dosyasına Sempozyumda tebliğ olarak sunulan diğer dosyalarla birlikte aşağıdaki ling üzerinden ulaşalılmaktadır. Bkz; https://www.noor-book.com/ترجمة-معاني-القرآن-الكريم-إلى-اللغة-الكردية (13.05.2019)

[17] http://www.madinacenter.com/post.php?DataID=304&RPID=304&LID=3 (11.04.2019)

[18] Cuwamêr, *Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî…,* s. 49.

senesinde *Bîr* inceleme ve araştırma dergisinde *Kürtçe Kur'ân Çevirisi* başlıklı bir makale yayımlamıştır.[19] Makalede Kur'ân-ı Kerîm'in Kürtçe çevirileri hakkında kısa bilgi verildikten sonra Abdullah Varlı'nın meâli hakkında yapılan tartışmalara değinilmiştir.

Uluçay'dan sonra konu hakkında yapılan en önemli ve kapsamlı çalışmalar Haşim Özdaş'a aittir. Özdaş, 2015 senesinde konu hakkında Dicle Üniversitesinde *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği* [20]başlığıyla bir yüksek lisans tezi tamamlamıştır. Yakın bir tarihte yayımlanan bu tezi dışında konu ile ilgili birkaç makalesi de yayımlanmıştır.[21] Özdaş, çalışmalarında günümüze kadar ulaşabildiği Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarını kısaca tanıtmanın yanında Türkiye'deki meâllerden biri olan ve Mehmet Demirdağ (d:1965) tarafından hazırlanan *Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz* adlı meâli[22] değerlendirme konusu yapmıştır. Özdaş'ın bu çalışmalarından sonra konu ile ilgili iki makâle[23] ve iki tez[24] çalışması daha yazılmıştır.

Yakın bir zamanda Kürtçe tefsir ve meâllerle ilgili iki yeni kaynağa ulaştık. Birincisi: İran'da üç akademisyen tarafından yazılan ve İran İnsani ve Kültürel İlimler Akademisi tarafında çıkarılan *Âfâku'l-Hadaretul'l-İslamiyeti* adlı dergide *Menâhicu Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîmi inde Ulemâi'l-Kurdi Hilale'l-Karni'r-Rab'i Aşere li'l-Hicriyyi* başlığıyla 2017 yılında bir makale yayımlanmıştır.[25] Araştırmacılar bu çalışmada; iki

---

[19] Ömer Uluçay, "Kürtçe Kur'ân Çevirisi", *Bîr* (Araştırma-İnceleme Dergisi), sayı:8, 2008, s. 174-183.

[20] Haşim Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilmler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2015.

[21] Bu makaleler, şunlardır; Haşim Özdaş, *"*Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmanci Örneği)*", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Nisan 2016 cilt: 8, sayı:1 s. 340-357; Özdaş, "Meala Firuz Adlı Kürtçe Mealin Biçimsel ve Dilsel Tahlili", *Artuklu Akademi Dergisi*,2016/3 (2), s. 93-117; Özdaş, *"*Meala Firuz Adlı Kürtçe Kur'ân Meâlinde Yanlış Meâl Örnekleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2016,c. 3, sayı:1, s.81-97; Özdaş, "Meâla Firuz Adlı Kürtçe Meâlde Harfi Tercüme Sorunu" *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2016,c. 4, sayı:7, s.104-118

[22] Molla Muhammed Garsî Farqînî, *Meala Fîrûz Şerha Qur'âna Pîroz,* Nûbihar Yay., İstanbul, 2003.

[23] Bkz; Abdülkerim Bingöl, Mehmet Salmazzem, **"**Kur'ân'daki Deyimlerin Kürtçe Meâllerdeki Çevirileri Hakkında Bir İnceleme", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1(17) s. 251-272; Hayreddin Kızıl, "Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî Di Nûra Qelban De"*e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Mayıs-2018 Cilt:10 Sayı:2(20) s.578-597

[24] Bu tezler şunlardır: Mehmet Yavaş, *Kurmanci Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi) Diyarbakır, 2019; Raif Yıldız, *Mehdi Licevî ve Beyanu'l-Kur'ân Adlı Tefsirindeki Metodu,* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2019.

[25] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîmi inde Ulemâi'l-Kurdi Hilale'l-Karni'r-Rab'i Aşere li'l-Hicriyyi", *Âfâku'l-Hadaretul'l-İslamiyeti Akademitu'l-Ulûmi'l-İnsaniyyeti, ve'd-Dirâsâtu's-Sakafiyeti*, 21. Yıl, sayı:1, İlkbahar-Yaz, 1439/2017, s. 23-51.

tanesi Arapça, on beş tanesi Kürtçe olmak üzere toplamda on yedi tane basılmış veya el yazma olarak bulunan Kürtçe tefsirleri inceleme konusu yapmışlar. İkincisi: Akademisyen Ahmed Kasım Abdurrahman Muhammed tarafından Kürtçe tefsir ve meâllerle ilgili *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi Fi't-Tefsîri fi'l-Asri'l-Hadis* adıyla yapılan kitap çalışmasıdır. Bu çalışma, 2017 yılında Erbil'de yayımlanmıştır.[26] Kanaatimizce bu çalışma, konu hakkında yapılmış en yeni ve en kapsamlı çalışmadır. Araştırmacı, bu çalışmada; Arapça, Kürtçe ve Farsça Kur'ân tefsiri veya meâli yazan seksen beş Kürt âlimin hayatı ve eserlerini inceleme konusu yapmıştır. İnceleme konusu yaptığı âlimlerin büyük çoğunluğu Kuzey Irak, bir kısmı İran ve dört tanesi de Türkiye vatandaşıdır. Bu çalışma, konu hakkında yapılmış en geniş çalışmadır ancak çok titiz yapılmış bir çalışma değildir. Çünkü araştırmacı, Kuzey Irak'da yaşamasına rağmen kitabında araştırma konusu yaptığı Kuzey Irak'lı yaklaşık yirmi âlimin -hayatta olmalarına rağmen- biyografileri ve ilmi çalışmalarını yazmamış veya çok kısa değinmiştir. Ayrıca konu edindiği tefsir ve meâller hakkında cilt sayıları, yayımlanmış olup olmaması ve basım tarihleri hususunda çelişkili ifadelere yer vermiştir. Bazen de başlık açıp tanıttığı şahsın tefsir çalışmalarına gelince "Maalesef hoca'nın yazılı tefsir eserlerine rastlanmamıştır" veya "Tefsir çalışmaları şifahi olarak verdiği derslerden ibarettir." Şeklinde geçiştirmiştir.[27] Bütün eksiklerine rağmen konu hakkında yapılmış en geniş çalışma olması hasebiyle önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Ulaşabildiğimiz Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl çalışmalarına genel olarak baktığınızda bu çalışmalar, Kürtçenin farklı lehçeleri ile yazılmştır. Irak ve İran'da yazılan çalışmaların çoğunluğu Soranî lehçesi ile yazılmışken Türkiye'de yapılan çalışmalar, Zazakî lehçesiyle yazılan biri hariç hepsi Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle yazılmıştır. Ancak Kurmancî lehçesi ile yazılanların bir kısmında yöresel şive farklılığı bulunmaktadır. Şive farklılıkları kolay aşılabiliyorken, lehçe farklılıkları rahatlıkla aşılacak kolaylıkta değildir. Örneğin: Mela Muhammed Hakkarî (d:1955)'nin yazdığı *Ronahiya Qur'ana Pîroz* meâli, Hakkarî yerel şivesi (Behdinî) ile yazıldığından aynı lehçeyi (Kurmancî) konuşan diğer bölgedeki Kürtler tarafından hemen anlaşılmayabilir. Bu durum Soranice yazılmış bir meâlin Kurmancî lehçesini konuşan bir Kürt için geçerli değildir. Çünkü bu

[26] Ahmed Kasım Abdurrahman Muhammed, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi Fi't-Tefsîri fi'l-Asri'l-Hadis*, Daru'l-Facr Yay., Irak-Erbil, 2016.
[27] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 95, 108, 122, 127, 164, 258, 375, 555,

lehçeyi anlaması için bir dil eğitimi alması gerekebilir. Yazılmalarında kullanılan alfabeye baktığımızda bir iki istisnası hariç Irak ve İran'da yazılanların hepsi Arap alfabesine eklenen harfler sayesinde oluşan bir alfabe ile yazılmıştır. Türkiye'de yazılanlarda çoğunlukla Latin alfabesi kullanılmışken Arap alfabesiyle yazılıp hala öyle kalan, Latin alfabesiyle yazılıp yeni baskılarda Arap albasiyle tekrar yazılan, Arap alfabesiyle yazılıp basılmadan önce Kürtçe Latin alfabesiyle yeniden yazılıp basılan ve iki alfabeyi bir arada kullanan çalışmalar da mevcuttur. Kısacası bu konudaki uygulamalarda bir karışıklık mevcuttur.

Diğer önemli bir husus Kürtçe tefsir ve meâlleri yazanların hemen hepsinin dini eğitim (medrese) almış olmalarıdır. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla medrese yerine yeni eğitim sistemleri gelişti. Ancak medrese eğitimi Kürtler arasında uzun bir süre güçlü bir şekilde devam etti. Bugün zayıflamış olsa da varlığını hala devam ettirmektedir. Kürtçe meâl veya tefsir yazan müelliflerin hemen hepsi az veya çok bu medrese eğitiminden nasibini almıştır. Dolayısıyla medrese eğitiminden sonra kişisel imkânlarla kendini geliştirenler hariç hepsinin ilmi ufku ve derinliği birbirine yakındır. Ülkemizde çalışma yapanlardan görüştüklerimin çoğu, tefsir noktasında akademik tefsir çalışmalarından ve çağdaş birçok müfessirden habersiz veya az haberdar oldukları rahatlıkla fark edilmektedir. Ancak Kuzey ırak'daki müfessir ve mütercimlerin hayatına bakıldığında entelektüel birikimleri çok daha iyi durumdadır.

Son olarak Kürtler tarafından yapılan Kürtçe Kur'ân çalışmalarının muhtevasına bakıldığında; ülkemizde yapılan çalışmaların hepsi sadece meâl ve tefsir çalışmalarıdır. Ancak Kuzey Irak'da yapılan çalışmalara bakıldığında tefsir ve meâl dışında esbabü'n-Nüzûl rivâyetleri başta olmak üzere Kur'ân ilimleri konularında müstakil eserler de yazılmıştır. Genelde yapılan çalışmalar, ehl-i Sünnet tefsirlerinden edindiği birkaç tanesini merkeze alarak Kürtçe'ye çeviri yapılmıştır. Bazıları tefsir yazarken girişte Kur'ân ilimlerini ve tefsir metodunu açıklayarak başlamıştır. Kimisi yeni bir tefsir yazma yerine var olan bir tefsiri Kürtçe'ye tercüme etmiştir. Nitekim İbn-i Kesîr, Celâleyn tefsirinin tümü ve Seyyid Kutub tefsirinin bir kısmı, olduğu gibi Kürtçe'ye tercüme edilmiştir.

Tezimizin girişinde kısaca verdiğimiz bu bilgileri detaylı olarak tezimizin birinci bölümünde ele alacağız. İkinci bölümünde örnek bir Kürtçe tefsir ve meâl olarak Mela

Muhammed Şoşikî'nin *Tefsira Qur'anê Nûra Qelban* adlı Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasını detaylı inceleyeceğiz. Ancak tezimizin ana bölümlerine geçmeden önce, Kürtçe tefsir ve meâlleri değerlendirmemize önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz dört başlık açmak istiyoruz. Bunlar: 1. Kürtler. 2. Kürt Dili. 3. Kürt Medreseleri. 4. Kürt Âlimleri. Bu başlıklar altında kısaca Kürtleri ve dillerini, İslam medeniyeti ile ne zaman tanıştıkları, İslam medeniyetine yaptıkları katkıları ve sahabe neslinden şimdiye kadar tarihte yaşamış önemli Kürt âlimlerden birkaç tanesini örnek olarak tanıtacağız. Böylece Kürtçe tefsir ve meâllerin yazıldığı Kürtçe'yi ve bu çalışmaları yazan müelliflerin yetiştiği medrese geleneğini kısaca açıklayarak konunun daha iyi kavranması sağlanacaktır. Çalışmamızda tanıtacağımız Kürt âlimlerin Kürtçe eser isimlerinin Türkçe karşılıklarını vereceğizim. Ancak Kuzey Irak ve İran'daki Kürt âlimlerin yazdığı eserlerin çoğu Soranî lehçesi ile yazıldığından bazen bazı eser isimlerini Türkçe karşılıklarını veremedik. Çünkü ben sadece Kurmancî lehçesini bilmekteyim.

I. KÜRTLER

Kürtler, binlerce yıldan beri Asya kıtasının batısında Mezopotamya denilen Dicle ve Fırat nehirleri havzasında yaşamaktadırlar. Kürtler'in menşei ve yaşadıkları coğrafya

ile ilgili kürdologlar[28] tarafından birkaç teori[29] dile getirilmiştir.[30] Kimileri, Kürtçe'nin Hind-Avrupa dil gurubana girmesinden yola çıkarak Kürtler'in, Aryan ırkına mensup bir halk olduklarını söylerken,[31] kimisi de Kürtler'in etnik kökeninin Araplar olduğunu söylemiştir.[32] Sonuç olarak araştırmalardan anlaşılan gerçek, kökenleri ne olursa olsun, bu coğrafyaya nereden gelmiş olurlarsa olsunlar Kürtler, binlerce yıldan beri bugün yaşadıkları coğrafyada yaşamakta olmalarıdır.[33]

İlk İslam tarihi kaynaklarında Kürtler, "Kurd" veya "Ekrâd" kelimeleri ile anılmışlardır.[34] İslam Tarihçileri bu kelimelerle Kürtleri, Farsların bedevileri (A'rabu'l-Acem) veya dağlılar (Ehlü'l-Cibâl) olarak tanımlamışlardır. Kürtler'in Bedevî ve Dağlı anılmaları iki ihtimalden kaynaklanmış olabilir. Birincisi: Tarih v.b. bilimlerin Müslümanlarda yerleştiği hicri 2. ve 3. yüzyıllarda Farsların bu bilimleri oluşturmada önemli rol alması

---

[28] Kürt tarihi ile ilgili bilgilere, Müslüman ve diğer tarihçiler tarafından yer verilmiştir. Vâkidî (ö:207/823) el-Mes'udî (ö:345/956), Yakut el-Hamevî (ö:626/1229), ve İbn-i Esir (ö:630/1233) gibi ilk Müslüman tarihçiler, eserlerinde Kürtler'e yer verse de müstakil bir Kürt tarihi yazmamışlar. İlk defa bir kürt tarihi, Safevi ve Osmanlılarla çalışmış Bitlis emiri Şerefxan el-Bitlisî (ö:1011/1603) tarafından farsça yazılan "*Şerefname*" adlı eser kabul edilir. Osmanlının yıkılmasına yakın 19. Yüzyıl ve sonrasında Kürtler, Müsteşriklerin ilgi alanına girmiş ve en önemli Kürt tarihi kaynakları onlar tarafından yazılmıştır. Bu Müsteşriklerden birkaç isim vermek gerekirse şu isimler verilebilir; Alaxandre Jaba (1801-1894), Basil Nıkıtıne (1885-1960), Vlademir Minorsky (1877-1966), Thomas Boıs (1890-1975), Henry Fıeld (1902-1986), Martin Van Bruinessen (D:1946) bunlardan sadece birkaç tanesidir. Maalesef Kürtlerle ilgili son zamanlara kadar yapılan çalışmaların çoğu Kürt çoğrafyasında uzun yıllar kalarak saha çalışması yapan bu oryantalistlere aittir. Ancak son zamanlarda Kuzey Irak üniversiteleri başta olmak üzere Türkiyede de önemli çalışmalar yapılmış veya yapılmaya devam edilmektedir. Kürtlerle ilgili detaylı bilgi için bkz: Şerefhan el-Bitlisî, *Şerefnâme,* Trc. Muhammed Ali Avni, Daru'z-Zamân Yay., 2. Bsk., Dimeşk-Sûriye, 2008; Mehrdad R. Izady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Doz Yay., İstanbul, 2004.

[29] Kimisi ise işi fantaziye döküp Kürtlerin kökeninin Hz. Süleymân'ın kapısından kovduğu "Cesad" adlı şeytan ve cin olduğunu bile iddia etmiştir. Bu iddia ilk defa bir isrâiliyât bilgi olarak Vehb b. Münebbihe izefe edilmiştir. Makul bir bilgi olarak çok değer görmese de, birçok tarih kitabında yer almıştır. Hikâye şöyledir; Hz. Süleyman'ın mülkü yüzüğünde saklıydı. Yüzüğünü giyen onun şekline girebiliyordu. "Cesad" adlı bir şeytan veya cin Hz. Süleyman'ın yüzüğünü giyip O'nun cariyelerinden bir sürü cariyeyle birlikte oldu. Bunlardan doğan çocuklar -insanların arasına karışmasınlar diye- dağlardaki mağaralara sürüldüler. Bunlar bu mağaralarda çoğaldılar. İşte Kürtler bunların soyundan gelirler. Bazı tefsirlerde de Sâd sûyresinin 34. âyetin tefsiri kapsamında değişik versiyonlarla buna yakın bilgiler verilmiştir. Ancak tefsirlerde verilen bilgilerde Kürtler direkt olarak belirtilmemektedir; Bkz; Ahmed Mahmud el-Halili *Sûretu'l-Kurdi fi Masadiri't-Turasi'l-İslamî,* Aras Yay., Erbil, 2012, s. 118-121, 191-204; Haydar Leşkerî, *el-Kurdu fi'l-Marifetü'l-Tarihiyetü'l-İslamiyeti*, Sipirêz Yay., Duhok, 2004, s. 85.

[30] Muhammed Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yay., İstanbul, 2014, s. 57-75

[31] Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan…,* s. 67. Bu görüşün sahibi daha çok Rus Kürdolog Vılademir Minorsky ve Sr. Sidney Smith gibi oryantalistlerdir. Bunlara göre Kürtler'in aslı, Med'lerdir.

[32] Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan...,* s. 66. Örneğin; tarihçi el-Mes'ûdî "*Murûcu'z-Zeheb*" adlı eserinin 2. cildinin 122-123 sahifelerinde Kürtlerin büyük atası Rabiâ b. Nizâr b. Mâ'd olduğunu ifade etmektedir. Bu idiasını ispat etmek için "Kurd" kelimesinin arapça olduğundan yola çıkarak dilsel çıkarımlar da yapmaktadır. Kürtlerin Arap nesepleri için başka silsilelere de yer verilmiştir. bkz; Leşkerî, *el-Kurdu fi…,* s. 85; el-Halili*"Sûretu'l-Kurdi fi…,*s. 103-116.

[33] Hatab İsmail Ahmed, *Dirâsâtun fi Tarîhu'l-Kurdi's-Siyâsî ve'l-Hadârî Abre Usûrin Muhtelifetin*, Kuzey Irak Zaho Kürt Araştırmaları Merkezi Yay., Irak, 2019, s. 19-26.

[34] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 48.

ve bu bilgilerin Pehleviceden Arapça'ya tercüme edilmiş olmaktan kaynaklı Farsların, içiçe yaşadıkları Kürtleri Bedevi, kendilerini Medeni saymalarından kaynaklanmış olması.[35] İkincisi: Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın dağlık ve engebeli olmasından kaynaklanmış olması.[36] Nitekim ilk tarihi kaynaklara baktığımızda Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın Arap ve Acem diyarını birbirinden ayıran Toroslardan başlayarak Irak'ta zogros ve İran içlerine kadar devam eden dağ silsileleri olarak gösterilmiştir.[37]

Kürtler'in yaşadıkları coğrafya dağlık ve engebeli bir coğrafya olduğu için tarih boyunca fethedilmesi ve elde tutulması zor bir coğrafya olmuştur. Bu coğrafya Bizans ve Sasani İmpararorlukları arasında tampon bölge olarak çoğu defa el değiştirmiştir. İslam fatihleri Kürtler'in yaşadığı coğrafyaya ulaşırken toprakların çoğu Sasani, bir kısmı Bizans egemenliğinde bulunmaktaydı. Bugün Irak, İran Sûriye tarafından ülkemizin Şanlıurfa, Diyarbakır ve Bitlis illerine kadar ki bölge hicri 19/639 senesinde erken bir dönemde islami fetihlerle tanışmıştır.[38] Bu fetihlerden sonra Kürt coğrafyasının merkezi "el-Cezire" olup buraların fatihi sahabe İyad b. Ğunm (ö:20/641) valiliğinde idare edilmiştir. Müslümanlar bu coğrafyaya geldiklerinde, kaynaklar buralar için "Ermeniye", "Azerbeycan" ve "el-Cezire" isimlerinin kullanılmakta olduğunu belirtmektedirler. İlk defa Selçuklular döneminde İran'ın bir bölümü için kullanılan "Kürdistan" ismi sonradan geniş bir çoğrafya için kullanılmaya başlanmıştır.[39] Bu isim şuan Irak ve İran'da Kürtler'in yaşadığı coğrafya için "Irak Kürdistânı" ve "İran Kürdistanı" şeklinde resmi bir bölge ismi olarak kullanılmaktadır.[40]

Yaşadıkları coğrafyada Kürtler, Fars, Ermeni, Arap ve Türklerle birlikte uzun bir dönemden beri iç içe yaşamış ve yaşamaktadırlar. Tarihi bilgilere göre Kürtler Müslüman olduktan sonra siyasal anlamda 10. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış ve Şeddâdî, Hasnevî, Revadî, Annâzî gibi küçük, Eyyûbî ve Mervânî gibi büyük hanedanlar kurmuşlardır. Osmanlı ve Safaviler arasında el değiştiren coğrafya, Yavuz Sultan Selim (ö:927/1520) ve Şah İsmail (ö:931/1524) arasında 1514 senesinde yapılan Çaldıran savaşıyla tamamen

---

[35] Muhammed Muhammedî, *et-Tercemetü ve'n-Naklu ani'l Farisiyeti fi'l-Kuruni'l-İslamiyeti'l-Ulâ*, Beyrut, 1964, c. 1 s.2-16; Ayrıca bkz; Leşkerî, *el-Kurdu fi*…, s. 53.
[36] Ahmed, *Dirâsâtun fi Tarîhu'l-Kurdi*…, s. 26.
[37] Leşkerî, *el-Kurdu fi*…, s. 65; el-Halili, *Sûretu'l-Kurdi*…,s. 233-236.
[38] Zeki Beg, *Kürtler* ve *Kürdistan*…, s. 30.
[39] Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan*…, s. 31.
[40] Abdulkadir Turan, *Kürtlerde İslamî Kimliğin Gelişmesi*, Dua Yay., İstanbul, 2011, s. 29.

Osmanlı'nın eline geçmiştir. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra İdris-i Bitlîsî (ö:927/1520) öncülüğünde Kürt aşiretlerinden "Ekrad" sancakları adıyla yönetim birimleri oluşturulmuştur. 19. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti, Kürt mirlikleri yıkıp yerine merkeziyetçi yönetim kuruncaya kadar Kürtler yarı özerk mirlikler şeklinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamışlardır. 1500'lerden, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına kadar Kürtler'in çoğu, Osmanlı tebası olup dillerini ve kültürlerini yaşama noktasında önemli bir sıkıntı çekmemişlerdir.[41]

Birinci Dünya Savaşından sonra imparatorluk topraklarında sınırlar yeniden çizildi. Nüfus olarak Kürtler'in yoğunlukta olduğu toprakların bir kısmı Irak, İran, Sûriye ve Türkiye sınırları içinde kaldı.[42] Bugün dünyanın birçok yerinde yaşayan Kürtler'in varlığı yanında Kürtler'in çoğunluğu Irak, İran, Sûriye ve Türkiye'de yaşamaktadırlar. Az bir kısmı ise Azerbeycan, Ermenistan ve Gürcistan sınırlarında yaşamaktadır.[43] Toplam Kürt nüfusu noktasında sağlıklı bir veri bulunmasa da çoğunluğu Türkiye ve Ortadoğu coğrafyasında olmak üzere dünyada otuz milyon Kürt nüfustan söz edilmektedir.[44] Bazı kaynaklar ise bu sayıyı kırk beş milyona çıkararak hangi ülkede ne kadar Kürt nüfus olduğunu detaylı olarak vermektedir.[45] Ancak sağlıklı bir sayıdan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü yaşadıkları coğrafyada birçok etnik unsur yüz yıllardır beraber yaşamakta olup birbirinden ayrılmayacak kadar içiçe geçmişlerdir.

Kürtler'in dini inanışı hakkında tarihçiler, İslamdan önce Kürtler'in Zerdüştlüğe[46] inandıklarını kaydederler.[47] Rivâyetlere göre Zerdüşt (m.ö:660?) bir Paygamber olup tek

---

[41] Cabir Doğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* Mayıs, 2011, sayı:23, s. 32, 39.

[42] Ömer Abdulaziz Hewramî, *el-Kediyetü'l-Kurdiyeti ve'l-Muâmerâtu'd-Düweliyeti,* Kürdistan Âlimler Birliği Yay., Kuzey Irak, 1993, s. 69-70.

[43] Turan, *Kürtlerde İslamî…,* Dua Yay., s. 29.

[44] Ahmed Kasım *, Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 47.

[45] Hasan Zaza, *Davru'l-Kurdi fi Binâi Mısre ve Bilâdi'ş-Şâm*, Kahire Kürt Araştırmaları Merkezi Yay., No:2, Kahire, 2017, s. 11-12

[46] Zerdüştlüğün çıkış merkezi bugünkü İran topraklarıdır. İran kültür ve gelenekleriyle içiçe girmiş bir inanç sistemidir. Sâsânîler döneminde yönetici sınıflada yakından irtibatlı olan rahip sınıfı Mecî'den (Mecûş) hareketle İslâm kaynaklarında Mecûsîlik, Batı kaynaklarında ise Zerdüşt'ün isminden dolayı Zoroastrianism veya Ahura Mazda isminden hareketle Mazdeizm olarak adlandırılır. Ayrıca ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüelleri sebebiyle Ateşperestlik adıyla da bilinir. Bkz. Şinasî Gündüz, DİA, *"Mecûsilik",* TDV. Yay., c. 28, s. 279-280.

[47] Hayreddin Kızıl, "Kürtlerin İslam öncesi İnançları", *Kürtler (Toplum ve Din),* Edt. Adnan Demircan, Celil Abuzar, Metin Bozan, Nida Yay., 2. Basım, İstanbul, 2015, c. 2, s. 195-196.

tanrılı bir dini tebliğ etmiştir.[48] Bu dinin kutsal metni ise "Avesta"dır. Zerdüştlük, Zerdüşt'den sonra biri iyilik (Ahura Mazda), diğeri kötülük (Ehriman) tanrısı olmak üzere çift tanrılı (Düalist) bir inanç şeklini almıştır. Bu dinin temeli iyilik ve kötülük kavramları oluşturur. Zerdüştlük İnancı, Ahura Mazdaya saygı, Meleklere saygı ve Şeytana lanet olmak üzere 3 esas üzerine bina edilmiştir.[49] Kürtlerden Yahudiliği kabul edenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Bilindiği gibi Yahudi olabilmek için Yahudi doğmak gerekir. Ancak Kürt coğrafyasında yaşayan Yahudiler vardır. Bunlar ilk çağlara ait Yahudi sürgünlerinde buralara gelmişlerdir. Ancak bunlar da İsrail devleti kurulduktan sonra İsrail'e göç etmişler.[50]

Kürtler arasında sayıları az da olsa Hırıstiyan dinine mensup olanlar bulunmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında Kürtler'in, İslam dinine geçişleri gibi topluca Hıristiyanlığa geçtikleri söz konusu değildir. Kürtler'in yaşadığı coğrafyada üç tane ortadoks Hıristiyan cemaati vardır. Bunlar: Süryanî veya Yakûbî kilisesine mensup Süryaniler, Nasturi kilisesine mensup Asuriler ve çoğunluğu Gregorian mezhebine mensup Ermenilerdir. Avrupa ve Amerika'dan gelen misyonerler, Müslümanlar arasında başarısız olunca bu kadim Hıristiyan cemaatlere yöneldiler. Bu çalışmalar sonucunda Kürtler'in yaşadığı coğrafyada Katolik, Protestan mezheplerine mensup Hıristiyanlar da çoğalmaya başlamıştır.[51] Kürtler arasında yaşayan Hırıstiyanlar, Kürt olmadıkları halde kendi dillerinin yanında Kürtçeyi de kullanmışlardır.[52] Türkiye'de Kürtler arasında yaşayan Hıristiyanların büyük bir kısmı son yıllarda İstanbul veya Avrupaya göç etmişler. Göç edenlerin bir kısmı, son yıllarda ülkeye dönmeye başladılar.

---

[48] Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şehristanî, *el-Milelu ve'n-Nihel,* Daru'l-Ma'rife Yay., Thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Beyrut, (trh yok), c. 1, s. 236. ayrıca bkz; Gülsüme Cemil Abdulvahid, *Kürdistân fî Ahdi's-Sasaniyyine*, Kuzey Irak Eğim Bakanlığı Yay., No:131, Erbil, 2007, s. 42-44

[49] Karzân Murad Abbas, *el-âkidetü we'l-Kanûnu fi felsefeti Zaradeşt,* s. 25. (İnternetten pdf olarak indirdiğim bu çalışma bir akademik çalışma olarak hazırlanmış olup kitap haline getirilmiştir. Ancak nerede çalışıldığı veya nerede basıldığı konusunda bir bilgiye ulaşamadım.) http://abdelmagidzarrouki.com/2013-05-06-14-45-36/summary/329-/69947- (12.12.2019) Ayrıca Bkz; Gülsüme Cemil, *Kürdistân fî…,* s. 42-44

[50] Kızıl, "Kürtlerin İslam öncesi İnançları…, c. 2, s. 195-196.

[51] Kızıl, "Kürtlerin İslam öncesi İnançları…, c. 2, s. 202-204.

[52] Hıristiyanlığın Kadim mezhepleri olan bu mezhepler Kürt coğrafyasında uzun zaman yaşamışlardır. Özellikle Süryani ve Ermenilerin uzun yıllar Kürtlerle birlikte yaşamalarının bir sonucu olarak Kürtler gibi Kürtçe konuşuyorlardı. Bu gerçekten yola çıkarak misyonerler 1800'lerde Kürtçe İncil çalışmaları yapmışlardır. Nitekim şuan piyasada basılmış Kürtçe İnciller mevcuttur. Bkz; Murat Gökhan Dalyan, "Kürt Hıristiyanlaştırılmasında Ermeni Rolü", *Yeni Türkiye Dergisi,* 2014, sayı:60 s. 5; Ferset Mer'â, *Dirâsâtun fî Tarihi'l-Yehûdiyyeti ve'l-Mesîhiyyeti fi Kûrdistân,* Aras Yay., Erbil, 2008; Kızıl, "Kürtlerin İslam öncesi İnançları…, c. 2, s. 204.

Peygamber Efendimizin vefatından sonra H. 17. yılından itibaren İslam fatihleri Kürtler'in yaşadığı coğrafyayı fethetmeye başladılar.[53] Yaşadıkları toprakların çoğu sulh yoluyla Müslümanların eline geçti.[54] Kürtler o tarihten sonra İslam dinini benimsemiş ve o günden bugüne İslam dini, onların en değerli varlıkları olmuştur.[55] İslam dinini benimsedikleri günden itibaren parçası oldukları İslam medeniyetine büyük katkılar sunmuşlardır. Çoğunluğu itikadi mezhep olarak Eşârî mezhebini benimserken, az bir kısmı da Şiâ âkidesini benimsemektedir. Türkiyede bir kısım Alevi mezhebine mensup Kürtler de bulunmaktadır. Ekserisi fıkıhta Şafii mezhebini taklit ederken az bir kesim Hanefi Kürtler de mevcuttur.[56] Şafiilik konusunda mutaassıp olup, imamlardan şafii mezhebine titizlikle riayet etmelerini isterler. Kürtler'in arasında şafiliğin güçlü olmasının sebebi medreselerdir. Çünkü hala medreselerde Şafiî fıkhı dışında diğer bir mezhep fıkhı neredeyse okunmamaktadır.[57] İslama girdikleri ilk yıllardan itibaren Kürtlerde tasavvufa büyük bir ilgi görülmektedir. Nitekim ilk Kürt edebi klasikleri kabul edilen eserlerde bariz bir tasavvuf dili hâkimdir. Kürtler'deki tasavvufa meyiller yozlaşmasına rağmen hala çok güçlüdür.

Sayıları azda olsa çoğunluğu Irak'ın Sincar (Şengâl) bölgesinde, az bir kısmı da Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan Yezîdî (Êzidî) Kürtler de vardır.[58] Yezîdîliğin kutsal dini mekânı olan "Laleş" tapınağı Sincar bölgesinde bulunmaktadır. Tapınağın içinde yezîdîliğin kurucusu kabul edilen Adî b Musâfir (ö:557/1162)'in mezarı bulunmaktadır.[59] İslam mezhepleri tarihçileri Yezîdîliği Zerdüştlük, Mecusilik, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam tasavvufundan karma bir mezhep olduğunu kabul etmektedirler.[60] Yakın zamana kadar Türkiye'nin Batman ilinde bir kısım Yezîdî vardı. Ancak çoğu başta Avrupa olmak

---

[53] Ahmed Mirza Mirza, *İntişâru'l-İslâm fi Kûrdistân*, Mektebetü't-Tefsîr Yay., Irak-Erbil, 2016, s. 5; İlhan Baran, "Kürtlerin İslam'a Girişi", *Kürtler (Toplum ve Din)*, Edt. Adnan Demircan, Celil Abuzar, Metin Bozan, Nida Yay., 2. Basım, İstanbul, 2015, c. 2, s. 2009-2010.

[54] Turan, *Kürtlerde İslamî…,* s. 47.

[55] Terîfe Ahmed Osman el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâdi fi Binâi'l-Hedâreti'l-İslâmiyeti Hilâle'l-Karneyni es-Sâb'i ve's-Sâmini el-Hicriyeyni (el-Ulûmu'n-Nazariyyet-i),* Daru'l-Kütübü'l-İlmiyeti Yay., Lübnan-Beyrut, 2010, s. 49

[56] Turan, *Kürtlerde İslamî…,* s. 32-33; Tomas Bois, *Tarihu'l-Ekrâd***,** Trcm. Muhammed Teysîr Mirhan, Daru'l-Fikir Yay., Dımeşk/Şam, 2001, s. 117-123.

[57] Tahir Pekasil, "Kürtlerde Toplumsal Statü Göstergesi Olarak Dini Otorite Tipleri, Cizre Örneğinde Şeyh, Molla ve Seyyidler", *Kürtler (Toplum ve Din),* Edt. Adnan Demircan, Celil Abuzar, Metin Bozan, Nida Yay., 2. Basım, İstanbul, 2015, c. 2, s. 146.

[58] Turan, *Kürtlerde İslamî…,* s. 33.

[59] İbrahim Işık, *A'dan Z'ye Kürtler,* Nûbihar Yay., Dördüncü Baskı, İstanbul, 2015, s. 332

[60] eş-Şehristanî, *el-Milel…*, c. 2, s. 36. (Thk.yapan Kilânî'nin eki)

üzere farklı ülkelere, bir kısmı ise İstanbula göç ettiler.[61] Son zamanlarda Irak'da çıkan IŞİD örgütü Sincar'da Yezidîlere karşı bir katliama girişti. Birçoğu çevre ülkelere kaçmak durumunda kaldılar. Türkiye'ye göç eden bir kısım Yezidî, Batman ve Mardin'e yerleştiler.

II. KÜRT DİLİ

Kürt dili, köken itibarı ile Hint-Avrupa dil ailesi içinde bulunur. Bu dil ailesi, Hint ve Avrupa olmak üzere iki guruba ayrılır. Kürtçe, diğer Asya dilleri gibi Hint gurubu ve İran dilleri alt kolunda yer alır. Kürtçe, Farsça, Belucice ve Peştuca gibi dillerle akrabadır.[62] Bu diller birçok yönden bir birine benzer oldukları gibi aralarında ortak birçok sözcük de vardır. Ayrıca Kürtçe, eski İran dilleri arasından Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'nın dili Medçe ile ilişkilendirilmiştir.[63]

Kürtçe yapı itibarı ile hem eklemeli hem bükümlü bir dildir. Dolayısıyla Kürtçe'de sözçükler hem başa hem de sona ek alırlar. Bu yapısıyla sadece eklemeli dil olan Türkçe'den ayrılmaktadır. Kürt dili bugüne kadar farklı alfabeler kullanmıştır. Bazı araştırmacılar[64], H. 3. Yüzyılda alfabelerle ilgili yazılan *Şevku'l-Mustehâm fi Marifeti Rumûzu'l-Aklâm*[65] adlı kitaba[66] dayanarak İslamdan önce Kürtler'in soldan sağa yazılan, Ermeni ve Asuri Alfabesine benzer kendilerine ait bir alfabeleri olduğunu dile getirmiştir.[67] Ancak bu alfabe ile yazılan her hangi bir belge günümüze ulaşmamıştır.

---

[61] Işık, *A'dan Z'ye…,* s. 462-464

[62] Fuad Heme Hurşid *el-Lüğetü ve'l-Lehcatü'l-Kûrdiyeti,* Daru's-Sakafeti ve'n-Neşrü'l-Kürdiyeti, Bağdat 2001 s. 2-9. Burada bir hususu hatırlatmakta yarar vardır. Kürtçe'nin Farsça ile aynı dil gurubunda olması, aralarında bazı benzerlikler bulunması ve kimi sözcüklerin ortak olması bazılarını Kürtçe'nin Farsçadan türemiş bir dil olduğuna götürmüştür. Kürt dili üzerinde yapılmış birçok çalışma bu iddianın doğru olmadığını ispat etmektedir. Bkz. Hurşid, *el-Lüğetü ve'l-Lehcatü…,* s. 2-3.

[63] Zübeyr Bilal İsmail, *Tarihu'l-Lüğeti'l-Kürdiyeti*, Bağdat Milli Kütüphanesi sayı:182/1977, s. 10.

[64] Kadri Yıldırım, "Kürtlerin İslam Öncesi Alfabe Serüveni", *Kürt Tarihi Dergisi,* sayı:5, Şubat-Mart 2013, s. 27-28.

[65] İbn-i Wahşiyye en-Nıbtî, *Şevku'l-Mustehâm fi Marifeti Rumûzu'l-Aklâm* hk. İyâd Hâlid et-Tebâ', Daru'l-Fikir Yay., 1. Bsk., Sûriye-Dimeşk, 2003, s. 204-206.

[66] Hicri 290'larda vefat eden Ahmed b. Ebubekir b. Wahşiyye en-Nıbtî el-Keldânî tarafından yazılan kitap günümüze kadar ulaşmıştır. Verdiği harfler büyük oranda bugünkü Kürtçe alfabeyle uyumlu olan bu alfabe hakkında kitabında şu bilgilere yer verir. *"Bağdat'ta bu alfabe ile yazılmış otuz tane kitap gördüm. Bunlardan iki tanesi Şam'da iken yanımda vardı. Birisi hurma ve üzüm ağaçların aşılanması, diğeri ise yerleri bilinmeyen yeraltı sularının bilinme emareleri ve çıkarma metodları ile ilgili bilgiler içermekte idi. Bunları zamanın insanları istifade etsin diye Kürtçe'den Arapça'ya tercüme ettim.*" Bkz. Hogir Tahır Tewfik, *el-Elifbau'l-Kurdiyeti bi'l-Hurufi'l-Arabiyeti we'l-Hurufi'l-Latiniyeti Nüşuuha we Tetewuruha 1898-1932,* Sipirêz Yay., Duhok, 2005, s.16-17

[67] Tewfik, *el-Elifbau'l-Kurdiyeti…*, s.16

İslam'a geçtikten sonra Kürtler, bazı harfler ekleyerek Arap alfebesini kullanmışlar. Günümüze kadar ulaşan Kürt dili klasiklerinin hepsi Arap alfabesi ile yazılmıştır. Irak ve İran'daki Kürtler hala Arap alfabesiyle yazmaya devam etmektedirler. Avrupa'ya göç eden Kürtler ve Sûriye'deki Kürtler 1940'lardan sonra Arap alfabesi ile Latin alfabesini birlikte kullanmaktadırlar. Sovyet Rusya'sında yaşayan Kürtler ise Kiril alfabesi ile yazmaktalar. Ermenistan ve Azerbaycan'da yaşayan Kürtler ise hem Latin hemde Kiril alfabesini kullanıyorlar.[68] Kürtçe Latin alfabesi son zamanlarda daha çok kullanıldığı için Arap alfabesinden daha çok gelişmiştir. Ancak aynı durum Irak ve İran için geçerli değil. Çünkü Kuzey Irak ve İran'da neredeyse latin alfabesi kullanılmamaktadır.[69]

Ülkemizde Kürtçe alfabe kullanımına baktığımızda yakın bir tarihe kadar Kürtçe yazılan eserlerin hepsinde Arap alfabesi kullanılmakta idi. Harf inkılabından sonra bile uzun bir süre bu böyle devam etti. Ancak daha sonra yavaş yavaş Celadet ve Kamran Bedirhan kardeşler tarafından geliştirilen Latin alfabesiyle eser yazma revaç bulmaya başladı. Bunda etkili olan başka hususlar olsa da en önemli etken kanaatimizce şudur: 1950'lere kadar çoğunlukla Kürtler'in okuyan kesiminin, medrese orjinli veya en azında eğitim hayatının bir dönemi oradan geçmişken, daha sonra resmi okullarda eğitim almak yavaş yavaş medresenin yerini aldı. Latin harflerle okullarda alınan eğitim geliştikçe, okuyan kesimin çoğu Arap alfabesini öğrenemeyip onunla okuma şansını kaybetti. Bundan ötürü eser yazma niyetinde olanlar daha fazla okur kitlesine ulaşır düşüncesiyle Latin alfabesi ile yazmayı gerekli gördüler. Hatta daha önce Arap harflerle yazılan birçok Kürt klasikleri Latin harflerle yeniden yazılarak basıldı.

Arap alfabesi'nin Kürt dilini ifade etme konusunda Latin alfabesinden daha uyumlu olduğu kanaatı daha yaygın[70] olsa da konu hakkında farklı kanaatler de vardır. Zira birkaç yıl önce Mardin Artuklu, Muş Alpaslan, Bingöl ve Van Y.Y. üniversitelerinde "Yaşayan Diller Enstitüleri" açıldı. Bu enstitülerde bulunan "Kürdolaji" bölümünde Kürt dili ve edebiyatı üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Ders ve çalışmalarda kullanılacak Kürtçe alfabenin Latin alfabesi mi, yoksa Arap alfabesi mi olmalı hususu, tartışma konusu oldu. O zaman Artuklu Üniversitesi "Yaşayan Diller Enstitüsü" müdürü olan Kadri Yıldırım'ın

---

[68] Nusrettin Boleli, "Alfabe'nin İcadı ve Tarih Boyunca Kürtlerin Kullandıkları Alfabeler", *Bingöl Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak, 2015, s. 24.
[69] Tewfik, *el-Elifbau'l-Kurdiyeti…*, s.17
[70] Nusrettin Boleli, *Alfabe'nin İcadı*…,s. 24

takdiri, Kürtçe'nin gramer ve imlasının Latin alfabe doğrultusunda nispeten standart bir yapıya kavuştuğu, Kürt yazar ve aydınlarının %90'ı eserlerini artık Latin alfabeyle yazdığı gerekçesiyle Latin alfabesinden yana oldu. Muş Alpaslan üniversitesi rektörü Nihat İnanç'ın takdiri ise, Arap harflerinin Kürtçe'ye daha uygun olduğu, Kürtçe eserlerin ve ana kaynaklarının Arap alfabesiyle yazıldığı gerekçesiyle Arap alfabesinden yana oldu. Van Y.Y. üniversitesi "Yaşayan Diller Enstitüsü" Müdürü. Vecihî Sönmez de Latin alfabesinin kullanılmasının daha eğitici ve anlaşılır olacağını belirtti.[71] Sonuç olarak Kürtler, zaman ve zeminin şartlarına göre alfabelerine şekil vermişler. Arapça'nın baskın dil olması hasebiyle uzun zaman Arap alfabesini zenginleşrirerek kullanmışlar. Yaklaşık bir asırdır resmi olarak Arap alfabesinin kullanılmadığı yerlerde Latin alfabesini Zenginleştirerek kullanmaktadırlar. Arap alfabesinin hala kallanıldığı yerlerde ise Arap alfabesini zenginleştirerek kullanmaya devam etmektediler.[72]

Irak ve İran'daki az bir kesim tarafından konuşulan Kermanşâhi, Lekki, Lûri, Sencâbi ve Kelhûri gibi lehçeleri saymaz isek Kürtçe'nin dört ana lehçesi bulunmaktadır. Bunlar:

1. *Kurmancî Lehçesi*. Bu lehçe Türkiye'de yaşayan Kürtler'in çoğu, Sûriye ve Lübnan Kürtler'inin tümü, İran ve Irak'ın bir bölümü tarafından kullanılan lehçedir. Kürtler'in ekserisi tarafından kullanılan bu lehçe bazı bölgelerde farklı şivelerle konuşulmaktadır. Örneğin; Hakkâri bölgesinde Kurmancî'nin "Behdinânî" şivesi konuşulmaktadır.
2. *Soranî Lehçesi*. Bu lehçe Irak ve İran'da yaşayan Kürtler'in çoğunluğu tarafından kullanılan lehçedir. Bu lehçe aynı zamanda Kuzey Irak Kürt bölgesinin resmi ve yayın dilidir. Üniversitelerde yazılan birçok tez bu lehçe ile yazılmaktadır.
3. *Zazakî Lehçesi*. Dımılı ve Kırdki isimleriylede bilinen bu lehçe Türkiye'nin Tunceli, Erzincan, Elazığ, Bingöl ve Diyarbakır bölgelerinde konuşulan bir lehçedir. Ancak Tunceli'de konuşulan şive, geriye kalan diğer şiveden farklıdır.
4. *Goranî Lehçesi*. Hewrami olarak da bilinen bu lehçe, Zazakî lehçesine yakın olup İran ve Irak'ın az sayıdaki Kürtleri tarafından konuşulmaktadır.

Bu lehçeler arasından Kurmancî lehçesi en çok konuşulan lehçedir. Birinci dünya savaşına kadar yazılı Kürtçe eserler çoğunlukla bu lehçe ile yazılmıştır. Sonra Soranî

---

[71] Hürriyet gazetesi,"Kürtçe Eğitim veren Üniversitelerde "Alfabe" Tartışması", (18.04.2019) http://www.hurriyet.com.tr/egitim/kurtce-egitim-veren-universitelerde-alfabe-tartismasi-24652353)
[72] Hurşid,*el-Lüğetü ve'l-Lehcatü…*,s. 10-14.

lehçesi yazı dili olarak İran ve Irak'ta Kurmancî lehçesinden daha çok gelişmeye başladı.[73] Son yıllarda Türkiye'de Kurmancî lehçesi, yeni akademik bir uslup kazanma yolunda ilerlemektedir.

Kürtler, uzun süre dillerini sözlü kültür[74] olarak korumuşlardır.[75] Tarihi süreç içinde bazen kendi dilleri ile bazı eserler vermiş olsalar da 19. yüzyıla kadar Kürtler'in yazılı kültüre geçtikleri söylenemez.[76] Kürtler, yakın bir döneme kadar yazılı kültüre din ve eğitim dili olarak ekseriyetle Arapça, Kürtçe'ye yakınlığı ve edebiyat dili olması hasebiyle Farsça ve Cumhuriyet dönemine kadar nadiren Türkçe üzerinden geçiş yapmışlardır.[77] Ancak Osmanlının son döneminde İslam coğrafyasında cereyan eden milliyetçilik rüzgârıyla Kürtler arasında kendi diliyle yazma yavaş yavaş revaç bulmuştur. O günden sonra birçok alanda Kürt diliyle eser verme hız kazanmıştır. Günümüzde artık Kürtçe kitaplar, kitapçıların raflarında rahatlıkla yerini almaktadırlar.

Kürt edebiyatının ilk yazılı örnekleri[78], Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ile Ali Harirî[79] (ö:472/1078) tarafından yazılan şiirlerdir. Kürtçe'nin Lurî lehçesiyle[80] yazılan ilk örnek ise Baba Tahir el-Hemedânî[81] (Uryân) (ö:401/1010) tarafından yazılan şiirlerdir. Bu iki

---

[73] Zübeyr Bilal İsmail, *Tarihu'l-Lüğeti'l-Kürdiyeti*…, s. 71.

[74] Ozanların (Dengbej), Türküleri (Klam, Sıtran), Atasözler (Gotinen peşiya), Deyimler (Biwej), Maniler (Qewlerk) Masallar (Çirok) Destanlar, Tekerlemeler (Zugotinok) ve özellikle Kürt coğrafyasında açılan medreselerde eğitim anlatım dilinin, vaaz ve irşad dilinin Kürtçe olması, sözlü kültürün unsurları olarak Kürt dilinin zenginliğini günümüze kadar taşımıştır. Bu unsurların hepsi, Kürt dilini kaybolmaktan kurtarmıştır.

[75] Tahsin İbrahim Doskî, Hamdi Abdulmecit es-Selefî, *Mu'cemu'ş-Şu'ârau'l-Kurd,* Siperêz Yay., Irak-Erbil, 2008, s. 14-15

[76] Kürt edebiyatının ağırlıklı olarak sözlü kültüre yaslanmasının önemli nedenlerden birisi sosyolojik ve tarihsel realitedir. Çünkü dağlık coğrafya, göçebe hayatı ve feodal ilişkiler Kürt edebiyatının yazılı değil de sözlü gelişmesine zemin hazırlamıştır.

[77] Doskî, es-Selefî, *Mu'cemu'ş-Şu'âra…,* s. 18-21.

[78] Günümüze kadar ulaşmış ilk yazılı Kürt edebiyatı örneğinin hangisi olduğu ve kim tarafından yazıldığı sorusu epey tartışma konusu olmuştur. 1848-1866 yılları arasında Erzurum'da konsolosluk yapmış Alexander Jaba'ya göre klasik Kürt edebiyatının ilk Şairi ve yazarı Ali Heriri'dir. Baba Tahir'i ilk kabul edenler de vardır. Kürt araştırmacı Enver Mayi (ö:1965) ise meşhur Kürt tarihçi İbn-i Hallikân (ö:411/1020) olduğunu söylemiştir. Diğer bazı araştırmacılar ise ilk Kürt yazarın Ebu Hanife ed-Dîneweri'nin (ö:283/896) olduğunu kabul ederler. Ancak son iki yazarın günümüze ulaşmış Kürtçe eserleri yoktur.

[79] Ali Hariri, M. 1009 senesinde bugün Hakkâri sınırları içinde bulunan Şemdinli ilçesine bağlı Herir köyünde dünyaya gelir. Kürtçenin Kurmancî lehçesiyle yazdığı divanının bazı bölümleri günümüze ulaşmıştır. İlk defa müsteşrik Albert Socin (1844-1899) eserinde Heriri'nin bir şiirine yer vermiştir. Sadık Bahadin ise 1980 yılında "Hozanet Kurd/Kürt Şairleri" adlı kitabında Heriri'nin birkaç şiirine yer vermektedir. Margarıta Borisavna Rudenko (1926-1976)'nun verdiği bilgilere göre, Ali Herirî'nin el yazmalarının bir kısmı St. Petersburg'ta bulunan Şaltikov-Şçedrin kütüphanesinde bulunmaktadır.

[80] Doskî, es-Selefî, *Mu'cemu'ş-Şu'âra…,* s. 17.

[81] Kaynaklarda, hayatı ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. İran'ın Hemedan şehrinde dünyaya gelen Baba Tahir, Ömer Hayyam ve Mevlana Celaleddin Rumî'den önce yaşamış bir Rubâ'î Şairidir. Dörtlükleri,

çalışma her ne kadar ilk örnekler olarak kabul edilse de bunlardan sonra "Melâyê Cizirî" olarak bilinen Cizreli Mela Ahmed el-Cezîrî (ö:1050/1640) tarafından yazılan *Divâna Melâyê Cizîrî*[82] adlı eser klasik Kürt edebiyatının şaheseridir.[83] Diğer önemli bir Kürt dili klasiği ise Şeyh Ahmedî Hanî (ö:1119/1707) tarafından yazılan *Mem û Zin* adlı eserdir.[84] Hanî'nin bu eseri dışında biri Arapça–Kürtçe sözlük,[85] biri de Divan ve diğeri de Akaid olmak üzere Kürtçe yazdığı üç eseri daha vardır. Bunlar dışında *Diwânâ Feqiye Teyrân*[86], *Diwanâ Birifkanî*[87], *Gülzâr*[88], *Mewludâ Bateyî*[89] ve Siirtli Mela Halil (ö:1259/1843) tarafından nazım şeklinde yazılan *Nehcü'l-Enâm*[90] adlı Kürtçe akaid, Kürt edebiyatının önemli klasikleri olarak kabul edilmektedir.

Yazılı Kürt edebiyatı, 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başından itibaren farklı bir mecraya girmiştir. Bu tarihlerden sonra Kürtler, kendi dilleriyle yazmaya ağırlık

---

ağırlıklı olarak Hz. Peygambere yazdığı methiyelerden oluşmaktadır. Divan'ı Sabah Kara tarafından tercüme edilerek Nûbihar yayınları tarafından 2012 yılında üçüncü defa basılmıştır. Bkz. Nusrettin Boleli, "Kürt Bilginlerinin Yazdığı Bazı Eserlerin Tanıtımı", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Ocak, 2015, s. 68.

[82] Eser üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Divan, Osman Tunç ve Abdullah Turan tarafından ayrı ayrı Türkçe'ye tercüme edilip basılmıştır. Mele Ahmed Zivingi tarafından Arapça bir şerh yazılmıştır. Arap alfesi ile yazılan divan farklı kişiler tarafından Latin harflerle tekrar yazılıp basılmıştır. Bkz. Boleli, *Kürt Bilginlerinin*…, s. 69.

[83] Boleli, *Kürt Bilginlerinin*…, s. 68.

[84] Eser, birçok çalışmaya konu olmuştur. Farklı dillere tercüme edilmiştir. Defalarca farklı yayınevleri tarafından basılmıştır. Namık Açıkgöz tarafından bu eser üzerine yapılan çalışma 2012 yılında Kültür bakanlığı tarafından Ankara'da basılmıştır. Bkz; Boleli, *Kürt Bilginlerinin*…, s. 70.

[85]Adı"Nûbihârâ Pıçûkân" olan bu eser, halen birçok Kürt medreselerinde Arapça gramer ilimlerine başlamadan önce mutlaka okutulmaktadır.

[86] Asıl adı Muhammed olan Feqiye Teyran, Van Bahçesaray'da M. 1590 civarında dünyaya gelmiştir. Bölge medreselerinde eğitim gören Feqiye Teyran Cizre'de Melâyê Ciziri'den eğitim gördüğü kabul edilmektedir. 1071/1660 senesinde Van Bahçesaray'da vefat etmiştir. Divanı dışında en önemli eseri olan *Qewle Hespe Reş/Siyah At'ın Sözleri*, 1965 senesinde Kürtçe-Rusça olarak Moskovada yayınlanmıştır. Hayatı ve eserleri hakkında Muhammed Halid Sadini tarafından bir çalışma yapılmış ve şiirleri Latinize edilerek basılmıştır. Bkz. Boleli, *Kürt Bilginlerinin*…, s. 69.

[87] 1674 yılında vefat eden Şeyx Şemseddin Qutbê Exlatî el-Birifkânî (ö:1085/1674) tarafından yazılan Divan, Zahid Birifkânî tarafından latinize edilerek 2001 tarihinde stokholm'da Roja Nû yayınları tarafından yayınlanmıştır.

[88] 1655-1709 yıllaarı arasında yaşamış İsmaili Beyazidî tarafından yazılan bu eser Kürtçe-Farsça ve Arapça bir sözlüktür.

[89] Bu eser /1169/1755 yılında vefat ettiği kabul edilen Melâ Ahmed (Hüseyin?) Bateyî tarafından yazılanen en eski Kürtçe mevlit olup defalarca basılıp şerh edilmiştir. Sonradan birçok Kürtçe mevlit yazılmış olsa da hala en çok okutulan mevlit bu mevlittir. Boleli, *Kürt bilginlerinin*…,s. 72.

[90] 1750-1843 Yıllarıa rasında Bitlis'te doğup Siirt'te vefat eden Molla Halil, önemli bir Kürt âlimidir. İslami ilimlerde yetkin olan Molla Halil, Manzum ve Mensur olarak yazdığı otuza yakın eseri olduğu kabul edilmektedir. Akaid'e dair Kürçe mevzun olarak yazdığı bu eseri dışında kalan eserlerinin hepsi Arapça olarak yazmıştır. Şimdiye kadar bu eseri dışında yazdığı tefsir ve bazı usul kitapları basılmıştır. Bkz: Cüneyt Gökçe "Molla Halil es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle Sınırlı)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Yıl:20, sayı:35, 2015, Temmuz-Aralık. s. 76-96; Boleli, *Kürt bilginlerinin*…, s. 73.

vermişler. Bu değişimde, 1898 yılında Kahire'de yayına başlayan ve ilk Kürtçe gazete olan *Kürdistân*[91] ve 1908 senesinde İstanbul'da yayımlanan *Kürt Teavün ve Terakki* gazetelerinin[92] önemli etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bu konuda hatırlanması gereken diğer bir çalışmada Celadet Ali Bedirhan (1893-1951) ve Kamran Bedirhan (1895-1978) kardeşler tarafından 1932-1943 seneleri arasında Sûriye 'de çıkarılan *Hewar* adlı Kürtçe dergidir.[93] Bu dergi, toplam 57 sayı çıkmıştır. İlk 23 sayısı hem Arap hem Latin harflerle yayın yaparken diğer sayıları ise sadece Latin harflerle Kürtçe yayın yapmıştır. Bu konuda diğer önemli bir çalışma ise Celadet Ali Bedirhan tarafından geliştirilen Kürtçe'nin Latin Kürt alfabesi çalışmasıdır. Geliştirdikleri bu alfabe özellikle Türkiye ve Sûriye'de yaklaşık seksen yıldır kullanılıp geliştirilmektedir.[94] Ayrıca yaklaşık çeyrek asırdır Türkiye'de yayın yapan *Nûbihâr* yayınlarının bu noktada katkısı büyüktür. Diğer bir katkıda son yıllarda Türkiye'de Kürtlerle ilgili siyasetin aldığı kararlar ve uygulamalardır. Bu noktada 1 Ocak 2009 senesinde yayına başlıyan *TRT Kurdî* ve okullarda seçmeli ders olarak okutulan "Kürtçe" dersi, Kürt dilinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır.

III. KÜRT MEDRESELERİ

Tarihi süreç içinde Müslüman toplumlarının en önemli eğitim kurumları medreseler olmuştur. Sistemli ilk eğitim kurumları olarak medreseler, Büyük Selçuklular devrinde Selçuklu veziri Nizâmülmülk (ö:485/1092) tarafından "Nizâmiye Medreseleri" adıyla kurulmuştur. Kurulan ilk nizamiye medreselerinden biri de "Ceziretu İbn-i Ömer" olarak bilinen ve Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın o dönem merkezi olarak kabul edilen Cizre'de kurulmuştur.[95] Medreseler kurulmadan önce Mekke'de "Daru'l-Erkam", Medine'de "Suffe" ve "Mescid-i Nebevi" Müslümanların ilk eğitim yerleri olmuştur.

---

[91] Botan beyi Bedirxan Bey'in (1803/1868) oğulları Mikdad Mithat Bedirxan (Ö:1917) ve Abdurrahman Bedirxan (1868-1936) Kardeşler tarafında Nisan 1898-Nisan 1902 seneleri arasında 31 adet olarak Mısır ve Londra'da çıkarılmıştır. Bkz. Hogir Tahır Tewfik, "Ceridetu Kûrdistân ve Rûsya'l-Kayseriyeti 1989-1902", *Duhok üniversitesi İlim ve Eğitim Dergisi,* sayı:3, Yıl:2009, s. 1-22; Işık, *A'dan Z'ye…,* s. 273.

[92] Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin bir yayın organı olarak Aralık 1908 senesinde İstanbul'da çıkarılan haftalık gazetedir. Dokuz ay yayın yapan gazete Süleymaniyeli Tevfik Bey (Pîremêrd) (1867/1950) tarafından çıkarılmıştır. Gazete yazarları arasında Said Nursî (1877/1960), Halil Hayali (1848/1950), Süleyman Nazif (1870/1927) ve Babanzade İsmail Hakkı (1876/1913) gibi yazarlar bulunmaktaydı. Gazete Kürtçe ve Türkçe olarak yayın yapmaktaydı. Bkz.Işık, *A'dan Z'ye…,* s. 302.

[93] Boleli, *Kürt bilginlerinin*…, s. 79.

[94] Tevfik, *el-Elifbau'l-Kurdiyeti…*, s.78.

[95] Nebi Bozkurt, DİA, "*Medrese"* Maddesi, TDV. Yay., c. 28, s. 323-327.

Sonraki dönemlerde Müslümanlar, mescidlerde veya mescidlerin yanına inşâ ettikleri hücrelerde temel dini bilgileri öğretiyor ve öğrenebiliyordu. İslam diyarlarındaki mescidlerde âlimler etrafında ders halkaları oluşmuştur. Bu ders halkalarının ilk örnekleri Medine, Mekke ve Şam'da görülmüştür. İlim halkalarının artması, mescitlerde gürültü ve izdiham oluşturmuştur. Böylelikle ibadetin huşû içinde edâ etmesine yaptığı olumsuz etki nedeniyle Medreseler, Zamanla bu ders halkalarının yerini almaya başlamıştır.[96]

İslam coğrafyasında gelişen bu medreseler, Müslümanlar arasında bilgi ve bilimin yaygınlaşması ve eğitimin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Dini bilgilerinin yanı sıra Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Coğrafya ve Tıp gibi ilimler bu medreselerde öğrenilmiştir. Kürtler de dönemin ihtiyaçlarına binaen gerekli bilgileri bu medreselerden öğrenmişlerdir. Bu medreseler Kürtler için sadece bir eğitim kurumu değil aynı zamanda sosyal hayatlarına yön vermede, kimlik ve kültürlerini muhafaza etmede önemli rol oynamıştır. Nitekim nerdeyse 1950'lere kadar Kürt diliyle yazılan eserlerin hepsi bu medreselerden çıkmış hocalar tarafından yazılmıştır.[97] Ayrıca medreseler sadece ilim, irfan ve bilimin öğrenildiği mekânlar değil, Aynı zamanda dönemin siyasi erklerin, fikir ve mezheplerini yayan ve kökleşmesini sağlayan fikri kaleleri olagelmiştir.[98]

Kürtler'in yaşadığı bölgelerde medreseler miladi 13. yüzyıldan itibaren kurulmuş olsa da M. 15. Yüzyıldan, birinci dünya savaşına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.[99] Kürt medreselerin tarihi, Selahattin Eyyubî (ö:590/1193)'ye kadar uzanır. Zira Eyyûbîlerin ilme verdiği önem sayesinde Kürtler'in yaşadığı çoğrafyada medreseler hızla yaygınlaşmıştır. Selahattin Eyyubî'nin bölgede kurduğu medreseler ve vakıflar, Kürtler arasında ilmin gelişmesine yol açmıştır.[100] Eyyubîler dışında Kürtler'in yaşadığı coğrafyada hâkimiyet kurmuş Selçuklu, Mervâni, Hemdâni, Artuklu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlılar gibi devletler, medreseleri bir eğitim yeri olarak desteklemiş,[101] eskilerini

---

[96] Mustafa Ahmed Muhammed en-Neccar, *el-Hayatu'l-Fikriyetu fi Kurdistan 1179-1258,* Sipirêz Yay., Irak-Duhok, 2017, s. 118.
[97] Süleyman Çevik, "Medresê Ji Din û Ziman re Xizmet Kiriyê/Medrese, Din ve Dil'e Hizmet Etmiştir" "ji destpêkê heta îro Medresên Kurdan/Başlangıçtan Bugüne Kürt medreseleri", *Nûbihar Dergisi*, Sayı:63/64, Yıl 6, Haziran/Tırmexi 1998, s. 3-4.
[98] en-Neccar, *el-Hayatu'l-Fikriyetu…,* s.118.
[99] Mehmet Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yay., İstanbul 2009, s. 191.
[100] el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd…,* s.310.
[101] Bozkurt, *Medrese…,* s. 323-327.

imar edip yenilerini inşa etmişler.[102] Öğrenci ve medresenin ibâte ve iâşe masrafları için sayısız vakıflar kurup destek olmuşlar.

Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın yazları sıcak iklim olması, çoğunlukla maddi geçimin hayvancılıkla yapılıyor olması, halkın yazları yaylalara çıkmasını gerektiriyordu. Yaylalarda dini hizmet vermek için âlimler de halk ile beraber yaylalara çıkardı. Bazen öğrencilerin eğitimi kesintiye uğramaması için "Seyyar" medreseler bile oluşturulmuştu. Muhammed Ali Karadağı (d:1949)'nin verdiği bilgilere göre Kürtler'in yaşadığı bölgelerde bulunan seyyar medreselerin en büyüğü Safevi Sultanı (Şah) Muhammed Hudâbende (ö:1004/1595) zamanında kurulmuştur. Özel olarak hazırladığı çadır medresede dokuz yüz öğrenci barınmaktaydı.[103]

Kürt medreseleri ile ilgili belirtilmesi gereken önemli bir husus da bu medreselerde okutulan dini ilimlerin yanında verilen Tasavvuf eğitimidir. Bu medreselerde müderris olan hocaların çoğu aynı zamanda bir tarikatın ya şeyhi, bir şeyhin halifesi veya müridi dir. Dolayısıyla bu medreselerde "Medrese" ve "Tekke" hep yan yana olmuştur. Bundan dolayı Kürt toplumunun din algısında tasavvuf çok güçlü olmuştur.[104] Bunun doğruluğu için Kürtler arasında etkin olmuş tarikat silsilesindeki şeyhler veya medrese müderrislerinin hayatlarına bakmak yeterlidir.[105] Bu gerçeğin bir sonuçu olarak Kürtler'in dini kimliğini oluşturan iki önemli kurum olarak Medrese ve tarikat hep içiçe olmuştur. Yakın zamana kadar bu iki kurumdan icazet almayan hocalara itibar edilmemiştir.

Yakın bir zamana kadar Kürtler için tek eğitim yeri olan medreseler, varlıklarını günümüze kadar devam ettirse de eski popülaritesini kaybetmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan "Tevhid-i tedrîsât" kanunu ile illegal olarak varlığını bugüne taşıyan medreseler, hem müfredat hem entelektüellik açısından büyük kayıplar yaşamıştır. Medreselerin kurulmaya başladığı günden bugüne Kürtler'in yaşadığı coğrafyada pek çok

---

[102] Çiçek, *Şark Medreseleri…,* s. 192-193.
[103] Muhammed Ali el-Karadağî, *Fi Ruhâbi Eklâmin we Şahsiyâtin Kurdiyetin,* Banga Jin Yay. Süleymaniye, 2007. s. 23.
[104] Müfid Yüksel, "Medresê û Tekye li Tenişta hev Bûn/Medrese ve Tekke Yan Yanaydı." "ji destpêkê heta îro Medresên Kurdan/Başlangıçtan Bugüne Kürt medreseleri", *Nûbihar Dergisi,* Sayı:63/64, Yıl 6, Haziran/Tırmexi 1998, s. 8-10.
[105] Bruinessen, *Devlet – Şeyh…,* s. 463-483

medrese kurulmuş ve kurulmaya devam edilmektedir.[106] Günümüzde bir kısmı kültür varlıkları olarak restore edilerek ayakta kalan, bir kısmı yıkılan medreselerden bazıları şunlardır; Cizre'de, Botan beylerinin kurduğu Medresâ Sor, Abdaliye, Mecidiye ve Süleymaniye medreseleri. Müks'teki (Bahçesaray) Mir Hesen Bey'in medresesi. Mardin'de bir kısmı kültür varlıkları olarak hala ayakta olan Kasimiye, Şehidiye, Marufiye, Hatuniye ve Zinciriye medreseleri. Bitlis Hizan'daki Ğeyda Medresesi. Hakkâri'de Meydan Medresesi, Van'da Şikal ve Said Nursi'in kaldığı Horhor medresesi. Bitlis'te Selçuklu eseri İhlasiye, Osmanlı eserleri Yusufiye, Meydan, Norşin ve Oğin medreseleri. Artuklular tarafından Diyarbakır merkezde inşa edilen Mesudiye, Hani ilçesinde Hatuniye Medresesi. Tillo, Musul, Erbil, Zaho ve Siirt'te Mela Halil'in otuz yıl ders verdiği Fahriye Medresesi.[107]

Medreseler, genel olarak özgür bir eğitim modelini takip etseler de aslında kendine özgü bir müfredat ve metodojiye sahiptir. Dönem dönem zaman ve zemine bağlı müfredatta farklılıklar olsa da genelde Medreselerde okutulan ilimler şunlardır: Dil (Alet) ilimleri: Sarf, Nahiv, Vad', Belâğat, İştikak, Lüğat, Hat ve Şiir. Felsefe ilimleri: Mantık. Şer'i İlimler: Kur'ân-ı Kerim Kırââtı, Tecvid, Tefsir, Fıkıh, Hadis, Ferâiz, Usûlu'd-Din (Akâid), Usûlu'l-Fıkıh, Usûlu'l-Hadis, Kelâm, Tasavvuf, Hadis, Siyer okutulurdu.[108] Yukarıda sayılan ilimlerin müfredat dili Arapça olup diğer İslam beldelerinde okutulan ana metinlerle aynıdır. Sadece zaman içinde Kürt çocuklarının Arapça'ya geçiş sağlaması için Kürtçe yazılan bazı metinler ve bazı Kürtçe şerhler mahallî olarak müfredata dâhil edilmiştir.[109] Arapça'nın yanında Kürtçe, Farsça ve Osmanlıca da öğretilmiştir. Kürt coğrafyasındaki medreselerde ders anlatım dili ağırlıklı olark Kürtçe olmuştur. Ancak ihtiyaca binaen bazen Türkçe ve Arapça olarak da ders verilmiştir. Öğrenci hangi dili daha iyi biliyorsa eğitim onunla verilmiştir.[110]

Cumhuriyetten sonra tevhid-i tedrîsât kanunu ile medreseler farklı bir mecraya sürüklendi. İllegal duruma düşen medrese, devletin desteğini kaybedince devletin kolayca

---

[106] Bu medreseler ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Şakir Epözdemir, *Medreseyên Kurdistanê dı Dewra Miran û Neqşebendiyan de/Mirler ve Nakşbendiler döneminde Kürdistan Medreseleri,* Nûbihar Yay., birinci Bsm., İstanbul, 2015.
[107] Bozkurt, *Medrese…,* s. 323-327.
[108] Çiçek, *Şark Medreseleri…,* s. 46.
[109] Çiçek, *Şark Medreseleri…,* s. 47-49.
[110] Çiçek, *Şark Medreseleri…,* s. 78.

temin ettiği ve yararlandığı kolektif aklın imkânlarından yaralanma şansını da kaybetti. Böylece kapalı devre sistemiyle çalışma moduna geçti.[111] Süreç içinde artan baskılar, medresenin kendisini değişime kapatmasına, taassub ve kör taklitte ısrar etmesine sebep oldu. Bu durum medresenin yeni şartlar muvacehesinde kendini yenileyememesi, bulunduğu çağı okuyamaması ve kendini dış dünyaya kapatmasında etkili oldu. İşin sonunda medrese yerine gelişen "Mektep/Okul", zamanla şarkın zeki çocuklarını medreseden alıp onlara dünyayı daha iyi okuyan, değişime açık bir eğitim olanağı sağlayan, Çağın imkân ve teknolojisinden istifade eden ve daha geniş bir ufuktan çevresini analiz eden bir perspektif sundu. Sonuç olarak medreseliler, o güne kadar toplum tarafından kendilerine verilen sonsuz krediyi tüketmekle kalmayıp yeni gelişmeler karşında toplumu ikna etme hususunda da yeterli olamadılar. Ayrıca toplumun ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi gelişen yeni olaylarda topluma rehberlik de edemediler.[112]

Şark medreseleri 1990'lardan sonra yavaş yavaş içinde bulundukları durumu irdeleme, müfredatlarını gözden geçirme, eğitim kurumlarının maddi ve mimari durumunu değiştirme, çağın teknolojisinden istifade etme gibi birçok konuda kendilerini geliştirme çabasına girdiler. Şanlıurfa'da bulunan Mela Salih Turgut'un medresesi, Konya'da bulunan Mela Salih Ekinci (d:1952)'nin medresesi, Diyarbakır'da bulunan "Suffe" ve diğer bazı medreseler, bu konuda önemli mesafe kaydettiler. Nitekim değerli hocam Halil Çiçek'in de içinde bulunduğu bazı medrese hocaları, kısa adı "MEDAV" olan bir medrese âlimleri vakfı kurdular. Bu vakıf, üye olan medreseler için yeni bir müfredat ve koordinasyon oluşturdu. Belli aralıklarla farklı il ve ilçelerde üyelerle toplanıp kararlar almaktadırlar. Öğrencilere "İcâze" vermeden önce bu vakıf tarafından kurulan bir komisyon marifetiyle bir sınav yapılmaktadır. Bu sınavda başarılı olanlara icâze verilmektedir. Ancak önemli sayıda medreseleri bulunan "Tillo" ve diğer bazı medreseler ise şimdiye kadar özellikle müfredat noktasında yenilenmede önemli bir çaba gösteremediler. Bu hususta diğer önemli bir çaba eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'e aittir. Görmez, başkanlığı döneminde "Islahu'l-Medaris/Medreselerin Yenilenmesi" konusunda önemli çalışmalar yaptı. Ancak şimdiye kadar medreselere verilen bazı maddi imkânlar ve medrese isimlerinin "Kur'an Kursu" şeklinde tabela

[111] Çiçek, *Şark Medreseleri…,* s. 170.
[112] Bruinessen, *Devlet – Şeyh…*,s. 310-311

değişikliği dışında, görünürde bir sonuç üretilemedi. Medreselerle ilgili diğer önemli bir çalışma da bölge (Bingöl, Siirt ve Muş) üniversitleri tarafından medreselerle ilgili yapılan sempozyumlardır.[113] Bu sempozyumlar sayesinde akademik camia şark medreselerinden daha sağlıklı bir şekilde haberdar olurken medreseliler de kısmen ilahiyat ve akademik çalışmalardan haberdar oldular.

Son olarak günümüzde medreselerin büyük bir kısmı, genellikle yıllarca felsefesiz ve amaçsız okutulan bir Arapça gramer (Sarf-Nahiv ve kısmen Belâğat) ve Aristo mantığı eğitimiyle sınırlı hale gelmiştir. Şer'î ilimleri anlamak için bir araç olarak geliştirilen Arapça dil ilimleri, malesef şuan bu medreselerde neredeyse nihai amaç haline getirilmiştir. Ancak bütün bu eksiklerine (Kaldı ki söz konusu eksikler, istendiğinde rahatlıkla aşılabilecek eksiklerdir.) rağmen hocalarının bu medreseyi ayakta tutmak için sarf ettikleri emek, hiçbir maddi kaygı taşımadan ortaya koydukları samimiyet ve yaşamlarıyla öğrencilere aşıladıkları yüksek edep, kanaatimizce günümüz medreselerinin herkesçe kabul edilecek en büyük zenginliğidir. Ayrıca halkın desteğiyle ayakta kalmayı başaran bu medreselerden azımsanmayacak sayıda önemli ilim adamlarının çıktığını da unutmamak gerekir.[114]

IV. ÖNEMLİ KÜRT ÂLİMLERİ

Kürtler, İslam ümmetini oluşturan önemli parçalardan biridir. Çünkü Kürtler, ortadoğu İslam coğrafsayında nüfus ve dil yoğunluğu açısından Arap, Türk ve Fars'lardan sonra dördüncü sırada yer alırlar.[115] İslam öncesi dönem Kürtler ile ilgili çok fazla bilgilere sahip olmasak da İslam sonrası dönem için kaynaklarda azımsanmayacak bilgiler mevcuttur. İslam tarihi kaynaklarının verdiği bilgilere göre Kürtler, Efendimizin vefatından hemen sonra İslam medeniyetiyle tanışmış, tanıştıkları günden beri samimiyetle bu dini kabul etmişler.[116] Müslüman oldukları günden bu güne İslam dini için her alanda büyük hizmetler ifa etmişler. Bir taraftan savaşçı kişilikleriyle Selahaddin-

---

[113] Bkz.*"Medrese Ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Uluslararası Sempozyumu"*Bingöl üniversitesi 29 Haziran-09 Temmuz 2012, *"Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu"* Muş Alpaslan üniversitesi, 5-7 Ekim 2012, "*Medreseler ve Din Eğitimi Sempozyumu"* Siirt Üniversitesi 25-27 Ekim 2013. Bu sempozyumların hepsi basılmıştır.

[114] Medreselerle ilgili detaylı bilgi için Bkz; Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı.*

[115] Işık, *A'dan Z'ye…*,s. 303.

[116] el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd…,* s. 50.

i Eyyûbî, Sultan Alpaslan gibi komutan ve sultanların safında Bizans, Moğol ve Haçlılara karşı İslam sancağını taşırken[117], diğer yandan yaşadıkları topraklara İslam'ın simgesi olan camileri, minareleri, medreseleri inşa ve imar ederek bu medreselerde sayısız ilim adamları yetiştirmişler.[118]

Geniş İslam coğrafyasında bulunan ilim merkezleri arasında yapılan ilim yolculukları neticesinde bazı ilim adamları kendi yurtlarından ayrılıp ilim için gittikleri yeni yerleri yurt edinip bir daha memleketlerine geri dönmemişler. Ayrıca İslam coğrafyasında -bu günkü gibi- onların seyahet etmelerini zorlaştıracak sınırlar ve resmi bürokratik işlemlerin de olmaması, birçok âlimin ilim merkezleri arasında rahatlıkla seyahat etmelerini sağlamıştır. Bunun doğal bir neticesi olarak birçok Kürt âlim, bu seyahatler neticesinde kendi memleketleri değil de yeni yurt edindikleri yerlerin nisbetini almıştır. Kürt olduğu halde kaynaklarda Mekkî, Medenî, Mısrî, Bağdadî, Dımeşkî, Kudsî, İskenderî veya Horasânî, İsfehânî, Endülüsî v.b. Kürtler'in yaşadığı coğrafya dışında kalan ilim merkezleri nisbesiyle anılan birçok Kürt âlim vardır. Ayrıca Kürt olduğu halde Arap, Fars, Türk veya başka bir millete mensup addedilen Kürt âlimler de vardır. Bunu teyit etmek için islam âlimleri biyografi kitaplarını karıştırmak yeterli olacaktır.[119]

Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın ilim merkezlerinden ve ticaret yollarından uzak olması, onları diğer İslam beldelerine göç etmeye sevk etmiştir.[120] Ancak bir yandan yurtlarından ayrılmanın verdiği hüzün olsa da aslında Kürt âlimlerin en şanslıları memleketinin dışına çıkıp ilim merkezlerinden birine yerleşenlerdir.[121] Ayrıca Kürt aşiretleri arasında bitmeyen iç savaş (Bırakuji), Kürtler'in yaşadığı coğrafyanın yüzyıllardır bölgede hüküm sürmüş devletlerarasında savaş arenası olması, halkı olumsuz etkileyerek camii, medrese ve kütüphaneler gibi Kültür merkezlerine büyük zararlar vermiştir.[122] Bütün bu olumsuzluklar, ilim taliplerini daha huzurlu bir ortamda ilim tahsil etmeye sevk etmiştir.

---

[117] Kamil Esved Kadir, *Devrü'l-Kürd el-Hadarî fî Mısır ve Biladi'ş-Şam Hîlale âhdi Devleti'l-Memalîk el-Cerakise*, el-Akadimiyyetü'l-Kürdiyye Yay., Erbil, 2014, s. 18-23.
[118] Ali el-Karadağî, *Fi Ruhâbi Eklâmin…,* s. 21.
[119] Salih Şeyho Resûl el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdi ve Kurdistân,* Hawar Yay., Duhok, 2012, s. 19.
[120] Ali el-Karadağî, *Fi Ruhâbi Eklâmin…,* s. 7.
[121] Ali el-Karadağî, *Fi Ruhâbi Eklâmin…,* s. 9.
[122] Muhammed Ali el-Karadağî, "*Wurûdü'l-Kürd fî Hadikati'l-Vurûd"* adlı eserinde Kürt çoğrafyasında hazineler değerindeki çok kıymetli kütüphanelerin yok olduğundan söz eder. Aslında yok olan sadece kitaplar değildir, aynı zamanda bölgenin tarihi, kültürü, âlimlerinin emeği ve hafızası da yok olmuştur. Bu kütüphanelerden bir tanesi, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde hakkında bilgi verdiği Bitlis emiri Abdal Han'ın kütüphanesidir. Bu kütüphanede bulunan yaklaşık dört bin kitap yakılmıştır. Şayet Evliya Çelebi

Bir âlimin hangi ırka mensup olduğunu tespit etmek her zaman kolay olmayabilir. Çünkü islam ümmeti içinde milliyetini eriten âlimlerin aslının tesbiti için kendi beyanı veya akranlarından birinin şahitliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu beyanları bulmak çoğu zaman zor olmaktadır. Özellikle ümmet bilincinin üst seviyede olduğu zamanlarda yaşamış âlimlerin milliyetini tespit etmek çok daha zordur.[123] Kürt âlimlerin biyografilerini yazan müellifler, bazı isimleri, nisbelerinden, doğduğu veya yaşadığı yerden dolayı Kürt olarak tanıtmıştır. Ancak bunların bir kısmının Kürt olmaları tartışmalıdır. En azından kaynaklarda sarahatan Kürt oldukları ifade edilmemektedir. Örneğin; Ebu Müslim el-Horasanî (ö:138/755), İbni Teymiyye (ö:729/1328), Şeyhülislam Ebussuûd Efendi[124] (ö:982/1574), Muhammed Abduh[125] (1849-1903), İbni Hâcer el-Askalânî (ö:853/1449) ve mısırlı meşhur Kur'ân okuyucusu Abdulbasit Abdussamed (1927-1988) gibi âlimlerin biyografilerine baktığımızda Kürt olduklarını destekleyen güçlü argümanlar olsa da net olarak Kürt olduklarını ifade etmek zor görünmektedir. Ancak kaynaklarda Asr-ı Saadetten başlayarak Sahabe neslinden günümüze kadar İslam medeniyetinin inşasında katkıları olmuş önemli Kürt âlimleri hep olagelmiştir.[126]

Kürt âlimlerini tanıtmaya geçmeden önce belirtilmesi gereken bir husus, Kürt âlimleri, yakın bir tarihe kadar Kürtçeyi çok iyi bildikleri halde eserlerini kendi dilleri yerine Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalarıdır. Çünkü hâkim kültür ve eğitim dili Arap dili üzerinden devam ettiği için çoğunlukla eserlerini Arapça yazmışlardır. Farsça'nın edebiyat dili addedilmesinden divân gibi bazı edebi metinleri de Farsça yazmışlardır. Öncesinde az sayıda olsa da Cumhuriyet sonrasında Türkçe birçok eser yazılmıştır. Böylece Kürtçe, yakın bir tarihe kadar yazı dili olarak çok tercih edilmemiştir.[127] Ayrıca kurucuları Kürt olan Mervânî ve Eyyûbî gibi hanedanlar dâhil tarihin herhangi bir

---

gibi bir seyyah şahit olmasaydı bu coğrafyadaki bir kütüphanenin bu kadar zengin olabileceğine kimse inanmazdı. Ayrıca Baban kütüphanesinde bulunan binlerce kitab'ın İngilizlerin Süleymaniyeyi işgal etmesinden sonra ulu caminin avlusuna toplanarak yakıldığı, Karadağ kütüphanesinde bulunan el yazma eserlerin çoğunun yok olduğu anlatılmaktadır. Bkz. Muhammed Ali Karadağî, *Wurûdü'l-Kürd fî Hadikati'l-Vurûd,* Darû Aras, Erbil, 2007, 2. Baskı, s. 9; Ali el-Karadağî, *Fi Ruhâbi Eklâmin…,* s. 18-23; Doskî, es-Selefî, *Mu'-cemu'ş-Şu'âra…,* s. 32.

[123] el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdî…,*s. 12-13

[124] Bkz. Ahmet Yaman, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi ve Fetvaları,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Konya 2007, s. 21-24

[125] Ahmed Kasım , *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 59.

[126] el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdî…,* s.13

[127] Doskî, es-Selefî, *Mu'cemu'ş-Şu'âra…,* s.18-23

döneminde Kürtçe'nin resmi bir dil olmaması da bu dille eser yazılmamasının diğer bir nedenidir.[128]

Son zamanlarda Kürt âlimlerin hayatını ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birkaç tanesini tanıtmamız faydalı olacaktır. Çünkü tezimizin amacı sayfalarca Kürt âlimlerin hayatlarını konu edinmek değildir. Bizler burada sadece temel İslam bilimlerinde ve özellikle konumuzun tefsir olması hasebiyle Arapça tefsir yazan önemli Kürt âlimlerini tanıtmanın faydalı olacağını düşünerek birkaç tanesini tanıttık. Kürt âlimlerin biyografilerini ele alan çalışmaların başında Kürt tarihçi Muhammed Emin Zeki Beg[129] (1880-1948)'in çalışmaları gelmektedir. Çünkü Zeki Beg'in bu çalışmaları, Şerefhân el-Bitlîsî (ö:1012/1603)'nin yazdığı *Şerefnâme* adlı çalışmadan sonra Kürtlerle ilgili yapılan çalışmaların başında gelir. Zirâ kendinden sonra yazanlar ondan ilham alarak çalışmalarını yapmışlardır. Kürtlerle ilgili yazdığı eserlerden ikisi şunlardır; 1. *Meşahiru'l-Kurdi ve Kurdistân.* 2. *Tarihu'l-Kurdi ve Kurdistân.* Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi ve Kurdistân* kitabında Kürt şahsiyetlerden beşyüz (500)'e yakın kişiyi tanıtmıştır. Diğer önemli bir çalışma, Hayruddin ez-Ziriklî (1893-1976)'nin *el-A'lâm* çalışmasıdır. Ziriklî, defalarca basılan ansiklopedik kitabında tarihte meşhur olmuş Arap ve Arap olmayan erkek ve kadınlardan seçtikleri şahsiyetleri tanıtmıştır. Kuzey Irak Kürtler'inden olan müellif, çalışmasında birçok Kürt şahsiyete yer vermiştir.[130]

Kürt âlimler konusunda değerli bir kaynak, Sûriye'li Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987) tarafından yazılan *M'ücemü'l-Müellifîn* adlı eserdir. 18615 tane Arapça eser yazan müellifi tanıtan Kehâle, Arapça eser veren Kürt şahsiyetlere de yer vermektedir.[131] Bir diğer çalışma da Baba Merdûx Rûhanî (1923-1989)'in, *Tarihi Meşahir-i Kurd* adlı üç

---

[128] Doskî, es-Selefî, *Mu'cemu'ş-Şu'âra…*,s.14-15

[129] 1880 senesinde Süleymâniye kentinde doğmuştur. Burada başladığı askeri eğitimini, İstanbul Yüksek Harp Akademisinden mezun olarak tamamlamış ve Osmanlı ordusunda subay olarak görev almıştır. 1925 senesine kadar İstanbul Harp Tarihi Dairesi ve Bağdat Harp Okulunda çalışmıştır. 1925 yılından itibaren Irak Hükümetinde İskân ve Ulaştırma Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Milli Savunma Bakanlığı yapmıştır. Son olarak Nuri Said Paşa Hükümetlerinde Ulaştırma ve Ekonomi Bakanlıkları yapmıştır. Eserlerin çoğunu Kürtçe yazmış sonra bir kısmını Arapçaya tercüme etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Muhammed Emin Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi ve Kurdistân*, (Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Eşi, Kürtçe/Soranice'den tercüme etmiştir. Muhammed Ali Avni ise İkinci bölüme bazı ilaveler yapmıştır.) Daru'z-Zamân, Dimeşk 2006; Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz: Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan…,* s. 13-16.

[130] Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm,* Daru'l-İlmi li'l-Melâyin Yay., On Beşinci Baskı, Beyrut, 2002, c. 1-8; Ziriklî'nin hayatı için Bkz; Ziriklî, *el-A'lâm,* c. 8, s. 267-270.

[131] Ömer Rıza Kehâle, *M'ücemü'l-Müellifîn,* Müessesetü'r-Risâle Yay., Birinci baskı, Beyrut, 1993 c.1-4.

ciltlik yazdığı eserdir. İran Kürtler'inden olan Baba Merdûx, bu eserini Farsça kaleme almıştır.[132] Diğer bir çalışma, altı cilt Kürtçe tefsir yazan Abdulkerim el-Müderris (1901-2005)'e aittir. Tek cilt olarak basılan *Ulemâunâ fi Hidmeti'l-İlm-ive'd-Din* adlı çalışması yaklaşık bin (1000) Kürt âlimi tanıtmaktadır.[133] Diğer bir çalışma da Muhammed Ali es-Siverekî el-Kurdî[134] (d:1961)'ye aittir. Yazar, *el-Mavsuatu'l-Kubrâ li Meşâhiri'l-Kurdi Abre't-Tarih* adlı on (10) ciltlik eserinde yakalşık 4 bin (4000) Kürt âlim ve şahsiyeti tanıtmıştır. Bir başka çalışma, Salih Şeyho Resûl el-Hasniyânî'nin *Ulemâu'l-Kurdî ve Kurdistân* adlı çalışmasıdır. Müellif bu eserinde 1398 tane Kürt âlimi tanıtmıştır. Diğer bir çalışma, Kürt dili ve edebiyatı alanında önemli çalışmaları olan Tahsin İbrahim Doskî (d:1970)'ye aittir. Doskî, Hamdi Abdulmecit es-Selefî ile birlikte hazırladığı *Mu'cemu'ş-Şu'ârai'l-Kurd*[135] adlı çalışmasında 213 tane Kürt Şair ve âlimin hayatını incelemiştir. Ayrıca ikisinin birlikte hazırladığı *Akdu'l-Caman fi Taracimi'l-Ulama ve'l-Udabi'l-Kurdi ve'l-Mensubine ila Müdün ve Kurâ Kurdistân*[136] adında Kürt âlim ve ediplerinini konu ettikleri 3 cilt olarak basılan diğer bir çalışmaları da mevcuttur. Son olarak ülkemizde emekli müftü merhum Mehmet Çağlayan tarafından yazılan *Şark Uleması* adlı çalışma, önemli Kürt âlimlerden beş yüz elli altı (556) âlimi tanıtmaktadır.[137]

Kürt âlimlerinin İslam medeniyetine katkısı ve biyografileri hakkında yapılmış Akademik bir çalışma, Terîfe Ahmed Osman el-Berzencî tarafından Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Medeniyet ve Tarih bölümünde *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd fi Binâi'l-Hedâreti'l-İslâmiyeti Ğilâle'l-Karneyni es-Sâb'i ve's-Sâmini el-Hicriyeyni (el-Ulûmu'n-Nazariyyeti)* adıyla yayımlanan doktora tezidir. Araştırmacı tezinde, H. 7-8. (M. 13-14.) Yüzyıllarında yaşamış Müslüman Kürt âlimleri ve İslam medeniyetine yaptıkları katkıyı

---

[132] Baba Merdûx Rûhanî, *Tarihi Meşahir-i Kürd*, İntişarati Seruş Yay., İkinci baskı, Tahran, 1962.
[133] Abdulkerim el-Müderris, *Ulemâunâ fi Hidmeti'l-İlm-i ve'd-Din-i*, Daru'l-Hurriyeti Yay., Bağdat, 1983.
[134] Muhamed Ali'nin ailesi Osmanlının son dönemlerinde bugün Şanlıurfa'nın bir ilçesi olan Siverek'ten Ürdün'e yerleşmiştir. Eğitimini ürdünde tamamlayan Siverekî, farklı eğitim kurumlarında çalıştıktan sonra Suudi Arabistan Melik Abdulaziz üniversitesinde dersler vermektedir. Arap Edebiyatı ve Tarih alanında yazdığı eserleri olan yazar hayatta olup Ürdün'de yaşamaktadır. Bkz. www.culture.gov.jo (09.01.2019) Ürdün Kültür Bakanlığının resmi sitesi.
[135] Tahsin İbrahim Doskî, Hamdi Abdulmecid es-Selefî, *Mu'cemu'ş-Şu'ârai'l-Kurd*, Sipirez Yay., Kuzey Irak-Erbil, 1. Bsk., 2008.
[136] Tahsin İbrahim Doskî, Hamdi Abdulmecid es-Selefî, *Akdu'l-Caman fi Taracimi'l-Ulama ve'l-Udabi'l-Kurdi Mensubine ila Müdün ve Kurâ Kurdistân*, Mektebetu't-Turâs ve'l-Asalet, 1. Bsk., Birleşik Arap Emirliği-Şarika, 2008.
[137] Yazarın hayatı için bkz: Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, Çağlayan Yay., İstanbul, 1996, s. 18; Ahmet Çağlayan *İlme Adanmış Bir Ömür, Mehmet Çağlayan*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2017.

araştırma konusu yapmıştır. Araştırmanın sonunda meşhur oldukları alanlara göre bu iki asırda yaşamış önemli Kürt âlimlerinin isimlerini zikretmiştir. Burada verdiği bilgilerden: Tefsir ve kırâât ilimlerinde kırk beş müfessir ve kurrâ, Hadis ilimlerinde yüz on beş erkek muhaddis, on üç kadın muhaddise, Fıkıh ilimlerinde yüz on üç fakih, Arap dili ilimlerinde seksen yedi Arap dil âlimi, Tasavvuf ilimlerinde yirmi altı tasavvuf ve tarikat âlimi, Felsefe ilimlerinde altı felsefeci, Tarih ilimlerinde on dokuz tarihçi hakkında bilgi öğrenmekteyiz. Ayrıca bu âlimlerin yazdığı eserlerin teker teker isimlerini de vermektedir.[138] Kısaca birkaç tanesini zikrettiğimiz bu çalışmaların dışında Kuzey Irak üniversiteleri başta olmak üzere ülkemiz ve diğer ülkelerdeki bazı üniversitelerde Kürt âlimlerin eserleri ve hayatları hakkında bazı akademik çalışmalar veya makaleler yayımlanmıştır.

Bizler burada sahabe neslinden itibaren farklı alanlarda öne çıkmış bazı Kürt Müslüman âlimleri kısaca tanıttıktan sonra konumuz "Tefsir" olduğu için Arapça tefsir yazmış Kürt müfessirlerden meşhur olanları detaya girmeden tanıtacağız. Yoksa Kürtçe tefsir ve meâlleri konu edinmiş bir tezde Kürt âlimlerinin biyografilerini detaylı inceleme konusu yapmak bu çalışmanın çerçevesini aşacağı gibi incelemeyi hedeflediğimiz Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarına katkı da sağlamayacaktır.

Sahabe biyografi kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla Peygamber efendimizin sahabilerinden bir tanesi Kürt asıllı Câbân el-Kurdî'dir. Muhammed Ali Siverekî, Alûsî (1802/1854)'nin tefsiri[139] ve İbnü'l-Esîr (ö:630/1233)'in sahabe hayatına dair yazdığı *Usdu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe* gibi bazı kaynaklara dayanarak Câbân'ı tanıtma sadedinde şu bilgilere yer vermektedir; Câbân, Peygamber Efendimizden nikâh konusunda hadisler rivayet eden Kürt asıllı bir sahabidir. Hicaz'a gelme nedenleri hakkında iki ihtimalden söz edilebilir. Birincisi: Câbân, Mekke'de bulunan hizmetçi ve savaş kölelerinden biri olup Müslüman olduktan sonra Medîne'ye hicret etmiştir. İkincisi: Mekke'nin ticaret yeri olması hasebiyle ticaret vesilesiyle Hicaz'a gelip Peygamber

[138] el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd…,* s. 357-431.
[139] Şihâbuddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîmi ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Müessesetü'r-Risâleti Yay., 1. Bsk., Lübnan-Beyrut, 2010, c. 25, s. 265.

efendimizle tanıştıktan sonra Müslüman olmasıdır.[140] İbn-i Hâcer el-Askalânî bu Sahabi hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

"Câbân, Meymûn'un babasıdır. İbni Mende Ebi Hâşim'in mevlası Ebi Said yoluyla Ebi Hâlit'ten O'da Meymûn b. Câbân es-Serdî'nin babasından 10 defa kadar efendimizin tekrar tekrar şöyle söylediğini duyduğunu rivâyet etmiş; "Kim mehrini vermemek niyetiyle bir kadınla evlenirse Allah'ın karşısına(kiyamet gününde) zinakar olarak çıkar." Ancak Câbân'ın doğum ve vefat tarihi tamamen meçhuldür."[141] İbn-i Hâcer Câbân'ın tabiîn'den olan oğlu Meymûn hakkında da kısa bilgiler vermektedir.[142]

Tabiin tabakasından meşhur olan Kürt asıllı âlimlerin başında Meymûn b. Mihrân el-Cezîrî (ö:117/727) gelir. Ezd kabilesinin mavâlisinden olan Meymûn, ilim talep etmek için buraya gelmiş ve ilim yolundaki gayreti sayesinde tabiîn'in önemli fakihleri arasında yer almıştır. Cizre kadısı olarak da görev alan Meymûn, Hicri 117 senesinde vefat etmiştir. Başta Ebu Hüreyre (ö:57/681) ve Hz. Aişe (ö:53/678) olmak üzere birçok sahâbi'den hadis rivâyet etmiştir. Hakkında "*Şayet ilim (hadis) Cizre bölgesinde Meymûn b Mihrân'dan gelirse kabul ederiz.*" denmiştir.[143]

Çok bilinmese de[144] önemli Kürt âlimlerinin başında zikretmemiz gereken kendi döneminde bilimde çığır açmış, mekanik alanda önemli icatlar yapmış bilim adamı Ebu'l-İz İsmail b. Rezzaz el-Cezerî(ö:630/1233)'dir. *Kitâb fî Maʿrifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyye* (*el-Câmiʿ Beyne'l-ʿilmi ve'l-Ameli'n-Nâfiʿ fî Sınâati'l-Hiyel)* adlı çalışması mekanik aletlerin yapılışını gösteren eseridir.[145] Arapça, Kürtçe, Farsça, Osmanlıca ve Latince dilleri bilen Cezerî kendi döneminde yaptığı eşsiz icatlardan dolayı "Bediuzzaman"

---

[140] Muhammed Ali es-Siverekî, *el-Mavsuatu'l-Kubrâ li Meşâhiri'l-Kurdi Abre't-Tarih,* ed-Daru'l Arabiyetu li'l-Mevsû'ât Yay., Lübnan-Beyrut, 2008, c. 1, s. 375-376.
[141] İbni Hâcer el-Askalânî, *el-İsâbetu fi Temyîzi's-Sahabeti,* Daru'l-Kutübü'l-İlmiyeti Yay., Beyrut, 1995, c.1, s. 540.
[142] es-Siverekî *el-Mevsû'âtu'l-Kubrâ*…, c. 1, s. 375-376; Zeki Beg, *"Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 158.
[143] el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdî…,* s. 497.
[144] Bu önemli bilim adamı hakkında Mehmet Akif Koç hocam'dan şifahi olarak şu anektodu duydum. Mehmed Said Hatiboğlu (d:1933) ve Fuad Sezgin (1924-2018) hocaların bulunduğu bir ortamda Fuad hoca Said hocaya "Ben Cezerî'yi tanıdıktan sonra bir hiç olduğumu anladım" dedi.
[145] Sadettin Ökten, DİA, "*Cezerî İsmâil b. Rezzaz"* TDV. Yay., İstanbul, 1993, c. 7, s. 505-506

lakabını almıştır. Cizre'de vefat eden Cezerî Nuh (a.s.) Camii avlusunda bulunan mezarlıkta defnedilmiştir.[146]

İlim ve idare alanında tebarüz etmiş Kürt şahsiyetlerin başında Eyyûbî ailesi gelir. Eyyûbî ailesinden başta Selâhaddin Eyyûbî (ö:589/1193) olmak üzere önemli âlim ve şahsiyetler çıkmıştır. Irak'ın Tikrit kentine yerleşen Selâhaddin Eyyûbî'nin babası Necmüddin Eyyûb (ö:569/1173) Kürt aşiretlerinden Hizbanî aşiretinin Revâdî koluna mensuptur. Eyyûbîlerin atası kabul edilen Salahâddin'nin babası önceleri Selçukluların Tikrit valisiyken kardeşi Şirkuh (ö:565/1169) ile birlikte Musul Atabeyi Nureddin Zengî (ö:570/1174) ile dostluk kurup hizmetine girmişler. Zamanla Necmeddin Eyyûb Ba'lebek valisi olurken, Şirkuh ise Zengî'nin üst düzey komutanları arasında yer almıştır.[147] Babası ve amcasının statüleri hasebiyle iyi bir eğitim alan Selâhaddin, Zengîlerden sonra idareyi ele alıp Mısır, Sûriye, Filistin ve Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın hemen hepsini hâkimiyeti altına almıştır. Zengîlerden sonra yaklaşık yirmi yıl içerisinde Müslümanların saflarını birleştirerek Kudüs'ü Haçlıların elinden almıştır.[148] Sultan Selâhaddin, hayatı boyunca ilim ve ehline çok önem vermiştir. Elinin altındaki topraklarda önemli medreseler inşa ederek ilime büyük hizmetler sunmuştur. Özellikle Mısır'ı Fatımilerden alarak ehl-i-sünnet akidesini başta Mısır olmak üzere hâkimiyeti altında bulunan her yerde yaymaya gayret etmiştir. İnşa ettiği ve sonradan gelen Eyyûbîler tarafından geliştirilen Hadis medreseleri zikretmeye değerdir. Ayrıca Eyyûbîler, Kürt coğrafyasında birçok medreseyi inşa ederek Kürtler'in ilim yolunda ilerlemesine önemli katkılar sunmuştur.[149]

Osmanlı döneminde ilim ve idare alanında öne çıkan önemli Kürt şahsiyetlerden biri İdris-i Bitlîsî (ö:927/1520)'dir. Aslen Hakkâri Kürtler'inden[150] olan Bitlîsî, siyasi hayatına Akkoyunlularla başlamıştır. Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan (ö:883/1478) döneminde sarayda münşi ve lalalık yapmış, vezirliğe kadar yükselmiştir. Akkoyunluların yıkılmasıyla Şah İsmail'in teklifini redederek 2. Bayezid (ö:918/1512)

---

[146] Şırnak/Cizre Milli Eğitim Müdürlüğünü İsmail Ebul-İz İlkokulu web sayfası, http://ismailebulizio.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/73/03/721085/icerikler/ismail-ebul-iz-el-cezeri-kimdir_529551.html

[147] Ramazan Şeşen, DİA,"*Selâhaddin-i Eyyûbî*", Maddesi, TDV Yay., c. 36, s. 337-340.

[148] Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 7-16.

[149] Ali Muhammed Ali es-Sellâbî, *Selâhuddin el-Eyyûbî*, Ravza Yay., Birinci baskı, İstanbul, 2017, s. 254-261.

[150] Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 108-110.

döneminde Osmanlının hizmetine girmiştir. Bitlîsî, Artan Safevî zülmüne karşı Yavuz Sultan Selim'den yardım isteyen, Kürtlere de sünnî olduklarını hatırlatarak Osmanlıların yanında yer almaya ikna eden, Çaldıran savaşında Kürtler'in Osmanlı safında savaşmasını sağlayan, Kürt coğrafyasında Safevî hâkimiyetine son vermede rol alan önemli bir Kürt siyasetçidir.[151] Yavuz Sultan Selim'in şark politasında etkili olan Bitlîsî, Çaldıran'dan sonra Kürt Aşiretlerini birleştirerek merkezi Diyarbakır olmak üzere bölgeyi sancaklara ayırmış, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğinden sonra ihdas edilen Arap ve Acem Kazaskeri olarak seçilmiştir. Tıp, kozmografya, tasavvuf, siyaset ve tarih alanında yazdığı eserlerin bır kısmı günümüze ulaşan Bitlîsî, İstanbul'da vafat etmiştir. Mezarı Eyüb sultan mezarlığındadır.[152]

Tarih alanında öne çıkan Kürt âlimlerin başında tarihçi İzuddin İbnü'l-Esîr el-Cezîrî (ö:631/1233) gelir. O dönem Cizre'nin önemli ilim ehli ailelerinden birine mensup olan İbnü'l-Esîr[153], küçük yaşlarda Musul'a taşınmıştır. Babasının Mûsul Atabeyi ile dostluğu sayesinde Mûsul'un meşhur âlimlerinden iyi bir eğitim almıştır. Bağdat, Şam ve Kudüs gibi merkezlerde bulunarak Mûsul Atabeyi'ne elçilik etmiş ve bu sayede bu merkezlerdeki kütüphanelerin eserlerini görme şansını yakalamıştır. Bütün bu seyahatlerinden sonra kendini, evine kapatıp eserlerini yazmıştır. Tarih alanında yazdığı eserleri şunlardır; 1. *El-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*. 2. *Usdü'l-Ğabeti fi Ma'rifeti's-Sahâbeti*. 3. *el-Kâmilu fi't-Târîh.* İbnu'l-Esir, 630/1233 senesinde Mûsul'da vefat etmiştir.[154]

Diğer önemli bir Kürt tarihçi İbni Hallikân (ö:682/1282)'dır. Asıl adı Şemsüddin Ebu'l-Abbas Ahmed el-Erbilî'dir. M. 1211 yılında, Kuzey Irak'ın Erbil şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini Erbil'de babasından almıştır. Sonra Haleb. Şam ve Kahire'de dönemin önemli ilim ehlinden ders almıştır. Sultan Baybars (ö:676/1277) tarafından Kahire ve Şam'da bir

---

[151] Doskî, es-Selefî, *Mu'cemu's-Şu'âra…,* s. 25.

[152] Abdülkadir Özcan, DİA, *"İdrîs-î Bitlisî",* Maddesi, TDV Yay., c. 21, s. 485-488; el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdi…,* s. 112-113.

[153] İbn-i Esîr'ler üç kardeştir. Her üçü de kendi alanında dönemin meşhur âlimlerindendir. Ortancası tanıttığımız tarihçi olup ismi İzzuddin'dir. Büyükleri, Usûl ve İslami ilimlerde eser yazmış, ismi Mecdüddin ibni Esîr'dir. *El-İnsâf fi'l-Cem'i beyne'l-Keşfi ve'l-Keşşâf* adında yazdığı Tefsir dışında, Garibu'l-hadîs alanında yazdığı *en-Nihâyetu fi Ğarîbu'l-Hâdisi ve'l-Eseri* adlı eseri en meşhur eseridir. Küçüklerinin ismi, Ziyâuddin ibni Esîr'dir. Bkz Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 72-74; el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdî…,* s. 320-321.

[154] Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 72-73

süre baş kadı olarak görevlendirilmiştir. Ayrıca gittiği yerlerde öğrencilere ders vermeyi de ihmal etmeyen İbni Hallikân, H. 682 yılında Şam'da vefat etmiştir. En önemli eseri, *Vafayât'ul-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân* adındaki biyografi eseridir. Bu eser, 865 kişinin biyografisini anlatmaktadır.[155]

Ahmed b. Yusuf b. Ali b. Ezrak el-Fârıkî (ö:577/1181) merkezi Meyyâfârıkîn (Silvan) olmak üzere Diyarbakır civarında hüküm sürmüş Mervânî Kürt beyliğinin (983-1085) yıkılmasından hemen sonra Meyyâfârıkîn'de yaşamış önemli bir Kürt tarihçidir. Yazdığı *Tarihu Meyyâfârıkîn*[156] adlı eseri mervânîlerin tarihi başta olmak üzere önemli bir İslam tarihi kaynağıdır. Kitabına Hz. Ebubekir dönemiyle başlayıp yaşadığı döneme kadar önemli addettiği tarih olaylarını yazmıştır.[157] Ancak basılan kitap, tahkiki yapılan el yazma nushasının ilk bölümleri kaybolduğu için Hz. Ömer'in hilfetinin başından sonraki bir yerden başlamıştır. [158]

Hadis alanında önemli çalışmalar yapmış Kürt âlimleri vardır. Bunların başında Eyyûbîler döneminde yaşamış Kürt asıllı önemli hadis âlimi, Takiyüddin Ebu Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî el-Kurdî gelir.[159] Babasından aldığı lakap nedeniyle "İbn-i Salâh" olarak bilinen muhaddis, 577/1181 senesinde Kuzey Irak'ın Erbil kentine yakın Şehrezûr şehrinin Şerehân köyünde doğdu. İbnu's-Salâh, Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Ricâl ilminde dönemin önemli âlimleri arasında yer alır. Tefsir, Fıkıh ve Hadis konularında yazdığı fetvaları dışında Hadis usûlü alanında yazdığı ve *Mukaddimetu İbn-i Salah*[160] olarak meşhur olan eseri hala birçok eğitim kurumunda ders kitabı olarak okutulmaktadır.[161]

---

[155] Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s.75.
[156] Ahmed İbnu'l-Ezrak el-Fârıkî, *Tarihu Meyyâfârıkîn,* Thk. Kerim Faruk el-Hûlî, Yusuf Baluken, Nûbihar Yay., İstanbul, 2014; Hayatı için ayrıca bkz: Ahmed Savran, DİA, "*İbnu'l-Ezrak el-Farıkî*", TDV. Yay., İtanbul, 2000, c. 21, s. 34-35.
[157] Ercan gümüş, "İbnü'l-Ezrak ve eseri "Meyyâfârıkîn ve Amid Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında bir Değerlendirme", *e-Şerkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:7, Nisan, 2012. s. 9.
[158] el-Fârıkî, *Tarihu Meyyâfârıkîn*, s. 83.
[159] M. Yaşar Kandemir**,** DİA, *"İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî"* Maddesi, TDV. Yay., c. 21, s. 198-200.
[160] *Ma'rifetü Envâ-i ilmi'l-Hadi**s*** veya *Ulûmü'l-Hadîs ve Aksamu'l-Emel ve'ş-Şevk fî Ulûmi Hadîsi'r-Resûl* isimleriyle bilinen bu eserini, Eşrefiyye Dârü'l-hadisi'nde hocalığa başladığı 630/1233 yılından itibaren kaleme almaya başlamıştır, yazdığı kısımları talebelerine imlâ etmiş ve çalışmasını 634/1237 senesinde tamamlamıştır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, DİA, *Mukaddimetu İbn'i-Salah,* Maddesi, c. 31, s. 121.
[161] el-Hesniyânî, *Uleamâu'l-Kurdî…,* s. 291-292.

Hadis alanında meşhur olmuş önemli Kürt âlimlerinden biri de, *Hafız el-Irakî* olarak bilinen, Ebü'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyn el-Irakî'dir. Babası Kuzey Irak'taki Erbil'e bağlı Râznân veya Râzyân beldesinden taşınarak Kahire'ye yerleşmiştir. Kahire'de 725/1325 yılında dünyaya gelmiştir. Kendi döneminin önemli âlimlerinden Arap dili ve temel İslam bilimlerinde eğitim almıştır. Sonra Hadis ilmine yönelmiştir. Çok güçlü bir hafızaya sahip olan Irakî, Kahire'nin tanınmış muhaddislerinden faydalandıktan sonra Dımaşk, Hama, Humus, Halep, İskenderiye, Trablus, Ba'lebek, Nablus, Gazze, Kudüs, Mekke ve Medine başta olmak üzere şöhretini duyduğu muhaddislerin bulunduğu ilim merkezlerini dolaşmıştır. Henüz yirmili yaşlarda İmam Gazalî (505/1111)'nin *İhyâ Ulûmu'd-Din* adlı eserindeki hadislerin tahricini yapmıştır. Hadis ilmindeki yeri ve katkıları yanında İbnu'l Hacer el-Askalânî ve İbnu'l-Hacer el-Heysemî gibi iki büyük muhaddise hoca olmuştur. İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî'den itibaren uzunca bir süre ihmal edilmiş olan hadis imlâ meclislerini yeniden canlandırmıştır. Vefatından önce on bir yıl boyunca 416 imlâ meclisinde talebelerine hadis rivayet etmiştir. Irakî, 806/1404 senesinde vefat etmiştir.[162]

Bugün Kürtler'in kahir ekseriyeti fıkıhta Şâfiî mezhebini taklit etmektedir. Şafiîliğin Kürtler arasında ne zaman yayıldığı ve bu yayılmada etkili olan nedenlerin neler olduğu hususunda bazı tespitler yapılmıştır. Bu tespitlere göre; Abbasiler döneminde Kürt çoğrafyasında Abbasilere bağlı devlet ve hanedanlıkların çoğu resmi olarak Hanefî mezhebini kullanmışlardır. Sadece Eyyûbiler, Şâfiî mezhebini ön planda tutup hüküm sürdükleri yerlerde Şafiîliğin yayılmasına büyük hizmetler sunmuşlar.[163] Şafiîliğin çıkış yeri, Kürtler'in yaşadığı coğrafyaya yakın olsa da Kürtler, Şafiîliğe ancak H. 7. asırdan sonra geçmeye başlamışlar. Bu tarihten önce Kürtler arasından dört mezhep fıkhını öğreten Kürt fakihlere rastlansa da Hanbelî fakihleri ağırlıktadır. Böylece H. 7. asırdan sonra Kürtler arasında yayılamaya başlayan Şâfiî mezhebi, Eyyûbiler ve Nizâmiyye medreselerinden mezun olan Kürt âlimleri sayesinde hızla yayılmıştır.[164] O günden bu güne Şafiî fıkhında eser yazan ve bir kısmı kadılık yapan önemli Kürt Şafiî fakihleri ortaya çıkmıştır. Terife el-Berzencî, H. 7. ve 8. asırda yaşamış ve bir kısmı kadılık

---

[162] Mehmet Yaşar Kandemir**,** DİA,*"İrâkî Zeynüddin"* Maddesi, TDV. Yay., c. 19, s. 118-121.
[163] Tahsin İbrahim Doskî, "Mezhebu'l-İmâmi'ş-Şâfiî ve'l-Kurd", "İmâm Şafiî Mezhebî ve Kürtler", Trcm. Hidayet Zertürk, *Gelenekselci ve Modernist Paradigma Kıskacında İmam Şâfiî*, Edt. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Özağaç, Araştırma Yay., 1. Bsk., Ankara, 2014, s. 610-613.
[164] Doskî, "Mezhebu'l-İmâmi'ş-Şâfiî ve'l-Kurd.., s. 614-615.

görevinde bulunmuş yüz on üç (113) tane Kürt fakihin isim ve eserlerini vermiştir.[165] *İhkamu'l-Ahkâm fi Usûli'l-Ahkâm* adlı fıkıh usûlü eseri yazan Ebû Hasan Ali Seyfeddin Âmidî (ö:631/1233) Kürt Fıkıh âlimlerinden sadece biridir.

Daha önce belirttiğimiz üzere Kürtler'in ilk yazılı edebiyatı kaynakları, şairlerin divânlarıdır. Kürtler arasından birçok şair çıkmıştır. Bu şairler, şiirlerini Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe yazmışlar. Şiir alanında öne çıkmış Kürt şâirlerden sadece birkaç tanesinin isimlerini vererek geçeceğiz. Önemli Kürt şairlerinden biri, şiirlerini Arapça ve Farsça yazan Bedîuzzamân el-Hemedânî (ö:398/1008)'dir.[166] Osmanlı döneminde yaşamış ve şiirlerini Türkçe yazmış önemli bir Kürt şâiri meşhur şair Nâbî'dir.[167](ö:1124/1712) Yazdıkları Arapça şiirleri ile Arap âleminde tanınan Ahmed Şevki[168](1868-1932) ve Ma'rûf er-Rusâfî[169] (1875-1945) Kürt asıllı şairlerdir. Şiirlerini Kürtçe yazan Kürt şairlerinin meşhurları ise şunlardır: Baba Tahir el-Hemedânî (Uryân), Ali Harirî, Cizreli Mela Ahmed el-Cezîrî, Melâ Ahmed (Hüseyin?) Bateyî, Fekiye

---

[165] el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd…,* s. 379-393.

[166] İsmi Ahmed olan Hemedânî, M. 958 yılında İran'ın Hemedân bölgesinde doğmuştur. Meşhur Harîrî makâmatından önce makâmat yazmıştır. Söz sanatında Nesri kullanması şiirinden ötedir. Güçlü hafıza ve zekâsından dolayı "Bediüzzamân" lakabı verilmiştir. Herat kentinde vefat etmiştir. Yazdığı makâmat dışında divânı da vardır. Bkz: es-Siverekî, *el-Mevsû'ât'l-Kubrâ…,* c. 1, s. 77.

[167] 1642 yılında Ruhâ'da (Şanlıurfa) dünyaya gelmiştir. IV. Mehmet (ö:1104/1693) zamanında İstanbul'a gitmiştir. Muhasip Damat Mustafa Paşa (ö:1096/1685) ile olan dostluğu sayesinde rahat bir hayat yaşamış ve bazı resmi görevler de almıştır. 1670'lerin sonunda Hac farizasını eda etmek için gittiği Medine'de "Sakın Terk-i Edebden Kuy-i Mahbûb-i Hudâ'dır Bu" mısrasıyla başlayan meşhur şiirini yazmıştır. Döneminin padişahlarına cülûs kasîdeleri yazan Nâbi, bir dönem Haleb'e yerleşmiştir. Vefatına yakın tekrar İstanbul'a gelerek 1712 senesinde vefat etmiştir. Yazdığı şiirler üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır. Bkz. Abdülkadir Karahan, DİA, *"Nâbî"* Maddesi, TDV Yay., c.32, s. 258-260; Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 453.

[168] 1868 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Kendisi ve ailesi hakkında verdiği bilgilerde "Babam aslımızı Kürtlere dayandırıyordu" şeklinde ifade etmektedir. Ailesi Irak'tan Mısır'a gelmiş ve Mısır Hidivi Muhamed Tevfik Paşa (1852-1892) ile dostluk kurmuştur. Şair, Tevfik Paşa himayesinde iyi bir eğitim görmüş ve önemli görevlerde bulunmuştur. Ailesi varlıklı olması hasebiyle zengin bir hayat sürmüştür. 1927 yılında kendisine "Emîru'ş-Şu'ârâ/Şâirlerin Prensi" ünvanı verilmiştir. En önemli eseri, *eş-Şewkiyât* adlı şiirlerini yazdığı divânıdır. Bazı araştırmacılar anne tarafından ninesinin Türk olmasından dolayı Türk asıllı olduğunu da dile getirmişlerdir. Sultan 2. Abdulhamit (1842-1918) ve Mustafa Kemal Paşa (1881-1938) ile ilgili şiirler yazmıştır. Bkz; Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 89-90; Ahmet Kazım Ürün, *1868-1932 Mısırda Türk bir Şair Ahmet Şevki,* Kaknüs Yay., İstanbul, 2002; Hüseyin yazıcı, "Mısırlı bir Arap Şairi Ahmed Şevki ve Şiirlerinde Sultan II. Abdulhamid", *Dergi park İlmi Araştırmalar 4*, İstanbul, 1997, s. 179-192.

[169] 1875 senesinde Bağdat'ta dünyaya gelen Şair, Kerkük ve Süleymaniye arasında kalan kürt Cebârî aşiretine mensuptur. Eğitimini Bağdat'ta tamamlayan şair, Bağdat, İstanbul, Şam ve Küdüs'de Arap dili ve edebiyatı öğretmenliği yapmıştır. İstanbul'da Osmanlı mebusan meclisinde nâib olarak seçilmiştir. Birinci dünya savaşından sonra önce Şam sonra Küdüs'de beş yıl yaşadıktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüştür. Bir süre sonra Bağdat meclisinde milletvekili seçilmiştir. Şair, 1945 senesinde Bağdat'ta vefat etti. *er-Rasâfiyât* adlı divanı dışında biri Arap dili edebiyatında olmak üzere altı tane daha eseri vardır bir kısmı henüz yayınlanmamıştır. Eserleri ve hayatı için bkz; Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdî…,* s. 440-443.

Teyrân, Şeyh Şemseddin Kutbê Ahlatî el-Birifkânî, Şeyh Ahmedî Hanî, Haci Kadir Koyî[170] (1817-1897), Şeyh Abdurrahmân Aktepe[171](1854-1910), Seyyid Ali Fındîkî[172] (Erzen) (1892-1968) bunlardan sadece bir kaç tanesidir. Çağımızın önemli Kürt şairlerinden biri de Türkiye ve Dünya'nın farklı yerlerinden sanat ödüllerine layık görülen Sezai Karakoç (d:1933)'tur. Şiirlerini Türkçe yazan Karakoç, yakın tarihimizde ve halen en çok okunan şâirler arasında yer almaktadır.

Kürtlerde Tasavvuf ve tarikatlara ilgi çok güçlüdür. Bunun bir tezahürü olarak aralarından birçok Sûfî ve tarikat Şeyh'i çıkmıştır. Tarikat şeyhleri, Kürtler'in sosyal ve siyasal hayatında etkili oldukları gibi Kürtler'in İslam algısında tasavvuf ve tarikatın etkisi de çok büyüktür. Şeyhlerin bu etkisi günümüzde kısmen azalmış olsa da devam etmektedir. Dolayısıyla birçok Kürt âlimi medrese eğitiminden sonra bir tarikata intisap etmiştir. Kürtler arasında etkili olan iki tasavvuf tarikatının biri Kadirilik, diğeri Nakşibendiliktir. İlk başta Kürtler arasında Kadirî tarikatı çok güçlüydü. Çünkü Kadiri tarikatının çıkış yeri olan Bağdat, Kürt coğrafyasına yakındır. Kadirîliği ilk defa Kürtler'in arasına getirenin kim olduğu hususunda iki ailenin ismi geçer. Bunlardan birisi Seyyid Taha Hakkârî en-

---

[170] Haci Kadirê Koyî, Kuzey Irak'ın Koy bölgesinin güneyinde yaşayan Zengene aşiretine mensuptur. 1817 yılında Korkarc köyünde doğmuştur. Şair yazdığı Divânında ilahî aşkı, Hz. Muhammed ile ilgili methiyeleri ve millî duyguları uyandıran muhtelif konuları mevzun bir şekilde nazmetmiştir. Eğitim amacıyla İstanbul'a gelmiş, burada Kürtlerin önde gelenlerinden Bedirhan Paşa'nın çocuklarına hocalık yapmıştır. Şiirleri ile millî duyguyu uyandıran coşku nedeniyle Kürt kökenli bilginler arasında şöhret kazanmıştır. 1896 senesinde vefat etmiştir. Uzmanlar tarafından Modern Kürt Edebiyatı'nın ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bkz. Boleli, *Kürt bilginlerinin…,* s. 67-81; Ahmet Özel, DİA, *"Hacı Kâdir-i Kûyî"* Maddesi, TDV. Yay., Ek c. 1, s, 504-505.

[171] Şeyh Abdurrahman Aktepe, 1854 yılında Diyarbakır iline bağlı Çınar ilçesinin Aktepe köyünde dünyaya gelmiştir. 1910 tarihinde burada vefat eden Şeyh Abdurrahman, aynı köye defnedilmiştir. Şeyh Hasan Nurâni'nin en büyük oğludur. Ailesi, Hakkâri'den buraya göç etmiştir. Günümüze kadar ulaşan ve basılan iki tane Kürtçe eseri vardır. Manzum olan bu iki eserden biri Efendimizin Mi'rac'ını konu edinen *Ravdu'n-Naîm*, diğeri ise şiirlerinin toplandığı *Dîvâna Rûhî* adlı eseridir. Bu ikisi dışında Tıp, Astonomi, Arap dili ve Fıkıh alanında yazdığı ancak günümüze ulaşmayan on beş'e yakın eseri vardır. Hayatı ve eserleri için bkz; Murat Özaydın, *Abdurrahman Aktepe'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2008; "Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşibendîliğin Onbir Temel Esası", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz, 2014, Cilt:13, Sayı:50, s. 213-239; *Şeyh Abdurrahman Aktepe, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, Cihan Yay., Diyarbakır. 2009.

[172] 1892 senesinde Siirt ili Eruh ilçesine bağlı Fındık köyünde dünyaya gelmiştir. Ali Fındıkî, eğitimini Siirt ve civarındaki illerde bulunan medreselerde tamamlamış bölgenin önemli âlimlerinden farklı tarihlerde ilmi icâzetini almıştır. 1968 senesinde Cizre'de vefat eden Fındıkî, 20. Yüzyılda Siirt bölgesinde yaşamış âlim, mutasavvıf ve şair bir şahsiyettir. Yaşadığı bölgede İslamî ilimler alanında çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Tasavvuf açısından da sevilip takip edilen bir rehber olmuştur. Ayrıca ilgilendiği alanlara yönelik birçok eser kaleme almış, en meşhur eseri *Divânâ Mela Ali Findikî* dışında üç eseri basılmıştır. Hayatı ve eserleri için bkz; Serdar Sabuncu, "Seyda Seyyid Ali Fındıkî'nin Hayatı Ve Tasavvufî Kişiliği", *e-şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Nisan, 2016, Cilt:8 Sayı:1 s. 74-92; Cüneyt Gökçe, "Seyyid Ali Fındıkî'nin Divanında Dostluk", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Yıl:18, Sayı:29, Ocak–Haziran, 2013, s. 244-259; Işık, *A'dan Z'ye…,* s. 183.

Nehrî[173] (1792(?)-1853)'nin mensup olduğu Nehrîler, diğeri Şeyh Mahmud el-Berzencî (1878-1956)'nin mensup olduğu Berzencîlerdir.[174] Her iki aile'de neseplerini Kadirî tarikatının kurucusu Abdulkadir Geylânî (ö:561/1166)'ye dayandırırlar.[175]

Kürtler'in yaşadığı coğrafyada Tasavvuf, 19. Yüzyılda farklı bir mecraya girmiştir. Zira kendisi de bir Kadirî şeyhi iken Nakşbendî tarikatına geçen Mevlâna Halid el-Bağdadî eş-Şehrezûrî (1779-1827) Tasavvuf'a yeni bir ivme kazandırmıştır. O tarihten sonra Nakşibendî tarikatı Kürtler arasında hızla Kadirî tarikatının yerini almıştır. Bu hızlı değişimin muhtemel nedenlerinden biri Hollandalı müsteşrik Martin Van Bruinessen (d:1946) tarafından dile getirilmiştir. O'na göre Kâdirî tarikatında halifelik sistemi olmadığından çok az istisna dışında sadece şeyhin oğulları şeyh olabilirken, Nakşibendi tarikatında ise Şeyh'in çok sayıda halifeleri olabileceği gibi halifelerin bağımsız Şeyh/Mürşid olabilmeleri için icazet almaları yeterlidir. Bu Nakşibendi tarikatında sıkça görülen bir durumdur.[176] Kısacası, daha önce Kürtler arasında çok da ilmi bir disipline sahip olmayan tasavvuf kurumu, Mevlana Halid ile ilmi bir çerçeveye oturtulmuştur. O'na göre âlim olunmadan Şeyh olunmaz. Ayrıca o güne kadar kadiri şeyhleri siyasetten uzak münzevi bir hayatı tercih ederken yeni nakşi şeyhleri toplumda çok aktif bir hayat yaşamışlar. Kürt coğrafyasında bulunan Mirlik sisteminin kaldırıldığı döneme denk gelen bu değişim, mirlerden boşalan siyasi makamlar, Mevlana Halid'in halifeleri tarafından doldurulmuştur.[177] Böylece bugün bile bölge siyasetinde belirleyici rol bu şeyh ailelerine aittir. Mevlâna Halit'ten sonra Nehrî, Barzânî, Cezirê, Arvâsî, Hizân, Norşin, Palû, Çokreşî, Aktepe, Haznevî ve Zilân şeyhleri gibi Şeyhler, Kürtler arasında Nakşibenliğin Halidî kolunun temsilcileri olagelmişlerdir.

---

[173] 18. Yüzyılın sonu ile 19. Yüzyılın başlarında(1792 ?) Hakkâri bölgesinde dünyaya gelen Seyyid Taha, ilim ve tasavvuf ile bilinen "Nehrî" ailesine mensuptur. Aile, Kadiri tarikatının önemli temsilcileri iken kendisi Mevlana Halit el-Bağdadi'ye intisab ederek önemli halifeleri arasına girmiştir. Günümüzdeki birçok Nakşbendi kolunun silsilileri Seyyid Taha'ya dayanır. 1853 senesinde vefat eden Nehrî'nin mezarı Hakkâri ili Şemdinli ilçesinde bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri için bkz; M. Saki Çakır, *Nakşbendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkarî Nehrî Kolu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2016; Abdulcebbar Kavak, *Seyyid Taha Hakkarî*, DİB. Yay., Birinci baskı, 2017.

[174] Martin Van Bruinessen, *Devlet - Şeyh –Ağa,* İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 463-483

[175] Bruinessen, *Devlet – Şeyh…,* s. 326.

[176] Bruinessen, *Devlet – Şeyh…,* s. 318.

[177] Abdulkadir Turan, Fetihler, *Hareketler ve Şahsiyetler Açısından Kürtler*, Dua Yay., İstanbul, 2018, s. 246- 258.

Kur'ân tefsiri ve ilimleri alanında eser yazan birçok Kürt âlimi vardır.[178] 20. Yüzyılın başlarına kadar Kürt âlimler tarafından yazılan tefsir eserlerinin çoğu, Arapça yazılmıştır. Bu tarihten sonra Arapça'nın yanında Kürtçe tefsir yazma geleneği de başlamıştır. Osmanlıca tefsir yazan bir Kürt müfessirin olup olamdığını tespit edemedik. Ancak Cumhuriyetten sonra Türkçe tefsir yazan Kürt hocalarımız mevcuttur. Bunlardan birisi yıllarca müftülük yapmış rahmetli Celal Yıldırım (1932-2019)'dır[179] Türkçe yazdığı *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* adlı çalışması 14 cilt olarak yayımlanmıştır.[180] Kürt âlimleri tarafından Arapça yazılan bu Kur'ân çalışmalarının bir bölümü, tam Kur'ân tefsiri olurken, diğer bir kısmı ise yarım kalan veya kısmı çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır.[181] Diğer bir bölümü ise haşiye veya ta'lîk çalışmalarıdır. Haşiye türü eserlerde en çok Beyzâvî[182] ve Keşşâf tefsirlerine yazılan haşiye[183] ve ta'lîkâtlardır.[184] Nadir de olsa Medarik tefsiri üzerine yazılan haşiye de vardır. Ayrıca bir ayetin dilsel tahlilinin yapıldığı[185] veya sadece bir sûrenin tefsir edildiği risaleler de mevcuttur. Yazdıkları Arapça tefsirlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmasına rağmen bir kısmı hala yazma eserler merkezlerinde onları, tozlu raflar arasından gün yüzüne çıkaracak

---

[178] el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd…,* s.357-362; Ahmed Kasım , *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 589-594.

[179] 1932 yılında Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde doğdu. Prof. Dr. Cemal Yıldırım'ın kardeşidir. Ortaokulu bitirdikten (1945) sonra önce babasından, ardından Türkiye ve Mısır'daki çeşitli medreselerde on beş yıl İslâmi ilimler öğrenimi görmüştür. Ayrıca tanınmış din bilginlerinden özel dersler de almıştır. Aydın ve İzmiz il müftülüğü görevlerini ifa ettikten sonra emekliye ayrılan Yıldırım 2019 yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Eserleri ve hayatı için bkz; https://www.biyografya.com/biyografi/1171

[180] Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri,* Anadolu Yay., 1. Bsk., İzmir, 1991, 1-14 cilt.

[181] Yarım kalan tefsirlere örnek olarak Abdülmühsin b. Süleyman el-Goranî (ö:1631)'nin, *"Cami'ul Esrari fi't-Tefsîr"*adlı tefsirini verebiliriz. Baştan A'raf sûresine kadar olan tefsirin *"Camiu'l-Esrar"* adıyla Süleymaniye Kütüphanesinde iki (Fatih nr. 000297, Düğümlü Baba nr. 000019), Mevlana Kütüphanesinde iki (nr. 000085, 000086) nüshası vardır. Ayrıca Amasya İl Kütüphanesinde *"Tuhfetü Camii'l-Esrar fi Tefsiri Fatihati'l-Envar"* (nr: 001556) adıyla bir nüshası daha mevcuttur. Bütün bu bilgiler için Bkz. Ürdün Kraliyet İslam Kültürü Araştırmaları Kurulu**,** *el-Fihrisü'ş-Şamil li't-Türasi'l-Ârabî el-İslamî el-Mahtût "Ulûmü'l-Kur'ân Mahtûtati't-Tefsîri ve Ulûmîhî"*,el-Mecme'ul-Melekî li Buhûsi'l-Hadareti'l-İslamiyyetî, Amman 1989, c. 2, s, 687.

[182] Örnek olarak İbnü'l-Molla el-Haskefî (Hasankeyf) lakabıyla meşhur olan Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö:1595)'nin Hicr Sûresi'nin 83. âyeti ile ilgili olarak "*Mebhasün alâ Mevdi'in min Envari't-Tenzîl li'l-Beydavî"* adıyla yazdığı haşiye gösterilebilir. Bkz. *el-Fihrisü'ş-Şamil…,* c. 2, s. 654.

[183] Örnek olarak Muhammed b. Âdem b. Abdullah el-Balekî (ö. 1252/ 2141)'nin, Keşşaf'ın tefsirine yazdığı haşiyesi zikredilebilir. Bkz. el-Müderris, *Ulemaûna…,* s. 507-509.

[184] Ahmed Kasım , *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 88-93.

[185] Bu tür bir çalışmaya Muhammed b. Abdürresûl el-Berzencî (ö:1691)'nin, Bakara sûresinin 200. Ayetinde geçen " أَشَدَّ ذِكْرًا " ile Nisa sûresinin 77. Ayetinde geçen "أَشَدَّ خَشْيَة" kelimelerinin dilsel tahlilini içeren *"Eşeddu Fikrin ve Eşeddu Meşyetin fi i'rabi Eşeddu Zikren ve Eşeddu Haşyeten"* adlı çalışma örnek verilebilir. Bkz. Ömer Rıza Kehhale, *Mü'cemü'l-Müellifîn,* c. 3, s. 292, 409; *el-Fihrisü'ş-Şami…*, c. 2, s. 740.

araştırmacıları beklemektedir. Diğer bir kısmı ise maalesef günümüze ulaşamamıştır.[186] Arapça tefsir yazan Kürt müfessirlerden birkaç tanesini kısaca burada ele alacağız.

Mevcut bilgiler ışığında tefsir alanında çalışma yapan ilk Kürt âlim, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî (ö:282/895)'dir. Dil, Tarih, Botanik, Matematik, Coğrafya ve Astronomi alanlarıyla ilgilenmiştir. Tefsir Tabakât kitapları ve diğer bazı kaynaklarda onun on üç ciltlik bir tefsiri olduğu kaydedilmektedir.[187] Ancak İbnü'n-Nedîm (ö:385/995)in, *el-Fihrist* adlı kitabında buna değinmemiş olması, Dîneverî'nin *Ensabü'l-Ekrad* adlı kitabı gibi bu tefsir kitabının da kayıp olabileceğini akıllara getirmektedir.

Yazdığı tefsir günümüze ulaşan Kürt âlimlerden biri Mecdüddin ibni Esîr el-Cezîrî (ö:1210)'dir. Cezîrî, *el-İnsâf fi'l-Cem'i beyne'l-Keşfî ve'l-Keşşâf* adıyla bir tefsir yazmıştır. Müfessir, Sa'lebî (ö:427/1035)'nin *el-Keşfu ve'l-Beyân ân tefsiri'l-Kur'ân* ile Zamahşerî (ö:538/1144)'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirlerinden yola çıkarak yeni bir tefsir yazmıştır.[188] Cizre âlimlerinden Kur'ân ilimleri alanında çalışma yapanlardan birisi de ibnü'l-Cezerî olarak bilinen meşhur kırâât âlimi Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed el-Cezîrî (ö:833/1429)'dir. Kaynaklarda başta *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr* eseri olmak üzere 100'e yakın eser ve risale yazdığı kabul edilmektedir.[189]

---

[186] Ahmed Kasım , *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 591.

[187] Adil Nüveyhid, *Mü'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslamî hetta'l-Âsri'l-Hâdir,*Müessesetü Nüveyhid es-Sekafiyye, Üçüncü Baskı, 1988, c. 1, s. 36-37; Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Davûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn,* Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut, trs., c. 1, s. 42; Zeki Beg, *Meşâhîri'l-Kürdi…,* s. 88; Kehhale, *Mü'cemü'l-Müellifîn…*,c. 1, s. 137.

[188] Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 72-74; el-Hesniyânî, *Ulemâu'l-Kurdi…,* s. 320-321; el-Berzencî, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd…,* s. 361.

[189] Tayyar Altıkulaç, DİA, "*İbnü'l-Cezerî*" Maddesi, TDV. Yay., c. 20, s. 551-557

Eserleri günümüze ulaşan bir Kürt müfessir, Osmanlı Şeyhulislamlarından olan Molla Gûrânî (ö:893/1488)'dir.[190] Gûrânî, *Gâyetü'l-Emânî fi Tefsiri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*[191] adlı eserini 1456 yılında Kudüs'te bulunduğu sırada yazmaya başlamıştır. Çalışmasını, M. 1462-3 yılında tamamlayarak Fatih Sultan Mehmed (ö:886/1481)'e ithaf etmiştir. Bazı Osmanlı padişahları, bu tefsiri bastırıp bazı devlet adamlarına hediye etmiştir. Bazı dönemlerde bu tefsir ders kitabı olarak da okunmuştur.[192] Molla Gûrânî, eserinde Zemahşerî ve Beyzâvî (ö.685/1286)'ye pek çok noktada itirazlar yapmıştır.

Tefsiri günümüze ulaşan Kürt müfessirlerden biri de, İdris-i Bitlîsî'nin babası Mevlana Hüsameddin Ali b. Abdullah el-Bitlîsî (ö:909/1504)'dir. Arapça olarak yazdığı *Camiu't-Tenzil ve't-Te'vil* adlı tefsir çalışması beş büyük ciltten oluşmaktadır. Oğlu İdris-i Bitlîsî'nin de Beydâvî tefsiri üzerine yazdığı bir haşiyesi vardır.[193] Yazdığı tefsir günümüze ulaşan diğer bir müfessir de İran Kürtler'inden olan Yusuf b. Hıdır b. Ebubekir b. İbrahim (ö.855/1592-4?)'dir.[194] *Menkûlü't-Tefasîr* adındaki dört ciltlik Arapça bir tefsir yazmıştır.[195] Bu tefsir Kürtler'in yaşadıkları bölgelerde bulunan tefsirlerden farklı bir tefsir olma iddiasıyla yazılmıştır. Muhammed Ali Karadağî, Kehf sûresiyle başlayan bu tefsirin iki cildini Şeyh Abdullah el-Xerpanî Kütüphanesinde gördüğünü belirtir. Ayrıca tefsiri dışında Arapça ve Türkçe yazdığı eserler de vardır.[196]

Osmanlı döneminde yaşamış ve yazdığı Arapça tefsir günümüze ulaşmış bir Kürt âlim de Mela Halîl Siirdî'dir. Kürtçe olarak da eserler veren Mela Halîl, eserlerinin çoğunu Arapça yazmıştır. Arap dili, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Hadis Usûlü, Tefsir, Tecvid ve Akaid

---

[190] Irak'ın Şehrezûr kentinde dünyaya gelen Gûrânî, ilk eğitimini burada aldıktan sonra Bağdat Şam ve Filistin'de bir süre eğitim görmüştür. En son Mısır'a yerleşerek burada İbn-i Hacer el-Askalânî gibi dönemin önemli âlimlerinde eğitim almıştır. Sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Sultan II. Murat (ö:855/1451) ile tanışarak Yıldırım Medresesinde müderrislik, Fatih Sultan Mehmed'e (ö:1481) lalalık yapmıştır. Sonra kazasker olarak atanmıştır. Bu görevler dışında Bursa kadılığı ve sonradan şeyhülislamlığa dönüşecek İstanbul müftülüğünü yapmıştır. Fatih'in vezaret teklifini kabul etmemiştir. İstanbul'un fethinde Fatih'in istişare meclisinde bulunup fethe katılmıştır. Fetihten sonra Arapça fetihnameyi kendisi yazmıştır. 1488 tarihinde istanbul'da vefat etmiştir. Tefsiri dışında 9 veya 10 tane eseri daha vardır. Bkz. es-Siverekî el-Kurdî, *el-Mevsû'ât'l-Kubrâ…,* c. 1, s. 85-87; M. Kamil Yaşaroğlu, DİA, *"Molla Gürânî"* Maddesi, TDV Yay., c. 30, s. 248-250.

[191] Diğer bir adı *"Ğayetü'l-Emanî fî Tefsiri Seb'i'l-Mesanî"* olan tefsir üzerine Sakarya İlahiyat fakültesinde Muhammed Mustafa Köksu tarafından 2007 senesinde bir doktora tezi tamamlanmıştır. Bu çalışma basılmıştır.

[192] Yaşaroğlu, *Molla Gürânî…,* c. 30, s. 249.

[193] Kehhâle, *M'ücemü'l-Müellifîn…,*c. 2 s. 464.

[194] Zeki Beg, *Meşahiru'l-Kurdi…,* s. 467; ez-Ziriklî**,** *el-A'lam…,* c. 8, s. 252.

[195] *el-Fihrisü'ş-Şamil…,* c. 2, s, 654.

[196] ez-Ziriklî**,** *el-A'lam…,* c. 8, s. 251.

alanlarında Otuza yakın eser yazmıştır. Yazdığı *Basîretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb* [197] adlı Kur'ân tefsiri, 2011 yılında Nûbihar yayınları tarafından basılmıştır.[198] Osmanlı son dönem Arapça tefsir yazan Kürt âlimlerinden biri de Said Nursî (1876-1960)'dir. Osmanlıca yazdığı *Risâle-i Nûr* külliyatında ele aldığı âyetlerin tefsiri yanında Arapça yazdığı *İşârâtu'l-İ 'câz fi Mezâni'l-İcâz* adlı tefsir çalışması sadece Fatiha sûresi ve Bakara sûresinin 33. âyetine kadar yapılmış bir kısmi çalışmadır. Rus harbine hatıldığı esnada At üstünde hiçbir kaynağa başvurmadan yazdığı kabul edilen çalışma, ağırlıklı olarak Kur'ân İ 'câzını öncelemektedir. Ayrıca 20. Yüzyılda Kur'ân ve İslam'a yapılan felsefi ve kelâmî saldırılara karşı verdiği cevapları barındırmaktadır.[199]

Kur'ân çalışmalarıyla bilinen son dönem Kürt âlimlerden biri de ünlü hattat Muhammed Tahir b. Abdülkadir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî (1900-1980)'dir. Eğitimini Mısır Ezher üniversitesinde tamamlayan müfessir, 1972 senesinde tamamladığı *Zühretü't-Tefasîr* ve *et-Tefsîrü'l-Mekkî* adlarında iki tefsir yazmıştır. Her İki tefsir de Şimdiye kadar basılmamıştır. Ancak *et-Tefsîrü'l-Mekkî'*nin on, (10), *Zühretü't-Tefasîr*'in ise beş (5) cilt halinde yayımlanma aşamasında olduğunu ve yakın bir tarihte basılacağını bildirmekte yarar vardır. Aynı zamanda bu zat hattatlığıyla da meşhurdur. Zira Mekke Mushaf'ı olarak bilinen Mushaf'ın hattı bu zata aittir.[200]

Kürt âlimler tarafından yazılan Arapça tefsir çalışmalarından kısaca birkaç tanesini ele aldık. Ancak son dönemde özellikle Kuzey Irak'da birçok Kürt âlimin tefsir çalışması mevcuttur. Tezimizin birinci bölümünde ele alacağımız üzere Kürtçe tefsir yazan âlimlerin bir kısmının aynı zamanda Arapça tefsir çalışmaları da mevcuttur.[201]

---

[197] Molla Halil'in tefsiri ve tesirdeki metoduyla ilgili akademik iki çalışma tespit ettik. Biri, 1996'da Marmara Üniversitesinde Ömer Pakiş tarafından hazırlanan "*Molla Halil es-Si`irdi ve Tefsirdeki Metodu"* başlıklı yüksek lisans tezidir. Diğeri ise, 2013 yılında Dicle Üniversitesinde Mustafa Öncü tarafından hazırlanan *Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretu-l-kulûb fî kelâmi allâmi'l-ğuyûb adlı eserinin Arap dili açısından incelenmesi,* adındaki doktora çalışmasıdır.

[198] Ömer Pakiş, DİA, *"Molla Halîl Siirdî"* Maddesi, TDV. Yay., c. 30, s. 250- 251; Ayrıca Hayatı ve eserleri için bkz. Bkz Gökçe, "Molla Halil es-si'irdî, Hayatı Eserleri…, s.76-96 .

[199] Ahmed Kasım , *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 140--156.

[200] Abdülvahhab İbrahim Ebu Süleyman, *el-Âllame Muhammed Tahir Kürdî el-Mekkî eş-Şafiî el-Hattat Nasihû Mushaf-i Mekke el-Mükerreme,* Mecelletü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât el-Kur'âniyye, yıl 4, sayı. 7, s. 72-91.

[201] Konu hakkında detaylı bilgi için bkz; Haşim Özdaş, "Kürtlerde Arapça Tefsir Çalışmaları", 3. *Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Edt: Mehmet Akbaş, Ziya Polat, Muhammet Cevat Acar, Bilal, Toprak, (Mardin: Kadim Akademi yayınları, 2017), 113-134.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLLER

Günümüzde Kürtler'in çoğunluğu Türkiye, Irak, İran ve Sûriye ülke sınırları içinde yaşamaktadır. Bu bölümde Kürtçe tefsir ve meâlleri ele alırken her ülkeyi bir başlık altında inceleyip o ülkede günümüze kadar yapılmış Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarından ulaşabildiklerimizi ele alacağız. Sûriye'de yapılmış bir çalışmaya ulaşamadığımız için Sûriye için bir başlık açmadık. Kamran Bedirhan'ın çalışmasının bir kısmı Sûriye'de yapılmış olsa da aslen Türkiye'li olması ve Sûriye'de yapılmış başka örnek olmadığı için Kamran'ın Kürtçe meâl çalışmasını Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında değerlendirmeyi uygun bulduk. Bu dört ülke dışındaki ülkelerde yapılan bir iki çalışmayı, köken olarak yazarların bu dört ülkeden birinin vatandaşı olması hasebiyle o ülke başlığı altında değerlendirdik.

İlk Kürtçe Tefsir ve Meâl çalışmaları Kuzey Irak'da ortaya çıkmıştır. 1920'lerde başlayan çalışmalar, 1990'lardan sonra eskilerin yeniden basılması ve yenilerinin yazılması şeklinde hızla devam etmiştir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Kuzey Irak'daki yapılan çalışmalar, bugün itibariyle elli'yi aşmış durumdadır. Bunlardan on biri tefsir, beşi de meâl olmak üzere toplamda on altı çalışma Kuzey Irak başlığı altında tanıtılacaktır. Türkiye'ye nispeten İran'daki çalışmalar daha erken başlamıştır. Çünkü İran-Irak arasında sınır geçişlerin kolay olması, bu çalışmaları yapan hocaların birbirlerini görüp birbirlerin istifade etmeleri Kuzey Irak'da yapılan çalışmaların ülkemizden önce İran'a ulaşmasına neden olmuştur. Tespit ettiğimiz kadarıyla İran'da on beş'in üzerinde çalışma mevcuttur. Bunlardan beş tefsir, üç meâl olmak üzere toplamda sekiz çalışma İran başlığı altında tanıtılacaktır. Ülkemizde fikri anlamda 1960'lardan sonra başlayan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının ilki, Abdullah Varlı tarafından hazırlanan Kürtçe Kur'ân meâli olup 1994 senesinde yayımlanmıştır. O tarihten bu güne kadar yaklaşık 25 yıl süre zarfında bu çalışmaların sayısı yirmiye ulaşmış durumdadır. Şimdiye kadar Türkiye'de yapılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarından Bilal Durgun'un Zazaca yazılan meâli dışında ulaşabildiğimiz on dokuz çalışmanın hepsi tanıtılacaktır.

Bingöl Üniversitesinde doktor öğretim görevlisi olarak çalışan Kuzey Irak'lı Hemın Omar Ahmad Ahmad'den aldığımız güncel bir Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları listesinde çoğunluğu Kuzey Irak ve İran'da yapılan çalışmalar olmak üzere toplam altmış dört tane Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasının ismi mevcuttur. Verdiği bilgilere göre Bu çalışmaların çok azı hariç hepsi basılmıştır. Ayrıca Hemın'nin verdiği bilgiye göre; bu liste sadece

ulaşabildiklerinin listesi olduğu, bu sayının daha fazla olduğunu söyleyen kaynakların varlığından söz edilmektedir. Hemın'in gönderdiği bu liste ve ulaştığımız diğer kaynaklardan yola çıkarak ister basılmış olsun veya olmasın, Kürtçe'nin hangi lehçesiyle yazılmış ve hangi ülkede yayımlanmış olursa olsun, ister tam tefsir veya meâl ister kısmı bir çalışma olsun ulaşabildiğimiz bütün Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl çalışmalarının güncel bir listesini vermenin faydalı olacağını düşünerek bir liste oluşturduk. Kürtçe tefsir ve meâl isimlerini tobla şeklinde verirken beş başlık kullandık 1: Tam Kürtçe Tefsirler. 2: Kısmi Kürtçe Tefsirler. 3: Tam Kürtçe Meâller. 4: Kısmi Kürtçe Meâller. 5: Çeviri Kürtçe Tefsirler. Ancak bütün çabalarımıza rağmen bazı çalışmalar ile ilgili bilgilere ulaşamadık. Bazı çalışmaların ne zaman yayımlandığı ve bir kısmının da henüz yayımlanmadığı için listemizi, çalışmaların kronolojik tarih sırasına göre değil, müelliflerin alfabetik isim sırasına göre düzenledik. Hazırladığımız güncel Kürtçe tefsir ve meâl listeleri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLLERİN LİSTELERİ.

1- Tam Kürtçe Tefsirler

Sıra No:	Kürtçe Tefsir Müellifi:	Kürtçe Tefsir Adı:	Cilt Sayısı:	Basıldığı Yer ve Tarih:
1.	Abdulazîz Alauddîn	Tefsira Qur'ana Pîroz.	5 cilt.	Basılmıştır. Ancak yeri ve tarihi yok.
2.	Abdulkadir Tewhîdî	Tefsira Tewhîd.	1 cilt.	Erbil-Irak, 2014.
3.	Abdulkerim el-Müderris	Tefsira Namî bo Qur'ana Pîroz.	6 cilt.	Senendej-İran, 1969.
4.	Abdulkerim el-Müderris	Xulaseya Tefsira Namî. (Özet)	1 cilt.	2. Bsk., 2010 Süleymaniye-Irak
5	Abdullah Sabır Ahmed Germiyanî	Tefsira Ayetekani Bal Eboşî	1 cilt.	2010. Yeri ve tarihi bilinmemektedir.
6.	Ahmed Kake Mahmud	Tefsira Raman li Mana û Mebesta Qu'ran.	1 cilt. 3 cilt.	1. Bsk., Tahran, 2007; 2. Bsk., Beyrut. 2009.

7.	Ahmed Muhammed Emin Rençyar	Tefsira Gülbizêr Gülbizêrê Tefsira Kurdikanî	1 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2009.
8.	Ali Pêşderî	Tefsira Qur'an bo Hîşyarbûnaman.	9 cilt.	Henüz basılmamıştır.
9.	Ali Turğay	Nurâ İmânê Ji Tefsira Qur'anê	2 cilt.	Henüz basılmamıştır.
10.	Burhan Muhammed Emîn	Tefsira Rewşen	1 cilt.	Irak, 2012.
11.	Enver Aziz Koyî	Tefsira Pêşeng	1 cilt.	-
12.	Hüseyin şeyh Sadî	Jiyana İnsan Tefsira Qur'an.	5 cilt.	Kısmen basılmıştır. Bağdat-Irak, 1981-1984.
13.	Hüseyn Yusuf Abdulkadir, Cihâd Barzanî	Tefsira Zanîn, Rêka Têgihiştina Qur'anê.	11 cilt.	Erbil-Irak, 1999.
14.	Kake Hemey Hacî Seyfullah	Tefsira Qur'ana Kerîm be Kurtî û Kurdî.	-	-
15.	Mahmud Ahmedî Dêhkêlanî	Tefsira Gülbijêr	7 cilt.	İran-Senendej, 1984.
16.	Mahmud Kelalî	Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an.	10 cilt.	Irak, 1. cilt 1997, 10. cilt, 2002.
17.	Mahmud Kelalî	Xulaseyi Tefsira Rewan (Özet)	1 cilt.	Süleymaniye-Irak 2013.
18.	Mehmet Edebali (Şoşikî)	Tefsira Qur'anê Nura Qelban	6 cilt.	İstanbul, 2010-2014.
19.	Mehmet Şirin Keskin	Tefsira Şirin bi Ezmanê Kurdî	2 cilt.	Diyarbakır, 1995.
20.	Mela Muhammed Xwarzade	Tefsira Tizkara îman bo Qewmê Kurdan.	8 cilt.	El yazma olarak mevcuttur.
21.	Mela Muhemmed Koyî	Tefsira Kurdî le Kelamî Xuwendî.	10 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2009.
22.	Mela Xelîl Mişextî	Tefsîra Mela Xelîl Mişextî	-	-

23.	Muhammed Ahmedî Kelâli	Tefsîra Gulbijêr.	15 cilt.	Irak, 1997-2002.
24.	Muhammed b. Abdulkerîm Xakî[202]	Tefsira Xakî	15 cilt.	Süleymaniye-Irak. El yazma.
25.	Muhammed Mela Salih Bamokî	Puxteyi Tefsira Qu'ran. (Kur'ân Tefsirinin Özeti.)	1 cilt.	Defalarca basılmıştır.[203]
26.	Muhammed Xal	Tefsira Xal	7 cilt.	Bağdat-Irak, 1990.
27.	Muhammed Xerib Şemêranî	Tefsira Şemêranî	7 cilt.	-
28.	Mustafa Safwet	Tefsira Çiray Rêy Bînîn.	2 cilt.	Henüz basılmamıştır.[204]
29.	Mustafa Xuremdıl	Tefsira Şenêy Rehmet	2 cilt.	Basılmıştır. Bsk.,yeri ve tarihi yoktur
30.	Muzaffer Pirtûma	Tefsira Pır Şengê Nûrâ Xweda.	1 cilt.	İran, 2009.
31.	Nizamuddin Abdulhamit	Tefsira Gülşên	3 cilt.	İran-Kum, 2005.
32.	Nuzâd (Newa) Muhammed Said	Tefsira Sana[205]	13 cilt.	Erbil-Irak, 2010-2013.

[202] 1929 yılında Süleymaniye kentine yakın bir köyde doğan Xakî, bölgenin önemli âlimlerinden dini eğitimini tamamlamıştır. Yaklaşık kırk yıl imam hatiplik görevinden sonra 2003 senesinde vefat etmiştir. 1971 senesinde başladığı Kürtçe tefsirini 1989 senesinde tamamlamıştır. Kur'ân'ın tamamını tefsir eden bu çalışma, 15 cilt el yazma olarak çocuklarında bulunmaktadır. Şimdiye kadar sadece Kır'an'ın ilk üç cüzünü içeren 1 cilt Süleymaniye'de basılmıştır. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 529-530; Muhammed İzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 31, 50.

[203] Hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Ancak hala hayatta olduğu bilgisine ulaştık. Bütün Kur'ân'ın kısa bir tefsiri olan *Puxteyi Tefsira Quran* adlı tefsir çalışması, anlaşılır olması nedeyiyle defalarca basılmıştır. Suudi Arabistan devleti destekleriyle 2012 senesinde Medine'deki Melik Fehd Kur'ân Basım Merkezi aracılığıyla yayınlanan ve Mela Muhammed Mela Salih el-Bamokî tarafından Kürtçenin Soranice lehçesi ile hazırlanan *Qur'ana Pîroz ligel Wergerâni Manâkâni bo Zimanî Kurdî* adlı Kürtçe meâl'in bu tefsirden ayrı bir çalışma oup olmadığı net değildir. Fakat isimlerinin farklılığından da birisinin meâl, diğerinin tefsir olduğunu tahmin edebiliriz. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 420-421.

[204] H.1324 senesinde Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde dünyaya gelen Mustafa safvet, *Tefsira Çiray Rêy Bînîn/Yol Aydınlatıcı Tefsi*r adlı tefsirine 1931 senesinde başlayıp 1934 senesinde bitirmiştir. Ancak tefsiri Kur'ân'ın tümünü değil, sadece Fatiha ve Bakara sûreleri ile 30 cüz'ün tefsirinden ibarettir. 2 büyük cilt olarak yazılan çalışma el yazma şeklinde mevcut olup henüz basılamamıştır. Mustafa Safvet 1963 senesinde vefat etmiştir. Bkz: Ahmed Kasım , *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 157-159.

[205] Bu çalışma, Âid el-Karanî'nin *et-Tefsiru'l-Muyesser* adlı tefsir çalışmasının Kürtçe tercümesinden ibarettir. Şimdiye kadar baştan Yusuf sûresine ve son iki cüz'ün Kürtçe tercümesi 13 cilt şeklinde

33.	Osman Abdulazîz	Tefsira Qur'ana Pîroz.	10 cilt.	2. Bsk, Beyrut, 2010.
34.	Ömer Emin Ali	Tefsira Diyar	4 cilt.	Erbil-Irak, 2013.
35.	Ömer İbrahim Mikail	Tefsira Raveyi Kurd.	1 cilt.	Erbil-Irak, 2000.
36.	Said Zamnakoyî	Tefsira Zamnakoyî	12 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2000.
37.	Salahaddin Abdulkerim	Tefsira Rêber	1 cilt.	Basılmıştır. Basım yeri ve tarihi yoktur

2- Kısmı Kürtçe Tefsirler

Sıra No:	**Kürtçe Tefsir Müellifi:**	**Kürtçe Tefsir Adı:**	**Cilt Sayısı:**	**Basıldığı Yer ve Tarih:**
1.	Abdulcebbar el-Karâdağî	Suretê Kehf. (Siberê Çar Çîrôk)	1.cilt.	Süleymaniye-Irak, 2012
2.	Abdulcebbar el-Karâdağî[206]	Suretê Yusuf, -Jiyan, Rawe û Terwanin	1 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2010.
3.	Abdullah Sengawî	Tefsira Ew Ayetaney Behokarêk Dabezîwn.[207]	2 cilt	Süleymaniye-Irak, 2015.
4.	Ahmet Afşin	Fevaîdü'd-Dîn Tefsira Sûretê Yasin	1 cilt.	Diyarbakır, 2005.
5.	Ali Bapir	Tefsira Qur'anê Berz û Be Pêz (30 cilt olarak tasarlanmış)	11 cilt.	Beyrut-Lübnan, 1. cilt, 2012, 11. cilt, 2019.

yayınlanmıştır. Kalan kısmın tercümesi bitmiş ancak daha basılmamıştır. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 541-543.

[206] Müellif, 1976 senesinde Süleymaniye Kentine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelmiştir. 1998 yılından beri Arap dili öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Arapça'dan Kürtçe'ye yaptığı birçok tercüme eseri vardır. Çalışmalarının bir kısmı da Kürtçe yazılan Kur'ân kıssalarıdır. Yazar hala hayatta olup Süleymaniye'de eğitim görevine devam etmektedir. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 464-470.

[207] Bu çalışma, halen Kuzey Irak'ın Süleymani kentinde yaşayan ve bir camide imam-hatip olarak görev yapan Abdullah Sengawî tarafından yazılmıştır. Bu tefsir çalışması sadece hakkında sebeb-i nüzûl olan âyetlerin Kürtçe tefsiri olarak hazırlanmıştır. Şimdiye kadar bir cildi tamamlanan çalışma, devam etmektedir. Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 558-559.

6.	Âmine Sıddik Abdulaziz	Tefsira Sûretî Alî îmran û Nûr û Ehzab û Hucurat.	1 cilt.	Erbil-Irak, 2005.
7.	Jiyan Abdulkadir	Tefsira Çend Cuzêk le Qur'an î Pîroz. (Kur'ân'ın 10 cüzün tefsiri)	1 cilt.	-
8.	M. Cemil Zeyno ve M. Said Pençwinî	Tefsir û Rawekerdên Kurtirên Süretê li Qur'an.	1 cilt.	Irak, 1999.
9.	Mela Ahmet Hilmî Qoxî	Tefsira Hilmî (Kur'ân'ın ilk üç sûresinin kısmi tefsiridir)	1 cilt.	İstanbul, 2013.
10.	Mela Zübeyr el-Akravî	Tefsira Suretê Amme	-	-
11.	Muhammed Emin Eminiyan (Serdeşt)	Tefsira Ayetul Kursî	1 cilt.	-
12.	Muhammed Mela Salih Bamokî	Puxteyi Tefsira Qu'ran. (Kur'ân Tefsirinin Özeti.)	1 cilt.	Defalarca basılmıştır.[208]
13	Mustafa Muhammed Cafer	Tefsir û Beyan bo Müfredati Qur'an.	1 cilt.	2002.
14.	Mustefa Muhammed Cafer	Tefsîr û Beyan bo Mufredatî Qur'an (1-15 cüzlerin tefsiri)	1 cilt.	2002. Basım yeri bilinmememektedir.
15.	Nasır Subhanî	Tefsira Suretê Yasin	1 cilt.	Irak, 2009.
16.	Nasır Subhanî	Tefsira Suretê Kadr.	1 cilt.	Irak, 2011
17.	Ömer Kemal Dervêş	Tefsira Suretê Nûr	1 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2009.

[208] Hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Ancak hala hayatta olduğu bilgisine ulaştık. Bütün Kur'ân'ın kısa bir tefsiri olan *Puxteyi Tefsira Quran* adlı tefsir çalışması, anlaşılır olması nedeyiyle defalarca basılmıştır. Suudi Arabistan devleti destekleriyle 2012 senesinde Medine'deki Melik Fehd Kur'ân Basım Merkezi aracılığıyla yayınlanan ve Mela Muhammed Mela Salih el-Bamokî tarafından Kürtçenin Soranice lehçesi ile hazırlanan *Qur'ana Pîroz ligel Wergerâni Manâkâni bo Zimanî Kurdî* adlı Kürtçe meâl'in bu tefsirden ayrı bir çalışma oup olmadığı net değildir. Fakat isimlerinin farklılığından da birisinin meâl, diğerinin tefsir olduğunu tahmin edebiliriz. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 420-421.

18.	Rızgar Kerim ve Nasıh Fettah	Müfredati Âsan[209]	1 cilt.	Tahran-İran, 2013.
19.	Sabır Kurd Azabanî	Tefsira Suretê Yasin	1 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2006.
20.	Sadık Borekeyî Sefîzade	Tefsira Borekeyî. (30. Cüz'ün Tefsiri)	1 cilt.	Tahran-İran, 1985.
21.	Tahsin İbrahim Doskî	Rêbaza Jiyanê li ber Sîbera Qur'anê.	7 cilt.	Duhok, 1. Cilt 2009.

3- Tam Kürtçe Meâller

Sıra No:	Kürtçe Meâl Müellifi:	Kürtçe Meâl'in Adı:	Cilt Sayısı:	Basıldığı Yer ve Tarih:
1.	Abdullah Baykal	Sîwana Qur'anê Meala Qur'ana Piroz. (Meâl)	1 cilt.	İstanbul, 2017.
2.	Abdullah Varlı	Qur'ana Pîroz û Arşa wêye Bilind. (Meâl)	1 cilt.	İstanbul, 1994.
3.	Bilal Durgun (Feqi Çolig)	Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî (Meâl)	1 cilt.	İstanbul, 2014.
4.	Burhan Muhammed Emîn	Tefsira Asan. (Meâl)	1 cilt.	1. baskı 2004.
5.	Cemal Habibullah Ferec Bêdar.	Qur'ana Kerîm bo Hewramî (Meâl)	1 cilt.	İran, 2015.
6.	Fikri Bozkurt	Qur'ana Kerîm û Mealâ wêyâ Kurdî (Meâl)	1 cilt.	Diyarbakır, 2014.
7.	Hanifi Ballı, Abdülkerim Bingöl	Kur'ân-ı Kerim Türkçe–Kürtçe Meâl-i İcmali (Kurdî-Turkî)	1 cilt.	İstanbul, 2009

[209] Bu Çalışma Rızgar Kerîm ve Nasıh Fettah tarafından yapılmıştır. Bu çalışma dilsel bir tefsir olup âyetlerde geçen zor kelimelerin anlamları önplana çıkarılarak baştan sona Kur'ân'ın kısaca serbest bir tefsiridir. Diğer bir ifade ile kelime meâl tarzında yapılmış bir çalışmadır. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 526-527-

8.	Hejar Mukiryanî	Qur'ana Pîroz Wergêranî Hejar (Meâl)	1 cilt.	İran, 2000.
9.	Hüseyin Gündüz, Said Yıldırım, Mehmet Seyhan	Qur'ana Pîroz û Meala wêya Kurdî (Meâl)	1 cilt.	İstanbul, 2008.
10.	İbrahim Merduxi	Tefsira Tîşkêk le Qur'ana Pîroz (Wergêranî Qur'ana Pîroz) (Meâl)	1 cilt.	Süleymaniye-Irak, 2011.
11.	İsmail Sügerî	Tefsira Jiyan (Meâl)	1 cilt.	Kum-İran, 2001.
12.	Mahmut Yılmaz	Wergera Qur'ana Piroz bı Zimanê Kurdî (Meâl)	1 cilt	İstanbul, 2013
13.	Mehmet Demirdağ	Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz. (Meâl)	1 cilt.	İstanbul, 2003.
14.	Mehmet Tunç	Tefsira Soskunî (Meâl)	1 cilt.	Henüz basılmamıştır
15.	Mela Muhammed Hakkâri (Top)	Ronahiya Qur'ana Pîroz. (Meâl)	1 cilt.	İstanbul, 2007.
16.	Muhammed Ali el-Karadağî[210]	Gullçinîy û Tecvidî Qur'ana Pîroz (Kelime Meâl)	1 cilt.	Irak, 2015.
17.	Muhammed Mela Salih Bamokî	Qur'ana Pîroz ligel Wergerâni Manâkâni bo Zimanî Kurdî (Meâl)	1 cilt.	Suudi Arabistan-Medine, 2012.

[210] Muhammed Ali el-Karadağî, Kuzey Irak'da yetişmiş son dönem önemli Kürt âlimlerinden biridir. 1949 senesinde Süleymaniye'ye bağlı Karadağ nahiyesinde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Süleymaniye'de tamamladıktan sonra lisans eğitimini Bağdat İmam Azam üniversitesinde bitirdi. Ayrıca medrese eğitimini Mela Abdulkerim el-Muderris'de tamamlayarak icazet aldı. Yıllarca Irak'ın Bağdat'da bulunan en geniş el yazma eserler kütüphanesinde çalıştı. Burada elde ettiği değerli bilgileriden yola çıkarak birçok eser yazdı. Bunlar arasında; Osmanlı dönemi Kadı ve Müftülerini konu edindiği bir eser ve on (10) cilt olarak yazdığı *İhyâu Tarîhu Ulamâu'l-Kurdi min Hilâl Mahtutâtihim* adlı çalışmaları Irak'da yaşamış Osmanlı dönemi âlimleri hakkında çok önemli kaynaklardır. Hocası Abdulkerim el-Müderris'in eserlerini yayınlama noktasında büyük emekler verdi. İsmini verdiğimiz meâl çalışması, kelime meâl ve ağırlıklı olarak tecvid uygulamalarını önceleyen bir çalışmadır. Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Ali el-Karadağî, *Gullçinîy û Tecvidî Qur'anâ Pîroz*, Arâ Yay., Irak, 2015; Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 459-463; https://www.youtube.com/watch?v=bM3gKBu1FEs&feature=youtu.be (14.01.2020)

18.	Muhammed Salih İbrahîmî	Wergeranê Qur'ana Pîroz (Meâl)	1 cilt.	İran-Tahran, 1997.
19.	Muhyeddin Demirtaş	Meâla Qur'na Pîroz. (Meâl)	1 cilt.	Henüz basılmamıştır.
20.	Rêbwar Tewfik Muradî Hecimneyî[211]	Wergêrrawî Qur'ana Pîroz be Honrawey Kurdî. (Meâl)	1 cilt.	İran. Ancak Bsk.,yılı yoktur.
21.	Seyyit Ali Şilanî	Tefsira Ronahî. (Meâl)	1 cilt.	Dohok-Irak, 1997.
22.	Tahsin İbrahim Doskî	Tefsira Sanahî (Meâl)	1 cilt.	Irak-Duhok, 2004.

4- Kısmi Kürtçe Meâller

Sıra No:	Kürtçe Meâl Müellifi:	Kürtçe Meâl'in Adı:	Cilt Sayısı:	Basıldığı Yer ve Tarih:
1.	Abdurrahman Uçaman	Meala Cuza Emma	Süreli Yay.	İstanbul, 1998.
2.	Kamran Ali Bedirhan	Ji Tefsira Qur'anê. (Meâl)	1 cilt.	Kısmen basılmıştır. Paris-Fransa, 1971.
3.	Sabah Kara (Azad)	Çend ayetin ji Qur'ana Mecîd (Kısmi Meâl)	Süreli Yay.	İstanbul, 1992-1993.

5- Kürtçe Çeviri Tefsirler

Sıra No:	Kürtçe Çeviri Tefsir Müellifi:	Kürtçe Çeviri Tefsir Adı:	Cilt Sayısı:	Basıldığı Yer ve Tarih:
1.	Ali Haci Abdullah Prîsî	Tefsira Îbn-i Kesîr bi Kurdî (İbn-i Kesir'in Kürtçe çevirisi.)	5 cilt.	Tahran, 2012.

[211] Bu çalışma, Kur'ân'ın Kürtçe nazım şeklinde yapılan çevirisidir. Kendi alanında yeni olan bu çalışma Kur'ân âyetlerini çevirisini şiire döştürerek yazılmıştır. Müellifinin hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız bu çalışma İran'da basılmıştır. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 512-513.

2.	Burhan Muhammed Emîn	Gullbijêrêk le Gullzarî (zîlal) ewe	1 cilt.	Irak, 2015.
3.	Mamoste Kasım	Wergeranî Tefsirî Sadî (Kürtçe Çeviri)	6 cilt.	Henüz basılmamıştır
4.	Şirwan Abdurrahman	Le Jêr Sîberê Qur'an da. (fî Zîlal'l-Kurân tefsirinin Fatiha sûresi ve 30. cüz'ün çevirisi)	2 cilt.	1. cilt 2008, 2. cilt 2014

Buradan itibaren Kürtçe tefsir ve meâllerden seçtiğimiz kırk üç çalışmayı tanıtacağız. Çünkü hepsini detaylı tanıtmak tezimizi aşan bir durum olması yanında tanıttıklarımızın dışında kalan çalışmaların çoğu hakkında, isimleri ve müellifleri dışında bir bilgiye ulaşamadığımız çalışmalardır. Dolayısıyla hakkında kaynak ve bilgi bulduğumuz çalışmaları detaylı tanıtırken, hakkında isim ve müellifi dışında pek bir bilgiye ulaşamadığımız çalışmaları da yukarıda verdiğimiz listede zikrederek akademik camianın en azından ismen de olsa haberdar olmasını istedik. Ayrıca tanıtamadığımız bu çalışmalar hakkında ulaştığımız bilgileri listenin dipnotunda vermeyi de ihmal etmedik. Tanıtımda takip edeceğimiz metod şöyle olacaktır. Ülkeleri sıralarken tefsir ve meal çalışmalarının ortaya çıkma sırasına göre Irak, İran ve Türkiye şeklinde sıralayacağız. Çünkü kronolojik olarak Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları ilk defa Irak'da sonra İran ve en son olarak Türkiye'de ortaya çıkmıştır. Her ülkede ulaştığımız çalışmaları tanıtırken iki ana başlık kullanacağız. Bu başlıklardan biri *Tefsirler*, diğeri *Meâller* olacaktır. Tefsirler başlığı altında o ülkede günümüze kadar yazılmış Kürtçe tefsirleri, meâller başlığı altında ise o ülkede günümüze kadar yazılmış Kürtçe meâlleri kronolojik sıraya göre tanıtacağız. Çalışmaları tanıtırken Kürtçe tefsir ve meâl'in yanında müellifin hayatı ve varsa diğer ilmi çalışmalarını tek başlık altında inceleyeceğiz. Bu bölümü, bütün Kürtçe tefsir ve meâlleri tanıttıktan sonra bir başlık altında hepsini topluca değerlendirerek bitireceğiz.

1.1. KUZEY IRAK BÖLGESİNDE YAPILAN KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂL ÇALIŞMALARI

Kuzey Irak, Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu bir bölgedir. Kürt dili ve bu dildeki ilmi çalışma ve teliflerin yazılması ve yayımlanması meselesi bölgedeki siyasi olaylarla doğrudan bağlantılıdır. Nitekim 1970 yılının Mart ayında bölgenin o zamanki siyasi lideri

Mela Mustafa Barzanî (1903-1979) ile Saddam Hüseyin (1937-2006) başkanlığında Baas partisi idaresindeki Irak hükümeti arasında "11 Mart Anlaşması" olarak bilinen bir antlaşma yapıldı. Varılan anlaşma neticesinde Kürtler de Araplar gibi Irak'ın asli unsuru olarak kabul edildi. Ayrıca daha önce yasak olan Kürtçe yayınlara, kültürel faaliyetlere yasal bir hüviyet sağlandı. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak Kürt dili ve kültürü alanında faaliyet veren müesseseler kurulurken, Kürtçe yayın yapan bir yayınevi de kuruldu. Bu yayın evinin neşrettiği kitaplar arasında tefsir kitapları da vardı. Örneğin: Abdülkerim el-Muderris'in "Tefsira Namî" adlı tefsiri, Mela Osman b. Abdülaziz, Mela Hüseyin Şeyh Sa'dî, Şeyh Muhammed Xal ve Allame Mela Muhammed Koyî'nin tefsirlerinden bazı bölümler ciltler şeklinde hayırsever insanlar tarafından finanse edilerek neşredildi.[212] Böylece yıllar önce orada yaşayan Kürt âlimleri tarafından farklı alanlarda kaleme alınan, ancak siyasi baskı veya maddi imkânsızlıklar nedeniyle gün yüzüne çıkamayan eserler o tarihten itibaren peyderpey yayımlanarak gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Kuzey Irak'daki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları, Kürtler'in yoğun yaşadığı bölgelerde 1920'lerde başlamıştır. Ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında ilk yayımlanan Kürtçe tefsir ve meâl örnekleri 1920'lerde birleşik krallık adına Irak'da bulunan Major E. B. Soane[213] tarafından Süleymaniye şehrinde çıkarılan *Pêşketinâ Süleymânî* adlı dergide yayımlanmıştır. Ancak Kürt tarihçi Muhammed Zeki Beg, Soane tarafından yapılan bu çevirelerin hangi âyet ve sûreler olduğu hususunda bilgi vermezken bu zat ve çalışmaları ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

"Bu değerli zat, bir Kürt kadar Kürtçe'yi biliyordu. Hatta bazı Kürt âlimlerinden daha iyi biliyordu. Soane'nin Kürt diline hâkimiyetine bir örnek, Kur'ân'dan bazı âyetleri anlaşılır bir şekilde Kürtçe'ye tercüme etmesidir. Öyle ki birçok Kürt âlimi bunu yapmaktan acizdi. Yaptığı tercümelari *Pêşketinâ Süleymânî* dergisinin 14 Ekim 1920 tarihli 25. sayısında yayımladı."[214]

Kuzey Irak'lı Kürt âlimler tarafından yazılan Kürtçe tefsir ve meâl örneklerine bakıldığında bu çalışmaların ilki, Mela Hüseyin Şeyh Sadî tarafından 1930 senesinde

---

[212] Cuwamêr,"Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî…, s. 49.
[213] Kürtlerle ilgili İngilizce yazdığı birkaç çalışması vardır. Bazı çalışmaları da Türkçe'ye çevrilmiştir. Mesela bkz. *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk,* Avesta Yay., Birinci baskı, İstanbul, 2007.
[214] Zeki Beg, *Hülâsetü Tarihu'l-Kûrdi…,* c. 1, s. 291.

yazılan *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an/İnsan Hayatı Kur'ân Tefsiri* adlı tefsir çalışmasıdır. Yaklaşık yüz (100) yıl sonra bugün Kuzey Irak'taki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaların sayısı ulaşabildiğimiz kadarıyla elli'yi aşmış durumdadır. Başladığı günden bu güne Kuzey Irak'daki Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl gelişimini üç aşamaya ayırmak mümkündür:

Birinci aşama: Bu aşama, Kuzey Irak'taki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının 1900-1970 yılları arasını kapsamaktadır. Bu merhalenin özelliği, Irak hükümeti tarafından Kürtler'e dil ve kültürel bazı hakların verildiği dönem öncesi olmasıdır. Bu dönemde yasak olan bir dil ile telifler yazılmış ancak çoğunun basımları yapılamamıştır. *İkinci aşama:* Bu aşama, 1970 ile 1990 yılları arasını kapsamaktadır. Bu aşamanın özelliği, Irak hükümeti ve Mela Mustafa Barzani arasında 1970 senesinde varılan bir mutabakat çerçevesinde Kürt diline verilen serbestlik ve Kürt dilinde yayın yapacak bir yayınevinin kurulmasıdır. Bu tarihten sonra birçok eser bu yayınevi sayesinde basılmaya başlanmıştır. *Üçüncü aşama:* Bu aşama, 1990 senesinden başlayarak günümüze kadar ki dönemi kapsamaktadır. Irak'lı Kürtler, 1990'lardan sonra Irak'ın Kuzeyinde nisbeten federatif bir yapıya sahip oldular. Doğrusu Kürt bölgesel yönetiminin temelleri 1970'deki anlaşmayla atılmış olsa da bundan sonra çıkan Irak-İran savaşları nedeniyle sağlıklı bir şekilde devam etmedi. 1992 senesinde Amerika'nın bölgeyi "Uçuşa Yasak Bölge" ilan etmesiyle federal özerk yönetim bir parlemento kurup ilk seçimleri de aynı yıl yaparak günden güne gelişti. 2005 tarihli Irak Anayasası'na göre Kuzey Irak bölgesi, Başkanı, Başbakanı, Meclisi ve milletvekilleri olan federe bir yönetim şeklinde idare edilmektedir.[215] Bölgenin resmi ve eğitim dili Arapça'nın yanında Kürtçe'dir. Üniversiteler dâhil Eğitimin her kademesinde ağırlıklı olarak Kürtçe'nin Soranî lehçesi kullanılmaktadır. Bu durum, bölgede Kürtçe'nin yazı dili olarak gelişmesini sağlarken Kürt ilim adamlarını da eserlerini Kürtçe yazmaya sevketmiştir.

Bu gelişmelere uygun olarak Kuzey Irak'da yazılan Kürtçe tefsir ve meâllerin çoğunluğu bugün bölgenin resmi eğitim dili olan Kürtçenin Soranî lehçesi ve son yıllarda zenginleştirilen Kürtçe Arap alfabesi ile yazılmıştır. Bir kısmı ise Kürtçenin Kurmancî

[215] Göktürk Tüysüzoğlu, "Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 47, s. 80-81.

lehçesi Behdinî şivesiyle yazılmıştır. Buradan itibaren sayıları elli'yi aşan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarından sadece hakkında bilgi edinebildiklerimizi tanıtacağız.

1.1.1. Tefsirler

1.1.1.1. Mela Hüseyin Şeyh Sadî ve Jiyana İnsan Tefsira Qur'an Adlı Tefsiri

Mela Hüseyin Şeyh Sadî, 1883 yılında Erbil vilayetinde dünyaya geldi. Eğitimine doğduğu mahallede bulunan ve adı "Câmiu's-Sûk" olan ulu camide başladı. Koy şehrinde bulunan Mela Abdullah Celîzâde de eğitimine devam etti. Daha sonra Mela Ahmedî Sektân, Şeyh İbrahim Nêhşeyi ve Mela Esâd el-Erbili gibi bölgenin önemli âlimlerinden dersler aldı. Son olarak Erbilli Mela Ebubekir Ömer Efendi'de eğitimini tamamlayarak icazet aldı.[216] 1913 senesinde Kabran köyünde başladığı imam hatiplik mesleğine sırasıyla Hormal, Siyaw, Soryaz ve Dukertkan köylerinde devam etti. Erbil'e yakın olan bu köylerde görev yaptıktan sonra 1947 senesinde Erbil merkeze yerleşti. Câmiu's-Sûk adındaki ulu camide imam hatiplik görevine devam etti. Erbil merkezde birkaç camide görev yaptıktan sonra 1971 senesinde emekli oldu. Hüseyin Şeyh Sadî 1983 yılında ahirete intikal etti.[217]

Müfessir, 100 yıllık uzun ömründe arkasında birkaç eser bırakmıştır. Eserlerine baktığımızda tefsir ve hadis alanına yoğunlaşmıştır. Ciwamêr'in verdiği bilgilere göre Arap dili ve Belağat'ı alanında da eserleri mevcuttur. Ancak bu eserlerin isimlerini vermemektedir.[218] İsimlerine ulaştığımız eserleri şunlardır; 1. *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an/İnsan Hayatı Kur'ân Tefsiri* 2. *Wergerâ Bıjârtê Sahihâ Buhârî/Buhari Sahihinden Seçme Hadislerin Kürtçe Çevirisi*. Hadislerde geçen fıkıh konularını işlediği bir tercümedir. Şimdiye kadar sekiz (8) cilt şeklinde basılmıştır. 3. *Wergera Camiu's-Sağîrê/Camiu's-Sağîr'ın Kürtçe Çevirisi.* 4. *Rêzekanî Qur'an/Kur'ân'ın Sırları*. Bu eser Kürtçe yazılmıştır. 5. *Şerhu Rubâiyât Umer el-Hayyam.* 6. *Manzûmetu'l-Mu'âmelât alâ*

---

[216] Ciwamêr, Muhsin b. Muhammed Sabır, "Tarihu Tatavvuri Tercemeti Meâni'l-Kur'ânî'l-Kerim ile'l-Lüğati'l-Kurdiyyeti", Nedvetu Tercemetu Meâni'l-Kur'ânî'l-Kerim, Tavkimun li'-Madî ve Tahtitun li'l-Mustakbeli**,** Medine 23-25 Nisan 2002, s. 7.

[217] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 240.

[218] Ahmed Kasım 11 tane eserinin olduğu belirtmektedir. Ancak bu çalışmaların çoğu Kürtçe olduğunu belirterek Kürtçe isimlerini vermemektedir. Bu eserlerden biride *el-Belâğetu* şeklindedir. Fakat Arapça mı yoksa Kürtçe mi yazılmış bir bilgi vermemektedir. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 242.

Mezhebi'l-İmâmu'ş-Şafi'î. 7. *Menhecu'l-Hakîkati.* 8. *el-Belâğetu.* 9. *Manzûmetu Tehzîbu'l-Mantık.*[219]

Müfessir, *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an* adlı tefsirini 1930 yılında Kürtçe'nin Soranice lehçesiyle yazarak tamamladı. Uzunca bir tarihten beri Kürt bölgesi medreselerinde telif ve müfredat dili Arapça, şerh ve ders anlatım dili Kürtçe idi. Bu tefsir, Kürt âlimlerinin telif geleneğinde yeni bir çığır açmıştır. Çünkü bu tarihten önceki Kürtçe telifler, çoğunlukla manzum yazılan Divân, Mevlit, Akaid ve Miraciyeler iken bu tarihten sonra Tefsir, Fıkıh, Hadis v.b. ilimlerde de telif verilmeye başlanmıştır.[220] Nitekim müellif yazdığı bu tefsir dışında hadis ilminde de iki önemli Kürtçe eser yazmıştır.

Bu tefsirin yazıldığı dönem, Kuzey Irak Kürt siyasi tarihinde önemli bir yeri olan şeyh Mahmud Berzencî (1878-1956)'nin Irak hükümetine karşı başlattığı hareketin yaşandığı dönemdir. Böyle bir dönemde Kürt diliyle tefsir yazması müellife birçok sıkıntı yaratmıştır. Nitekim o dönemde insanlar Allah kelamının Arapça dışında bir dil ile tefsir edilmesinin caiz olmadığına inanıyorlardı. Dolayısıyla Kürtçe tefsire karşı yöneltilen eleştirilerin dozu müfessirin tekfirine kadar varmıştır.[221]

Tefsir beş cilt olarak farklı tarihlerde parça parça basılmıştır. Örneğin Kur'ân'ın 21-25 cüzlerinin tefsirini içeren bölüm bir cilt olarak 1981 yılında, 16-21 cüzlerin tefsirini içeren cilt 1983 tarihinde basılmıştır. Kalan kısmı ise sonra yayımlanmıştır. Ayrıca müfessirin Kur'ân'ın son beş cüzünü tefsir etmediğini gözden kaçırmamak gerekir. Bu tefsirin başında Hüseyin Şeyh Sadî tarafından yazılan otuz beş sayfa bir önsöz vardır. Kürtçe yazılan bu giriş müellif tarafından ayrıca Arapça'ya da tercüme edilmiştir. Fakat bu tefsire ulaşamadığımız için burada nelere değinildiğini öğrenemedik. Tefsir, İngiltere'de bulunan bir heyet tarafından yeni Kürtçe ile tekrar yazılıp basılması için hazırlanmaktadır.[222]

Tefsirin içeriği ve usûlü hakkında tespitler yapılabilir. Müfessir Şafii olduğundan ahkâm âyetlerini tefsir ederken Şafii fıkhına daha fazla yer vermiştir. Tercüme teknikleri açısından ise daha çok harfi tercüme tekniğini uygulamış ve bu harfi tercüme bazen ayetin

---

[219] Ahmed Kasım,*Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 242. Ayrıca bkz: Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 8
[220] Ahmed Kasım,*Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 245.
[221] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 8.
[222] el-Meayircî, *el-Hey'etü'l-Âlemiyyeti…,* s. 187.

anlaşılmamasına yol açmıştır. Soranî lehçesini kullanan müfessir Farsça ve Arapça birçok kelimeye de yer vermiştir. Bazen âyetlerin daha iyi anlaşılması amacıyla parantez içi ilave açıklamalar yapmıştır.[223] Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri zikretmiştir. Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme motoduna çokça müracat etmektedir.[224]

1.1.1.2. Mela Muhammed Xwarzade ve Tîzkarê îman bo Qewmê Kurdan Adlı Tefsiri

Mela Muhammed Xwarzade, 1867 senesinde Kuzey Irak'ın Pençwîn kasabasında dünyaya geldi. Kürtçe'de Kızkardeşin oğlu için kullanılan *Xwarzade* lakabını bölgenin önemli âlimlerinden olan Mela Abdurrahman Pençwînî'den dolayı almıştır. Yetişmesinde ve ilmi kişiliğinin oluşmasında dayısının büyük etkisi vardır. Dayısı dışında Bölgede bulunan önemli ilim ehlinden eğitim almıştır. Eğitimine bir süre İran'ın Mahabad ve Merivan kentlerinde bulunan medreselerde devam etmiştir. En son kendi kasabasına dönerek dayısında eğitimini tamamlayarak ilmi icazetini almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra bir süre Merivan'a bağlı bir köyde müderrislik yapmıştır. Tekrar Kuzey Irak'a dönerek Pençwin kasabasının yakınında Nezare adında ki köyde bir süre yaşadıktan sonra Osman Paşa tarafından Pençwîn kasabasına kadı olarak atanmıştır. Kendi döneminde Kuzey Irak'ın önemli âlimlerinden olan Xwarzade, hayatının çoğunu eğitim ve eser yazmakla geçirerek 1935 senesinde vefat etmiştir.[225]

Muhammed Xwarzade, uzun yıllar eğitimle meşgul olmuş eserler yazmış bir âlimdir. Kürtçe yazdığı *Tîzkarê îman bo Qewmê Kurdan/Kürtlere İman Hatırası* tefsiri dışında eserleri hakkında bir kaynağa ulaşamadık. Yazmasına ne zaman başladığını bilmediğimiz bu tefsir çalışmasını, 1349/1930 tarihinde tamamlamıştır.[226] Kimi araştırmacılara göre Xwarzade'nin bu çalışması ilk Kürtçe tefsir çalışmasıdır. Ancak Hüseyin şeyh Sadî'nin *Jiyana İnsan Tefsira Qur'an* çalışması, daha erken bir tarihte başlanıp bittiğinden ilk çalışma olarak kabul edilmelidir. Muhammed Xwarzade, çalışmasını A3 ebatında, sekiz (8) cilt ve 2263 sayfa olarak tamamlamıştır. Bu çalışmanın orijinal el yazması, Kuzey Irak'ın Erbil Kentinde bulunan Selahaddin Eyyûbî üniversitesi kütüphanesinde 35 rakamı

---

[223] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri…*, s. 9.
[224] Ahmed Kasım,*Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 247.
[225] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 50.
[226] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 102.

altında korunmaktadır.[227] Müfessir tefsirinde ağırlıklı olarak rivâyet metodunu kullanmıştır. Bazen de kelimelerin sözlük anlamlarına değinmektedir.[228]

1.1.1.3. Mela Muhammed Koyî ve Tefsira Kûrdî li Ser Kelamê Xondî Adlı Tefsiri

Kuzey Irak'da "Melaye Gewre/Büyük Âlim" lakabıyla bilinen Mela Muhammed, Ciwamêr'e göre 1881, diğer bir kaynağa[229] göre 1876 yılında Irak'ın Koysancak vilayetinde dünyaya geldi. Mensubu olduğu Celizade ailesi bölgede ilim alanında temayüz etmiş bir ailedir. Eğitimini babası Şeyh Abdullah Celî'den aldı. Babasından on sekiz yaşında ilmi icazetini aldı. Kendisi yirmi sekiz yaşındayken vefat eden babasından "Reisu'l-Ülemâ" lakabını devraldı.[230] H. 1334 senesinde Musul valisi Süleyman Nezîf zamanında Musul'a yerleşti. Validen büyük bir saygı ve değer gördü. Musul'da bir süre vilayet azalığı yaptı. Bu görevde iken memleketi Koysancak'ta Rüştiye mektebini açmayı istedi ve ulu caminin arsasında bir medrese inşa etti. Koysancak'a 1912 senesinde müftü, 1919 senesinde de kadı olarak atandı. Bu görevini ifa ettiği sırada Bağdat'ta kurucu meclis üyeliğine seçildi. 1928 yılında Bağdat'taki resmi görevini bırakarak Koysancak'a kadılık makamına döndü. Aynı yıl resmi görevini bırakarak geri kalan zamanının hepsini ders ve telife ayırdı. 1943 senesinde burada vefat etti. Mela Muhammed, bütün hayatı boyunca memleketinin kalkınması, yenilenmesi ve ilerlemesi için gayret sarfetti.[231]

Mela Muhammed Koyî, çoğu kelam ilminde yazılmış eserler olmak üzere çok sayıda eser yazmıştır. Eserlerinin çoğunu Arapça yazmakla birlikte başta tefsiri ve divânı olmak üzere Kürtçe de birkaç eser yazmıştır. Kaynaklar, on dört'ü Arapça, altı'sı Kürtçe olmak üzere toplamda yirmi eser telif ettiğini yazmaktadır. Ancak bu eserlerinden bir kısmı hariç çoğu hala el yazma halinde durmaktadır.[232] Eserlerinden ulaşabildiklerimizin isimleri

---

[227] Mısırlı âlim Hasan el-Maâyırcî'ye göre, Bu çalışma 1932 senesinde tamamlanmıştır. Tefsirin toplamı 2171 sayfa olup Erbil Selahaddin üniversitesinde el yazmalar 6 numara altında korunmaktadır. Oğlu Beşîr Hüseyin es-Sâdî'nin gayretleri neticesinde iki cildi basıldı. Tefsirin Kürtçe önsözü, Hüseyin Şeyh Sâdî el-Erbîlî tarafından yapılmıştır. Bkz: el-Meayircî, *el-Hey'etü'l-Âlemiyyeti…,*s. 179

[228] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 50.

[229] Heyet, *el-Hareketu'l-İslamiyetu Fi Kurdistân,* Mesbar Eğitim ve Araştırma Merkezi Yay., İkinci baskı, Dubai, 2011, s. 217.

[230] Ziriklî, *el-A'lâm…,*c. 6, s. 245.

[231] Zeki Beg, *Meşahîr'l-Kürdî…,* s. 387-388

[232] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri…,* s. 12.

şöyledir;[233] 1. *el-Maskûl fi İlmi'l-Usûl.* 2. *el-Kelâmu'l-Cedîd.* 3. *el-Kâid fi'l-Âkâid.* 4. *Hakikatu'l-İslam ve'l-İlâh ve't-Tebîâ ve'l-Âklu ve'n-Nubuvve*. 5. *Keşfu'l-Estâr fi Mes'eleti'l-İhtiyâr*. 6. *Herâbu'l-Âlem. 7. Tefsira Kûrdî li Ser Kelamî Xondî. 8*. *Diwân* (Kürtçe) 9. *ebhe'l-Meârib fi İsbâti'l-Vâcib.* 10. *el-Mu'cizât ve'l-Kerâmât.* 11. *el-Hadsu, Sülemü'l-İrtikâ.* 12. *Gâyetî ve Emelî fi İlmî ve Amelî.* 13. *el-Muceddid.* 14. *Akideya İslamî/İslam Akidesi.* 15. *Firî Firî Ketel Firî/Uçtu Uçtu Karga Uçtu.* Bu çalışma, Kürtçe Çocuk masallarını kapsamaktadır.

Mela Muhammed, *Tefsira Kûrdî li Ser Kelamî Xondî/Okunan Kelama Dair Kürtçe Tefsir* (Allah Kelâm'ının Kürtçe Tefsiri) adlı tefsir çalışmasında Kur'ân'ın hepsini tefsir etmiştir. 1933 senesinde başladığı[234] bu tefsir çalışmasını vefatından kısa bir süre önce otuz cilt olarak her bir Kur'ân cüzünü bir ciltte tefsir ederek tamamlamıştır. Tefsir, el yazma olarak eski bakan ve o dönemde Bağdat'ta bulunan Irak Kürt âlimler birliği başkanı oğlu Mesut Muhammed Celiza'ye kaldı. Tefsirden 1. cüzün tefsirini 1 cilt olarak 1968 tarihinde oğlu, 2. ve 3. cüzlerin tefsiri de bir cilt olarak kızı tarafından 1970 senesinde Bağdat'ta basıldı.[235] Ancak Cihâd Barzanî'nin verdiği bilgilere göre bu tefsir, son dönemlerde Irak cumhurbaşkanlığı yapan Celal Talabanî (1933-2017) destekleriyle on (10) cilt olarak Kürtçenin Soranice lehçesi ve Arap alfabesiyle 2009 senesinde yayımlanmışır.[236]

Ciwamêr 2003 senesinde Kürtçe tefsir ve meâllerle ilgili tebliğini sunduğunda henüz tefsirin hepsi basılmamıştı. Sadece basılan iki cildini değerlendirmiştir. Soranice lehçesini yeterli anlayamadığımızdan Ciwamêr'in tefsir hakkındaki verdiği bilgiler olduğu gibi aşağıda verilmiştir:

"Kurdıstan'a (Kuzey Irak) yaptığım son ziyarette bu tefsirin ikinci cildine bakma şansını yakaladım. Bu cilt, Kur'ân'ın iki ve üçüncü cüzlerinin tefsirini barındırıyordu. Bu ciltten yola çıkarak tefsiri hakkında şu tespitleri yapmak mümkündür: Tefsir, müellifin yaşadığı dönemin ilmi diliyle yazılmış. İçinde çok sayıdaki Arapça kelimenin yanısıra Farsça

---

[233] Zeki beg, *Meşahîr'l-Kürdî…,* s. 387-388; Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 112-113.
[234] Mela Muhammed Koyî, *Tefsira Kûrdî li Ser Kelamê Xondî,* Hamdi Matbaacılık, Süleymaniye 2009, c. 1. s. 9.
[235] Hasan el-Meayircî, *el-Hey'etü'l-Âlemiyyeli…,* s. 183
[236] Cihat İsmail Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim bi'l-Luğati'l-Kurdiyeti min Kibeli'l-Ulemai'l-Müslimine'l-Kurd,* Sayfa numaraları yoktur.

kelimeler de mevcuttur. Ancak bu Kürtçe'yi bozmadığı gibi, esere zenginlik dahi katmıştır. Müfessir Tefsirinde, Kur'ân'ın anlamını tespit etmeyi öncelemiş olup, ifadeleri gayet anlaşılırdır. Maksadı çok güzel bir şekilde anlatmaktadır. Âyetlerin siyakını iyi tespit etmektedir. Çoğu zaman âyetleri açıklamada Arap, Kürt ve Fars şiirlerini kullanmaktadır. Tefsirinde tevhid âyetleri üzerinde durarak şeyhlerin aşırı övülmesini tevhide aykırı bulmaktadır. Ayrıca kelâmi konulara çokça değinmektedir. Aşırı şekilde mutezile ve mürcie mezheplerini eleştirmektedir. İhtiyaç duyduğunda rivâyet tefsirine başvurmaktadır. Son olarak şunu söyleyebilirim. Bu cilde baktığımda akıcılığı ve Müslümanların sosyal ve fikri gerçekliğine iyi değindiği için ara vermeden okudum." [237]

1.1.1.4. Mela Muhammed Xal ve Tefsira Xal Adlı Tefsiri

Mela Muhammed Xal, 1904 yılında Kuzey Irak'ın önemli şehirlerinden biri olan Süleymaniye'de dünyaya geldi. Daha dokuz yaşında iken babası Şeyh Ali vefat etti. Bu tarihten sonra dedesi Şeyh Emin kendisiyle ilgilendi. 1931 senesinde dedesi vefat ettiğinde Süleymaniye mutasarrıfı Ahmet Tevfik Paşa tarafından dedesi yerine resmi halife seçildi. İyi bir araştırmacı ve okuyucu olan Xal, o dönemin önemli fikir adamları olan Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza'nın fikirlerinden çokça etkilenmiştir. [238] 1939 senesi ve sonrasında sırasıyla Halepçe, Cemcemal, Süleymaniye ve Kerkük şehirlerinde kadılık görevlerini ifa etti. Bir süre Bağdat Yargıtay mahkemesi üyeliğini yaptıktan sonra 1967 senesinde emekli oldu. Sosyal çalışmalara önem veren müfessir, 1954 senesinde Irak ilim cemiyeti, 1970 senesinde ise Kürt ilim cemiyetine üye oldu. Şeyh Muhammed Xal, 1989 senesinde hakkın rahmetine kavuştu.[239] Vefatı için verilen diğer bir tarih de 1985 senesidir.[240]

Muhammed Xal, çoğu Kürtçe olmak üzere birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinin bir kısmı biyografik eserler iken diğer bir kısmı Kürt ve Arap dili, bazısı da siyer ve tefsir alanlarında yazılmıştır. Sayısı on üç'ü aşan eserlerinden bilgilerine ulaşabildiklerimizin

---

[237] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 14.
[238] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 16.
[239] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 17.
[240] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, Sh. Nmr. yok

isimleri şunlardır.[241] 1. *Tefsira Xal /Kürtçe Tefsiri*. 2. *Ferhenga Kûrdî-Kûrdî/Kürtçe-Kürtçe sözlük.* 3. *Sireta Peyxemberê Xûda/Allah Resulünün Hayatı.* 4. *Felsefeyê İslamê/İslam Felsefesi*. 5. *Cemalettin Afganî/Cemalettin Afgani'nin Hayatı.* 6. *Bendeyê Peşiyan/Öncekilerin Hikmetli Sözleri.* 7. *Jiyana Müftî Zehawi/Müftü Emcâd Zehavî'nin Hayatı.* 8. *El-Beytuşî/Şeyh Abdullah el-Beytuşî'nin Hayatı ve Eserleri.* 9. *Şeyh Maruf en-Nudehî el-Berzencî/Şeyh Maruf Nudehî'nin Hayatı.* 10. *Nalayê Derûn/Kalp Sızısı.*

Ciwamêr'in verdiği bilgilere göre Muhammed Xal, tefsirinin mukaddimesinde tefsiri ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir.

"1935 senesinde tefsir yazmaya başladım. İlk önce Amme cüzünü tefsir edip yayınladım. Okuyucuların aşırı rağbeti beni yazma noktasında cesaretlendirdi. 1956 senesinde yayınladığım bu cüzü tekrar elden geçirdim ve 1957 senesinde tekrar bastım. Sonra 29. cüzü tefsir etmeye karar verdim. 1965 senesinde tamamlayıp onu da yayınladım. Aynı sene baştan sonuna kadar Kur'ân'ı tefsir etmeye karar verdim. Birinci ve ikinci cüzleri tefsir ettim." [242]

Müfessirin bu sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla tefsirini tamamlayamamıştır. Sadece Kur'ân'ın başından iki, sonundan da üç cüzü tefsir edebilmiştir. Yukarıda Ciwamêr'in verdiği bilgilerden anlaşılan bu olsa bile Cihâd Barzanî'nin verdiği bilgilere göre şuana kadar tefsirin yedi (7) cildi basılmış ve kalan kısmının da çocukları tarafından basılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.[243] Sonuç olarak Muhammed Xal'ın yazdığı Kürtçe tefsir tam bir tefsir değildir. Yayımlanma tarihi sırasıyla ilk önce 30. Cüz'ün tefsiri 1935 senesinde Süleymaniye kentinde, Fatiha sûresinin tefsiri 1955 senesinde, 1., 2., 3., 4. Cüzlerin tefsirleri sırasıyla 1969, 1972, 1979 ve 1981 tarihlerinde Bağdat'ta yayımlanmıştır.[244]

Muhammed Xal'ı Kürtçe bir tefsir yazmaya sevk eden nedenlerin başında Kürt vatandaşların Allah'ın kitabını kendi dilleriyle okuyup anlamalarına yardımcı olacak bir kaynağa olan ihtiyaçtır. Diğer önemli bir neden de Kürtlerde yeni yeni gelişen Kürt kimliğinde islamiyetin yerinin korunmasına katkı sağlayacak Kürtçe İslami eserlerin

---

[241] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 18; Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 262-264.
[242] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s.18.
[243] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, Sh. Nmr. yok.
[244] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 268.

olmasının gerekliliğidir. Üçüncü bir sebep ise günümüz gençlerine Akaid ilkeleri ve asri anlamda hitap edecek bir tefsir yazmanın gerekliliğidir.[245]

Tefsirinin içeriğine bakıldığında bu tefsiri diğerlerinden ayıran önemli bir fark, birinci cildin başında yaklaşık otuz sayfa Kur'ân ilimleri konularına yer vermesidir. Kur'ân'ın nüzûl tarihi, Mekkî-Medenî ayırımı, Cem'u'l-Kur'ân, Araplarda yazı ve Kur'ân'ın yazılmasına verilen önem gibi birçok konuyu ele almıştır.[246] Yazarın Kürtçe sözlük yazacak kadar Kürt diline hâkim olması tefsirinin anlaşılır olmasına büyük katkı sağlamıştır. Harfi tercümeye çok az başvurmuştur. Daha çok rivâyet tefsirini esas almıştır. Çoğu zaman âyetleri diğer âyetlerle açıklar. Âyetler arası münasebet kurma ve Kur'ân'ı Kur'ân ile açıklamada oldukça başarılıdır. İlk önce âyetlere meâl verir, sonra tefsir yapar. Gerektiğinde parantez içi açıklamalara yer verir. Kevni âyetleri, çağının bilimsel verileriyle açıklar. Bazen coğrafi harita ve fotoğrafları kullanır. Bilimsel tefsir kapsamında Abdurrezzak Nevfel'in *Bilim İmana Davet Eder* ve *Allah ve Yeni Bilim*[247] kitaplarından epeyce istifade etmiştir. İhtilaflı konulara pek girmez. Ayrıca tefsirinde Müslüman kaynakları dışında anlatılan hikâyeleri kullanmaz.[248] Muhammed Xal, tefsirini yazarken Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Seyyit Kutup ve İzzet Derveze'den çok etkilenmiştir. Onların tefsir metodunu takip ederek tefsirlerini çokca kaynak kullanmıştır. Bu noktada çokça da eleştirilmiştir.[249]

1.1.1.5. Mela Abdulkerim el-Müderris ve Tefsira Namî bo Qur'ana Pîroz Adlı Tefsiri

Mela Abdülkerim el-Müderris, son asırda Kuzey Irak bölgesinden yetişmiş en önemli Kürt âlimlerin başında gelir.[250] 1905 senesinde Süleymaniye vilayetine bağlı

---

[245] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 265-266.
[246] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 268.
[247] Arapça ismi "*Allahu ve'l-İlmi'l-Hadis*" olan kitap, "*Allah ve Modern Bilim*" adıyla Dava yayınları tarafından basılmıştır. Ayrıca "*el-İslamu ve'l-İlmi'l-Hadis/İslam ve Yeni Bilim*" ve "*el-Müslimune ve'l-İlmi'l-Hadis/Müslümanlar ve Yeni Bilim*" adlı çalışmaları da mevcuttur.
[248] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri….* s. 19-20
[249] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 272.
[250] Hayatı ve eserleri için bkz: Majid Saeed Hama, "Cuhudu Şeyh Abdulkerîm el-Müderris (Beyâre) ve Müellefatuhu'l-Fıkhiyeti", *Islamıc Sciences Journal*, cilt:35, sayı:2, Süleymaniye-Irak, 2017, s. 201; Abid Hasan Cemil Brîfkanî, "Şeyh Abdulkerîm el-Müderris ve Cuhuduhu'l-İlmiyeti" *Medrese ve İlahiyat kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyumu),* Bingöl Üniversitesi Yay. 2013, s. 1556.

Hormâl kasabasına yakın bir köy olan Tekye'de dünyaya geldi.[251]Hozkadi aşiretine mensuptur. Küçük yaşta Kur'ân eğitimini tamamladıktan sonra bölgenin dini medreselerinde dönemin seçkin âlimlerinden dersler aldı. En son eğitimini Süleymaniye'de bulunan Mevlana Halid İslami ilimler merkezinde tamamladı. Burada Tefsir, Hadis, Fıkıh, Mantık ve Matematik gibi birçok ilimde eğitim gördükten sonra 1924 senesinde ilmi icazetini yapılan büyük bir merasimle Şeyh Ömer Karadağı'den aldı.[252]

El-Müderris, Halepçe yakınlarında bulunan Nerkesecar köyünde imam hatiplik ve müderrislik yaptı. Yaklaşık üç yıl burada birçok talebe topladı. Sonra 1927 senesinde biyâre köyüne taşındı. Burada 1950 senesine kadar medresesinde birçok ilim adamı yetiştirdi. Sonra 1955 senesine kadar Süleymaniye kentinde Hacı İhsan camiinde görev yaptı. Bir süre Kerkük şehrinde dersler verdikten sonra Bağdat'ta şeyh Abdulkadir Geylani medresesinin hocası Şeyh Muhammed Kızılcı'nın vefatından sonra yerine geçti. Bağdat'ta bu medresede ders verirken Ahmedi camiinde imam hatiplik görevini de devam ettirdi. 1973 senesine kadar devam ettiği bu görevlerden emekliye ayrıldı.[253] Abdülkerim el-Müderris, bu görevleri dışında Irak Âlimler birliği başkanı, Irak ilim akademisi üyesi, Şam Arap Dili Akademisi misafir üyesi, Ürdün Arap Dili Akademisi yardımcı üyeliği gibi görevleri devam ettirdi. Emekliliğe ayrılmasına rağmen ömrünün son demlerine kadar ders ve fetva vermeyi sürdüren el-Müderris, 29/30 Ağustos 2005 senesinde hakkın rahmetine kavuştu.[254]

Abdülkerim el-Müderris, yüz yılı aşan bereketli ömrüne birçok ilmi çalışma sığdırmıştır. İyi derecede bildiği Arapça, Farsça ve Kürtçe dilleriyle birçok kitap ve makale kaleme almıştır. Makaleleri, Farsça, Arapça ve Kürtçe yayın yapan dergilerde yayımlandı. Kitaplarının bir kısmı yayımlandı bir kısmı ise hala yayımlanmamıştır. Kısacası el-Müderris tefsir, tefsir tarihi ve usûlü, fıkıh, hadis, sarf, nahiv, mantık ve şiir alanlarında bir kısmı telif bir kısmı şerh ve tercüme olmak üzere altmış beş eser yazmıştır.[255] Yazdığı

---

[251] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri….* s 21.
[252] es-Siverekî el-Kûrdi, *el-Mevsuatu'l-Kubrâ…,* c. 3, s.138.
[253] es-Siverekî el-Kûrdi,*el-Mevsuatu'l-Kubrâ…,*c. 3. s.139
[254] es-Siverekî el-Kûrdi,*el-Mevsuatu'l-Kubrâ…,*c. 3. s.140
[255] es-Siverekî el-Kûrdi ,*el-Mevsuatu'l-Kubrâ…,*c. 3. s. 141; Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 333-346. Burada bu Çalışmaların hepsi isimleriyle verilmiştir. 13 sayfa bu eserleri tanıtmaya ayırmıştır.

eserlerinden bilgilerine ulaşabildiklerimizin bir kısmı şunlardır; 1. *Tefsira Namî bo Qur'ana Pîroz/Kur'ân'ın Namî Kürtçe Tefsiri*. 2. *Esasî Seadet/Saadetin Temeli*. 3. *Awî Hayat/Hayat suyu Peygamberler Tarihi*. 4. *Barana Rahmet/Rahmet Yağmurları.* 5. *es-Sarfu'l-Vadıh li'l-Mübeyiine/Sarf ilmi*. 6. *Şeriata İslam/İslam Şeriâtı.* (İmam Nevevî'nin Minhac'a yazdığı şerhin tercümesi. 4 cilt) 7. *Baharu Gülzar/Bahar ve Gülbahçesi*.(Vaaz ve İrşad) 8. *İkbalname*. (Kürtçe Şiir). 9. *Cevahiru'l-Fetava*. (Çağdaş Fetvalar.) 10. *El-Vesiletu fi Şarhi'l-Fadileti*. (Kelâm ilmi) 11. *Ulemâuna fi hidmeti'l-İlmi ve'd-Din* (Kürt Âlimleri Biyografisi) 12. *Mevahibu'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim.* (Arapça Tefsir. 7 cilt) 13. *Nura Qur'an.* (Tecvit ve Kur'ân ilimlerine dair yazdığı eser.) 14. *Hulaseyî Tefsira Namî/Nami Tefsirin Özeti.* Bu kitap Kürtçe yazdığı tefsirin kısaltılmasıdır.

Abdulkerim el-Müderris'in yazdığı *Tefsira Namî bo Qur'ana Pîroz/Kur'ân'ın Namî Kürtçe Tefsiri* adlı tefsiri, Kur'ân'ın bütününü âyet âyet tercüme etmesi açısında Kürtçe tefsirler arasında ilk sıradadır.[256] Dili kolay ve anlaşılırdır. Ancak edebi üslup açısından Muhammed Xal'ın tefsirinin seviyesini yakalayamamıştır. Ahkâm âyetlerinin tefsiri sadedinde fıkhı ihtilaflara çokça yer vermiştir. Örneğin "Boşama iki defadır."[257] âyetinin tefsiri 44 sayfayı bulmaktadır. Fıkhı ihtilaflarda her zaman Şafii mezhebini desteklemiştir. Müfessir bu durumun gerekçesini de tefsirinin muhatap kitlesine (Şafiiler) bağlamıştır. Sebeb-i nüzûle yer vermiştir. Kendinden önceki tefsirlerden istifade ederken bazen müfessirlerin bazı görüşlerini tartışmaya açmıştır.[258] Nahiv, Sarf ve Belagat konularına diğer Kürtçe tefsirlerden daha fazla değinmiştir.[259] İnternetten indirdiğimiz pdf'ye göre altı ciltlik bu tefsir çalışması, Muhammed Ali Karadağî tarafından yayına hazırlanarak 1973 yılında İran'ın Senendej şehrinde "İntişarati Kurdıstân" yayınlarından çıkmıştır.[260] Hasan el-Meayircî'nin verdiği bilgilere göre ise altı ciltlik tefsir çalışmasının ilk beş cildi 1980, 1981 ve 1982 yıllarında, Muhammed Ali Karadağî tarafından yayına hazırlanarak Daru'l-Hurriye yayınevinden çıkmıştır.[261] Cihâd Barzanî'nin verdiği

---

[256] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 23.
[257] Bakara süresi, 229.
[258] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 24.
[259] Ciwamêr, *Tefsîr û Mealên Kurdî…,* s. 56-57.
[260] Mela Abdulkerîm el-Müderris, *Tefsirî Namî bo Qurana Pîroz*, Yayına hazırlayan Muhammed Ali Karadağî, İntişarati Kurdıstân Yay., Senendej-İran, 1973, 1-6 cilt.
[261] el-Meayircî, *el-Hey'etü'l-Âlemiyyeti…,* s. 182

bilgilere göre ise tefsir, altı (6) cilt olarak Bağdat, Beyrut ve İran'da basılmıştır.[262] Kısacası bu tefsir çalışması farklı yerlerde defalarca basılmıştır.

1.1.1.6. Mela Osman Abdulaziz ve Tefsira Qur'ana Pîroz Adlı Tefsiri

Mela Osman Abdülaziz, 1922 yılında Halepçe'ye bağlı Birîs köyünde dünyaya geldi. Eğitim seviyesi yüksek ve dindar bir aileye mensuptur. Babası Şeyh Abdulaziz Muhammed el-Birisî Süleymaniye şehrinde parmakla gösterilen bir müderristi. Mela Osman, bütün eğitimini amcazadesi şeyh Salih Abdulkerim ile babası Abdülaziz'de tamamlayarak ilmî icazetini ikisinden aldı.[263] Erken bir dönemde müderrislik görevine başlayan Osman, bölgede birçok talebe yetiştirdi. Şeyh Osman 1954 senesinde Emced ez-Zehâvi ile Muhammed Mahmut es-Sevvaf vasıtasıyla "İslami Hareket" saflarına katıldı.[264] Bu tarihten itibaren hayatı hapis, sürgün ve çileyle geçti. Nitekim 1958 yılında komünistlerin kendisine karşı kurdukları bir komplo sebebiyle mahkemelik olsa da beraat etti. Ancak General Abdülkerim el-Kasım hükümeti tarafından Irak'ın güneyinde bulunan Nasırıyye şehrine sürgün edildi. Bir müddet sonra memleketine geri döndü.

Mela Osman, 1960 senesinde Irak'ta kurulan "Irak İslam Partisi"'nin Kürdistân temsilciliğine seçildi. 1961 senesinde bölge siyasetçisi olarak dönemin hükümet başkanı General Abdülkerim el-Kasım hükümeti ile Kürt meselesi ve çözüm yolları üzerine görüşmeler yaptı. 1963 yılında da aynı konu kapsamında Irak meclis başkanı Abdüsselam Ârif ile görüştü. 1974 senesinde Suudi Arabistan kralı Kral Faysal (1903-1975) ile bir görüşme gerçekleştirdi. Aynı yıl bölgede başlayan Mela Mustafa Barzani (1903-1979)'nin hareketine katıldı. Mela Osman, Saddam Hüseyin'in kimyasal silahlar da kullanarak yaptığı Halepçe katliamından sonra memleketini terk etti. Bir kısım arkadaşı ile "Irak Kürdistân Hareketi" adlı partiyi İran'da sürgünde olduğu zamanda kurdu. 1991 senesinde bölgede daha önce sürdürdüğü siyasi ve ilmi çalışmalarını devam etmek için memleketi Halepçe'ye geri döndü. 1998 tarihinden itibaren de Erbil'e taşındı. Şeyh

[262] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, Sh. Nmr. yok.
[263] Heyet, *el-Hareketu'l-İslamiyetu…,*s. 228.
[264] Heyet, *el-Hareketu'l-İslamiyetu…,*s. 229.

Osman, 1999 senesinde ruhunu Rahmana [265] teslim edene kadar bu çalışmalarını devam ettirdi.[266] Cihâd Barzanî vefat tarihini 2004 olarak verse de[267] doğru olan 1999 tarihidir.[268]

Mela Osman, 5400 sayfayı aşan tefsiri dışında başka eserler de yazmış bir mütefekkir ve ilim adamıdır. Kürtçe ve Arapça dillerine olan hâkimiyeti sayesinde her iki dilde de kitap yazmıştır. Yazdığı eserlerden bilgilerine ulaştığımız kitaplarının isimleri şöyledir:[269] 1. *el-Es'îletuve'l-Ecvibetu fi Usûlü'l-Fıkh*. 2. *Tefsira Qur'ana Pîroz/Yûcê Kur'ân Tefsira.* 3. *Şerha Sehiha Buhari/Sahihi Buharî'nin Kürtçe Şerhi*. 4. *Zanistegani Kur'an/Kur'ân ilimleri.* 5. *el-Hareketü'l-İslamiyyetu li Kürdistani'l-Irak.*

Müfessir, Kürtçe yazdığı *Tefsira Qur'ana Pîroz/Kürtçe Kur'ân Tefsiri* adlı tefsirini on beş ciltte tamamladı.[270] Pdf olarak ulaştığımız bu tefsirin ikinci baskısı 10 cilt olarak 2010 senesinde Lübnan'da yapılmıştır.[271] Birinci baskısı ise 1995 yılında Kuzey Irak eğitim bakanlığının matbaası tarafından Erbil'de basılmıştır.[272] Mela Osman'ın yazdığı tefsir, dil açısından diğer Kürtçe tefsirlere nazaran daha edebi bir dile sahiptir. Çünkü müfessir, Kürt şair ve ediplerin olduğu bir ortamda büyümüştür. Yazdığı tefsir birkaç açıdan orijinal bir tefsirdir. Birincisi ilk önce her süre ve cüzün başında bir önsöz yazmıştır. Burada sürenin genel bir çerçevesini çizmiştir. Sonra o sürenin zaman ve mekân açısından bağlamını, varsa tekrar eden sebebi nüzûllerini inceler. Rivâyetleri karşılaştırmalı olarak arz edip değerlendirir. Bütün bunları yaptıktan sonra önce tercümeyi yapar. Sonra âyetlerin geniş tefsirine geçer. İkincisi harfi tercümeden mümkün olduğu kadar uzak durmuştur. Bunda büyük oranda başarılı da olmuştur. Üçüncüsü, âyetlerde muhkem-müteşâbih ayırımına dikkat eder. Muhkemleri geniş bir şekilde ele alıp ihtimal dâhilindeki bütün manaları ele alır. Müteşâbih âyetleri tefsir sadedinde önceki âlimlerin görüşlerini sıralayarak tercihi, çoğu zaman okuyucuya bırakır.[273]

---

[265] Muhsin Ciwamêr, Şeyh Osman'ın ölüm tarihini 1998 olarak vermektedir. Ancak şu bilgiyi de aktarmakta yarar görüyoruz: 12.05.1999 yılında tedavi görmek için gittiği Şam'da vefat etti. Ayrıca Bkz; Heyet, *el-Hareketu'l-İslamiyetu…,* s. 229.
[266] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 26-27
[267] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, Sh. Nmr. yok.
[268] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 326.
[269] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 27
[270] Heyet, *el-Hareketu'l-İslamiyetu…,* s. 229.
[271] Osman Abdulaziz, *Tefsira Kûrânâ Pîroz*, (Yayınevi yok) Beyrut-Lübnan, 2010.
[272] Muhammed İzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 26.
[273] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 327-328.

İlmi (bilimsel) tefsir açısından tefsiri değerlendirildiğinde müfessir, döneminin birçok âlimi gibi kevni âyetleri bilimsel verilerle açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Abdurrezzak Nevfel'in *el-İlmu Yed'û il'l-İmân* ve *Allah ve'l-İlmu'l-Hadis* adlı eserlerden[274] çokça istifade etmiştir. Diğer önemli bir özelliği her cüzün tefsirini bitirirken bitirme tarihi yanında sonraki cüzün tefsirine başlama tarihini verir. Son olarak Mela Osman'ın yazdığı bu tefsir Kürtçe dilinde yazılmış en kapsamlı tefsirlerin başında olmasının yanında Kur'ân'ı anlama noktasında doyurucu niteliktedir.[275]

1.1.1.7. Mela Mahmud Kelâlî ve Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an Adlı Tefsîri

Mela Mahmut Kelâli, 1948 senesinde Kuzey Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Mawet kasabasının Kelâl köyünde doğdu. İlk eğitimini babası şeyh Ahmed Kelâli'den aldı. Kuzey Irak'daki medreselerde önemli âlimlerden eğitim aldıktan sonra ilmi icazetini Dr. Mustafa İbrahim ez-Zelemî'den aldı.[276] Kelâlî, Medrese eğitiminde medreselerde takip edilen metottan farklı bir metotla tahsil etti. Nitekim yazdığı tefsirin önsözünde eğitimi ile ilgili şu bilgiler yer vermektedir.

"*Ben arkadaşlarımın aksine ilk önce Kur'ân'ı okuma ve anlamaya önem verdim. Oysaki arkadaşlarım takip edilen metot gereği önce Cürcâni'nin Avamili, Zencâni'nin sarfı gibi kitaplardan başlarlardı. Kur'ân'a verdiğim bu önem sayesinde diğer ilimlerin kapıları bana açıldı*."[277]

Kelâli, medrese eğitiminden sonra 1971 senesinde başladığı Bağdat üniversitesi İmam Azam hukuk fakültesinden 1976'da mezun oldu. Daha sonra yüksek lisans eğitimini Bağdat üniversitesinde *el-Mektebâtu'l-İslamiyeti -Neş'etuha ve Tetevvuruha-* adlı tez ile tamamladı. Ayrıca *el-Haletu's-Sakâfiyetu fi Şehrezôr ve Keyfiyetu Telekki'l-Ulûmi fi Medârisiha min Seneti 22-600 hicri* başlıklı bir mastır tezi de *st clements university* adlı

[274] Her iki kitapta Mısırlı Âlim ve düşünür Abdurrezzak Nevfel'e aittir. Araştırdığımız kadarıyla her iki kitab da Türkçeye tercüme edilmemiştir.
[275] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 28.
[276] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 390.
[277] Mela Mahmud Kelâlî, *Tefsira Rewân bo Tegihiştina Quran,* Kuzey Irak Eğitim Bakanlığı Yay., No: 353, 2. Bsk., 1997. C. 1, s. 3. Ayrıca bkz; Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 32.

üniversitede tamamladı.[278] Yıllarca Kuzey Irak bölgesinin Din İşleri Başkanlığında çalıştı. Çoğunlukla din eğitimi kısmına müdürlük yaptı. Son olarak Süleymaniye Kütüphaneler müdürlüğü görevini ifa ederken emekliye ayrıldı. Kelâli hala hayatta olup Süleymaniye kentinde yaşamaktadır.[279]

Mahmud Kelâli'nin, çoğunluğu basılmış bir kısmı da el yazma olarak bulunan on taneye yakın eseri bulunmaktadır.[280] Yukarıda isimleri verilen iki mastır tezi dışında ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır:

1.*Fihristu Mahtûtâtu Mektebetu'l-Efkâfu'l-Merkeziyeti fi's-Süleymâniyeti.* 5 cilt. 2. *Kamus weste weste/Cümleler Sözlüğü.* 4 cilt. 3. *Kamus Mamosta/Öğretmen Sözlüğü* Arapça-Kürtçe, 2 cilt. 4. *Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an /Kur'ân'ı Anlamada Kolay Tefsir.* 10 cilt. 5. *Xulaseyê Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an /Kürtçe Tefsirinin Özeti.* 1 cilt. 6. *Fıkhu'l-Ahvalu'ş-Şahsiyeti.* Seri şeklinde hazırlanan bu çalışma, 3 kitaptan oluşmaktadır. 1. Fıkhu'l-İbâdât. 2. Fıkhu'l-Muâmelât. 3. Fıkhu'l-Cinâyât. 7. *Kurdistânu'l-Kebîr ve Sukna'l-Kurdi fiha.*

Kelâlî'nin yukarıda verilen eserleri arasında görüldüğü üzere *Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an* adında Kürtçe yazılmış bir tefsir çalışması vardır. Hangi tarihte yazmaya başlayıp bitirdiğini bilmediğimiz bu çalışması şimdiye kadar iki defa basılmıştır. Birinci baskısı 1991 senesinden itibaren teker ciltler şeklinde farklı yıllarda Kuzey Irak'da basılmıştır. İkinci Baskısı ise on cilt olarak 2013 yılında Beyrut'da basılmıştır. Ayrıca Kelâlî bu tefsir çalışmasını 1183 sayfada kısaltarak 2013 senesinde tefsiriyle birlikte Beyrut'da basmıştır.[281] Ciwamêr, tefsirinin incelediği kısmıyla ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

"Mahmut Kelalî, Tefsirine, ulumu'l-Kur'ân konularının bir özetiyle başlamıştır. Sûrelerin birbiriyle ilgili âyetlerini bölümlere ayırarak âyetlerin içeriğine uygun başlıklar kullanarak tefsir etmiştir. Zorlamalardan uzak, sağlam ve düzgün bir dil kullanmış ve gerekli yerlerde esbâb-ı nüzûle de temas etmesinin yanında bazen sebeb-i nüzûlden istifade edilebilecek hüküm ve hususları kısaca zikretmiştir. Tercümelerde, harfi tercüme

[278] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 391.
[279] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 392.
[280] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 392-393.
[281] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 394-397.

izine rastlanılmamaktadır. Âyetleri hadis, sahabe sözleri, tabiîler ve âlimlerin sözlerine dayanarak tefsir etmiştir. Arapça tefsirlerden istifade etmenin yanında kendinden önce yazılmış Kürtçe tefsirlerden de yeteri kadar istifade etiğini ifade etmektedir."[282]

1.1.1.8. Nizâmuddin Abdülhamit ve Tefsira Gûlşen Adlı Tefsiri

Nizâmuddin Abdülhamit, 1921 Kerkük doğumlu olup Kuzey Irak'ta ilim ehli bir aileye mensuptur. Babası Kerkük'ün camilerinden birinde imam hatiplik ve müderrislik yapmıştır. İlk ve ortaokul eğitimini Kerkük'te tamamladı. Lise ve lisans öğrenimini Bağdat Daru'l-Ulûm'da bitirerek 1946 senesinde buradan mezun olarak uluslararası denkliği olan diplomasını aldı. Sonra devlet dairelerinde resmi görev yaptı. Yükseköğrenimine devam etti. Bağdat üniversitesi hukuk fakültesinde yüksek lisansa başladı. 1974 yılında *İslam şeriatı ve Beşeri Hukukta Kasten Öldürme* başlığında hazırladığı teziyle yüksek lisans diplomasını aldı. İlk olarak Musul vakıflar Müdürü olarak atandı. Sonra hukuk fakültesine öğretim üyesi olarak atandı. Daha sonra İslam hukukunda doçent ve profesör unvanlarını aldı. 1993 yılında emekliye ayrıldı. Sonra Sudan Hartum'da bulunan Kur'âni'l-Kerim üniversitesinden aldığı davet üzere Sudan'a gitti. Burada aynı üniversitenin hukuk fakültesinde üç yıl profesör olarak çalıştı. Sonra İngiltere'ye giderek Bristol şehrine yerleşti.[283]

Abdulhamit'in, üç'ü Kürtçe, on bir'i Arapça olmak üzere toplamda on dört eserine ulaştık.[284] Bunlar: 1. *Buhûsun fi'l-Tefsiri ve'l-Fıkhi*. 2. *el-İlmu ve Marifetu Tariki ilellah.* 3. *Bo Kencekan/Gençlere.* 4. *Berew Ronahi/Işığa Doğru.* 5. *Tefsira Gûlşen/ Gülbahçesi Tefsiri.* 6. *Dirâsâtun ve Ebhâsun fi'l-Akîdeti ve't-Tefsîri ve'l-Fıkhu'l-Mukârın ve Usûlihi.* 7. *Mefhûmu'l-Fıkhu'l-İslâmî.* 8. *Mefhûmu'l-Fıkru'l-İslâmî.* 9. *Kul Hazihî Sebîlî.* 10. *Cinâyetu'l-Katli'l-Amdi fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyeti ve'l-Kânûni'l-Ved'î. 11. el-İbâdetu ve Âsâruhâ en-Nefsiyetu ve'l-İctimâiyetu.* 12. *Ahkâmu'n-Nikâh.* 13. *Fıkhu'l-Mevârîs.* 14. *Ahkâmu İnhilâli Akdi'z-Zevâc.*

---

[282] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 32.
[283] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 35; Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 411.
[284] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 412-413.

Nizâmuddin Abdülhamit, yazımına Sudan'da başlayıp İngiltere'ye yerleştikten sonra tamamladığı Kürtçe tefsirine *Tefsirî Gûlşen/Gülbahçesi Tefsiri* adını vermştir. Ne zaman yazıldığını tespit edemediğimiz bu tefsir, ilk defa üç büyük cilt şeklinde basılmıştır.[285] Defalarca basılan bu tefsir çalışması, iki ve dört cilt şeklinde de basılmıştır.[286] Abdülhamit tefsirinin önsözünde kısaca Kur'ân ilimlerine değinmektedir. Tefsirinde herkesin anlayacağı bir dil kullanmıştır. Yeni Kürtçe kelimeleri kullanmaktan kaçınmıştır. Allah'ın varlığının ispatı ve peygamberin doğruluğu bağlamında kevni âyetlerin tefsiri üzerine yoğun mesai harcamıştır. Tefsirinde bazı âyetlerin tefsiri sadedinde bilimsel verileri kullanma yoluna başvurmuştur.[287]

1.1.1.9. Mela Hüseyin Marnûsî, Cihâd Barzanî ve Tefsira Zanîn Rêka Têgihiştina Qur'anê Adlı Tefsirleri

Tefsira Zanîn Rêka Têgihiştina Qur'anê adlı on iki ciltlik bu tefsir çalışması iki müellifin ortak çalışmasıdır. Yazma, toplama, redaksiyon ve basımı Cihâd Barzanî'ye aittir. Metin ise Mela Hüseyin Marnûsî'ye aittir.[288] Şimdi sırasıyla müellifleri tanıyalım.

Mela Hüseyin Marnûsî, 1909 senesinde Kuzey Irak'ta Duhok'a yakın bir köyde dünyaya gelmiştir. Ailesi otlaklarda hayvancılık yapmaları nedeniyle göçebe hayatı yaşamıştır. Daha beş (5) yaşında iken babası, amcası ve iki kardeşini kaybederek yetim olarak büyümüştür. Dayısı ve teyzesi tarafından büyütülen Marnûsî, yedi yaşında dini eğitim almak için medresede eğitime başlamıştır. O dönemin medreselerinde okunan müfreatı tamamlamıştır. Bu medreselerde Nahiv, Sarf ve Belâğat gibi Arapça dil ilimleri, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam gibi temel İslam bilimlerinde öğrenim görmüştür. Ayrıca mantık ilmi yanında Fars dili ve edebiyatında önemli bir eğitim almıştır. Kuzey Irak bölgesindeki önemli birçok hocadan eğitim gördükten sonra eğitim için 1930 senesinde gittiği İran'da Mela Salih Çolemergî'den eğitimini tamamlayarak 1935'de ilmi icazetini almıştır. Bir

---

[285] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, Sh. Nmr. yok.
[286] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 413.
[287] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 35 36; Ayrıca bkz. Nîzamudin Ebdulhemîd, "Çend Tefsîrên Kurdîyên Qur'ana Pîroz", Trcm. Abdurrahman Cûdî, *Nûbihar Dergisi*, c. 7, sy:75-76, Tîrmeh/Temmuz 1999, s. 14-15.
[288] Mele Hüseyin Marnûsî ve Cihad Barzanî, *Tefsira Zanîn Rika Têgihiştina Qur'anê,* Erbil-Irak, 1999.

süre eğitim için kaldığı Musul'da şeyh Muhammed Ridvanî'den hadis dersleri aldıktan sonra kendisinden Buhârî senedinin icazetini almıştır.[289]

Marnûsî, eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönüp dini eğitim vermeye başlamıştır. Bir tarafta Duhok kentine yakın ve bağlı köylerde yıllarca imam hatiblik görevini yaparken diğer taraftan vaaz ve irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Bu hizmetlerinin yanında Mesut Barzanî'nin babası Mela Mustafa Barzanî'in yanında siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bundan dolayı bazen ülke dışına sürgün edilmiş, bazen de hapishanelerde tutulmuştur. Mela Mustafa Barzanî, vefat ettiğinde yanında bulunan en yetkili âlim olarak tekfin ve teçhizini yapıp cenaze namazını kıldırmıştır. Marnûsî, 2012 senesinde yüz üç yaşında vefat etmiştir. [290]

Uzun bir ömür geçiren Marnûsî, ana dili Kürtçenin yanından Arapça ve Farsça dillerini iyi bilmekte idi. Dolayısıyla arkasında azımsanmayacak bir eser bırakmıştır. Eserlerinin bir kısmı basılmış iken bir kısmı el yazması olarak durmaktadır. Yazılı eserleri dışında görsel video ve ses kayıtları da mevcuttur.[291] Eserleri şunlardır; 1.*Tefsira Zanîn Rêka Têgihiştina Qur'anê/ Bilgi, Kur'ân'ı Anlama Yolu*. 2. *Nivişkî Fıkha Şafiî.* Eser şafii fıkhının önemli bir kaynağı olan *Fethu'l-Karib* kitabının Kürtçe tercümesidir. Tek cilt olarak basılmıştır. 3. *Hacetü'l-Musall'i/Namaz Kılma Rehberi.*4. *Ümehatü'l-Fiten/Başat Fitneler*. 5. *Şerha Nûbıharê.* Şeyh Ahmed-i Hanî'nin yazdığı Kürtçe-Arapça sözlüğün Kürtçe şerhidir. 6. *Xêlafetnamê/Hilâfete Dair*. 7. *Akidâ İmânê/İman Esasları*. Kürtçe yazılan bu eser Mela Mustafa Barzanî'nin dedesi Şeyh Abdusselam'ın Kürtçe iman esaslarına dair yazdığı akaid kitabının şerhidir. Tefsir ile beraber yayımlanmıştır. 8. *Ferhenga Emr û Neyhê/Emir ve Nehiyler Sözlüğü.* 9. *Kürd û Ekrad/Kürt ve Kürtler.* 10. *Sebilü'l-Mü'minin/Müminlerin yolu.* 11. *Şerha Cizirî.* Melaye Cezerî'nin Kürtçe divanının şerhidir. 12. *Usûlu'l-Fıkıh.* Kürtçe yazılmıştır. 13. *Sipehikirina Qur'anê/Tecvit İlmi.* 14. *Serf û Nahıw/Kürtçe Sarf ve Nahiv*. 15.*Gülistana Sadî/Sadi Şirazî'nin Gülistan Şerhi.*

---

[289] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 429-430; Hayatı ve eserleri bkz: https://www.youtube.com/watch?v=tBqhpPK8L_w (14.01.2020)
[290] Bkz: https://www.youtube.com/watch?v=tBqhpPK8L_w (14.01.2020)
[291] Bkz: https://www.youtube.com/watch?v=tBqhpPK8L_w (14.01.2020)

Cihâd İsmail Barzanî ise 1945 senesinde Kuzey Irak'ın Barzan köyünde dünyaya geldi. Babası ikinci Abdusselam Mela Mustafa Barzanî'nin beş erkek kardeşinden biridir. Barzanî ailesi neseblerini Peygamber efendimizin amcası Abbas'a dayandırmaktadırlar. Aynı zamanda bölgede Nakşibendi tarikatının önemli temsilcileridirler. Aile, Kuzey ırak bölgesinde dini hizmetler yanında siyasette de her zaman aktif rol almış bir ailedir. Özellikle son yüzyılda yaşadıkları bölgede meydana gelen çalkantılar nedeniyle ailenin hayatında bazı sürgünler yaşanmıştır. Cihâd Barzanî, böyle bir muhitte dünyaya gelmiştir. Kırklarda (1940) ve yetmişlerde (1970) iki defa ailesiyle İran'a göç etmek durumunda kaldı. Birincisinde küçük iken ikincisinde 1976 tarinden 1993 tarihine kadar İran'da bir lisede on yedi (17) yıl, idari görev yaptı. 1993 senesinde Kuzey Irak'a döndüğünde Süleymaniye kentinde ikamet etmeye başladı. Burada 2004 senesinde emekliye ayrıldı ve hala hayatta olup kalan ömrünü vaaz ve irşad ile geçirmektedir. Ayrıca bölgede camii ve mescitlerin yapımına öncülük etmenin yanında bölgede meydana gelen kavga ve kırgınlıklarda barış ve islah noktasında arabuluculuk faliyetleri yürütmektedir.[292]

Cihâd İsmail Barzanî, ilmi çalışmalarının çoğunu Mela Hüseyin Marnûsî ile birlikte yapmıştır. Aşağıda tanıtacağımız tefsir çalışmasıyla beraber yayımlanan dört tane küçük risale dışında bir çalışmasına ulaşamadık. Sadece bu tefsir çalışmasına başlamadan önce Yusuf sûresi'ne kadar yazdığı ve "Rêwan/Kolay" ismini verdiği tefsir çalışmasına ne yaptığını ifade etmemiştir. Ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır; 1. *Tefsira Zanîn Rêka tê Gehiştina Qur'anê*. Bu çalışma Mela Hüseyin Marnûsî ile beraber yapılmıştır. 2. *Fedâilu Salati'l-Fecrî/Sabah Namazının Fazileti.*3. *El-Ferecu be'de'ş-Şiddetî/ Zorluktan Sonra gelen Müjde***.**

Birkaç cildini gördüğümüz tefsir, iki kişilik bir heyet çalışmasıdır. Yazma, toplama, redaksiyon ve basımı Cihâd İsmail Barzanî'ye aittir. Metin ve sözler ise Mela Hüseyin Marnûsî'ye aittir. Tefsir Kürtçenin Kurmancî lehçesi, Behdinî şivesi ve Arap alfabesi ile kaleme alınmıştır. Ahmed Kasım'ın verdiği bilgiye göre bu tefsir çalışması ilk defa Farsça yazılmış sonra Kürtçe'ye tercüme edilmiştir.[293] "Bilgi, Kur'ân'ı Anlama Yolu" olarak çevirdiğimiz *Tefsira Zanîn Rêka tê Gehiştinâ Qur'anê* adlı bu çalışma uzun yılların

[292] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, sayfa Nmr. yok.
[293] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 433.

emeğidir. Çünkü her iki müellif, bu çalışmaya 1970'lerde daha İran'da iken başlamışlar. Çalışma 1999 senesinde Kuzey Irak Kürt bölgesel hükümetinin desteğiyle basılmışdır.[294]

Dizayn ve içerik olarak incelediğimiz tefsirin üçüncü cildi Mâide ve Enâm sûrelerinin tefsirini içermektedir. Bazı yöresel kelime farklılıkları ve Kuzey Irak'ta geliştirilen Kürtçe Arap alfabesine alışma dışında dili sade olup rahatlıkla anlaşılmaktadır. Çünkü dili Türkiye'de yaşayan Kürtler'in çoğu tarafından konuşulan Kurmancî lehçesidir. Tefsirde şu metod takip edilmiştir; müelliflerin tercihine göre birkaç âyet'ten oluşan bölümler oluşturulmuştur. Bölümlerdeki âyet sayısı beş olabildiği gibi bazen de on beş olabilmektedir. Âyetlere önce lafzi literal bir anlam verilmektedir. Sonra bu âyetler tekrar teker teker ele alınıp geniş bir tefsire tabi tutulmaktadır. Marnûsî önsözde bu metodu şu şekilde açıklamıştır:

"Öncelikle birkaç âyeti önümüze alıp lafzi anlamlarını vermekteyiz. Sonra tekrar âyetleri ikinci bir defa geniş bir tefsir ve tahlile tabi tutmaktayız. Biz bu çalışmamıza Kur'ân-ı Kerimin tefsiri demiyoruz. Ancak bu çalışma bizim Kur'ân'a dair azıcık bilgimizden ve elimiz altındaki tefsir kaynaklarından elde ettiğimiz malumattan ibarettir. Çünkü Kur'ân'ı Kerim bizim gibilerin tefsir edeceğinden çok daha aşkındır."[295]

Marnûsî'nin literâl dediği meâl kısmı görebildiğimiz kadarıyla, kelime kelimesine bir tercüme olmayıp serbest meâl şeklinde yapılmıştır. Tefsirden farkı sadece âyetin kısaca meâllendirilmesidir. Tefsir kısmına baktığımızda sebeb-i nüzûl rivâyetlerine, sahabe ve tabiîn tefsir rivâyetlerine çok olmasa da yer verilmektedir. Dirâyet ağırlıklı olduğunu düşündüğümüz tefsir, tasarım olarak çok iyi değildir. Çünkü bir âyetin tefsirine bakmak için cildin sonunda oluşturulan fihrist yeterli olmamaktadır. Bir âyetin tefsirini bulabilmek için bazen sayfalarca aramak gerekebilir. Tefsirin hepsini bir arada göremediğimiz için değerlendirmemiz elimizdeki 3. cilt ile sınırlıdır.

---

[294] Marûnsî ve Barzanî, *Tefsirâ Zanîn…*, c. 3 s. 5, 426.
[295] Marûnsî ve Barzanî, *Tefsirâ Zanîn…,* c. 3 s. 2.

1.1.1.10. Mela Said Zamnakoyî ve Tefsira Zamnakoyî Adlı Tefsiri

Said Zamnakoyî 1921 senesinde Süleymaniye kentine yakın Lawran köyünde dünyaya gelmiştir. Kendisi Câf kabilesinin Yezdanbahşi kabilesine mensuptur. Asıl köyü olan Zamnako köyüne nisbetle Zamnakoyî olarak meşhur olmuştur. Dindar bir ailede dünyaya gelen Zamnakoyî küçük yaşta annesini kaybetmiştir. Eğitimi ve terbiyesi ile babası bizzat ilgilenmiştir. Dini eğitimini Irak'ın Süleymaniye, Halepçe, Şeherbazer, Pençwin ve İran'ın Merivan kentlerinde bulunan medreselerdeki hocalardan almıştır. En son Halepçe'de bulunan Seyyid Nasrullah tekyesinde eğitimini tamamlayarak ilmi icazetini almıştır. Aralarında Abdulkerîm el-Müderris'in de bulunduğu yirmi dört tane hocadan eğitim almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra yıllarca Süleymaniye ve civarındaki birkaç camide imam hatiplik yapmıştır. Bu görevi yanında eğitim vermeyi de ihmal etmeyen Zamnakoyî, 2006 senesinde vefat ederek Süleymaniye'de defnedilmiştir.[296]

Zamnakoyî, yazdığı tefsir dışında miras hukuku, dini ve tarihi bazı risaler yazmıştır. Ancak şimdiye kadar sadece *Tefsira Zamnakoyî* ve *Zikriyâtu Said Fethullah ez-Zamnakoyî fi Esturin* adlı eserleri basılmıştır. Zamnakoyî 1984 senesinde başladığı tefsirini doksanlarda on iki cilt olarak tamamlamıştır. Vefatından önce 2000 senesinde Süleymaniye'de on iki cilt olarak basılmıştır. Zamnakoyî tefsirin mukaddimesinde Kürtçe bir tefsir yazmanın sebebini Kürtler'in de kendi dilleriyle Kur'ân'ı anlamaları olarak belirtmiştir.[297] Müfessir, tefsirinde Kur'ân'ın tümümü tefsir etmiştir. İlk önce âyetleri özet şeklinde tefsir ettikten sonra geniş bir şekilde ele almaktadır. Âyetleri toplu değil de tek tek tefsir yapmaktadır. Akaid konuları üzerinde çokca durmaktadır. Yer yer diğer semavi dinleri karşılaştırarak inanç konularını ele almaktadır. Fıkıh konularını ele alırken çoğunlukla tüm mezhepleri gözeterek ele almaktadır. Bazen fıkıh konularını karşılaştırmalı ele almaktadır. Mekkî ve Medenî ayırımına dikkat ederek sebeb-i nüzûl'e yer vermektedir. Bazı yerlerde Kur'ân'ın dilsel i'cazına değinmektedir.[298] Zamnakoyî, tefsirinin son cildinde tefsirini yazarken istifade ettiği klasik ve modern tefsirlerin ismini sıralamıştır. Ayrıca tefsir dışında istifade ettiği kaynakları da zikretmiştir. Toplamda

[296] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 362-367.
[297] Mela Said Zamnakoyî, *Tefsirâ Zamnakoyî*, Baban Ofset Yay., Süleymaniye-Irak, 2000, c. 1, s. 5.
[298] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 379-380.

ismleri verdiği yetmiş altı tane kaynak vermektedir.[299] Ahmed Muhammed Emin Rençyâr, Zamnakoyî'nin bu tefsir çalışmasından yola çıkarak *Tefsira Gülbizêr*/*Seçkin Tefsir* adıyla özet bir Kürtçe tefsir yazmıştır.[300]

1.1.1.11. Mela Ahmed Kakê Mahmud ve Tefsira Raman li Mana û Mebesta Qur'an Adlı Tefsiri

Ahmed Kakê Mahmud, 1950 senesinde Irak'ın Süleymani kentine bağlı Hewreman bölgesinde Xormal nahiyesinin Yalanbî köyünde dünyaya geldi.[301] Dindar bir ailede büyüyen müfessir, küçük yaşlarda dini eğitime başladı. İlk eğitimini kendi köyünde Seyyid Hüseyin'den aldı.[302] Doğduğu bölge İran ve Irak sınırında kalan bir bölge olduğundan bölgesine yakın Irak ve İran'daki medreselerde Muhammed Bakır Balıkî, Müftü Halid ve Osman Abdulaziz gibi döneminin önemli hocalarından eğitim aldı.[303] En son 1971 senesinde Osman b. Abdulaziz'den ilmi icazetini aldı.[304] Hocası Osman Abdulaziz, Mısır ihvan hareketinden etkilenerek 1987 yılında "Kürdistân İslami Hareketi" adında siyasi bir parti kurdu. Ahmed Kakê Mahmud Süleymeniye bölgesinde başladığı imam hatiplik görevinin yanında hocasıyla birlikte adı geçen partide uzun yıllar görev aldı.[305] Partide yürüttüğü farklı görevler münasebetiyle birçok Müslüman ülkeye ziyarette bulundu. 25 Ocak 2007 senesinde vefat eden Ahmed Kakê Mahmud, Halepçe kentinde bulunan Golan mezarlığında hocası Osman Abdulaziz'in yanına defnedildi.[306]

Ahmed Kakê Mahmud, yıllarca üstlendiği imam hatiplik mesleği gereği aktif bir şekilde irşad faliyetlerinde bulundu. Kürdistân İslami Hareketi partisi saflarında çalışırken toplumun genç ve kadın kesimiyle bir araya gelme şansını yakaladı. Bu kesimin dini soruları ve sorunlarıyla yakından ilgilendi. Karşılaştığı bu soru ve sorunlara cevap

---

[299] Zamnakoyî, *Tefsirâ…*, c. 12, s. 267-270.
[300] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 369.
[301] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 30.
[302] Said Ali Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê Mahmud el-Kurdî ve Kirâetun fi Tefsirihi (Tefsîru Râmân fi Me'ânî ve mekâsidi'l-Kur'ân)" *Irak Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* cilt:35, sayı:2, s. 301.
[303] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 376-380.
[304] Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê…, s. 302.
[305] Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê…, s. 304.
[306] Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê…, s. 306.

mahiyetinde azımsanmayacak sayıda eserler yazdı. Arapça'dan Kürtçe'ye yapılan bir tane tercüme dışında eserlerinin tümü Kürtçe yazılmıştır.[307] Yazdığı bu eserlerin bir kısmı basılmışken bir kısmı henüz basılamamıştır. Ulaştığımız eserleri şunlardır:

1. *Tefsira Raman li Mana û Mebesta Qur'an /Kur'ân'ın Anlam ve Makasıdını Düşünme Tefsiri*. 2. *Wateye Zanakan û Baweriya Xweda/Âlimlerin Allah'a İmana Dair Sözleri.* 3. *Serbesti li İslamêda/İslamda Özgürlük.* 4. *Xweperesti li İslamêda/İslamda İbadet.* 5. *Perwerde li İslamêda/İslamda Eğitim.* 6. *Ramyarî li İslamêda/İslamda Siyaset.* 7. *Aşitî li İslamêda/İslamda Barış.* 8. *Rizê Bey'at li İslamêda/İslamda Biata Saygı.* 9. *Jinân û Karû Baren Jinân li İslamêda/İslamda Kadın ve Kadın İşleri*. 10. *İslamekân Parleman û Wezâret/Müslümanların Parlemento ve İdarede bulunması.* 11. *Dıwa Rojê Sitemkaran li İslamêda/İslamda Zalimlerin Sonu.* 12. *Gewrani û Musika li ber Ronahî Fermudekanda/Hadisler Işığında Müzik ve Şarkı.* 13. *Kêşe Komelatiyekan û Çareseriyan li İslamê/Sosyal Problemler ve İslamdaki Çözümleri.* 14. *Kesatiya Müsılman wek li Qur'an û Fermudeda Neğşe bo Keşrawê/Kur'ân ve Sünetin Çizdiği Müslüman Şahsiyeti.* 15. *Pirsiyarî Heta Hetayekan, Li Koyê? Bo Kiyê? û Bo Çî?/Sonsuza Kadar hep olacak sorular, Nereden? Nereye? Ne Zaman*. 16. *Akîda İslamê li Jêr Ronakî/ Selef Âlimlerine Göre İslam Akidesi.* 16. *Cihad li İslamda/İslamda Cihad.* 17. *Yasayê Zindan li İslamda/İslamda Hapishane Yasası.* 18. *Çawpisi li Rawengeyê İslamda/ İslam Gözünden Haset.* 19. *Sosyalizm Yan İslam li Çarêserkerdenê Kêşe Hanû Keyakandiye/Çağdaş problemleri Çözmek için İslam mı? Sosyalizm mi?*

Ahmed Kake Mahmud, 1992 senesinde yazmaya başladığı *Tefsira Raman li Mana u Mebesta Qur'an* adlı Kürtçe tefsirini 2005 senesinde tamamlamıştır. Şimdiye kadar dört defa basılmıştır. Biri İran diğeri Irak ve iki defa da Beyrut'da basılmıştır.[308] İlk defa tek cilt olarak 2007 yılında İran'da "Neşri İhsan" yayınları tarafından basılmıştır. İkinci baskısı ise 2009 senesinde üç cilt olarak Lübnan'ın başkenti Beyrut'da "Daru'l-Fikir" yayınları tarafından basılmıştır. Her iki baskının pdf'lerine ulaşmış bulunmaktayız. Müfesir, tefsirini on üç sene zarfında yürüttüğü görev nedeniyle seyahat ettiği müslüman ülkeler de dâhil farklı yerlerde çoğunlukla sabah namazından sonra yazmıştır.[309] Tefsir, Kürtçe'nin Soranî lehçesi ve Arap harflerle yazılmıştır. Ağırlıklı olarak rivâyet metoduyla

[307] Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê…, s. 305.
[308] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 381.
[309] Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê…, s. 310.

yazılan tefsir, kadın ve kadın hakları üzerine hassasiyetle durmuştur.[310] Çalışmanın önsözünde "Tefsir", "Kur'ân", "Mekkî-Medenî Sûreler", "Rivâyet-Dirâyet Tefsirleri" ve "Kur'ân'ın Tercümesi" başlıkları altında altı sayfa Kur'ân ilimlerine yer vermiştir.[311] Metod olarak rivâyet ağırlıklı olsa da İsrâiliyât ve senedi sağlam olmayan bilgilerden uzak durmuştur. Sahih senet titizliğini esbabu'n-nüzûlde de korumuştur. Her sûrenin başında sûrede geçen konuları özetleyen bir önsöz yazmıştır. Yer yer Arap ve Kürt şairlerden alıntılar yapmıştır. Alıntı yaptığı kaynakları belirtmede titiz davranmıştır.[312]

1.1.2. Meâller

1.1.2.1. Burhan Muhammed Emin ve Tefsira Asan bo Tegihiştina Qur'an Adlı Meâli

Burhan Muhammed Emin'in hayatı hakkında herhangi bir malumata rastlayamadık. Ayrıca Muhsin Ciwamêr makalesinde hayatı hakkında bir bilgi vermeden sadece meâl'i hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur. Ancak Cihâd Barzanî'nin verdiği bilgilere göre meâl çalışması ilk defa 2004 senesinde basılmaya başlanmıştır.[313] İnternet üzerinden ulaştığımız pdf, 2. baskı olup nerede basıldığı yazılmamıştır.[314] Ahmed Kasım ise, Burhan Muhammed Emin'in hala hayatta olduğu ve Süleymâniye kentinde yaşadığını belirtmektedir.[315] Müfessirin, Adı geçen Meâl'i dışında *Tefsiri Rewşen*/*Kapsamlı Tefsir* adında Kur'ân'ın bütününü kapsayan bir tefsir çalışması vardır. Yaklaşak bin (1000) sahife olan bu tefsir çalışması 2012 yılında basılmıştır. Tefsir alanında yaptığı son çalışması ise Seyyit Kutub (1906-1966)'un *Fizâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinden Kur'ân'ın 30. cüzünü kapsayan kısmını Kürtçe'ye çevirmesidir. Bu çeviri, 2015 yılında Kuzey Irak'da yayımlanmıştır. Ancak Burhan Muhammed Emin'in en çok bilinen çalışması Meâl'i olup bazı araştırmacılara göre tefsir çalışması meâl'ine yaptığı eklemelerden ibarettir.

---

[310] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 30.
[311] Ahmed Kakê Mahmud, *Tefsira Raman li Mana u Mebesta*, Daru'l-Fikir Yay., Beyrut-Lübnan, 2009, 1. c. Önsöz, sayfa yok.
[312] Muhammed, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê, s. 306-311.
[313] Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…,Sh. Nmr. yok.
[314] Burhan Muhammed Emin, *Tefsira Asan bo Tegihiştina Quran*, (yayınevi ve tarih yok) ikinci baskı.
[315] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 422.

Muhsin Ciwamêr'in verdiği bilgilere göre yazar, *Tefsira Asan bo Tegihiştina Qur'an /Kur'ân'ı Anlamada Kolay Tefsir* adını verdiği meâlini Kürtçenin Soranice lehçesiyle yazmıştır. İsmen tefsir olsa da bir meâl çalışmasıdır. Tefsirinde literal tercümeden uzak kalarak anlamı önceleyen serbest tercümeyi kullanmıştır. Gerektiğinde parantez içi açıklamalara yer vermiştir. Bazen bu parantezleri olabildiğince geniş tutmuştur. Tefsirine isim olarak verdiği "Âsan" kelimesi Kürtçe'de kolay anlamına gelmektedir. Meâl'ini, ismine uygun bir şekilde kolay ve anlaşılır bir dille yazmıştır. Ancak bazen Farsça kelime ve tabirlere yer vermiştir. Ayrıca bazı Kürtçe cümle kurulumları zayıf kalmaktadır. Bir eksiklik olarak zor kelime ve kavramları yeteri kadar izah edemediği söylenebilir. Bazı okurlardan da böyle olduğu noktasında şikâyetler almıştır.[316]

Tefsirinde manevi eğitime çokça yer vermektedir. Sebebi nüzûle bazı yerlerde kısaca değinmektedir. Önceki tefsirlerden istifade ederken en muteber görüşleri esas almaktadır. Ciwamêr makalesini yayınladığı tarihte Fıkıh, Dil ve Tefsir âlimlerinden bir heyetin bu tefsiri ikinci baskı için eksiklerini gidererek yeniden değerlendirmeye tabi tuttuklarını ifade etmektedir.[317] Buna göre Ciwamêr, bu değerlendirmeleri yaptığında henüz ikinci baskı yapılmamıştı. Pdf'ne ulaştığımız baskının kapağında "Bir heyet tarafından gözden geçirilmiştir" yazılmaktadır. Ancak bu meâl çalışması günümüze kadar defalarca basılmıştır. Ahmed Kasım'ın verdiği bilgilere göre yirmi dördüncü (24) baskısını yapmıştır.[318]

1.1.2.2. Seyyid Ali Şilanî ve Tefsira Ronahi ya Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Seyyid Ali Şilanî, 1946 senesinde Kuzey Irak'ın Duhok ili, Zaxo ilçesinin Batıf bölgesinde bulunan Behnon köyünde dünyaya geldi. Babası Seyyid Ali, bölgede ilim ve irfanıyla bilinen meşhur bir âlimdir. Annesi Sıddıka Hanım Türkiye'nin Van ilinde yaşayan meşhur Nakşi tarikatlarının önemli şeyhlerinin mensup olduğu Arvasi'lerdendir. Şilanî, daha doğmadan babası hayata gözlerini yumduğundan kendisine babasının ismi verilmiştir. Annesi, babasının vefatı üzerine oğlu dünyaya geldikten sonra oğlunu,

[316] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 33.
[317] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 34.
[318] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 422-425.

kocasının asıl memleketi Şilan'a babasının akrabalarının yanına götürdü. Annesi oğlunun eğitimi için önce Batıf nahiyesine taşındı. Şilanî, burada ilkokul eğitimini tamamladı. Bir üst eğitim için Zaxo ilçesine taşındı. Burada lise ikinci sınıfta iken 1962 senesinde bölgede Peşmerge ve Irak güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalardan dolayı tekrar Şilan'a dönmek durumunda kaldı. 1968 senesine kadar bölgedeki mescit ve camilerde hocalardan dini eğitim aldı. 1970 senesinde kalan iki yıllık lise eğitimini tamamladı. 1977 senesinde ırak hükûmeti tarafından yapılan sınavda başarılı olan Şilanî, Zaxo ilçesinde bulunan Haci Kadırî camisinde imam hatip ve vaiz olarak atandı. Kısa bir süre burada görev yaptıktan sonra Batıf nahiyesinde yeni bir mescit inşa edip oraya taşındı. Bu mescitte görev yaparken ilmi icazetnamesini meşhur İsmail Nimetullah Navişki hocadan aldı. [319]

1988 senesinde Saddam Hüseyin tarafından bölgeye yapılan Enfal operasyonunda kullanılan kimyasal silahlar neticesinde bölgede binlerce insan öldü. Şilanî, bu katliamdan sağ kurtulup ailesi ile birlikte önce İran sonra Türkiye'ye göç ederek mülteci oldu. Diyarbakır mülteci kampında yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra önce İran'a sonra 1997 senesinde Kuzey Irak'ın Zaxo kentine döndü. Tekrar imam ve vaizlik görevine dönen Şilanî yapılan müftülük sınavında Zaxo kentine müftü ve fetva meclisi başkanı olarak seçildi. Seyyid Ali Şilanî hala aynı görevi devam ettirmektedir. Özellikle pazartesi ve perşembe günleri halka açık fetva meclisleri kurmaktadır. Ayrıca irşad faaliyetleri yanında öğrencilere eğitim vermeye de devam etmektedir.[320]

Seyyid Ali Şilanî, geçirdiği meşakkatli hayatına rağmen eser telif etmekten geri durmamıştır. Çoğunlukla Kürtçe yazdığı kitapları yanında Arapça eserler de telif etmiştir. Eserlerini, Türkiye'de kullanılan Kurmancî lehçesiyle yazmıştır. Bu çalışmaları[321] şunlardır; 1. *Tefsira Ronahiyâ Qur'ana Pîroz/Apaçık Yüce Kur'ân Tefsirî*. Tek cilt olarak yazılan bu çalışma bir meâl çalışması olup üçüncü defa basılmıştır. 2. *İslam û Jiyan /İslam ve Hayat*. Dört cilt olarak basılan bu çalışma İslam'ın insan hayatına dair ortaya koyduğu hükümleri kitap ve sünnetten delilleriyle birlikte ele alınmıştır. 3. *Numuna Şeng/En Güzel Örnek.* Efendimizin (s.a.v.) hayatını konu alan bu kitap tek cilt olarak basılmıştır. Daha

[319] Seyyid Ali Şilanî, http://saydalishilani.weebly.com/., Kişisel web sayfası (20.01.2020)
[320] Seyyid Ali Şilanî, http://saydalishilani.weebly.com/., Kişisel web sayfası (20.012020)
[321] Seyyid Ali Şilanî, http://saydalishilani.weebly.com/., Kişisel web sayfası (20.012020)

çok şemail tarzı bir siyer çalışmasıdır. 4. *Edilletü'l-Ahkâm/Hükümlerin Kur'ân ve Sünnetten delilleri.* Tek cilt olarak basılan bu kitap Arapça olarak hazırlanmıştır. İslami hükümlerin delilleri yanında konular, fıkıh mezheplerinin görüşleri karşılaştırarak verilmiştir. 5. *Çıra/Lamba.* İmam Şafii fıkhında yazılan Kadı Ebu Şucca'a(Ö. 500, 593?) ait olan *Metnü'l-Takrib* kitabının Kürtçe çeviri ve şerhidir. Tek cilt olarak basılmıştır. Şimdiye kadar üç defa basılmıştır. 6. *Hec û Umre.* Kürtçe hazırlanmış bir Hac ve Umre ilmihalidir. Tek cilt olarak basılmıştır. 7. *Fıkhâ Şafiî.* İmam Nevevî'nin *Minhacü't-Talibin* Şafii fıkıh kitabının ibadetler bölümünün Kürtçe çevirisi olarak hazırlanan bu kitap daha basılmamıştır. 8. *Tefsira Qur'ana Pîroz/Yüce Kur'ân Tefsiri.* Meâl'i dışında Kürtçe tefsir olarak hazırlanan bu çalışma, uzun bir çalışma olup basılmamıştır. 9. *el-warakat.* İmam Cüveyni'nin fıkıh usûlüne dair yazdığı metnin Kürtçe çevirisi olup henüz basılmamıştır. 10. *Fıkha Asan.* Ahmed İsa Aşur'a ait olan *el-Fıkhü'l-Müyesser* kitabının Kürtçe çevirisi olup basılmamıştır. 11. *Ahkamê Tecwid û Toreyên Xwendina Qur'anê/Kur'ân Okuma ve Tecvit Hükümleri.* Tecvid ilmine dair Kürtçe yazılan Kitap basılmamıştır. 12. *İhtisaru Sahih-i Müslîm/Müslim Sahihi'nin Muhtasarı*. Bu çalışma Arapça olup basılmamıştır. 13. *Esbabu'n-Nüzûl*. İmam Suyûtî'nin (ö:911) *Lubabu'n-Nukûl fi esbabi'n-Nüzûl* adlı kitabının Kürtçe çevirisi olup basılmamıştır. 14. *Tefsira cüza Amme û digel Duayê Qur'ana Pîroz/Amme Cüzünün Tefsiri ve Kur'ândan Dualar*. 30. cüz'ün tefsiri ve Kur'ân'da geçen duâları ele alan bu çalışma daha basılmamıştır. 15. *Bawerî/Akide.* İnanç esaslarını konu alan bu çalışma daha basılmamıştır.

Seyyid Ali Şilanî, yukarıda ifade ettiğimiz gibi uzun bir süreden beri müftülük ve fetva meclisi başkanlığı görevini yürütmektedir. Bu görev o'nu fıkıh ilmiyle daha çok ilgilenmeye sevk etmiştir. Bu husus yazdığı eserlerden de anlaşılmaktadır. Ancak eserlerine baktığımızda tefsir ilmine dair 5 tane çalışmasının mevcut olduğu görülmektedir. Şilanî, 1985 senesinde başlayıp 1989 senesinde tamamladığı bu meâl çalışmasını Duhok "İslam Âlimleri Birliği" şubesi gibi bazı resmi merci ve bölgesindeki birkaç yetkin âlime tahkik ettirerek[322] ilk defa 1997 yılında Kuzey Irak'da

[322] Seyyid Ali Şilanî, *Tefsirâ Ronahiyâ Qur'âna Pîroz,* Baz Yay. Erbil, 2011, Önsöz, Sh. Nmr. Yok.

yayınlamıştır.[323] *Tefsira Ronahiya Qur'ana Pîroz/Apaçık Yüce Kur'ân Tefsirî* olarak adlandırdığı bu meâl çalışması, üçüncü defa 2011 senesinde basılmıştır.

Üçüncü baskısının bir nüshasını elde etme şansını yakaladım. İnceleyebildiğim kadarıyla meâl, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Kuzey Irak'da geliştirilen Arap alfabesi ile yazılmıştır. Şilanî, meâlinin önsözünde verdiği bilgiye göre bu meâl çalışması, Kuzey Irak'da Kürtçenin Kurmancî lehçesiyle yazılan ilk meâl çalışmasıdır.[324] Ortada Kur'ân'ın Arapça metni, kenarda Kürtçe meâl verilmiştir. Parantez içi açıklamalara çokça yer verilmiştir. Çoğunlukla zamir ve ismi işaretlerin açıklaması olarak parantez açılmıştır. Meâlde dipnot kullanılmıştır. Dipnotlarda kelimelerin sözlük anlamı ve aydınlatıcı bazı bilgilere yer verilmiştir. Sûrelerin başında sûre'nin Mekkî veya Medenî olduğu ve kaç âyetten meydana geldiği bilgisi verilmektedir. Genel olarak meâline baktığımızda rahatça anlaşılan bir dil ve uslup ile yazıldığı görülmüştür. Meâlini yazarken başvurduğu kaynakları arasında Kurtubî ve Fi Zilâl'Kur'ân gibi 10 tane tefsir saymıştır.[325]

1.1.2.3. Hüseyin Muhammed ve Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Hüseyin Muhammed, 1980 yılında Irak'ın Zaho kentinde dünyaya geldi. 1994 yılından itibaren Finlandiya'da yaşamakta ve ülkenin başkenti Helsinki belediyesinde şehir planlamasında özel danışmanlık görevini yürütmektedir. Hüseyin Muhammed halen Finlandiya'da yaşamaktadır.[326]

Hüseyin Muhammed tarafından Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ile hazırlanan *Qur'ana Pîroz*/*Yüce Kur'ân Meâli*, "http://www.kulturname.com/?s=muhammed&paged=7" adlı sitede farklı zamanlarda Fâtiha, Bakara, Yûsuf, 23. sûre olan Mü'minûn'dan Kur'ân'ın sonuna kadar ki bölümler yayımlanmıştır.[327] Yani 3-11 ve 13-22 sûreleri arası henüz tercüme edilmemiştir. Mütercim, giriş bölümünde kullandığı kaynakları ve tercümede

---

[323] Elimizdeki üçüncü baskının önsözünde birinci baskının önsözü 1997 senesinde yazıldığı görülmektedir. Ancak Cihad barzanî'nin verdiği bilgilere göre ise ilk defa 2001 senesinde basılmıştır; bkz; Barzanî, *Tefasiru'l-Kur'âni'l-Kerim*…, Sh. Nmr. Yok.
[324] Şilanî, *Tefsirâ Ronahiyâ…*, Önsöz, Sh. Nmr. Yok.
[325] Şilanî, *Tefsirâ Ronahiyâ…*, Önsöz, Sh. Nmr. Yok.
[326] Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 15-17; Özdaş, Kürtçe Meâl-tefsir…, s. 345.
[327] Yakın bir zamana kadar bu siteden ulaşılan meâl yakın bir tarihten sonra maalesef ulaşılamamktadır. (12.12.2020)

takip ettiği metoda değinmektedir. Buna göre Seyyid Ali Şîlanî, Abdullah Varlı, Muhammed Hakkari ve Burhan Muhammed Emin'in *Tefsira Asan* meallerinden istifade ettiğini belirtmektedir. Yukarıda adları geçen Kürtçe meallerin dışında, Kur'ân'ın orijinal Arapça metnini esas almakla birlikte, İngilizce hazırlanmış olan Abdullah Yusuf Ali, Muhammad M. W. Pickthall ve M. H. Shakir meallerinden ve bazı Arapça tefsir kaynaklarından da yararlandığını belirtmektedir.

Kürtçe Kur'ân-ı Kerim tercümesinde, özellikle Kur'ân'ın edebi yönünü yansıtmaya çalıştığını ve bu nedenle bazı sûre veya âyet kümelarini şiirsel olarak çevirdiğini, tercümede olabildiğince sade, kolay ve standart Kürtçeyi kullandığını belirten Hüseyin, peygamber adlarını, Kürtçe formuna uygun Birahîm, (İbrahim) Simayîl, (İsmail) Aqûb, (Yakup) ve Ûsiv (Yusuf) şeklinde kullandığını ifade etmektedir.

1.1.2.4. İsmail Taha Şahîn Sigêrî ve Tefsira Jiyan ya Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

İsmail Sigêrî, 1966 senesinde Kuzey Irak'ın Duhok şehrine bağlı Sigêrî köyünde dünyaya geldi. Eğitiminin tamamını dini merkezlerde gördü. İlk ve orta eğitimini Duhok'daki İslami eğitim merkezlerinde tamamladı. Lisans eğitimini Bağdat Üniversitesi Şeriat Fakültesinden aldı. Bağdat İslam üniversitesi Fıkıh ve Usûlü ilmi karşılaştırmalı fıkıh (Fıkhu'l-Mukarın) bölümünde *Ahkamu'n-Nikahi inde İbnu'l-Arabi/ İbn-i Arabi'de Nikâh Hükümleri* başlığıyla hazırladığı tezini vererek mastır eğitimini tamamladı. Doktorasını da aynı alanda Bağdat'taki Irak üniversitesinde bitirdi. Eğitiminden sonra 1991 senesinde Duhok şehrinde dini eğitim veren bir ortaokula öğretmen olarak atandı. Burada Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akaid ve Kur'ân bilgisi dersleri verdi. 1992 senesinde Duhok'ta açılan İslam Koleji okulunun kurucu üyeleri arasında yer aldı. Bu kolejde iki yıl Hadis dersleri verdi. 1996 yılına kadar bu kolejin öğrenci işlerine baktı. 1984 senesinden beri Irak'taki bazı dergi ve gazetelerde[328] yayımlanmak üzere makale yazmanın yanında Irak Sünni vakfı tarafından çıkarılan başta *Peyâmâ İslamî/İslam Risalesi* dergisi olmak üzere bir kaç derginin editörlüğünü devam ettirmektedir. Ayrıca İslami uyanış ve dini hizmetler için bazı televizyon ve radyolarda programlar

[328] Bunlardan bazıları şunlardır; *Peyâmâ İslamî/İslam Sözleşmesi* ve *Raste Rê/Doğru Yol* dergileri.

sunmaktadır. Dergilerde yayımlanan Makale ve diğer çalışmaları kitaplaştırılıp yayımlanmıştır. Şuan, 2004 senesinde kurulan "Irak Sünni Vakfı" başkan yardımcılığı görevini devam etmektedir.[329]

İsmail Sigêrî, yayın hayatında aktif yer alan biri olarak birçok eser yazmıştır. Bu eserlerin bir kısmı Arapçadan Kürtçe'ye tercüme eserlerdir. Diğer bir kısmı ise Arapça yazılmıştır. Ancak eserlerini daha çok Kürtçe olarak yazmıştır.[330]

A. Arapçadan Kürtçe'ye tercüme edilen veya Kürtçe yazılan eserleri.

1.*Tefsira Jiyan ya Qur'ana Pîroz/Kur'ân'ın Hayat Tefsiri*. 2. *Ravekirina Cüzya Ammâye/ Amme Cüz'ün Tefsiri.* 3. *Nişanet Dıle Pakıj/Temiz kalbin işaretleri.* 4. *Petiviya Bange lıderiye û we gehandina İslami/İslam Liderliği İhtiyacı ve İslama Davet.* 5. *Dua Çek û Dermanê/Duâ Silah ve İlaçtır.* 6. *Rehberi Haci/Hac Rehberi.* 7. *Zikre Sıbe û Evâran./Sabah Akşam Zikirleri.* 8. *Çava de Nıveje key/Nasıl Namaz Kılacağız.* 9. *Şest Pısyar lı dor Rojiyê/Oruca Dair Altmış Soru.* 10. *Bersivet Şeri/Şer'î Sorular*. Kitap üç cilt olarak hazırlanmıştır. 11. *Bo Jinê bı Tene/Kadınlara Mahsus*. 12. *İslam û Siyaset/İslam ve Siyaset.* 13. *Kelha Muslümane ji Zıkru Duayan/Duâ ve zikirlerden Müslüman'ın Kalesi.* 14. *Mêrga Kêrhati û Rastkaran.* Riyadu's-Salihin kitabının Kürtçe tercümesidir.

B. Arapça yazdığı eserler.

1. *Ahkamu'n-Nikahi inde İbnu'l-Arabî.* 2. *İhtiyaratu İbnu'l-Arabî el-Malikî fi Farki't-Talak Dirasetün Fıkhıyetün, Kanuniyetün, Mukarenetün* (Doktora tezi) 3. *Buhusün ve Fetawa hawle'l-Musikî ve'l-Ğinâ*. 4. *Mürşidü'l-Hacci we'l-Mu'temir*. 5. *Muhtasaru Ahkamu'l-Cenâzeti*. 6. *Hibetü'l-Mer'eti Dirasetün Fıkhiyetün Mükarenetün*. 7. *Ef'âlu'l-İbadat beyne'l-Bid'âti we'l-İhtilafu'l-Fikhî.*

İsmail Sigêrî, *Tefsira Jiyan ya Qur'ana Pîroz/Yüce Kur'ân'ın Hayat Tefsiri* adlı çalışmasına 1992 senesinde başlayıp 2001 senesinde tamamladığını, bu kadar uzun sürmesinde aktif çalışma hayatının sebep olduğunu, daha çok Akşam ve Sabah

---

[329] İsmail sigêrî, *Mêrga Kêrhati û Rastkarân(Riyadu's-Salihin kitabının Kürtçe tercümesi),* Cezirî Yay., 2. Bsk., Duhok/Irak, 2015, (Mütercimin hayatı. Arka kapak.)
[330] İsmail sügêrî, *Mêrga Kêrhati…,* Arka kapak.

namazlarından sonra yazabildiğini ifade etmektedir.[331] meâlinin yazma sürecini çalışmasının sonunda *Tefsira Jiyan di Çend Rizekanda/Birkaç satırla Jiyan Tefsiri* başlığıyla dile getirmiştir. Burada ifade etiğine göre çalışmasına, Şûrâ sûresi 52. âyette geçen ve vahyin "Rûh" olarak tanımlanmasından yola çıkılarak "Jiyan" adını vermiştir. Ruh Bedenlere canlılık verdiği gibi Kur'ânda insanlara hayat verir. Bu çalışmasının Müslümanların hayatına ruh ve canlılık katmasını, insanlara hayat yolu olmasını umarak böyle bir isimlendirmeye gittiğini belirtmektedir.[332] Yazar, çalışmasına tefsir dese de aslında bir Meâl çalışmasıdır. Elimde bulunan baskı Meâl'in beşinci baskısı olup 2011 senesinde basılmıştır. Ancak üzerinde hangi yayınevi tarafından basıldığı belirtilmemiştir. Ayrıca pdf olarak ulaştığım ilk baskısı 2001 senesinde İran'ın Kum şehrinde basılmıştır.

Çalışma tek cilt halinde, Kur'ân'ın Arapça metni ortada olmak üzere kenarlara âyet numaralarına göre Arap alfabesiyle yazılan ve Kürtçenin Kurmancî lehçesiyle hazırlanan meâl verilmektedir. Meâl'in sonunda "Hatim Duası", "Önsöz", "Tefsir Evreleri", "Kürtler ve Tefsir", "Jiyan Tefsiri Hakkında Birkaç Satır" ve "Sûre Fihristi" başlıkları altında genel olarak Kur'ân tefsirinin önemi ve çalışması hakkında birkaç sayfa malumat vermiştir. Ayrıca çalışmasında kullandığı Kur'ân metnindeki secavendlerin ne anlama geldiğini Kürtçe açıklamalarıyla birlikte yer vermiştir. Uzun bir tefsir değil de kısa bir tefsir/meâl yazmanın asıl amacı Kur'ân okuyan birisinin okuduğu âyetlerin Kürtçe anlamını rahatlıkla anlamasına yardımcı olmaktır. Bu amaç için Kur'ân'ın Arapça metni daha rahat okunsun diye biraz büyük yazılmış, Meâl'in ebatı da büyütülmüş ve tek cilt olarak basılmıştır. [333]

Serbest meâl tekniğiyle yazılan çalışmada âyetlerin daha iyi anlaşılması için çokça parantez içi açıklamalara yer verilmiştir. Neredeyse Meâli'n üçte biri parantez içi açıklamalardır. Böylece literal tecüme sorununu büyük oranda aşmıştır. Aynı zamanda bu açıklamalar âyetleri daha anlaşılır kıldığı gibi çalışmaya bilgi açısından zenginlik katmıştır. Fatiha ve Bakara sûrelerinin faziletleri hakkında verdiği rivâyetler[334] dışında

---

[331] İsmail Taha Şahîn Sügêri, *Tefsirâ Jiyân ya Qur'anâ Piroz*, Redaksiyon ve Yay. Haz. İsmail Taha Şahin, Şaban Kehî, Beşinci baskı, 2011, Yayınevi Yok. Önsöz
[332] Sügêri, Tefsirâ Jiyân…, Önsöz sayfa yok.
[333] Sügêri, Tefsirâ Jiyân…, Önsöz sayfa yok.
[334] Sügêri, Tefsirâ Jiyân…, s. 1-2

Dipnot kullanmamıştır. İncelediğimiz kadarıyla nüzûl sebeplerine yer vermemiştir. Sûrelerin başında sûrenin Mekkî veya Medenî bilgisi, kaç âyet olduğu belirtilmektedir. Sûrelerin başındaki Mukatta'a harflerini tefsir etmeyip hepsinde, "Bu Mukatta'a harfleri 28 Arap alfabesinden olan harflerdir. Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu ispat eden bir mucizedirler. Arapların benzerini getirmekten aciz olduğunun ifadesidir." şeklinde standart bir açıklama vermektedir.[335]

Sîgêrî'nin Meâl'i, anlaşılır bir dil ile yazılmıştır. Mütercimin hedef kitlesi Kur'ân Okuyan Herkes olduğu için sade bir dille yazılmıştır. Türkiye'deki insanların bu çalışmadan istifade etmenin önünde iki engel bulunmaktadır. Birincisi: mütercim çalışmasını Duhok yerel şivesiyle yazdığı için bazı kelimelerde farklılık bulunması. İkincisi: yazı dilinin Kuzey Irak'ta geliştirilen Kürtçe Arap alfabesi olmasıdır. Bu iki sorun Kuzey Irak'ta yazılan çalışmaların hemen hepsinde mevcuttur. Son olarak müellif, çalışmasının kaynakları arasında şu tefsirleri vermiştir: Tefsiru İbn-î Kesir, Muhtasaru't-Tefsiri't-Taberî, Tefsirü'l-Kurtubî, Zübdetü't-Tefsir, Safvetü'l-Beyân, Safvetü't-Tefasîr, Tefsirü'n-Nesefî, Müfredâtü'l-Kur'ân,(Rağib el-İsfahânî) Tefsiru Müfredâtü'l-Kur'ân, el-Mushafu'l-Müfesser,(Ferit Wecdî) Tefsirü'l-Merâğî ve Tefsirü'ş-Şevkânî gibi Arapça tefsirlerin yanında Kürtçe yazılmış, Tefsira Asân, Tefsira Hejâr ve Muhammed İbrahim Salih'in çalışmalarından istifade etiğini belirtmiştir.

1.1.2.5. Tahsin İbrahim Doskî ve Tefsira Sanahî/et-Tefsirü'l-Müyesser Adlı Meâlî

Tahsin İbrahim Doskî, miladi 1970 senesinde Kuzey Irak'ın Duhok Kentinde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini bu şehirde tamamladı. Lisans eğitimini 1991 senesinde Bağdat üniversitesi İslam hukuku bölümünde tamamladı. Resmi eğitimin yanında yaşadığı bölgede bulunan medrese ve camilerde medrese usulü eğitimini de tamamlayarak ilmi icazetini Mela Hamdin'den aldı. Üniversiteden mezun olduğu yıl Duhok kentinde Arap dili ve İslam eğitimi öğretmeni olarak atandı. İfa ettiği bu resmi

[335] Sügêri, Tefsirâ Jiyân…, s. 1, 50, 151, 208, 235, 483.

görev yanında 1996'dan sonra Duhok'da kurduğu medresede de müderrislik yapmaktadır. Doskî, halen hayatta olup Dohok'ta ikamet etmektedir.[336]

Tahsin İbrahim Doskî, daha yirmi yaşına varmadan 1988 senesinde yazdıklarını yayınlamaya başlıyan bir yazardır. Çok velud bir yazar olan Doskî, kimisi Arapça kimisi Kürtçe olmak üzere birçok eser yazmıştır. Çeviri ve tahkik yaptığı eserlerle birlikte yüzün üzerinde eser yazmıştır. Bu eserlerin çoğu basılmışken bir kısmı henüz yayımlanmamıştır. Ayrıca yazdığı birçok makale Kuzey Irak başta olmak üzere Gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Kendi gayretleri ile çıkarılan *Raste Re/Doğru Yol* dergisi yanında *Vejin/Söylem* dergisinin başyazarlığını devam etmektedir. Ayrıca Kuzey Irak ve başka ülkelerde yapılmış birkaç sempozyuma tebliğler sunmuştur. Bunların yanında yerel rodyolarda programlar yaparken, internet üzerinde Kürtçe tefsir videolarını yayınlamaktadır. Ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır:

A. Arapça eserler.

1. *El-hafiz el-'Iraqî we Eserîhi fî 'Ilmî'l-Hedîs*, Riyad 1992. 2. *El-Medhal Lî Dîrasetî'l-Edeb el-Kurdî,* İstanbul 1993. 3. *Î'tîqadî Ehlî Sünne ve'l-Cemaetî lî Şeyh Edî b. Musafir,* (Tahkik) Medine 1998. 4. *Muhtarat Min Ahniyetî Es-selc we'n-Nar,* Duhok 1999. 5. *Tarîhu Şeyh Ebdusselam el-Mardînî,* (Tahkik) Duhok, 2002. 6. *Mezkurat'ul-Casusûs el-Îngilizî Hemfer fil-Mîzan,* Duhok, 2002. 7. *Şerhu Diwan eş-Şeyh el-Cizîrî lî Mela Ebdusselam el Cizîrî,* 2004. 8. *Hevle'n-Neseb eş Şeyh 'Edî bin Musafir ve Mu'teqîdehû*, Duhok, 2004. 9. *Cevahir'el-Me'ânî fî Şerhî Dîvana Ehmed el-Hanî*, Duhok, 2005. 10. *Tarîhu'l-Ensab, lî'l-Emîr Salih Beg Eş-Şirvanî*, (Tahkik), Duhok, 2005. 11. *el-Hayatus-Siyasiyye fî Kurdistân, (Telîf Eli Teter), Tercume Min'el-Kurdî ile'l-Arebî,* Duhok, 2007. 12. *Mu'cem Şe'aîrul Kurd,* Duhok 2008. 13. *Akîdetü'l-Comanî fî Teracimi'l-Ulema ve'l Udebai'l-Kurd ve'l-Mensubiyyin İla Mudun*, Eş-şerketu'l-Îmarat, 2008.

B. Kürtçe eserler.

1. *Melayê Bateyî û Berhemê wî/Melâyê Bateyî ve Eserleri.*(Muhsîn Doskî ile beraber) Doskî 1996, (2. Baskı) 2005. 2. *Îxwan di Terazîyê da/Adalet Terazisinde İhvan,* Duhok,

[336]Hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler, Bingöl üniversitesinde öğretim üyesi olan Zahir Ertekin hocadan alınmıştır.

1996, Hewlêr, 1999. 3. *Elneda Me/Dîvan,* Duhok, 1998. 4. *Mela Eliyê Beroşkî û Berhemên wî/Mela Eliyê Beroşkî ve Eserleri*, Duhok, 1999. 5. *Seyfîyê Şoşî û Berhemên wî/Seyfîyê Şoşî ve Eserleri*,(Muhsîn Doskî ile beraber) Duhok 1999. 6. *Dîwana Serdayî/Divan,* Duhok, 1999. 7. *Dîwana Melayê Cizîrî/Melayê Cizîrî Divanı,*(Berhevkirin û vewjartin/Toplama ve Seçme) Duhok, 2000. 8. *Jiyannameya Pêxemberê Xwudê/Allah Resûlünün Hayatı*, Duhok, 2002. 9. *Digel Mirovên Xwudê/Allah Dostlarıyla Beraber*, Duhok, 2002, 10. *Çil Hedîsên Îmamê Nevewî/imam Nevevî'nin Kırk Hadisi*, Duhok, 2002. 11. *Îmam Muhammedê Kurê 'Ebdulwehhabî û Çend Nivîsekên wî/İmam Muhammed b. Abdulvahap ve Birkaç Eseri*, Duhok, 2002. 12. *Serhatiyên Pêxemberan û Milletên Borîn/Eski Ümmetler ve Peygamler Kıssaları*, (3 cilt) Duhok, 2002. 13. *Tefsîra Qur'ana Pîroz/Yüce Kur'ân Tefsiri*, (Çeviri) Duhok, 2004. 14. *Kurê Min Eweye Dînê Te/Oğlum İşte Dinin Budur*, Duhok, 2004. 15. *Çîrokên Hilbijartî yên Mistefî Sadiq Elraf'î/Mustafa Sadık Raf'iî'nin Seçme Hikâyeler*, (Çeviri) Duhok, 2018. 16. *Çîrokên Hilbijartî ji Mesnewiya Celaleddînê Romî/Mevlanadan Seçme Hikâyeler*, (Çeviri) 2018. 17. *Yûsif û Zileyxa ya Selîmê Hîzanî/Hizanlı Selim'in Yusuf Züleyha Kıssası*, (Berhevkirin û vewjartin/Toplama ve Seçme)Duhok, 2004. 18. *Leyla û Mecnûn ya Harisê Bedlîsî/Haris el-Bitlîsî'nin Leyla Mecnun Kıssası,* (Berhevkirin û vewjartinToplama ve Seçme) Duhok, 2004. 19. *Li Dor Edebê Kirmancî Li Sedsala Nozde û Bîstê Zayînî/19-20. Yüzyılda Kürt Edebiyatı*, Hewlêr, 2004. 20. *Dîwana Gaziya Belengaza ya Mela Beşîrê BedewîKürtçe Divan,* (Berhevkirin/Toplama) Duhok, 2004. 21. *Dîwana Dahî ya Mela Nezîrê Bedewî/Kürtçe Divan,* (Berhevkirin/Toplama) Duhok, 2004. 22. *Mirovê Berî Dîrokê/Tarih Öncesi İnsan*,(Çeviri) Duhok 2004. 23. *Mem û Zîna Ehmedê Hanî/Ahmedi Hanî'nin Mem ve Zin Eseri,* (Berhevkirin/Toplama) Duhok, 2005. 24. *Rojî û Peyama Remezanê/Oruç ve Ramazan Mesajı*, Duhok, 2005. 25. *Baweriya Tewhîdê ya Diktor Salih el-Fuzan/Salih el-Fevzan'ın Tevhid Akidesi Eseri,*(Çeviri) Duhok, 2005. 26. *Jin li ber Sîbera Îslamê/İslam Gölgesinde Kadın*, Duhok, 2007. 27. *Dîwana Hadî/Divan,* (Berhevkirin/Toplama) Duhok, 2007. 28. *Dîwana Perto Begê Hekarî/Divan*, (Berhevkirin/Toplama) Duhok, 2006. 29. *Çawa Dê Biye Mirovekê Dilşad ya Diktor "As el-Qur'an î/As el-Kareni'nin Nasıl mutlu bir Adam olursun? Eseri,* (Çeviri) Duhok, 2006. 30. *Ji saloxetên Xudaperêsan ya Umer Telmesanî*, (Çeviri) Duhok, 2006. 31. *Cehennem Warê Peşîmanan/Pişmanların Yurdu Cehennem*, Duhok 2006. 32. *Ferhenga Gotin û Kiryarên Nedurist/Yasak Söz ve Eylemler Sözlüğü*, Duhok, 2006 33. *Cîhana Xewnan/Rüyalar Âlemi*, Duhok, 2006. 34. *Mirin û jîna Berzexê/Ölüm ve Berzah*

Âlemi, Duhok, 2006. 35. *Li Ber Sîbera Xwudê/Allahın Himayesinde,* Duhok, 2006. 36. *Digel Pêxemberê Xoştivî/Güzel Peygamberle,* Duhok, 2006. 37. *Qur'an û Sunnet û Zanîna Nuy/Kur'ân, Sünnet ve Yeni Bilim,* Duhok, 2006. 38. *Ji Pêşengên Pexşana Kurdî, Xelîfe Yûsifê Bayezîdî*, Duhok, 2007. 39. *Mem û Zîna Ehmedê Hanî, Daneya Ezîzê Mamzedê/Ahmedi Hanî'nin Mem ve Zin Eserinin Aziz Mamzade Nushası,*(Berhevkirin/Toplama) Duhok, 2008. 40. *Melayê Cizîrî Şa'irê Kurdan yê Mezin/Büyük Kürt Şairi Melayê Cizîrî*, (Bo Zarokan/Çocuklar İçin) Duhok, 2008. 41.*Rêbaza Jiyanê Li ber Sîbera Qur'an ê/Kur'ân Işığında Hayat Rehberi*, (Uzun bir tefsir olup 2009 senesinden beri yazmaktadır. Şimdiye kadar 7. cilt yayımlanmıştır.) 42. *Zivirîn Ber Bi Xwudê Ve/Allaha Dönüş*, Duhok, 2009. 43. Vewjartina Dilan/, Duhok, 2009. 44- Geştek Bo Nik Xwudê/Allaha Doğru bir Sefer, (Romana Diktor NecîbMahfuz/Necip Mahfuzun Romanı), (Çeviri) 2009. 45. *Dîwana Seyid Qedrî yê Cizîrî/Cizreli Seyyid Kadri Divanı,* (Berhevkirî/Toplama), Duhok, 2009. 46. *Baştirîn Serhatî*, Duhok, 2010. 47. *Du Ferhengên Vehandî Nûbara el-Etfal û ya Kerbelayî/İki Kürtçe Sözlük,* (Berhevkirin/Toplama), Duhok, 2010. 48. *Du vehînokên Kirmancî di 'İlmê Tecwîdê da Ya Mela Xelîl Sêrtî û Mela Mehmed Hadî yê Licî/Tecvid ilminde iki Risâle,* (Berhevkirin/Toplama), Duhok, 2010. 49. *Dîwana Nef'î/Divan,* (Saxkirin û Berhevkirin/Yeniden Toplama, Digel Mes'ud Gûlî/Mesud Gûlî ile birlikte), Duhok, 2010. 50. *Bêîflehiya Gunehê ya 'Ebdulla el-Sidhan/Gunahın Bedbahtlığı,* (Çeviri) Duhok, 2011. 51. *Bêdera Xeman/Çile Meydanı,* (Komeka Çîrokên Wergêran e ji 'erebî/ Arapçadan çeviri Bazı Masallar), 2011. 52. *Gazî û Gazîker Di Çil Hedîsên Pêxamberî da Silav lê bin, Ya 'Elî el-Habî/Ali el-Habî'nin Kırk Hadiste Gazilik Eseri*, (Çeviri) 2011. 53. *Pêxemer Maleka BêGirîftarî/Peygamber Herkesin Ulaşacağı bir değer,* 2011. 54. *Nivêj Situyîna Îslamê/Namaz dinin Direği*, 2011. 55. *Çîrok û Dîrok/Tarih ve Masal*, 2011. 56. *Şîretên Pêxemerî silav lê bin bo hevalê wî Ebûzerrî/Hz. Peygamberin Arkadaşı Ebu Zer'e Nasihatları,* 2011. 57. '*Eqîdenameyên Kirmancî/Kürtçe Akide Risaleleri*, Ekadîmiya Kurdî Yay., Hewlêr, 2011. 58. *Digel sehabîyên Pêxemberî silav lê bin/Sahabelerle Beraber*, 2011. 59. *Çil hedîsên Îmamê Nevewî/İmam Nevevî'in Kırk Hadis Şerhi,* 2011. 60. *Mela Ebdullahê Hîzanî û Şa'îrên Malbata wî/Hizanlı Mela Abdullah ve Aile Şairleri,* Sipîrêz Yay., 2011. 61.*Vehînoka (Ruz el-Nu'îm) ya Aqtebî/Efendim ve ehli Beytine Naat,* Sipîrêz Yay., 2011. 62. *Parçeyek Ji Dîwana Laxerî, Dîgel Husêyn Şemrexî/Divan*, Siprêz Yay., 2011. 63. *Kafirkirin Di Navbera Duhî û Ewro da/Dünden Bugüne Tekfîr,* 2011. 64. *Şîrovekirina 'Eqîda Tehawî/Tahavî Akidesi Şerhi*,

2012. 65. *Çeq û Tayên Bawerê/İnancın Dalları,* 2012. 66. *Qefteka Gula Ji Jînenîgara Xoştivîyê Dila/Kalpten gelen bir Bukle Gül,* 2012. 67. *Eger Te Bivêt Mirovekê Serkeftî Bî/Başarılı Biri Olmak İstiyorsan,* 2012. 68. *Pertoka Pîroz û Mizgindan Bi Hatina Muhemmedî Silav lê bin/Efendimizin Gelmesinin Müjdesi*, 2012. 69. *Dîwana Fethî/Divan,* Siprêz Yay., 2012. 70. *Du'a Kakaka 'Îbadetî/Duâ İbadetin Beyni*, 2012, çapa duyê/ikinci baskı, 2017. 71. *Rehmetî û Le'netî Di Kitabê û Sunnetê Da/Kur'ân ve Sünnette Rahmet ve Lanet,* 2012. 72. *Eger Te Bivêt Tam Bikeye Şirînîya Bawerê/İnancı Tatmak İstiyorsan*, 2012. 73. *Taybetmendî û Saloxetên Îslamê/İslamın Orjinalliği*, 2012. 74. *Da Têgehiştina Me ya Duristtir Bit/Anlamamızın Düzelmesi İçin*, 2012. 75. *Feqî û Mela û Medrese/Öğrenci-Hoca-Medrese*, 2012. 76. *Mela Xelîlê Sêrtî û Şi'rên Wî yên Kurdî û 'Erebî/Siirtli Mela Halil ve Kürtçe Arapça Şiirleri,* 2012. 77. *Da Te Bihayê Xo Li Nik Xwudê Hebit/Allahı Hatırlaman İçin*, 2013. 78. *Çawa Xo Perwerde Bikeyîn/Nasıl Öğrenelim,* 2013. 79.*Jîn û Bawerî/Yaşam ve İnanç*, Du Berge/İki cilt, 2013. 80. *Şêx Muşerefê Xunokî û Şa'irên Malbata Wî/Şeyh Mustafa Hunuki ve Aile Şairleri,* 2013. 81. *Dîwana Şêxê Meczûb Şêx Mehmed Se'îdê Cizîrî/Cizreli Şeyh Muhammed Said'in Divanı,* 2014. 82. *Wergêran û Şîrovekirina ed-dürerü'l-Behiyye fîl-Mesailil Fiqhiyye Ya Îmamê Şewkanî/İmam Şevkanin "ed-dureru'l-Behiyye fîl-Mesailil Fıkhiyye" adlı eserin kürtçe Çevirisi*, Duhok, 2015. 83. *Tewhîdname,* Duhok, 2015. 84. *Çakkirina Civakê Di Sed Hedîsan Da/yüz Hadiste Toplum Değerlendirmesi,* 2015. 85. *Agehdarkirina Paşîyan Bi Saloxetên Pêşîyan/Eskilen İlkeleri Işığında Yenilerin bilgisi, (*Vehandin û Şîrovekirin/Toplama ve Anlama,), 2015. 86. *İbnî Teymiye û Da'iş/İbn-i Teymiyye ve Deaş Örgütü,* 2016. 87. *Kurtemifa Ji Kitêba (El-Fuad) Ya Îbnî Qeyîm/İbn-i Kayyim'in "el-Fuâd" adlı Eserinin Özeti, 2016.* 88. *Çarînekên Celaddînê Romî/Mevlananın Dörtlükleri*, Wergêran bi Şi'r û Şîrovekirin/Tercüme ve şerh, Sipîrêz, 2016. 89. *Dîwana Ehmedê Hanî/Ahmedi Hani'nin Divanı,* Sipîrêz Yay., 2016. 90. *Dîwana Mela Siraceddînê Xelîlî/Mela Siracuddin Halilî'nin Divanı,* Ekadîmiya Kurdî Yay., Hewlêr 2016. 91. *Şerha Mesnewiya Camê Wehdet/Vahdet Aynası Mesnevi'sinin Şerhi,* (Nivîserekê Nenyas/Yazarı Bilinmeyen), Ekadîmiya Kurdî Yay., Hewlêr, 2016. 92. *Dîwana Doskî/Doskî'nin Divanı*, 2017. 93. *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr/Şeyh Ahmed Fakir'in Divanı, Digel Halid Sadînî*/Halit Sadînî ile beraber, Ekadîmiya Kurdî Yay, Hewlêr 2017. 94. *Şerê Berdewam, Dastana Hevrikîya Me û Şeytanî ya Halid Ebû Şadî/Şeytanla Bitmeyen Savaşımız,* (Çeviri), Hewlêr, 2018.

Tahsin İbrahim Doskî, elimizdeki *Tefsira Sanahî/Kolay Tefsir* adlı meâl çalışması dışında 2009 senesinde ilk cildini yayınladığı ve şimdiye kadar yedi(7) cilde ulaşmış *Rêbaza Jiyanê Li ber Sîbera Qur'anê/Kur'ân Gölgesinde Hayat Rehberi* adında uzunca yazmayı planladığı bir Kürtçe tefsir çalışması vardır. Üçüncü baskısını 2014 senesinde gerçekleştirdiği Meâl çalışmasını ilk defa 2004 senesinde yayınlamıştır. Meâlinin önsözünde, meâli ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre bu meâl bir çeviri çalışması olup telif değildir. Bu çeviri, Suudi Arabistan'daki "Mecmeu'l-Melîk Fehd" enstitüsü tarafından Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî'nin başkanlığında seçkin bir heyet tarafından hazırlanan *et-Tefsirü'l-Müyesser* adlı tefsirin, Kürtçenin Kurmancî (Behdinî) şivesi ve Arap alfabesi ile yazılan çevirisidir.[337] Çalışma "Tefsir" olarak adlandırılmışsa da bir meâl-tefsir çalışmasıdır. Mütercim böyle bir çalışmanın gerekçesini, 20. yüzyılda bir Kürtçe Kur'ân tefsirinin de yazılmasının gerekliliğiyle göstermiştir. Böylece kendisi de kendi şivesiyle yazdığı bu çalışmayla Kur'ân'a bir hizmet ifa ederken mensubu olduğu Kürt milletine de hizmet etmiş olacaktır.[338] Aslında mütercimin yaşadığı muhitte kendisinden çok daha önce Kürtçe tefsirler yazılmıştır. Ancak Kuzey Irak'ta yazılan Kürtçe tefsir ve meallerin çoğu Soranî lehçesiyle yazıldığı için kendisinin Kurmancî (Behdinî) şivesiyle yazması bir ihtiyaç görülebilir.

İncelediğimiz kadarıyla ve Arapça aslı ile yaptığımız karşılaştırmada kaynak metne sadık kalındığı ve iyi bir çeviri yapıldığı kanaatına vardık. Çeviri dili gayet sade ve anlaşılırdır. Mütercim tefsirinin önsözünde Arapça aslında yazarları tarafından oluşturulan tefsirlerini yazma metodları, maddeler halinde sıralamıştır. Bizde on üç (13) maddeden[339] oluşan bu metodun önemli birkaç maddesini tefsir hakkında bize bir fikir verir diye burada zikredeceğiz.

1- Âyetlerin tefsiri, selef-i salih'in itikattaki mezhebine göre yapılmıştır.
2- Sahih olduğu sürece rivâyet, dirâyete tercih edilmiştir. Nakilde sadece sahih olan rivâyetler tercih edilmiştir.

---

[337] Tahsin İbrahim Doskî, *Tefsirâ Sanahî/et-Tefsirü'l-Müyesser,* Cezerî Yay., Duhok-Irak 2014, önsöz,. Shf. Nmr. Yok
[338] Doskî, *Tefsirâ Sanahî…,* Önsöz, Shf. Nmr. Yok.
[339] Doskî, *Tefsirâ Sanahî…,* Önsöz, Shf. Nmr. Yok; Ayrıca bkz**.** *et-Tefsirü'l-Müyesser*, 4. Bsk., Medine, 2012, Önsöz Shf. Nmr. Yok.

3- Tefsir yaparken Kur'ân'ın hidayetini ve makasidu'ş-Şeria'yı ortaya çıkarmaya öncelik verilmiştir.
4- Metnin muhtasar ve kolay anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir.
5- Zorunlu olmadıkça anlaşılan âyetler için haberlere müracaat edilmemiştir.
6- Tefsir, rivayet-i Hafs, kırâât-i Asım'ı esas alan mushafa göre yapılmıştır.
7- Tefsirde, farklı Kırâât, Nahiv, Sarf, Belağat ve İ'rab konularına yer verilmemiştir.
8- Genelde tefsir âyet âyet olarak yapılmıştır. Birbiriyle irtibatlı olduğu zaman birkaç âyet beraber tefsir edilmiştir.
9- Tefsir, ortasında Medine mushafının (Medinede basılan Mushaf) sayfa kenarına sığacak uzunlukta yapılmıştır.
10- Tefsirde, diğer dillere tercüme edileceği düşünülerek ıstılahi kavramlara yer verilmekten kaçınılmıştır.

1.2. İRAN'DA YAPILAN KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂL ÇALIŞMALARI

İran'da yaşayan Kürtler'in çoğunluğu ülkenin Kuzey batısında kalan bölgede yaşamaktadırlar. İran'da azımsanmayacak bir Kürt nüfusu mevcuttur. Kürtler İran'da Fars ve Türk nüfusundan sonra üçüncü nüfus yoğunluğuna sahiptirler.[340] İstatistiki olarak elimizde güvenli bir kaynak bulunmasa da bazı kaynaklara bakıldığında yaklaşık on milyon Kürt İran'da yaşamaktadır.[341] Diğer ülkelerde olduğu gibi burada yaşayan Kürtler'in kahir ekseriyeti Sünnî ve Şafiî mezhebine mensuptur. Dil açısından bakıldığında ekseriyeti Kürtçenin Soranî lehçesini konuşmaktadırlar. Türkiye sınırına yakın bölgelerde ise Kurmançî lehçesi Soranice'den daha çok konuşulmaktadır. İran, Kürtler'in yaşadığı ülkelerden konuşanı azda olsa en çok Kürt dili lehçelerinin konuşulduğu ülkedir. Kürtçe'nin en eski lehçeleri burada hala konuşulmaktadır.

İran'lı Kürtler arasında 1970'lerden sonra oluşan İslamî hareketler, laik guruplar kadar olmasa da önemli bir güçe sahiptir. İran Kürtleri arasında taraftar bulmuş İslamî hareketlerin bir kısmı şunlardır; Birincisi: İhvan-ı Müslümin hareketinden etkilenen

[340] Kemal Mazhar Ahmet, *Dirâsâtun fi Târihi İran el-Hadis we'l-Muasır,* (Yayınevi Yok), Bağdat, 1985, s. 227.
[341] Zaza, *Davru'l-Kurdi…*, s. 11-12

Cemaatu'd-Daveti ve'l-İslâh hareketidir. Bu cemaat 1979 senesinde kurulmuştur. Bu hareketin önemli temsilcileri ise Ahmed Müftizâde ve Nasır Subhanî'dir. İkincisi: 1980 yılında kurulan *Xebat/Mücadele* hareketidir. Bu hareketin kurucusu Şeyh Hıdır Abbasî'dir. Üçüncüsü: 1980 senesinin başında kurulan *Şûrâ Müsilmanê Sünne/Sünni Müslümanlar Şurâsı* hareketidir. Bu hareketin önemli siması şuan sürgünde olan Şeyh İzzuddîn el-Hüseynî'dir. Hareketin diğer önemli simaların çoğu İranda tutukludurlar. Dördüncüsü: 1992 senesinde kurulan *Cemaata Muwahidê Azad/Özgür Muvahhidler Cemaatı* harekettir. Bu cemaat Musâ İmran liderliğinde kurulmuştur. Kendilerini tevhid ve ictihad merkezli bir hareket kabul eden bu cemaat Şiî Velayet-i Fakih merkezli hükümet yerine İran'daki bütün unsurların yer aldığı bir idari sistemi istemektedirler. Beşincisi: 1984'lerde kurulan ve şuan başında Abdulkadir Tevhidî'nin bulunduğu *Hereketi İslâmî Ehlê Sünnet û Cemaet/Ehl-i Sünet ve Cemaat İslamî Hareketi* adlı oluşumdur. Bu hareketlerin bir kısmında selefi düşünce, bir kısmında tassavvuf, diğer bir kısmında ise Mısır'daki İhvan hareketinin etkisi görülmektedir.[342]

İran'daki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaların bir kısmı bu hareketlerin içinde bulunan zatlar tarafından yazılmıştır. Bu çalışmaların ilki Nasır Subhanî'ye aittir. İran'da İhvan hareketinin ilk kurucuları arasında yer alan Subhanî'nin Kürtçe tefsir çalışması, yüz doksan saatten oluşan tefsir derslerinden ibarettir. Bu derslerinden Yasin sûresinin tefsiri 2009, Kadr sûresinin tefsiri 2011 senesinde Kuzey Irak'da basılmıştır. Bu çalışma, yakın bir zamanda basılmış olsa da İran'daki Kürtçe tefsir çalışmalarının ilklerindendir. Ancak Subhanî'nin tefsir çalışmasının yazılı değil de kayıtlı derslerden oluşması ve bu derslerin tam olarak ne zaman verildiği bilinmediği için Mahmud Ahmedî Dêkewlanî'nin 1984 senesinde yayımlanan *Tefsira Gülbijêr* Kürtçe tefsiri İran'da yapılan ilk Kürtçe tefsir olarak kabul edilmektedir.[343] İran'da yaşayan Kürtler, özellikle âlimleri ilk günden beri Kuzey Irak'daki çalışmalardan haberdar olmaları ve bu çalışmaları rahatlıkla elde edebilmeleri İran'daki Kürtçe tefsir meâl çalışmaların gecikmesine sebep olmuştur. 1970'lerden sonra başlayan çalışmalara yenileri eklense de Kuzey Irak ve Türkiye'deki çalışmalara nispeten İran'daki çalışmalar hızla gelişmemiştir. Tespit ettiğimiz on beş civarında çalışmadan beş tefsir, üç meâl olmak üzere sekiz çalışmayı tanıtacağız.

---

[342] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 456-457.
[343] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…,s. 24.

1.2.1. Tefsirler

1.2.1.1. Nasır Subhanî ve Kürtçe Tefsir Çalışmaları

Nasır Subhanî, 1951 senesinde İran'da Bawe kentine bağlı Dorisan köyünde dünyaya geldi. İlk ve ortaokul eğitiminden sonra İslami ilimler eğitimine yöneldi. İran'da kendi döneminin önemli âlimlerinden eğitim alarak ilmi icazetini aldı. Subhanî, Osman Abdulaziz başta olmak üzere Iraklı bazı âlimler ve İran'lı Ahmed Müftizade gibi bazı Kürt âlimlerle birlikte İran'da Mısır Müslüman Kardeşler cemaatının şubelerini açarak siyasi faliyetlere başladı. Subhanî bu hareketin ön saflarında mücade etti. İran İslam devrimi yapıldıktan sonra defalarca Kürtler'in taleplerini devrim liderlerine iletmek üzere devrim yetkilileriyle görüştü. Parti faliyetleri çerçevesinde ülke dışında bazı toplantılara katıldı. Katıldığı bu toplantıların bir tanesi, hala başında Ali Muhyeddin el-Karadaği'nin bulunduğu "Kürt İslam Birliği" oluşumunun 1988 yılında İstanbul'da yapılan toplantısıdır. Subhanî, Haziran 1989 yılında İran'ın senendej kentinde tutuklandı. Yaklaşık bir yıl hapiste kaldıktan sonra 1990 yılı kurban bayaramı günü idam edildi.[344]

Subhanî, kırk yıllık kısa ömrüne, İslami uyanışa sağladığı katkı yanında önemli ilmi çalışmalar sığdırmıştır. Subhanî'nin eserlerinin çoğu, verdiği derslerde tutulan kayıtlardan ibarettir. Bu kayıtların kitaplara dönüştürme çalışmaları devam etmektedir. Subhanî'nin yazdığı eserlerin[345] isimleri ise şunlardır:

1. *Fetâvâ Mu'âsire havle'l-Mustecedâti'r-Râhine fi Îrân ve'l-Âlemi Kullihi*. 2. *Şerhu Tehzîbu Medârici's-Sâlikîn.* 3. *el-Velâyetu ve'l-İmâmetu.* Arapça ve Farsça yazılmıştır. 4. *Muzakeretün fi Ulûmi'l-Hadis.* 5. *Risâletu'l-Âlâm min Erdi'l-Belâyâ ilâ M'aşere'l-Enbiyâi ve'l-Mürselin.* 6. *Zübdetü Kitâbu'l-İ'tisâm*. 7. *Telhîsu't-Tehzîb.* 8. *Şerhu Esmâu'l-Husnâ.* 9. *Tefsira Suretê Yasin.* 10. *Tefsira Suretê Kedr.*

Subhanî'nin Yüz doksan saatlik kayıtlardan ibaret olan Kürtçe tefsir çalışmasına ne zaman başladığını tespit edemedik. Ancak bu çalışmalar, İran'lı Kürt müellifler tarafından yapılan ilk Kürtçe tefsir çalışmaları arasında yer alır. Subhanî, Bu derslerde Kur'ân'ı Fatiha sûresinden başlayarak Hûd sûresine kadar ki kısmını tefsir etmiştir. İçinde

[344] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 284-285.
[345] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 286.

bulunduğu şartlar gereği dirâyet ağırlıklı bir tefsir metodunu benimsemiştir. İçinde bulunduğu islami hareketin en önemli simalarından olan Seyyit Kutup'un tefsir metodundan çok etkilenmiştir. Bu tefsir derslerinin kırk iki saati, Kur'ân ilimlerine dair yapılan derslerdir. Kur'ân ilimleri çerçevesinde klasik konulara ek olarak Kur'ân'ın tahrifi meselesi kapsamında İran'da güncel olan "Kur'ân'ın Tahrif Edilmediğinin İspatı" başlığını detaylı işlemiştir. Ayrıca Konulu tefsir konusunu da kapsamlı inceleme konusu yapmıştır.[346] Subhanî'nin bu tefsir dersleri, Yasin[347] ve Kadr[348] sûrelerin tefsiri hariç, henüz kitap haline getirilip basılmamıştır. Basılan bu iki çalışma da çok sonraları yakın bir tarihte basılabilmiştir.[349]

1.2.1.2. Mela Mahmud Ahmedî Dêkewlanî ve Tefsîra Gulbijêr Adlı Tefsiri

Ahmedî Dêkewlanî olarak bilinen Yazar, 1933 senesinde İran'ın Dêkewlan şehrinde dünyaya geldi. Babasının adı Alî Murâd'dır. İran'da Kürtler'in yaşadığı çoğrafyada büyüyen Ahmedî Dêkewlanî, ilim tahsili noktasında çok emek vermiştir. Dolayısıyla derin kavrayış, geniş bir ilmi birikime sahip olmuştur. Kendisi daha hayatta olup İran'ın Senendej şehrinde yaşamaktadır.[350] 2003 senesinde Kürtçe tefsir ve Meâllerle ilgili yayınladığı makalede Muhsin Ciwamêr, müfessirin hayatı hakkında bir bilgi vermezken yazdığı tefsirin 1984 senesinde İran'da Kürtçe olarak ilk yayımlanan tefsir olduğu bilgisine yer vermektedir.[351] Müfessir, Şer'i ilimlerde yetkin biri olup Kürtçe ve Farsça eserler yazmıştır. Bu eserlerin bir kısmı basılmışken bir kısmı henüz basılmamıştır. Kürtçe yazdığı *Tefsira Gûlbijêr/Seçkin Tefsir* adlı tefsiri şimdiye kadar biri 1984, ikincisi 1990'da olmak üzere yedi cilt olarak iki defa basılmıştır.[352] Ancak Ciwamêr, Dêhkêlanî'nin yazdığı tefsirin on beş cilt olarak düzensiz ve okuru yorucu bir

---

[346] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 287-288.
[347] Bu çalışma, 2009 yılında *Tefsira Yasin/Yasin Sûresinin Tefsiri* adıyla Kuzey Irak'da basılmıştır. 429 sayfadan oluşan bu eser geniş bir Yasin sûresi tefsiridir. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 288.
[348] Nerede basıldığını bilmediğimiz bu çalışma, *Tefsirâ Suretê Kadr/Kadir Sûresinin Tefsiri* adıyla 2011 senesinde basılmıştır. Bkz: Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 289.
[349] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 287-289.
[350] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 48
[351] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 24.
[352] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 48.

şekilde basıldığını ve bunun beş cildini inceleme fırsatı yakaladığını bildirmektedir.[353] Burada oluşan çelişkide hangi kaynağın daha doğru olduğunu tespit edemedik. Çünkü tefsirin kendisine veya internet üzerinden Pdf dosyasına ulaşamadık.

Ciwamêr, incelediği ciltler çerçevesinde tefsiri hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

"Mahmud Ahmedî, tefsirinde her sûrenin başında o sûrenin nerede nazil olduğunu tespit ederek önceki sûreyle irtibat kurmaktadır. Ayrıca sûredeki âyet, kelime ve bazen de harflerinin sayısını vermektedir. Sûrenin genel bir çerçevesini çizip hedeflerini belirledikten sonra sûrenin tefsirine geçmektedir. Dili, edebi noktada iyi, anlaşılır ve maksadı karşılamaktadır. Ancak çoğu zaman Farsçanın etkisinde kalmıştır. Bazen literal harfi tercüme yaparken bazen de serbest tefsir üslubunu kullanır. Parantez içi açıklamalara çok yer vermekle birlikte bazen parantezi kapatmayı unutur. Kaynak olarak kendinden önceki tefsirlerden istifade ederken sağlam kaynakları kullanır."[354]

Ciwamêr'in verdiği bilgilere göre müfessir bazı âyetleri, klasik tefsir anlayışından farklı şekilde tefsir etmiştir. Buna örnek olarak Adiyât sûresinin başında geçen "والعاديات" kelimesini gösterir. Dêkewlanî, klasik tefsirlerde, söz konusu kelimeyi mücahidlerin atları şeklinde anlamaları doğru bulmamaktadır. Çünkü söz konusu sûrenin indiği Mekke döneminde henüz cihad farz olmamıştı. Kaldı ki zaten müslümanların atları da yoktu. Bedir savaşında bile Müslümanların sadece iki atı vardı. Dolayısıyla âyette kastedilen mücahidlerin atları değil, cahiliye atlarıdır. Diğer bir örnek de Tîn sûresinin başında geçen "والتين والزيتون" kelimeleridir. Klasik tefsirlerde bu iki kelime İncir ve Zeytin olarak tefsir edilmiştir. İnsan sağlığı ve diğer faydalarından dolayı kendilerine yemin edilmiştir. Dêkewlanî, bu tefsiri de eleştirerek şöyle demektedir; Şayet amaç sadece insanların dikkatini bu iki meyvenin faydalarına çekmek olsaydı, bunlar yerine daha faydalı olan Hurma, Üzüm ve başka meyve ve sebzelere dikkat çekilebilirdi. Ancak burada "Tin" ile Hz. İsa (a.s.)'nın yurdu olan "Tinâ" dağı, "Zeytun" ile de Hz. Dâvûd (a.s.)'un munâcât yeri olan "Zeyta" dağı kastedilmiştir.[355] Bu iki örnekten, müfessirin, Kur'ân'ı tefsir

[353] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, s. 24.
[354] Ciwamêr, *tarihu't-tatavuri*…, **s**. 24.
[355] Cuwamêr, *Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî…,* s. 58.

ederken nüzûl zamanını gözönünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile müfessir, Kur'ân'ı kendi tarihinde okumuş ve Anakronizme düşmemiştir.

1.2.1.3. Muzaffer Purtumah ve Tefsira Pır Şengê Nûrê Xweda Adlı Tefsiri

Muzaffer b. Muhamed b. Hasan Purtumah, 1940 senesinde İran'ın senendej şehrinde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini doğduğu Senendej'de bitirdi. İyi bir dereceyle Tahran üniversitesinden mezun oldu. Purtumah, derece ve başarısından dolayı İran'da eğitimini tamamladıktan sonra 1964 yılında İran Kültür Bakanlığı tarafından eğitim için Amerika'ya gönderildi. Orada Wisconsın Madison üniversitesinde atom enerjisi konusunda doktorasını tamamladı. Amerika'da Nasa uzay araştırma merkezinde çalışmaya başladı. Orada başka ülkelerden Amerika'ya gelen Müslüman öğrencilerle tanıştı. Amerikan Müslüman öğrencileri tarafından kurulan "Amerika İslam Öğrencileri Birliği" cemiyetiyle tanışıp çalışmalarına katıldı. Bir süre bu cemiyetin başına geçti. Sonra 1979 yılında İran'a döndü. Ahmed Müftizade'nin tavsiyesiyle Senendej il meclis üyeliğine aday gösterildi. Seçilen 11 adaydan biri oldu. Bir süre bu görevde kaldıktan sonra gelen teklif üzerine İran hükümet sözcüsü olarak görev aldı. Akabinde cumhurbaşkanı yüksek müsteşarı olarak ilmi gelişmelerin takibinden sorumlu birimin başına getirildi. Bir süre sonra tekrar Amerika'ya döndü. Akademik çalışmalarını tıp alanına yöneltti. Nasa hastahanesinde kanser hastalığına ilaç bulmak için çalışmalar yaptı. 11 Eylül 2001 yılında Amerika'da meydana gelen ikiz küle olayından sonra zorunlu emekliye sevkedildi. Muzaffer Purtumah 2005 senesinde vefat etti.[356]

Muzaffer Purtumah, orijinal bir Kürtçe ile yazdığı *Pır Şengê Nûrê Xweda/Allah'ın Parıldayan Nuru* adlı tefsirini 1995 senesinde yazmaya başlamış ve 3 sene zarfında 1998 yılında tamamlamıştır. 2012 senesinde vefatından sonra Tahran'da basılmıştır.[357] Tek cilt ve (A4) kâğıdı ebatında 844 sayfa olarak basılmıştır. Müfessir, son bilimsel verilerden

[356]Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 357-360; Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 49.
[357] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 360.

haberdar olan birisi olarak tefsirinde, Kur'ân'ın mucizeliğini ispat çerçevesinde farklı bilim alanlarında mevcut bilimsel verileri kullanmıştır.[358]

1.2.1.4. Mustafa Xeremdıl ve Şenêy Rahmet Adlı Tefsiri

Mustafa b. Muhammed Xeremdıl, 1936 senesinde İran'ın Mahabad şehrine bağlı Dehbuker köyünde doğdu. Eğitimini liseye kadar doğduğu bölgede aldı. Okul eğitiminin yanında çevresindeki önemli âlimlerden medrese eğitimi almayı da ihmal etmedi. Lisans eğitimini Tahran üniversitesinde bitirdi. 1968 ylında aynı üniversitede Arap dilinde yüksek lisansını tamamladı. 1973 senesinde Arap dili ve Kur'ân ilimleri bölümüne geçerek bu alanda doktorasını tamamladı. Uzun yıllar Arapça öğretmenliği yaptıktan sonra 1979 senesinde Senendej'de bulunan Kurdistân üniversitesine geçerek, üniversitenin eğitim komisyonu üyesi oldu. Buradan 1997 yılında emekli olup zamanının çoğunu kitap yazmakla geçirmektedir. Heremdıl, hala hayatta olup Mahabad eyaletinde ikamet etmektedir.[359]

Mustafa Xeremdıl 'ın yazdığı tefsirler dışında bazıları tercüme bir kısmı da telif olan on beş'in üzerinde eserleri vardır. Eserlerinin çoğu Arapça, Farsça ve Kürtçe dili üzerine yapılan çalışmalardır. Çoğunluğu yayımlanmış olan eserlerinden ulaşabildiklerimiz[360] şunlardır:

1. *es-Salatu min Evâmirillah.* 2. *el-Muhâdesetu bi'l-Luğatu'l-Kurdiyeti.* 3. *Kavâidu'l-Luğati'l-Kurdiyeti's-Soraniyeti.* 4. *Kavâidu'n-Nahvi li Luğati'l-Fârisiyeti.* 5. *Kenzu'n-Nahvi li Luğati'l-Arabiyeti.* 6. *Nazratun Sarîatun ile'l-İ'câzi'l-İlmiyyi li'l-Kur'âni.* 7. *Tefsir-i Nur be Zeban-i Farisi.* (Farsça) 8. *Tefsîru'l-Muktataf.* (Arapça) 9. *Ravdatu'l-İlmi.* 10. *Kanzu'l-Lığatu'l-Arabiyeti.* 11. *Allah.* (Said Hava'nın *Allah* adındaki kitabının tercümesidir.) 12. *İnâyetullah.* (Şevki Ebu Halil'in aynı adla yazılan kitabının tercümesidir.) 13. *Fizilâli'l-Kur'ân.* (Tercüme) 14. *Kavâidu'l-Luğatu'l-Farisiyeti.* 15. *Fi*

[358] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 29.
[359] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 49.
[360] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 477-478.

Şu'âi'n-Nûr. 16. *İbârâtun ve İzâtun mine'l-Kur'âni'l-Kerîm.* 17. *Şenêy Rahmet.* (Kürtçe Tefsir)

Mustafa Heremdıl, uzun yıllardan beri tefsir ilmiyle ilgilenen bir araştırmacıdır. Şimdiye kadar Arapça, Farsça ve Kürtçe olarak yazdığı üç tane tefsir çalışması mevcuttur. İlk yazdığı tefsir, Farsça yazılan *Tefsir-i Nur be Zeban-i Farisi* adlı tefsiridir. 1343 sayfa ve tek cilt şeklinde hazırlanan bu çalışmanın son baskısı, 2014 senesinde Neşri İhsan yayınları tarafından Tahran'da yapılmıştır. Ancak ilk baskısı ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte defalarca basıldığı belirtilmektedir. Dil ağırlıklı hazırlanan bu tefsir kolay ve sade bir uslup ile yazılmıştır. İkinci tefsiri Arapça yazdığı *et-Tefsiru'l-Muktataf* adlı tefsir çalışmasıdır. Müfessir, bu çalışmasını Mısırlı bir heyet tarafından yazılan *el-Munteheb fi Tefsiri'l-Kurâni'l-Kerîm* adlı tefsir çalışmasından iktibas etmiştir. Çalışma, A4 ebatında 1280 sayfa olarak tamamlanıp 1998 senesinde basılmıştır. Anlamı önceleyen bir çalışma olup dilsel ayrıntıların yanında fıkhı izahlara ve bilimsel ayrıntılara da yer vermektedir.[361] Üçüncü çalışması ise Kürtçe yazdığı *Şenêy Rahmet/Rahmet Esintileri* adlı tefsir çalışmasıdır. Mustafa Xeremdıl'ın bu Kürtçe tefsir çalışması en son yazdığı eseridir. Elde ettiğimiz kaynaklarda bu çalışma hakkında detaylı bir bilgiye ulaşamadık.[362] Dolayısıyla çalışmanın basılıp basılmadığı, basıldıysa hangi tarihte basıldığı ve içerik olarak nasıl bir tefsir çalışması olduğu hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

1.2.1.5. Abdulkadir Tevhidî ve Tefsira Tewhidî adlı Tefsiri

İran'da Kürtçe tefsir yazmış Kürt âlimlerden biri de Abdulkadir Tevhidî'dir. Ahmed Kasım, İran'daki son dönem önemli Kürt âlimlerinden biri olarak kabul ettiği Abdulkadir Tevhidî'nin hayatı hakkında bir detay vermemektedir. Sadece Abdulkadir Tevhidî'nin, İran'da faaliyet yürüten "Ehl-i Sünnet ve cemaat İslami Hareketi" siyasi oluşumunun lideri ve hala hayatta olduğunu belirtmektedir. Sonra İran'da bulunan İslami

[361] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 478-479
[362] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 29.

hareketlerden bir nebze bilgi verdikten sonra Tevhidî'nin tefsiri hakkındaki bilgilere yer vermektedir.[363]

Abdulkadir Tevhidî'nin *Tefsira Tewhidî, Tefsira Qur'an bı Qur'an, Qur'an bı Sünnet/Tevhidî Tefsiri, Kur'ân'ın Kur'ân ve Sünnet ile Tefsiri* adlı tefsiri dışında herhangi bir eserinin bilgisine ulaşamadık. Ne zaman yazıldığını bilmediğimiz tefsir, ilk defa 2014 senesinde basılmıştır.[364] İnternet üzerinden indirdiğimiz pdf dosyası ikinci baskı olup 2015 senesinde Irak'ın Erbil kentinde basılmıştır.[365] Tevhidî'nin bu tefsir çalışması, Kur'ân'ın baştan sona tefsir eden ve bin seksen (1080) sahifeden oluşan kısa bir tefsir çalışmasıdır. Tefsir, Kürtçe'nin Soranî lehçesi ve Arap alfabesi ile yazılmıştır. Ulaştığımız bu tefsir çalışmasının başında, on yedi sayfa bir mukaddime yazılmıştır. Bu girişte Kur'ân ile ilgili, Kur'ân'ın Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelamı olduğu, Kur'ân'ın en iyi tefsirinin hangisi olduğu, Kur'ân kelimesinin anlamı ve tanımı, Kur'ân'ın koruyucusunun Allah olduğu, Sûre başlangıçları, Mekkî-Medenî sûreler, Nâsih-Mensûh, Muhkem-Müteşâbih ve İlk ve son inen âyet ve sûrelerin hangisi oldukları gibi Kur'ân ilimleri konularını ele almaktadır.[366] Dizayn olarak Kur'ân'ın Arapça metni kullanılmadan sadece sûre isimleri verilerek âyet rakamları altında tefsir yazılmıştır. İsminden de anlaşıldığı üzere Kur'ân'ı Kur'ân ve Sünnet ile açıklamayı hedefleyen rivâyet ağırlıklı bir tefsir çalışmasıdır. Çünkü Tevhidî'ye göre Kur'ân'ın en iyi müfessiri Kur'ân ve Hz. Peygamberdir.[367]

1.2.2. Meâller

1.2.2.1. Muhammed Salih İbrâhîmî ve Wergeranê Qur'an Adlı Meâli

Salih İbrahimî, 1933 yılında İran'ın Mahabad şehrinde dünyaya geldi. Dedesi Mela Muhammed bölgenin meşhur âlim ve şâirlerindendir. Aynı zamanda ilk defa Nakşibendi tarikatını Kürtler'in arasına getiren Mevlana Halid Bağdadî'nin halifesi olan

[363] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 456-457.
[364] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 458.
[365] Tevhidî, *Tefsirâ Tewhidî…*, s. 930.
[366] Abdulkadir Tevhidî, *Tefsirâ Tewhidî –Tefsirâ Qur'an bı Qur'an, Qur'an bı Sünnet*, Mahvi Yay., Irak-Erbil, 2015, s. 1-17.
[367] Tevhidî, *Tefsirâ Tewhidî…*, s. 3.

Hakkârili Seyyit Taha Nehrî'nin halifesidir. İlk dini eğitimini ailesinde gördü. Sonra bölge medreselerinde önemli âlimlerden dini eğitim aldı. İlmi icazetini Mela Hüseyin Mecdî'den aldı. Bunun yanında resmi eğitimine de devam etti. Mahabad yakınındaki Mükriyan'da lise eğitimini tamamladıktan sonra 1961 senesinde Tahran üniversitesinde lisans eğitimini tamamladı. Aynı üniversitede 1969 senesinde Yüksek lisans eğitimini ilahiyat alanında, 1992 senesinde doktorasını da Arap dili ve edebiyatı alanında tamamladı. Çalışma hayatına ilk olarak 1956 senesinde Mahabad şehrinde bir camide imam hatip olarak başladı.

1962 senesinde Tahran raydosunun Kürtçe yayınında aktif rol aldı. 1969 senesinde Cemil Rojbiyânî, Dr. Sedik Miftizâdê ve Ahmed Müftizâdê gibi birkaç arkadaşıyla birlikte Tahran'da Kürt dili enstitüsünü açtılar. İbrahimî, Kürt dili ile ilgili İran'da yayın yapan yazılı ve görsel basında birçok makale yayınladı. Resmi sitesinden anlaşıldığı kadarıyla İbrahimî hala hayattadır.[368]

Araştırmacı, yazar, mütercim, gazeteci ve Tahran Üniversitesinde akademisyen olan Muhammed Salih (Shapoll) İbrahîmî'nin, Kürtçe Kur'ân-ı Kerim tercümesi dışında, otuz'un üzerinde Kürtçe eser ve tercümesi bulunmaktadır. Eserlerinden ulaşabildiklerimiz[369] şunlardır: 1. *Wergeranê Qur'ana Kerîm/Kur'ân Tercümesi*. 2. *Tefsira Qur'ana Piroz/Kur'ân Tefsiri*. 3. *Şairan ve Nawdaranî Kûrd/Önemli Kürt Şair ve Meşhurları.* 4. *Zanyanî Kûrd/Kürd Âlimleri,* 4 cilt. 5. *Ferheng û Zimanê Kûrdî/Sözlük ve Kürt Dili*. 6. *Mewlana Halid Şehrezorî/Mevlana Halid Bağdadî'nin Hayatı.* 7. *Şeyxî İşraq û Selaheddinî Eyyubî/İşrakî Filozof ve Selahattin Eyyübî,* 2 cilt. 8. *Ayatê Muntexebe/Seçkin Âyetler.* 9. *Din û Edeb/Din ve Edebiyat,* 2 cilt. 10. *Çiroka Yusuf û Zuleyxa/Yusuf ve Züleyha Kıssası.* 11. *Tefsira Sûreyê Yusîf/Yusuf Sûresinin Tefsiri.* 12. *Tercüme û Tefsira Sûreyê Fatihê/Fatiha Sûresinin Tercüme ve Tefsiri.* 13. *Raperînê Şeyx Ubeydullahê Nehrî/Şeyh Ubeydullah Nehrî Ayaklanması.* 14. *Raperînê General Mustafa Barzanî/Mela Mustafa Barzani Hareketi*. 15. *Niştiman Nasî/Yurtseverlik,* 2 cilt. 16. *Warge û Navdaranî Kûrd/Kürtler'in Meşhur Yer ve Önemli Şahsiyetleri,* 8 cilt olan bu çalışmanın ilk beş cildi basılmış ve web sayfasından indirilebiliniyor. 17. *Bawi Kûrdewarî/Kürt Kültür ve Edebiyatı,* 3 cilt. 18. *Şareheng.* 19. *Pendiya Emsalî Qur'qanî*

[368]Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 488-489; http://www.salehebrahimi.com/ (15.06.2018)

[369] Bütün eserleri için bkz. http://www.salehebrahimi.com/books/booksfar.html

û Têtbik ligel Pendû Meselî Kûrdî/Kur'ân'daki Darb-ı Mesellerin Kürt Atasözleri ve Deyimleriyle Karşılaştırma.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz eserlerin hepsini kendi web sitesinden aldık. Ancak bazı kitabların farklı isimlerle listelendiğini fark ettik. Bu eserlerin çoğu basılmış olup bir kısmının pdf'lerine ulaşılabiliyor. Ancak Kürtçe'nin Soranice lehçesiyle yazıldığı için yeteri kadar okuyamıyoruz.

Kişisel web sayfasından görebildiğimiz kadarıyla Mütercim, 1961 yılında tamamladığı Kur'ân-ı Kerim Kürtçe Meâl'ini, Kürtçe yayın yapan *Awîne* dergisinin yazarı Kazım Muslihâbadî Nehrî'nin yardımlarıyla 1997'de Sazman Tebligat İslami yayınlarından çıkardı.[370] Görüldüğü üzere 1961 senesinde erken bir tarihte tamamlanan meâl otuz altı yıl sonra basılmıştır. İran'da basılan ilk Kürtçe tefsirden 23 yıl önce tamamlanmıştır. Böylece çok sonra basılmış olsa da İran'daki ilk Kürtçe Kur'an çalışması olduğu görülmektedir. Meal, Kürtçe Soranî lehçesi ve Kürtçe Arap alfabesi kullanılarak hazırlanmıştır. Meâl'in dış sayfasında Kur'ân-*ı Kerim*, altında *Terceme Kurdî* (Kur'ân-ı Kerim, Kürtçe Tercüme), en altta ise mütercimin adı bulunmaktadır. Meâllerdeki yaygın uygulamanın aksine Meâl'de, Kur'ân-ı Kerim'in standart Arapça metni yer almamaktadır. Sûrelerin âyet sayısı ile ilgili malumat ve "Mekke veya Medine de nazil olmuştur" şeklindeki kısa bilgilerden sonra, çerçeve içinde âyetlerin mealine geçilmekte ve âyetlerin meâli numara ile belirtilmektedir. Meâl'in sağ üst bölümünde cüz, sol bölümünde ise sûre adı ve numarası verilmektedir.[371] Salih İbrahîmî'nin, Kürtçe Kur'ân-ı Kerim tercümesi, şimdiye kadar altı kez ve birçok defa da Tahran, İran Kürdistan'ı ve Irak'ta mütercimden izinsiz olarak basıldı. Eserlerinin verildiği listede bu meâl'i dışında bir tefsirinin olduğu görülmektedir. Ancak bu tefsir, Meâl'i dışında müstakil bir tefsir mi? Veya Meâl'inin "Tefsir" olarak isimlendirilmesi midir? Net anlaşılmamaktadır. Ayrıca yukarıda isimleri verildiği üzere Salih İbrahimî'nin, Kur'ân-ı Kerim tercümesi dışında, Yûsuf ve Fâtiha sûrelerinin Kürtçe tefsiri de bulunmaktadır.

---

[370] Muhammed Salih İbrahîmî, *Qur'anâ Kerim (Tercemâ Kurdî),* Sazman Tebligat İslami Yay., İran. 1997 s. 604.

[371] Bu adresten meale ulaşmak mümkündür:http://www.salehebrahimi.com/books/koran.html(16.06.2018)

1.2.2.2. Hejâr el-Mukriyanî ve Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Edebiyatçı ve şair Mamoste Hejar, 1920 yılında İran'ın Mahabat şehrine yakın Şerefkend köyünde dünyaya geldi. Asıl adı Abdurrahman'dir. Mukriyân aşiretine mensubiyetinden *el-Mukriyanî* nisbesini almıştır. Hejar, okuma yazmayı Mela olan babasından öğrendi. On altı yaşına geldiğinde Farsça ve Kürtçe şiirler yazmaya başladı. 1946 senesinde İran'dan çıktı. Bir süre Sûriye, Lübnân ve Mısır'da yaşadıktan sonra 1970'te Bağdat'a yerleşti burada bir süre Kürt yazarlar birliği başkanı ve Kürt bilim akademisi üyesi olarak çalıştı. 1970 yılında tekrar İran'a döndü ve kalan ömrünü, çoğu Kürt dili üzerine olmak üzere ilmi çalışmalara verdi. Hejar, 22 Şubat 1990 yılında yetmiş yaşında vefat etti ve Mahabad'da defnedildi.[372]

Yazdığı orijinal eserlerinin yanında tercümeleri ile birlikte yirmi'nin üzerinde eseri vardır. Bunlardan bilgilerine ulaştığımız eserleri şunlardır;[373] 1. *Alekok/Şiir Kitabı.* 2. *Mem û Zîn'in Kürtçe'nin Soranice lehçesine çevirisi.* 3. *Şerefname'nin Kürtçe çevirisi*. 4. *Dîwana helbestan bo Kurdistan/Kürdistan için Şiir Divanı.* 5. *Çarînekanî Xeyam/Ömer Hayyam'ın Rubaiyatının Kürtçe Çevirisi.* 6. *Henbane Borîne (Ferhenga Kurdî-Farsî)/ Kürtçe-Farsça sözlük*. 7. *Qur'ana Pîroz/Yüce Kur'ân*. 8. *Wergêra Pirtûka Bijîşkî ya İbni Sîna ji Erebî bo Farisî/İbn-i Sinâ'nın el-Kanun fi't-Tıbb Kitabının Arapça'dan Farsça'ya çevirisi*. 9. *Şerha Dîwana Melayê Cizîrî/Melayê Cizîrî Divanının Soranice Şerhi*. 10. *Ferhengê Amidî/Hasan Amidî'nin Sözlüğü,* (Farsçadan Kürtçe'ye çeviri) 2 cilt. 11. *Sifra bê Biraneve,* Ali Şeriâti'nin bir kitabının Farsça'dan Kürtçe'ye çevirisidir. 12. *Aşireta Cawan.* Kürt Cawan aşiretini konu edinen kitap, Arapçadan Kürtçe'ye tercüme edilmiştir.

Hejar Mukriyanî, Kürtçenin Soranice lehçesiyle yazdığı "*Qur'ana Pîroz/Yüce Kur'ân*" adlı Kürtçe meal çalışmasını 1988 yılında yazmaya başlayıp nispeten kısa bir süre zarfında tamamlamıştır. Hejar'ın vefatından yaklaşık on yıl sonra, 2000 yılında Tahran'da (İntişarati Tazenigah Neşri İhsan yayınlarından) bir kurul tarafından yayımlanmıştır.[374] Mealin basımında, farklı bir yöntem takip edilerek Kur'ân'ın Arapça metni ile Kürtçe meali farklı sayfalarda verilmiştir. Bu sebeple normalde 604 sayfa olması gerekirken meal, 1208 sayfadan meydana gelmektedir. Meal'de, neredeyse parantez hiç

---

[372] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 290-291; Işık, *A'dan Z'ye…,*s. 212.
[373] Işık, *A'dan Z'ye…,*s. 212; Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 293.
[374] Hejar el-Mukriyânî, *Qur'anî Pîrûz*, İntişarati Tazenigah Neşri İhsan Yay., Tahran, 2000, (önsöz) s. yok.

kullanılmamıştır. Ayrıca dipnotlarda verilen sözcük açıklamaları da dikkat çekmektedir. Bazı Kürtçe meallerde görülenin aksine sûrelerin orijinal isimleri korunmuştur. Mealin son bölümünde Sûre fihristi ile birlikte vakıf alametleri ve buna tekabül eden nokta, virgül, soru işareti, vs. imla işaretlerine de yer verilmiştir. Hejar Mukriyanî'nin nazım ve nesir açısından Kürtçe'ye olan hâkimiyeti nedeniyle genel olarak akıcı bir üslup ile yazdığı meâl defalarca basılmıştır.[375]

1.2.2.3. İbrahîm Merdûxî ve Tişkî le Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Dindar bir aileden gelen İbrahim Merdûxî, 1947 yılında İran'ın Kürdistan bölgesindeki Merivan şehrinde dünyaya geldi. 1960'lı yılların sonlarına doğru Irak Kürdistan'ında Müslüman Kardeşler hareketine katıldı. İran'da, Kur'ân Mektebi ve Müslüman Kardeşler hareketinin belirgin simalarından olan Nasir Sübhanî (1951/1990) ve Ahmet Müftizâde (ö. 1993) ile birlikte 1979 devrimine iştirak etti. Üstün edebi ve şiir yeteneği bulunan Merdûxî'nin, edebi ve düşünsel pek çok eseri bulunmaktadır.[376]

1998'de Kur'ân-ı Kerim'in Kürtçe mealini yazmaya başlayan Merdûxî, çalışmasını 2010 yılında tamamladı. Arapça, Kürtçe ve Farsça dillerinde yazılan toplamda 14 eserden yararlanarak, usandırıcı uzatmalardan, aşırı kısaltmalardan kaçınarak ve Kürtçenin her lehçesinden sözcükler seçerek mealini hazırlamıştır. Eser, 2011 yılında Süleymaniye şehrinde bulunan "Âra" yayınevi tarafından tek cilt halinde basılmıştır.[377]

1.3. TÜRKİYEDE YAPILAN KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂL ÇALIŞMALARI

Türkiye'de yapılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları, Irak ve İran'daki çalışmalara göre daha yenidir. Nitekim Türkiye'de basılan ilk tam Meâl çalışması merhum Abdullah Varlı'nın Meâl'i olup 1994 tarihinde basılmıştır.[378] İlk tam tefsir ise Muhammed Şirin

---

[375] Ahmed Kasım, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi…,* s. 295.
[376] İbrahimMerduxî, http://forum.mohtawa.org/index.php/%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85_%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%88%D8%AE%D9%8A (24.06.2016).
[377] 27 Aralık 20011'de kendisiyle yapılan bir röportajdan alınmıştır. Bkz: Goftugoyê Kotahba Ustad Îbrahîm Merduxî, http://www.islahweb.org/content/2011/11/4665 (27.06.2016).
[378] Varlı, *Qurana Piroz…,* İstanbul., 1994

Keskin'e ait çalışma olup 1995 senesinde basılabilmiştir.[379] Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesi ile yazılmıştır.[380] Bilal Durgun (Feqi Çolig) tarafından hazırlanan *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî* adlı meâl çalışması, Kürtçe'nin Zazakî lehçesiyle yazılmıştır. Aslen Bingöl'lü olup İstanbul'da yaşayan Durgun, 2010 yılında başladığı meâl çalışmasını 2014 senesinde tamamlayarak istanbul'da yayımlamıştır.[381] Türkiye'deki Kürtçe tefsir ve meâl gelişimini, Varlı'nın daha 1960'larda Kürtçe bir meâl ihtiyacının olduğu fikrine binaen başlattığı çalışmalarla başlatabiliriz. 1994 senesinde Varlı'ya ait meâli'in basılması, daha önce bir Kürtçe meâl yazma düşüncesinde olanları cesaretlendirmiş ve o günden sonra bu çalışmalar hız kazanmıştır. Ayrıca 2000'lerden sonra Türkiye'nin siyasi ortamı Kürtçe birçok eser yazılmasına zemin hazırlamıştır. Bugün ülkemizde Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının sayısı yirmiye ulaşmış bulunmaktadır.

Şimdiye kadar Türkiye'de Kur'ân'ın hepsini Kürtçe'ye çeviren tamamlanmış on iki Kürtçe Kur'ân meâli mevcuttur. Bunlardan iki tanesi hariç hepsi basılmış ve kimisi birkaç baskı da yapmıştır. Tam meâl dışında Kur'ân'ın sadece birkaç sûresini Kürtçe'ye çeviren iki tane de kısmi meâl çalışması vardır. Bu iki çalışma, süreli yayınlarda yayımlanmıştır.[382] Türkiye'de tamamlanan Kürtçe tefsir çalışmaları kapsamında şimdiye kadar Kur'ân'ın tümünü tefsir eden dört tane Kürtçe tefsir çalışması vardır. Kur'ân'ın tümünü değil de sadece birkaç sûresini tefsire konu eden iki kısmi tefsir çalışması mevcuttur. Ali Turgay'ın çalışması hariç tefsir çalışmalarının hepsi yayınlanmıştır.

Bu başlık altında bizler Türkiye'de yazılmış on dokuz Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasını inceleyeceğiz. Metod olarak, şimdiye kadar basılmamış ancak tamamlanmış iki meâl, yayımlanmış kısmi iki meâl çalışması, basılmamış bir tam tefsir ve yayımlanmış iki kısmı tefsir çalışması olmak üzere toplam yedi çalışmayı bir başlık açmadan kısaca tanıtacağız. Sonra yayımlanmış 11 tane tam tefsir ve meâl çalışmalarının her birisine bir başlık açarak yayımlanma tarihlerini esas alarak sırasıyla değerlendireceğiz. Bu çalışmalardan biri olan Mela Muhammed Şoşikî'nin *Tefsira Qur'an ê Nura Qelban* adlı çalışmasını örnek bir

---

[379] Keskin, *Tefsîra Şîrîn…,* Diyarbakır, 1995.
[380] Özdaş, Kürtçe Meâl-tefsir…, s. 340-357
[381] Bilal Durgun (Feqi Çolig), *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî*, Astun Yay., İstanbul, 2014.
[382] Abdurrahman Uçaman, *"*Ji Pozê Qelema Mele Evdirehman Jiyana Wî*", War Araştırma-İnceleme Dergisi*, İstanbul, 1998, Bahar, sayı:4, s. 88-93; Azad (Sabah Kara), "Çend ayetin ji Qur'ana Mecîd", *Nûbihar Dergisi*, c. 1, sayı:1, Çiriya Pêşîn/Ekim 1992,

Kürtçe tefsir ve meâl olarak tezimizin ikinci bölümünde değerlendireceğiz. Dolayısıyla burada bu çalışmayı ayrıca tanıtmayacağız.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Kur'â'n'ın tamamını konu edinen ve tamamlandığı halde basılamamış iki Kürtçe meâl, bir tefsir çalışması vardır. Bunlar:

Birincisi: Mela Muhyeddin Demirtaş (Pencinarî) tarafından yazılmış *Meala Qur'na Piroz* adlı meâl çalışmasıdır. Mela Muhyeddin, 1943 senesinde Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı bir köyde dünyaya geldi. Dokuz yaşında medrese eğitimine başladı. Bölgenin Medreselerinde önemli hocalardan eğitim aldı. İlmi icazetini Mela Ömer hocadan aldı. Bir süre fahri imam hatiplik yaptıktan sonra 1969 senesinde Bitlis ilinde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı imam hatip olarak göreve başladı. Sonra 1973 senesinde Batman iline yakın bir merkez köye naklen atanarak emekli olana kadar burada görev yaptı. Demirtaş halen hayatta olup bu köyde ikamet etmektedir. İfa ettiği imam hatipliğin yanında sürekli öğrencilerine medrese eğitimi vermeye devam etti. Günümüzde de ikamet ettiği köydeki medresede ders vermeye devam etmektedir. [383]

Mela Muhyeddin *Meala Qur'na Piroz/Yüce Kur'ân Meâli* adını verdiği Kürtçe meâl çalışmasına erken bir tarihte 1980'de başladı. Yaklaşık beş yıl içinde 1985 senesinde bitirdi. Ancak maalesef henüz basılamamıştır. Aslında çalışmasını yayınlamak için büyük mücadeleler vermesine rağmen muvaffak olamamıştır.[384] Meâlin bitmiş müsveddesini inceleme şansını yakaladık. İncelediğimiz kadarıyla Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve sade bir halk dili ile yazılmıştır. Dizayn olarak da üste Kur'ân'ın Arapça metni, ortada Arap alfabesi ile yazılan Kürtçe meâl, en altta ise aynı meâl Latin alfabesi ile yazılmıştır. Dipnot kullanılmamış ve daha iyi anlaşılsın diye parantez içi açıklamalara çokça yer verilmiştir. Sûre başında sadece sûrenin Mekki ve Medenî oluşu, kaç âyet olduğu bilgisi verilmiştir.[385] İncelediğimiz kadarıyla anlaşılır sade bir dille yazılmıştır. Mela

---

[383] Mela Muhyeddin ile 27 Nisan 2018 tarihinde yaptığımız yüz yüze görüşme.

[384] Bu çabalarının özeti şöyledir; Bir defasında Meâl'ini Kürtçe dil açısından tashih için İstanbul'daki "İstanbul Kürt Dili Enstitüsü"ne gönderdi. Ancak 3 yıl geçmesine rağmen hiçbir çalışma yapılmadığını görünce onlardan geri aldı. Sonra bazı arkadaşlarına gözden geçirmeleri için verdi. Ancak oradan da bir netice alamadı. Mele Muhyeddin, yaptığı çalışmayı tefsir alanına hâkim ve Kürt diline vakıf yetkin bir merciye teyit etmeden basmak istemediği için bu kadar bekledi. En son Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'e değerlendirmek üzere bir cüz-ünü teslim etti. Ancak Görmez, basamayacaklarını ifade ederek kendisine geri verdi. (Molla Muhyeddin ile 27 Nisan 2018 tarihinde yaptığımız yüz yüze görüşme.)

[385] Mele Muhyeddin Pencînarî, "Derbarê Meala Qur'ana Pîroz de", *Nûbihar Dergisi*, sayı:90, Payiz/Sonbahar, 2003, s. 36.

Muhyeddin'in, yazdığı meâl dışında iki eseri daha vardır. Ancak maalesef onlar da henüz basılmamıştır. Bunlar; 1. *Behlül, Cuhe'l-Kubra*. (Kürtçe Nasrettin hoca fıkraları) 2. *Xutbên Kurdî*. (54 Adet Kürtçe Hutbe) [386]

İkincisi: Mela Ali Turgay tarafından kaleme alınan *Nuru'l-İman fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı tefsir çalışmasıdır. Turgay, 1924 tarihinde Mardin'in Kızıltepe ilçesinde dünyaya gelmiştir. Bölge medreselerinden ilim tahsilini tamamladıktan sonra yıllarca bölgenin farklı yerlerinde imam-hatiplik yapmıştır. Görev yaptığı yerlerde aynı zamanda talebelere medrese eğitimini vermeyi ihmal etmemiştir. Birçok talebe yetiştiren Turgay, hala hayattadır.[387] 2007 senesinde Mardin'in önemli şahsiyetleri ve dini topluluklarının tanıtımı için yapılan çalışmada[388] Mela Ali Turgay'ın yeğeni Nurettin Turgay tarafından *Müfessir Ali Turgay, Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği* başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Makalede verilen bilgilere göre; müfessir, 1988 senesinde başlayıp 1994 senesinde tamamladığı tefsirine *Nuru'l-İman fi Tefsiri'l-Kur'ân/Nurâ İmanê Ji Tefsra Kur'anê* adını vermiştir. Türkçeye "Kur'ân Tefsirinde İman Nuru" şeklinde çevirebileceğimiz tefsir, toplamda 646 sayfa ve iki ciltten oluşmaktadır. Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Mardin-Kızıltepe yöresi yerel şivesiyle yazılmıştır.[389] Arap alfabesi ile yazılan tefsir, ayetleri kelime kelime ele alıp tefsir etmiştir. Sûre başında sadece sûrenin Mekki ve Medenî oluşu, kaç âyet olduğu bilgisi verilmiştir. Sebeb-i Nüzûl bilgilerine çok az yer verilmiştir. Daha çok Beydâvî ve Celâleyn tefsirlerinden istifade edilerek yazılan tefsir, Kur'ân'ın kısa bir Kürtçe tefsiridir.[390] Öğrendiğimiz kadarıyla bu tefsirin basılması için bir çalışma yapılmakta olup şimdiye kadar sadece Bakara sûresi dijital ortama aktarılmıştır. Müfessirin tefsiri dışında, iki eseri daha vardır. Ancak maalesef onlar da henüz yayımlanmamıştır. Bunlar; 1.*Rabîu'l-Kulûb fi Sireti'n-Nebiyyi'l-Mahbûb*. 2. *Nehcu'l-İmân fi İttibâi'l-Kur'ân*.[391]

Üçüncüsü: Mela Mehmet Tunç tarafından yazılan Kürtçe meâl çalışmasıdır. 27-29 Nisan 2018 tarihlerinde Hakkâri üniversitesi tarafından düzenlenen "1. Uluslararası Zap Havzası Uleması Sempozyumu"'nda Hüseyin Çelik tarafından *Soskunlu Mela Mehmet*

---

[386] Mela Muhyeddin ile 27 Nisan 2018 tarihinde yaptığımız yüz yüze görüşme.
[387] Nurettin Turgay, *"*Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği*",* Edt. İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar-Dini Topluluklar,* İstanbul, 2007, s. 149.
[388] İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar-Dini Topluluklar,* İstanbul, 2007.
[389] Turgay, "Müfessir Ali Turgay…, s. 150.
[390] Turgay, "Müfessir Ali Turgay…, s. 157.
[391] Turgay, "Müfessir Ali Turgay…, s. 149

Salih ve Tefsiri adlı bir tebliğ sunulmuştur.[392] Bu tebliğden ve merhum Mehmet Tunç'un oğlu Mazhar Tunç'tan[393] aldığımız bilgiler sayesinde müfessir'in hayatı ve tefsiri hakkında aşağıdaki bilgilere ulaştık:

Kimlikte ismi Mehmet Tunç olsa da daha çok "Mela Salih" olarak tanınmaktadır. 1938 tarihinde Batman ili Gercüş ilçesine bağlı Kozlu (Cimêlin) köyünde dünyaya geldi. İlk dini eğitimini bulunduğu köyün imamından aldı. 12-13 yaşlarında bölgedeki medreselere giderek İslami ilimleri tahsil etmeye başladı. Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt bölgesindeki Medreselerde eğitim aldı. Mela Mehmet, en son medrese eğitimini Ağrı bölgesindeki meşhur âlimlerden olan Mela Nadir ve Mela Ali Arslan'da

;amamladı. Tunç, medrese eğitimini bitirdikten sonra verilen ilmi icazeti almak istememiştir. Buna sebep olarak, icazetin artık işlevini yitirdiğini, icazet törenlerinin ise göstermelik bir seremoniden öteye geçmediğini göstermiştir. Bundan ötürü okuttuğu yüzlerce öğrenciye kendisi de ilmi icazet vermemiştir.

Medrese eğitimi tamamladıktan sonra Ağrı'nın Tutak ilçesinde imam hatiplik görevini yapmaya başladı. Askerlik dönüşü Van ilinin Erciş ilçesine geçerek orada imam hatiplik görevi yanında açtığı medresede ders vermeye başladı. Keklikova (Soskun) köyünde 15 yıl gibi uzun bir müddet kalarak köydeki medresede ders vermeye başladı. Medresesinde yaklaşık kırk kişi barınabiliyordu buradaki eğitim faaliyetleriyle meşhur olduğu için Soskunî (Soskunlu) nisbesiyle bilinmektedir. 1976 yılında meydana gelen Çaldıran depreminde evi yıkılan Tunç, zorunlu olarak Van iline taşındı. Burada Erek camiinde bir süre görev yaptıktan sonra 1993 senesinde emekli olana kadar Van Erciş merkez ve köylerinde hem imam hatip hem de müderrislik yaptı. Emekli olduktan sonra Van ilinde ikamet etti.

1993 senesinde hac farizasını eda ederken Medine'de tanıştığı bazı arkadaşlarının daveti üzere Almanya'ya gitti. Orada çeşitli şehirlerde imamlık yaptı. Almanya'da beş yıl kaldıktan sonra Avusturya ve Finlandiya'ya giderek oralarda da din hizmetleri, vaaz ve irşad faaliyetini devam ettirmeye çalıştı. Mehmet hoca, 2001 yılında Türkiye'ye dönerek bu gün el yazması elimizde bulunan Kur'ân-ı Kerim'in Kürtçe meâlini yazmaya başladı

---

[392] Hüseyin Çelik, *"*Soskunlu Molla Mehmet Salih Ve Tefsiri*", Hakkâri Üniversitesi, 1. Uluslarası Zap Havzası Uleması Sepmozyumu 27-29 Nisan 2018*, Edt. Yaşar Kaplan, Murat Adıyaman, Emin Yıldırım, Hakkari Ünüversitesi Yay., No:10, 2018, c. 1, s. 715-720.

[393] Mazhar Tunç, Hakkâri Üniversitesi İlahiyat fakültesi, Temel İslam Bilimleri Öğrt. Görevlisi.

ve bu çalışmasını 2016 yılında tamamladı. Mehmet Tunç, 16 Mayıs 2016 yılında Van'da Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Yazar, vefatına yakın bir tarihte tamamladığı Kürtçe Kur'ân tefsir çalışmasına bir isim vermemiştir. Ancak yakın bir tarihte yayınlayacaklarını ifade eden oğlu Mazhar, babasının çalışmasına *Tefsira Melle Mehemedi Soskunî/Soskunî Tefsiri/ Soskunlu Mela Mehmet Tefsiri* adının verilmesini kararlaştırdıklarını ifade etmektedir. Mehmet Tunç'un meâl çalışması hakkında Çelik'in verdiği bilgilerden yola çıkarak şu tespitleri yapabiliriz; müfessir, çalışmasına tefsir dese de aslında bir meâl-tefsir çalışması olduğu görülmektedir. Çalışma yaklaşık 16 yıllık bir emeğin ürünüdür. Mütercim, Allah'ın kelamının tüm dillerde tefsir edilmesinin gerekliliğinden yola çıkarak bu çalışmaya başlamıştır. Ayrıca mevcut Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının dil ve üslup itibariyle problemli olduğu, bunların daha çok akademik bir dille yazıldığı, zorlamayla birçok devşirme kelimenin kullanıldığı, dolayısıyla halkın bunları anlamaktan uzak oldukları eleştirisini getirmiştir. Kendisi ise halkın anlayabileceği ve istifade edebileceği bir tefsirin yazılmasını hedeflemiştir. Hedefine uygun olarak Kur'ân ayetlerini çevirirken fazla detaya girmemiş âyetlerin anlamlarını halkın anlayabileceği şekilde basit, sade kelime ve cümlelerle açıklamıştır. İlk önce Arap alfabesi ile yazılan çalışma sonradan kendisi tarafından Latin harflerle de yazılmıştır.[394]

Kürtçe meâl ve tefsir çalışmalarının bir kısmı Kur'ân'ın sadece bazı bölümlerini kapsamaktadır. Bu çalışmaların kısmi olmasının nedeni, bazen mütercimin ani vefatı olurken bazen de herhangi bir sebepten ötürü yazdığı müsveddeleri kaybetmesi olabilmektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu türden dört çalışma mevcuttur. İki tanesi meâl çalışması, iki tanesi de tefsir çalışmasıdır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

Birincisi: Sabah Kara tarafından Fatiha Sûresi ile birlikte Bakara Sûresi'nin 175. âyetine kadarki bölümü içeren Kürtçe Kur'ân meâl çalışmasıdır. 1960 senesinde Mardin ili Nusaybin ilçesinde dünyaya gelen mütercim, 1978 yılında başladığı Ankara İlahiyat Fakültesini 1981 senesinde tamamlamadan bıraktı. Sonra ODTÜ Eğitim Fakültesini bir yıl okudu. En son Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler fakültesinden mezun oldu. Yazdığı telif eserleri dışında Farsçadan tercümeleri vardır. Kara'nın Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesiyle hazırlanmış Kürtçe Kur'ân meâl çalışmaları, Azad ve Azad Zelal

[394] Çelik, "Soskunlu Molla Mehmet Salih…, 718-719.

müstear isimleriyle, *Çend ayetin ji Qur'ana Mecîd/Kur'ân'dan Birkaç Âyet* başlığıyla Nûbihar dergisinin 1-7. sayılarında yayımlanmıştır.[395]

İkincisi: Abdurrahman Uçaman'ın *Meala Cuza 'Emma'/Amme Cüzünün Meâli* adlı meâl çalışmasıdır. Uçaman, 1934 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesinde dünyaya geldi. İlim ehli olan bir aileye mensuptur. Bölgede birkaç medresede, ilim tahsil ettikten sonra bir süre fahri imamlık yaptı. Siyasi faaliyetlere yöneldi. Zaman zaman bu faaliyetlerinden dolayı tutuklanıp serbest bırakıldı. Hayatını radyo tamirciliği yaparak kazandı. 1998 senesinde bir trafik kazasında vefat etti.[396]

Molla Abdurrahman'ın bu meâl çalışması, Kur'ân'ın otuzuncu cüzünden sadece dokuz sûrenin meâlini kapsamaktadır.[397] Aslında Uçaman'ın meâl çalışmasının hikâyesi şöyledir; 1978 senesinde bir Kürtçe meâl yazmaya başlar. 1980 ihtilalinde, yazdığı kısma el konulur veya kaybolur endişesi ile bir arkadaşına teslim eder. Bir süre sonra tekrar almak ister ancak kaybolduğunu öğrenir. Sonra arkadaşlarının ısrarı üzere tekrar yazmaya başlar. Kur'ân'ın son cüzünden tercüme yapmaya karar verir. Ancak ani bir trafik kazasında vefat eder. Sadece otuzuncu cüz'den dokuz sûrenin meâli *War* dergisinin 4. Sayısında basılmıştır.[398]

İçerik açısından bakıldığında sûrelerin girişinde, sûrenin muhtevası hakkında kısa bir bilgi verilerek âyetlerin meâline başlanmıştır. Genellikle âyetleri harfi tercüme tekniğiyle birkaç ayeti bir arada tercüme eder. Zaman zaman nazma yakın bir üslupla tercüme yapar. Meâlde, sûrenin ayet sayısı ile meâli yapılan âyet sayısının uyuşmaması gibi bazı hatalar da mevcuttur. Elimizdeki bu kısmın önemi, Uçman'ın kaybolan meâlinin bir örneği olmasıdır.[399]

---

[395] Fâtiha sûresi ile Bakara sûresinin 25. âyetine kadarki bölüm için bkz: Azad, *"Çend ayetin ji Qur'ana Mecîd", Nûbihar*, c. 1, sayı:1, Çiriya Pêşîn/Ekim 1992, s. 7-8; Bakara, 26-50 arası için bkz: *Nûbihar*, c. 1, sayı:2, 1992, s. 8-9; Bakara, 51-75 arası için bkz: *Nûbihar,* c. 1, sayı:3, Berçile/Aralık 1992, s. 9-10;Bakara, 76-100 arası için bkz: *Nûbihar*, c. 1, sayı:4, Çileya Paşîn/Ocak 1993, s. 7-8; Bakara, 101-125 arasıiçin bkz: *Nûbihar*, c. 1, sayı:5, Sibat/Şubat 1993, s. 7-8; Bakara 126-150 arası için bkz: *Nûbihar*, c. 1, sayı:6, Adar/Mart 1993, s. 5-8; Bakara 151- 175 arası için bkz: *Nûbihar*, c. 1, sayı:7, Nîsan/Nisan 1993, s. 5-6.

[396] Abdurrahman Uçaman, *"*Ji pozê qelema Mele Evdirehman jiyana wî*", War Araştırma-İnceleme Dergisi*, İstanbul 1998, Bahar, sayı:4, s. 88-93; Ayrıca bkz: Nurettin Turgay, *"Abdurrahman Uçaman ve İlmi Kişiliği"*, Dünden Bugüne Lice Sempozyumu, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay., Mardin 2012, s. 396-397.

[397] Özdaş, Kürtçe Meâl-Tefsir…, s. 344.

[398] Kalewican, "Seydayê hêja Mele Evdirehmanê Liceyî Beydabayê Kurdan bû*", WarAraştırma-İnceleme Dergisi*, sayı:4, Bihar/Bahar 1998, s. 83, 94-95.

[399] Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 30-31.

Üçüncüsü: Mela Ahmet Hilmî Qoxî'nin *Tefsira Hilmî* adlı meâl ve tefsir çalışmasıdır. Ahmet Hilmî Yalçın, 1946 senesinde Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı bir köyde dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimini Bismil bölgesinde başlayıp tamamlamıştır. 1992 senesinde emekli olana kadar bölgede imam-hatiplik görevi yapmıştır. İmamlık görevi yanında sürekli Arap dili ve dini ilimleri talebelere okutmuştur. Arapça ve Kürtçe İslami eserler vermeye önem veren ve arkasında birçok eser[400] bırakan Mela Ahmet Hîlmî, 1996 yılında vefat etmiştir.[401] Bu tefsir ve meâl çalışması Kur'ân'ın, tefsir olarak Bakara sûresinin 222. âyetine kadar, meal olarak ise, Âl-i İmrân sûresinin 9. âyetine kadarki bölümü içermektedir. Bu çalışmayı babasından müsvedde olarak devralan oğlu Abdülkuddus Yalçın, Ali-İmrân Sûresi'nin 9. âyetine kadar tamamlayıp *Tefsîra Hîlmî, Sûretê Fatîhê û Beqere û çend âyetên Alê Îmrân/Hilmi'nin Tefsiri, Fâtiha, Bakara ve Ali-İmrân'dan Birkaç Âyetin Tefsiri* Adıyla tahkikini yapmıştır. Bu çalışma Benga Heq yayınları tarafından 2013 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.[402]

Dördüncüsü: Ahmet Afşin'in *Fevaîdü'd-Dîn Tefsira Sûretê Yasîn/Yasin Sûresinin Tefsiri* adlı tefsir çalışmasıdır. Afşin, 1949 senesinde Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı bir köyde doğdu. İlim tahsilini ilçesinin civarındaki medreselerde tamamladı. 1973 senesinde resmi olarak Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde bir köyde imam hatip olarak göreve başladı. Aynı köyde 2004 yılında emekliye ayrıldı. Emekliye ayrıldıktan sonra fahri imamlık yapmaya devam etti. Ahmet hocanın bu tefsir çalışması sadece Yasin sûresinin Kürtçe tefsiri olup 2005 yılında Diyarbakır'da basıldı. Eser Arap alfabesi ile yazılmıştır. Başlarken kaynakları verilmeden, Arapça metinleriyle birlikte Yasin sûresi'nin fazileti hakkındaki hadis rivâyetlerinin Kürtçe çevirileri verilmiştir. Sonra girişte, sûrenin muhtevası hakkında bilgiler verilmektedir. *Mena Kelîmên Evan Âyetan/Bu Âyetlerdeki Sözcüklerin*

---

[400]Ahmet Hilmi, medreselerde ders olarak okutulan bazı eserleri, öğrencilere kolaylık olsun diye kimisine Kürtçe şerh kimisine de Kürtçe haşiyeler yazmıştır. Bu çalışmalar büyük bir boşluğu doldurduğu gibi çok istifade edilmiştir. Özellikle Şafii fıkhında okutulan "Gayetu'l-İhtisar" kitabına yazdığı "Hediyetü'l-Habib" haşiyesi defalarca basılmıştır. Ayrıca medreselerde Arapça dil bilgisi ilimlerine geçmeden önce okutulan "Nubıhârâ Pıçukân" adlı şeyh Ahmedî Hani'ye ait Kürtçe-Arapça sözlüğe yazdığı şerh de çokça istifade edilen eseridir. Diğer önemli bir çalışması da Siirtli Molla Halil'in çocuklara Kelâm ve Akaid esasları öğretmeyi amaçlayan ve manzum yazılan "Nehcu'l-Enâm" kitabına yazdığı şerhtir. Bunlar dışında başka hocalar tarafından yazılan Kürtçe eserlerin yazılması ve basımı noktasında da önemli katkıları mevcuttur.
[401] Mela Ehmed Hîlmî el-Qoğî, *Tefsira Hilmî (Sûretê Fatîhê u Beqere û Çend Âyetên Alê 'Îmran*, Hazırlayan Abdulkuddus Hîlmî (Yalçın), Bangaheq Yay., İstanbul, 2013, s. 5-8.
[402] Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…*, s. 41-42.

Anlamı başlığı altında âyetlerin anlamı özet halinde verildikten sonra, *Tefsîra Evan Âyetan/Bu Âyetlerin Tefsiri* başlığı altında âyetler tefsir edilmektedir.[403]

Şimdi buradan itibaren Türkiye'deki tamamlanmış ve yayımlanmış on bir Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarını, tefsirleri "Tefsirler", meâlleri "Meâller" ana başlıkları altında birer başlık altında yayımlanma tarihi sırasına göre inceleyeceğiz.

1.3.1. Tefsirler

1.3.1.1. Mehmet Şirin Keskin ve Tefsira Şirîn Bi Ezmanê Kurdî Adlı Tefsiri

Mehmet Şirin Keskin, Kuzey Irak'tan Siirt'in Eruh ilçesinde göç eden bir ailenin ikinci çocuğu olarak 1928 yılında Eruh'un Çizimli (Nîvêlâ) köyünde dünyaya geldi. Babası Mela Yahya bölgenin tanınan önemli âlimlerindendir. Keskin, Küçük yaşlarda dini eğitimine babasında başladı. Daha sonra Siirt, Bitlis, Muş ve Ağrı'nın farklı yerlerinde bulunan medreselerde Arapça ve temel İslam bilimleri olan Tefsir, Hadis, Kelam ve Fıkıh ilimlerini tahsil etti. Sonunda ilmi icazetini dayısı Şeyh Abdurrahman Şavirî ve babasından aldı. Doğduğu köyde bir süre imam hatiplik yaptıktan sonra Van iline göç ederek orada farklı köylerde imamlık görevine devam etti. Köy imamlığı yanında gittiği her yerde medrese kurup ders vermeyi ihmal etmedi. Bu sayede aralarında ilahiyatlarda akademisyen, Diyanet İşleri Başkanlığında vaiz ve imam olan talebeler yetiştirdi. Hayatının son döneminde Siirt merkeze dönerek Hüseyniye medresesinde müderrislik yapmaya devam ederken 1 Temmuz 2009 senesinde vefat etti.[404]

Muhammed Şirin Keskin, seksenin üzerinde bir ömrü eğitimle geçirdi. Arkasında yetiştirdiği öğrencilerin yanında üç tane eser bıraktı. Bunlar: 1. *Tefsira Şirîn.* İki cilt ve toplam 1088 sayfa olarak basıldı. Arap alfabesiyle yazılan tefsir İlk defa 11 Haziran 2005 tarihinde Zeynelabidin Çiçek tarafından tashih edilerek Diyarbakır söz yayınları tarafından basıldı. İkinci baskısı ise Nizamettin Ersöz tarafından bilgisayara geçirilerek ve yine Zeynelabidin Çiçek'in gözden geçirmesinden sonra Diyarbakır Söz ile Seyda Kitabevi tarafından 2008'de, iki cilt halinde basıldı.[405] 2. *Şeriâta Şirîn.* İmam Nevevi

---

[403] Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…*, s. 32.
[404] Mehmet Sait Özervarlı, *Molla Muhammed Şirîn ve Tefsira Şirîn'in Tahlili,* Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 3-7.
[405] Özdaş, *Kürtçe meâl-tefsir…,* s. 352.

tarafından Şafii fıkhına dair yazılmış olan *Minhâcü't-Tâlibîn* adlı eserin Kürtçe tercümesidir. Eser 604 sayfa olarak Söz yayınevi tarafından Diyarbakır'da basılmıştır. 3. *Tefsîlu'l-Merâm.* Mela Muhammed Şirin Keskin'in hayatı ve Tefsirini yüksek lisans tezi konusu yapan Mehmet Sait Özervarlı, bu eser hakkında şu bilgileri vermektedir.

"Arapça öğretiminde medreselerde ders kitabı olarak okutulan Nahiv, Belâğat, Beyân, Bedî' ve Mecâz ile ilgili eserlerde bulunan şiirlerin anlamı ve irabını yapmaktadır. Bu eseri 30 yaşında yazmaya başlamış ve 60 yaşında iken tamamlamıştır. Eser 348 sayfa olarak 2000 yılında Yasin yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır".[406]
Eserin diğer adı[407] *Şerhu'l-Ebyât Şerhâ Şî'rân/Şiirlerin Şerhi* şeklinde Kürtçe, önceki ismi Arapça olunca ilk anda eser, Kürtçe mi Arapça mı yazılmış sorusunu akla getirse de Kürtçe yazılmıştır.

Müfessir, Kur'ân'dan Allah'ın Âdem'e (a.s.) bütün dilleri öğrettiği, dillerin farklılığının Allah'ın varlık âyetlerinden olduğunu öğrendiğini, âyetlerden aldığı istimdat ile Kürtçe'nin de bu dillerden biri olduğunu ve Allah'ın kelamının bu dile de tercüme edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu saik ile böyle bir tefsir yazmaya başlamıştır. Türkiye'de yapılan Kürtçe tefsirler arasında ilk basılan tefsir olan *Tefsira Şirîn Bi Ezmanê Kurdî* tefsiri, 1980 yılında yazılmaya başlanmıştır. Sekiz yılda tamamlanmıştır. Ancak 1995 senesinde basılabilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma 15 yıllık bir emeğin ürünüdür. Çalışmanın adı tefsir olsa bile daha çok bir meâl-tefsir çalışmasını andırmaktadır.

Tefsir, Kurmancî lehçesi ve Arap alfabesi ile yazılmıştır. Kur'ân'ın Arapça metnini, parantez içine alıp Kürtçe çevirisi verilmiştir. Âyetler bütün şeklinde tercüme edilmeyip daha çok kelime kelime Kürtçe karşılıkları verilmiştir. Ancak Tefsirin üst bölümünde âyetlerin standart Arapça metni, sûrenin Mekkî veya Medenî olduğu, kaç âyet olduğunu belirten Arapça ifadeler bulunmaktadır. Kürtçe tercüme kısmı da kolay okunsun diye harekelenmiştir. Ayrıca yazar, tefsir bölümüne geçerken genellikle sûrelerin âyet, kelime ve harf sayısını vererek tefsire başlamıştır. Tefsiri üzerine yüksek lisans tezi yazan Özervarlılı'nın tespitine göre sadece Mülk Sûresi'nin fazileti hakkında bilgi vermiştir.[408] Ancak yaptığımız araştırmada Duhân Sûresi'nin fazileti hakkında da bilgi

---

[406] Özervarlı, *Molla Muhammed Şirîn…,* s. 9.
[407] Abdulkadir Bingöl, *Kulîlkên Baxê Botan,* Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2008, s. 173.
[408] Özervarlı, *Molla Muhammed Şirîn…,* s. 50.

vermektedir.[409]Her cildinin sonuna, sûre ve sayfa numarasını belirten bir fihrist de eklenmiştir.

Kaynakları açısından bakıldığında yazar, daha çok klasik tefsirlere müracaat ettiğini ifade etmektedir.[410] En fazla alıntı yaptığı tefsirler, Beyzavî (ö. 685/1286), Hâzin (ö. 741/1341), Medârik ve İbn Abbas'ın (ö. 68/787-88) tefsirleri olduğunu, hatta pek çok tercümeyi İbn Abbas'ın tefsirine[411] dayanarak yaptığını belirtmektedir Bunun içindir ki, okuyuculardan şu ricada bulunmaktadır: "*Bu dört kaynağa bakmadan, yaptığım tercümeye yanlıştır demeyin.*"[412] Bu tefsirler dışında imam Suyûtî'nin Celaleyn tefsiri, Celaleyn'in Sâvi ve Şihâb haşiyeleri ve İbni Kesir'in tefsirlerinden de istifade ettiğini belirtse de dipnot kullanmamıştır. Ayrıca bazen âyet hakkında daha kapsamlı bilgi için yukarıda sayılan kaynaklara müracaat edilmesini tavsiye etmektedir.[413]

Müfessir, mukatta'a harflerini genellikle tevil etmemiştir. Bu harflerin gerçek manasını ve Allah'ın bunlarla neyi kastettiğini ancak Allah'ın bileceğini ifade etmektedir. Buna rağmen Bazen de İbn Abbas'a nispet ettiği rivâyetlerle bazı sürelerin başındaki harfleri tevil etmiştir. Mesela Yusuf, Meryem, Ra'd, İbrahim, Neml, Yasin, Kaf ve Nûn sürelerinin başındaki Mukatta'a harflerini tefsir etmektedir.[414] Çoğunu İbn-i Abbas'a nispet ettiği sebeb-i nüzûl bilgilerine yer verilmiştir. İsrâiliyât konusunda çok titiz davranmış, kıssa ve olayları anlatırken uydurma haberler nakletmekten kaçınmış, naklettiği yerlerde de zayıf rivâyetler olduğu hakkında ikazda bulunmayı ihmal etmemiştir. Ancak zayıf bilgiler olduğunu belirtmekle birlikte âyetlerde müphem olarak zikredilen birçok kişi ve yer isimlerini zikretmekten de geri durmamıştır. Ahkâm âyetlerinin tefsiri kapsamında Şafiî olması hasebiyle Şafiî fıkhını öncelemekle birlikte diğer fıkıh mezhep ve dört mezhep dışındaki içtihatlara yer vermektedir. Ancak çok detaylı bir fıkıh bilgisine yer vermemektedir. Luğavi tefsir'e çok değinmemekle birlikte bazen filolojik değerlendirmelere yer vermektedir. Rivâyet ağırlıklı bir tefsir olarak

---

[409] Keskin, *Tefsîra Şîrîn…,* c.2, s. 347.
[410]Keskin, *Tefsîra Şîrîn…,* c.1, s. 1.
[411] Mecdüddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakup el-Fîrûzabâdî tarafından derlenen *Tenvîru'l-Mikbas mîn Tefsîrî İbn Abbas,* adlı tefsiri kastetmektedir.
[412] Keskin, *Tefsîra Şîrîn…,* c. 1, s. 1.
[413] Özervarlı, *Molla Muhammed Şirîn…,* s. 11.
[414] Keskin, *Tefsîra Şîrîn…,* c. I, s. 403, 426, 438, c. 2, s. 1, 127, 242, 388, 475.

değerlendirebileceğimiz bu meâl-tefsir çalışması sade bir üslupla yazılmıştır. Kürtçeyi okuyabilen herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir üslupla yazıldığı kanaatindeyiz.

1.3.1.2. Mehdi Okçu ve Beyânu'l-Kur'ân bi Zimanê Kurdî Adlı Tefsiri

Mehdi Okçu, 1951 yılında Diyarbakır ili Lice ilçesine bağlı Dengilheva köyünde dünyaya geldi.[415] Okçu, geçimini çiftçilikle sağlamaya çalışan fakir bir ailede yetişti. Doğduğu köyde o zaman eğitim alabileceği resmi bir okul yoktu. Babası fakirlikten dolayı onu okul olan bir yere eğitime gönderemedi. Dini eğitimine ilk önce köyde Kur'ân-ı Kerim'i bilenlerden Kur'ân öğrenerek başladı. Bir süre sonra, bölgenin ve Mardin, Şanlıurfa, Muş illerinin bazı hocalarından medrese eğitimi aldı. Birkaç ay Sûriye'de de eğitim gören Okçu, ağırlıklı olarak eğitimini Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı bir köyde ders veren merhum Mela Hızır Akkoyun ve Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı bir köyde ders veren Mela Abdullah Koğî'den aldı. Ancak maddi imkânsızlıklar nedeniyle medrese eğitimini bitirmeye az bir zaman kala 1971 senesinde Gaziantep'e bağlı bir köyde resmi imam hatiplik görevine başladı. Yaklaşık 11 yıl Gaziantep'e bağlı köylerde imamlık yaptıktan sonra 1982 yılına Diyarbakır'a taşındı. Kalan bütün hizmetini Diyarbakır merkezde ifa eden Okçu, 1999 senesinde emekliliğe ayrılarak halen Diyarbakır'da yaşamaktadır.[416]

Mehdi Okçu, emekli olduktan sonra 1999 senesinde yazmaya başladığı *Beyanu'l-Qur'an bi Zimanê Kurdî/Kürtçe Kur'ân Açıklaması* adlı tefsir çalışmasını, 2008'de tamamlayıp iki yıl sonra Seyda Kitabevi tarafından 3 cilt halinde, 2010 yılında Diyarbakır'da yayınladı. Tefsir, 2015 senesinde tekrar gözden geçirilerek aynı yayınevi tarafından daha iyi bir tasarım ve içerikle ikinci defa 5 cilt olarak basıldı.[417] Yazar, tefsirini Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Arap alfabesi ile yazmıştır. Dili gayet sade ve anlaşılırdır.

---

[415] Yıldız, *Mehdi Licevî ve Beyanu'l-Kur'ân*…, s. 3-4.
[416] Mehdi Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân bi Zimanê Kurdî,* İkinci baskı, Seyda Kitapevi Yay., Diyarbakır, 2015, c. 1, Önsöz, s. 5.
[417] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…,* c. 1, s. 4.

Mela Mehdi, tefsirinin önsözünde Kur'ân ilimleri hakkında 10 sayfaya yakın[418] bilgi vermektedir. Açtığı *Zanısta Tefsirê/Tefsir İlmi* başlığı altında, Tefsir ilminin İslami ilimlerden biri olduğunu, hatta bu ilmin, diğer İslami ilimlerden üstün ve öğrenilmesinin farzı kifâye olduğunu belirtmektedir. Tefsirin sözlük ve kavram anlamlarına değindikten sonra, tefsirin gelişim tarihini, Sahabe tefsiri ve önde gelen sahabî müfessirleri, Tabiîn tefsiri ve birkaç Tabiîn müfessirinin ismini zikrederek tefsirin rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki kısma ayrıldığını kaydeder. Rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden örnek olarak birkaç tanesini tanıtmaktadır.[419] Bazı âlimlerin, Kur'ân âyetlerinin tasavvuf ilkeleri çerçevesinde açıklanmasının uygun olmadığı görüşünü benimseyerek İşarî tefsire mesafeli olduğunu belirtmektedir. Tefsir noktasında uzak durulması gereken diğer bir hususun, birçok müfessirin tefsirlerinde kullanmaktan kendini alamadığı mesnetsiz hikâyeler ve rivâyetlerin olduğunu ifade etmektedir. Bu rivâyetlerin çoğu ehli kitaptan geldiği, ancak nereden gelirse gelsin bunları kullanmada ölçünün, bu bilgilerin Kur'ân'a, Hz. Peygamberin sözlerine ve dinin temel ilkelerine aykırı olmamasının olduğunu belirtmektedir.[420]

Nasandına Qur'ana Pîroz/Kur'ân-ı Kerim'i Tanımak başlığı altında yazarın Kur'ân tasavvurunu öğrenmekteyiz. O'na göre Kur'ân-ı Kerim'in bütün âyet ve sûrelerinin merkezinde insan vardır. Kur'ân da insan dışındaki bütün konuların zikredilmesi insanın ibret alması ve kendine çekidüzen verme gayesi için tali konulardır. Kur'ân âyetleri bu kâinatı açıklayan bir tercüman ve ahiret hayatı için bir haritadır. Ayrıca Kur'ân, insanın bu kâinata dair her sorusuna cevap veren, beşeri kanunların aksine eskimeyen bir kanun koyucudur. Dolayısıyla hangi çağda olursa olsun insanın ihtiyaçlarının tamamını karşılayan bir rehberdir. Kur'ân-ı Kerim, Arap ediplerinin benzerini getirmekten aciz kaldıkları, Cebrail vasıtasıyla inen son ilahi kelam ve kıyamete kadar tahrif ve tebdilden korunmuş bir kitap olduğunu belirtmektedir.[421]

Sonra, *Tertib û Rêzkırına Meselen Qur'ane/Kur'ân Tertibi ve İçindeki Konular* başlığı altında, ilk defa Kur'ân'ı eline alan birinin Kur'ân tertib ve konularını anlamasının çok zor olduğunu, konuların normal bir kitapta olduğu gibi bir düzen içerisinde olmayıp çok

---

[418] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 7-18.
[419] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 7-8.
[420] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 9.
[421] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 11-12.

karmaşık olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca elimizdeki Mushaf tertibinin iniş sırasına göre olmadığı, peşpeşe bulunan iki âyetin her biri birbirinden yıllar sonra veya önce nâzil olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bir müfessirin âyetlerin nüzûl sıralamasını iyi bilmesi, Mekki ve Medenî âyet ve sûrelerin bilgisine vakıf olması gerekmektedir. Ayrıca bu bilginin nasih mensûh ve sebeb-i nüzûlü de bilmede çok önemli olduğunu belirtmektedir.[422]

Okçu, *Rumeta Xwendina Qur'anê/Kur'ân Okumanın Fazileti* ve *Rewş û Adaba Xwendina Qur'anê/Kur'ân Okuma Adabı* başlıkları altında Kur'ân'ı okumanın faziletine dair Hz. Peygamberden rivâyet edilen bazı hadislere yer vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'i okuma adabından ve temiz olmayanların ona dokunamayacağından söz ettikten sonra tecvid ilminin önemine değinerek bazı tecvid konularını anlatır. Son olarak, ilk inen âyetlerin Alak Sûresinin ilk beş ayeti olduğu, son inen âyetin ise Bakara 281. âyeti olduğunu beyan ettikten sonra 92 sûrenin Mekke'de, 22 sûrenin ise Medine'de nazil olduğunu belirtmektedir.[423]

Mela Mehdi, her sûrenin girişinde, sûrenin kaç âyet ve nerede nazil olduğu, sûrenin neden bu isimle adlandırıldığı ve sûrede hangi mesajın verildiği vs. konulara özetle değinmiş ve genel olarak âyetler tek tek ele alarak tefsir etmiştir. Müellif, eserin girişinde veya tefsirin sonunda yararlandığı kaynakları belirtmemiş olsa da, aslında tefsir, hadis ve diğer pek çok esere müracaat ettiği görülmektedir. Kaynakları kullanmada özellikle hadis eserlerinde, kaynağı ve hadis numarasını belirtmekle iktifa etmiş, eserin kime ait olduğunu ve diğer hususlara hiç değinmemiştir.[424] Müellifin, rüyetullah,[425] şefaat[426] ve tövbenin kabulü gibi konular[427], başta olmak üzere kelâmi değerlendirmelerinde ehl-i sünnet yaklaşımını benimsediği görülmektedir. Nahiv, sarf ve belagat konularının yanı

[422] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 12-13.
[423] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 14-18.
[424] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 36, 41, 57, 73, 74, 76, 91.
[425] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân…*, c. 1, s. 551.
[426] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân,* c. 1, s. 50.
[427] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân,* c. 3, s. 546.

sıra[428] kelimeleri tahlil etmekte[429], Sebeb-i nüzûle[430] çokça değinmekte olup az da olsa kıraat farklılıklarına[431] temas etmektedir.

1.3.2. Meâller

1.3.2.1. Kamran Ali Bedirhan ve Ji Tefsira Qur'anê Adlı Meâli

Cizre Miri Bedirhan Paşanın (1803-1868) torunu olan Kamran Ali Bedirhan, 21 Ağustos 1895 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini burada gördü. Yükseköğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesinde tamamlayarak avukat oldu. 1922 senesinde Öğrenimi için Celadet Ali Bedirhan ile birlikte Almanya'ya gitti. Kamran, Leipzig Üniversitesinde hukuk alanında doktorasını tamamlayıp Almanya'dan döndü. 1930 senesinde Şam'a, daha sonra Beyrut'a yerleşen Kamran, avukatlık mesleği yanında *Roja Nû/Yeni Gün*, *Stêr/Yıldız* Kürtçe gazeteleri ve *Hewar/Çığlık* dergisini çıkardı.[432] 1947 yılında Fransa'ya yerleşti ve Sorbonne Üniversitesi Ortadoğu Dilleri Bölümü'nde Kürtçe dersleri vermeye başladı ve aynı Üniversitede profesörlük unvanını aldı. Kamran, 04 Aralık 1978'de Fransa'da vefat etti.[433]

Seksenin üzerinde bir ömür geçiren Kamran Ali Bedirhan, Arapça, Fransızca, Türkçe ve Kürtçe dillerini bilmesinin yanında iyi aldığı eğitim sayesinde geride birçok eser bırakmıştır.[434] Ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır;

1. *Kürt Alfabesi*. 2. *Benim Alfabem.* 3. *Şeriat Dersleri*. 4. *Seçilmiş Metinler*. 5. *Okumaya Başlarken.* 6. *Kürtçe Dilbilgisi.* 7. *Anadili.* 8. *Kürtçe Sözlük.* 9. *Kürtçe Okuma* 10. *Ji Tefsira Qur'anê/Kuran Tefsiri.* 11. *Hayyam'ın Dörtlükleri.* 12. *Proverbes Kurdes/Kürt Atasözleri*. 13. *Kürtçe Şiirler.* 14. *Kürtçe Gramer* (Türkçe açıklamalı).[435]

---

[428] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân*, c. 1, s. 27, 29, 51, 268, 664.
[429] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân,* c. 1, s. 31, 40, 59.
[430] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân,* c. 1, s. 26, 49, 59, 65, 66, 71, 75, 78, 83, 84, 86, 97.
[431] Okçu, *Beyanu'l-Kur'ân,* c. 1, s. 18.
[432] Cuwamêr, "Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî", s. 54.
[433] Rojan Hazim, "Mîr Kamiran A. Bedirxan", *Nûdem*, (Kovara Hunerî, Edebî û Çandî/Edebiyat Kültür ve Sanat Dergisi), sayı:15, Payiz/Sonbahar 1995, s. 16-18; Ayrıca bkz: Mehmet Uzun, *Kürt Edebiyatı Antolojisi,* Trcm. Metin Aksoy, İthaki Yay., İstanbul 2007, s. 228-229; Fekî Huseyn Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî/Kürt Edebiyat Tarihi,*Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê/İstanbul Kürt Enstitü Yay., İstanbul 2002, s. 519.
[434] Sağniç, *Dîroka Wêjeya…*, s. 519-522.
[435] Uzun, *Kürt Edebiyatı…*, s. 228-233.

Kamran Bedirhan, bu meâl çalışmasını Şam ve Lübnan'da kaldığı yıllarda hazırlamıştır. Kamran Bedirhan, meâlini, *Hawar*[436] dergisi ve *Roja Nû*[437] gazetesinin farklı sayılarında[438] *Tefsîra Qur'anê/Kur'ân Tefsiri* başlığıyla yayımlanmıştır. Hawar dergisinin 27-54. sayılarında yayımlanan bölümler, 1971 tarihinde Paris Kürt Enstitüsü tarafından, *Ji Tefsîra Qur'anê/Kur'ân Tefsirinden* başlığıyla basılmıştır. Bedirhan, Kur'ân meâlinin ilk yayımlanmaya başladığı Hawar dergisinin 27. sayısında şöyle bir not düşmüştür: "*Allah'ın lütfuyla, Kur'ân'ın tefsirini tamamladık.*"[439] Ancak şimdiye kadar tamamı değil; sadece ilk altı sûrenin meâli yayımlanmıştır. Tam bir meâl olan bu çalışmanın yeniden basılması için bir çaba olduğunu duyduk.

Başlıkta her ne kadar tefsir ismi geçse de, aslında bu bir meâl çalışmasıdır. Meâl değil de tefsir isminin verilmesinin nedeni, o dönemde "Meâl" kavramının yaygın olmaması olabilir. Ayrıca Arap âleminde bizdeki gibi bir meâl kavramı o dönemde ve hala mevcut değildir. Meâlin, dergi ve gazetede yayımlanması sebebiyle, âyetlerin Arapçasına yer verilmemiştir. Meâlde serbest tercüme yöntemi hâkim olup sade ve gayet anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Fâtiha sûresinde âyetler, bir bölüm halinde rakam verilmeden tercüme edilmişken, diğer sûrelerde âyet numaraları belirtilmiştir. Arapça orijinalleri yerine,

---

[436] Bkz: *Hawar*, c. 2, sayı:27, Nisan 1941, s. 685-686 (Fâtiha sûresi ile Bakara, 2/27); c. 2, sayı:28, Mayıs 1941, s. 705-706 (Bakara, 2/28-61); c. 2, sayı:29, Haziran 1941, s. 725-726 (Bakara, 2/62-89); c. 2, sayı:30, Temmuz 1941, s. 745-746 (Bakara, 2/90-113); c. 2, sayı:31, Ağustos 1941, s. 765-766 (Bakara, 2/114-139); c. 2, sayı:32, Eylül 1941, s. 785-786 (Bakara, 2/140-166); c. 2, sayı:33, Ekim 1941, s. 805-806 (Bakara, 2/167-186); c. 2, sayı:34, Ekim 1941, s. 825-826 (Bakara, 2/187-203); c. 2, sayı:35, Kasım 1941, s. 845-846 (Bakara, 2/204- 221); c. 2, sayı:36, Aralık 1941, s. 865-866 (Bakara, 2/222-232); c. 2, sayı:37, s. 885 (Bakara, 2/233-249); c. 2, sayı:38, Ocak 1942, s. 905-906 (Bakara, 2/250-267); c. 2, sayı:39, Şubat 1942, s. 925-926 (Bakara, 2/268-282); c. 2, sayı:40, Şubat 1942, s. 941-942 (Bakara, 2/283-286; Âl-i İmrân, 3/1-19); c. 2, sayı:41, Mart 1942, s. 957-958 (Âl-i İmrân, 3/20-41); c. 2, sayı:42, Nisan 1942, s.973-974 (Âl-i İmrân, 3/42-68); c. 2, sayı:43, Mayıs 1942, s. 989-990 (Âl-i İmrân, 3/69-91); c. 2, sayı:44, Mayıs 1942, s. 1005-1007 (Âl-i İmrân, 2/92-117); c. 2, sayı:45, Haziran 1942, s. 1020-1021 (Âl-i İmrân, 3/118-152); c. 2, sayı:46, Temmuz 1942, s. 1035 (Âl-i İmrân, 3/153-157); c. 2, sayı:47, Temmuz 1942, s. 1043 (Âl-i İmrân, 3/158-167); c. 2, sayı:48, Ağustos 1942, s. 1051 (Âl-i İmrân, 3/168-177); c. 2, sayı:49, Eylül 1942, s. 1059 (Âl-i İmrân, 3/178-186); c. 2, sayı:50, Ekim 1942, s. 1071 (Âl-i İmrân, 3/187-198); c. 2, sayı:51, Kasım 1942, s. 1079 (Âl-i İmrân,3/199-200; Nisâ 1-5). (Derginin 52. Sayısında meal yayınlanmadı.) c. 2,sayı:53, Mart 1943, s. 1107 (Nisâ, 4/6-12); c. 2, sayı:54, Mayıs 1943, s. 1115 (Nisâ, 4/13-22); c. 2, sayı:55, Haziran 1943, s. 1123 (Nisâ, 4/23-30); c. 2, sayı:56, Temmuz 1943, s. 1131 (Nisâ, 4/31-39); c. 2, sayı:57, Ağustos 1943, s. 1139 (Nisâ,4/40-48).

[437] 1943-46 yılları arasında Beyrut'ta Kürtçe ve Fransızca yayın yapan bu gazete, toplamda 73 sayıdır. Kamuran Ali Bedirhan'ın hazırlamış olduğu Kur'ân-ı Kerim meâli, *Hawar* dergisinin yayınına son vermesinden sonra, bu gazetenin 57.59, 61, 63, 64, 66, 68, 69, 70-71 ve 72 sayılarında yayınlandı.

[438] Bkz: Kamuran Ali Bedirhan, "*Tefsîra Quranê*", *Roja Nû*; 24.09.1945, s. 3, (Nisâ, 4/49-78); 08.10.1945, s. 2-3, (Nisâ, 4/79-128); 05.11.1945, s. 2, (Nisâ, 4/129-172); 26.11.1945, s. 2-3, (Nisâ, 4/173-175; Mâide, 5/1-33); 17.12.1945, s. 2-3, (Mâide, 5/34-72); 14.01.1946, s. 2-3, (Mâide, 5/73-122); 04.02.1946, s. 1-2, (En'âm, 6/1-46); 25.02.1946, s. 2, (En'âm, 6/47-83); 25.03.1946, s. 2, (En'âm, 6/84-122); 13.05.1946, s. 1, (En'âm, 6/123-165).

[439] Bkz: Kamran Ali Bedirhan, "*Tefsîra Quranê*" *Hawar Kovara Kurdî*/Hawar Kürtçe Dergi, Amadekar/Haz. F. Cewerî (Weşanên Nûdem Stockholm 1998), c. 2, sayı:27, Nisan 1941, s. 686.

sûrelerin Kürtçe tercümeleri verilmiştir. Örneğin Fâtiha sûresine "*Sûreyê Destpêkirinê/Başlama Sûresi*", Bakara Sûresine "*Sûreyê Çêlekê*/*İnek Sûresi*" demiştir. Sûrenin kaç âyet olduğu ve nerede nazil olduğu şeklindeki bilgilerin yanı sıra, dipnot[440] ve parantez içi açıklamalara da başvurulmuş ve okuyucuya yabancı veya ağır gelir düşüncesiyle, Rahman ve Rahim örneklerinde olduğu gibi önce kelimenin Arapça'sına ve (;) işaretinden sonra Kürtçesine yer verilmiştir.[441]

Bunun dışında mealde bir takım hatalar da meydana gelmiştir. Örneğin, Mâide 1. âyeti, iki âyet olarak gösterilmiştir. Bu yüzden âyet numaralarında kayma meydana gelmiş ve bu durum, sûrenin sonuna kadar devam etmiştir. Bunu, 120 âyet olan sûrenin 121 rakamıyla bitmesinden de rahatlıkla anlamaktayız. İlgili hata sûre girişinde, '123 âyettir' ifadesinde de mevcuttur.[442]

Benzer bir hata, Nisâ 3. âyetinde de meydana gelmiştir. 3. Âyette 4. Âyetin meâli de verilince 4. rakamdan sonra gelen her rakam altında verilen meâl bir önceki âyete aittir. Böylece bu hata sûrenin sonuna kadar devam etmiştir. Bu nedenle, Paris baskısındaki son âyet, yani Nisâ 22, 21 olarak belirtilmiş ve bu hatanın bir devamı olarak, 176 âyet olan sûre, 175 rakamıyla son bulmuştur. Aslında bu hata, sûre girişinde, '175 âyettir' ifadesinde de vardır.[443]

1.3.2.2. Abdullah Varlı ve Qur'ana Pîroz û Arşa Wêya Bılınd Adlı Meâli

Abdullah Varlı 1994 senesinde neşrettiği Meâl'inin başında biyografisini özet bir şekilde yazmıştır.[444] Buna göre 1939 senesinin Nisan ayında Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı bir köyde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda medrese eğitimine başlayan Varlı, bölgenin birkaç medresesinde dönemin önemli hocalarından Nahiv, Sarf, Meâni gibi Arapça dil bilgisi, Fıkıh, Hadis, Tefsir ve kelam gibi İslami ilimleri okumuştur. Sonra 1957 yılında eğitimini tamamlamak için Şam'a gittmiş, burada bir süre kaldıktan sonra

---

[440] Bkz: *Hawar*, c. 2, sayı:33, s. 806, c. 2, sayı:37, s. 886; Kamran Bedirhan, *Ji Tefsîra Quranê*, Paris Kürt Enstitüsü, Paris 1971, s. 23, 37. Hawar'da olup da Paris baskısında yer almayan dipnotu karşılaştırmak için bkz: *Hawar,* c. 2, sayı:41, s. 957 ve *Ji Tefsîra Quranê,* s. 49.
[441] Bkz: *Hawar*, c. 2, sayı:27, s. 685; Kamran, *Ji Tefsîra Quranê*, s. 1.
[442] Bkz: *Roja Nû*, sayı: 63, 26.11.1945, s. 2.
[443] Bkz: *Hawar*, c. II, sayı:51, s. 1079; *Ji Tefsîra Quranê,* s. 72.
[444] Varlı, *Qur'anâ Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok. Ayrıca bkz; Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 31.

Sûriye'nin Kuzeyinde kalan Şeyh Ahmet el-Haznevi medresesinde eğitimini tamamlamıştır. 1964 senesinde Van'ın Erciş ilçesinde babası adına yapılan Seyit Muhammed Camii'nde İmam-Hatip olarak görev almaya başlamıştır. Bu ilçede bir süre vaizlik ve müftülük de yapmıştır. Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nde daire başkanı olarak 1993'te emekliye ayrılarak 2012 senesinde Ankara'da vefat etmiştir.[445]

Varlı'nın Kur'ân-ı Kerim Meâl'i dışında yazdığı başka çalışmaları da vardır. Bunlardan bir tanesi hariç hepsi basılmıştır. Bu çalışmaları şunlardır: 1. *Kürt Ermeni İlişkileri*, (çeviri) 2. *Osmanlı, Rus ve İran Savaşlarında Kürtler,* (çeviri) 3. *Diroka Du Gelen Kurdan,* (3 ciltten oluşan kitap, Kürt Tarihine dair Kürtçe olarak yazılmıştır.) 4. *Diwan û Jinewariya Ahmedê Hanî,* (İki cilt olarak kaleme aldığı bu eserin 1 cildinde Ahmedi Hanî'nin hayatı, ikinci cildinde ise eserleri ele alınmıştır.) 5. *Ezidiler/Yezidiler,* Basılmamış eseridir.

Abdullah Varlı'nın yazdığı ilk eser, *Qur'ana Pîroz û Arşa wêya Bilind/Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali* adlı meâl çalışmasıdır. Varlı, Meâl'inin önsözünde Kürtçe meâl yazma serüvenini kısaca anlatmıştır. Buna göre daha 1961 senesinde böyle bir meâli yazma hayalini kurmuş ve bu hayalini yaklaşık 30 yıl sonra gerçekleştirebilmiştir. Bu meâli yazabilmek için birçok zorlukla karşılaştığını ifade etmektedir. Bu zorlukların başında; Kürt dili üzerindeki baskılar, Kürt yazı dilinin yaygın olmaması, bu alanda daha önce yazılmış bir örneğin olmaması gibi zorlukları sıralamıştır. Aslında Varlı'nın bu çalışmasını yaptığı dönemde Kuzey Irak'ta yazılmış Kürtçe tefsir ve meâl örnekleri olsa da o günün şartlarında kitaba ulaşmanın zorluğu yanında yukarıda belirttiğimiz gibi bunların bir kısmı daha basılmamış olmalarından dolayı kendisi bu çalışmalara ulaşamamıştır. Varlı, ilk Kürtçe Kur'ân çevirisinin ne zaman yapıldığı sorusunun cevabını bulabilmek için epey araştırma yaptığını ifade etmektedir. Buna göre; Beyazidi Bistamî'nin (ö:848/874?) etkisiyle hicri 228 senesinde Müslüman olan Ali Sindi'nin namazda okunan bazı kısa süreleri Kürtçe'ye çevirdiği, hicri 380 senesinde Şâir Baba Tahir-i Uryan'ın (ö:1010) yine birkaç Kur'ân süresini Kürtçe'ye çevirdiği bilgisini vermektedir. Ancak Varlı, bu bilgilerin kaynağını tespit edemediğini belirtmektedir.

[445] Varlı, *Qur'anâ Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.

Varlığından haberdar olduğu Mela Muhammed Koyî'nin tefsiri ve Kamran Bedirhan'ın çevirisine ulaşamadığını ifade etmektedir.[446]

Abdullah Varlı, meâlini bitirdikten sonra çevirisini, 8.8.1994 tarihinde DİB. Din İşleri Yüksek Kurulu'na incelenmesi talebiyle göndermiştir. Talebine cevap alamaması üzerine 26.08.1994 tarihinde aynı makama ikinci dilekçe göndermiştir. Ayrıca 12.9.1994 tarihinde bu kez çevirisini DİB. Mushaflar İnceleme Kurulu'na göndererek Meâl'inin içine yerleştirilecek Kur'ân metninin incelenip varsa eksiklerin tespit edilmesi hususunda bir müracaat daha yapmıştır. Ancak bütün bu yazışmalara ilgili mercilerden olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap almadığını belirtmektedir.[447]

Çeviri, Celadet Ali ve Kamran Bedirhan kardeşler tarafından geliştirilen Kürtçe Latin harfleriyle yazılmıştır. Ayrıca bu Meâl'i diğerlerinden ayıran en büyük özelliklerden birisi Latin Alfabenin yanında Meâl'in, Arap alfabesiyle de yazılmış olmasıdır. Yani Meâl'in sayfa düzeni; ortada Kur'ân'ın Arapça metni, metnin sağında Arap alfabesiyle yazılmış çeviri, solunda ise aynı çevirinin Latin alfabesiyle yazılmış metni bulunmaktadır. Varlı, sûre girişlerinde, sûre'nin Mekkî-Medenî bilgisi ve sûre'nin âyet sayısı hakkında bilgiler vermiştir. Sûre ve âyet orijinal kavramları Kürtçe'ye sûre "Ferker", âyet "Berate" şeklinde çevirmenin yanında sûre isimlerini de Kürtçe'ye çevirmiştir. Örneğin; Bakara sûresi, "Ferkerâ Çêlekê/İnek Sûresi" şeklinde çevirmiştir. Bu arada, "En'âm" sûresini "Ferkerâ Qencîyan/İyilikler Sûresi" şeklinde tercüme edilmesi açık bir hatadır. Çünkü En'âm sözcüğü, "Qenciyan" (iyilikler) anlamında değildir. Bunun yerine sûrenîn orijinal adı korunmalı veya sûre adı, "Sûreyê Terşan/Evcil Hayvanlar" şeklinde yazılmalıdır.

Abdullah Varlı, sûrelerin başındaki mukatta'a harflerini tefsir etmeyenlere katılarak tercüme etmeyip anlamlarını Allah'ın ilmine havale etmiştir. Âyetlerin daha iyi anlaşılması için parantez içi açıklamalara çokça yer vermiştir. Kürt dilinin çok zengin olduğunu ispat etmek amacıyla çeviride yer verdiği her sözcüğün Kürtçe olmasına aşırı özen göstermiştir. Böylece halk tarafından kullanılmayan bazı kelimeleri ve kitapların sayfalarında kaybolmuş birçok sözcüğü sırf Kürtçe olsun diye kullanmaya çalışmıştır.

---

[446] Varlı, *Qur'anâ Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.
[447] Varlı, *Qur'anâ Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.

Ancak genel anlamda Meâl'in anlaşılır olduğu kanaatindeyiz. Yine ilk olmasının getirdiği bir takım sorunları da anlayışla karşılamalıyız. Varlı, Meâl'ini hazırlarken 1220 kaynaktan istifade ettiğini belirtmiş,[448]ancak bunları tasrih etmemiştir. Sadece Meâl 'in sonunda 340 eser ismi vermekle yetinmiştir.[449]

1.3.2.3. Mehmet Demirdağ ve Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Mehmet Demirdağ, 1965 tarihinde Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Garsî köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu köye nispetle Muhammed Garsî olarak tanınmıştır. Demirdağ, ilkokul eğitimini tamamladıktan sonra medreselerde Arapça ve dini ilim tahsiline başlamıştır. Demirdağ, bölgedeki medreselerde aldığı bu eğitimin yanında eğitimini yurt dışında geliştirme maksadıyla İran'da okumaya karar verir. İran'ın Kum şehrine gider ve orada dört yıla yakın bir süre kalır. Orada Farsça, mantık, felsefe, kelam ve belagat ilimlerini tahsil eder. Kürtçe, Türkçe, Arapça, Farsça ve Osmanlıca bilen Demirdağ, halen Silvan'da imam hatiplik görevini devam etmektedir.[450]

Mehmet Demirdağ, yazdığı Meâl'in dışında bir kısmı basılmış, bir kısmı basılmamış eserlerde yazmıştır. Ayrıca süreli yayınlarda makale, şiir ve hikâyeleri yayımlanmıştır. Kendisinden aldığımız bilgilere göre eserleri şunlardır.

1. *Tarîxçeyê Heyat Bedîuzzeman.* Said Nursî'nin *Tarihçeyi Hayatı* adlı eserin Kürtçe çevirisidir. 2. *Qetilnameya Îmam Huseyn.* Farsçadan Kürtçe'ye çevrilmiş olan bu eser, tarihi veriler ışığında Hz. Hüseyin'in şahadetini konu edinmektedir. 3. *Sê Dîwaneyên Muhemmed Îqbal.* Muhammed İkbal (1877-1938)'in *Asrâr-i Hudî/Benliğin Sırları, Rümûz-i Bîhudî/Benliği Kaybetmenin Sırları, Gülşen-i Râz-i Cedîd/Yeni Sırrın Gül Bahçesi* divanlarının Kürtçe çevirisidir. 4. *Dîwana Herba Urfî Bedîuzzeman.* Bediüzzaman'nın, Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanması sırasında verdiği savunmaları ve İstanbul'daki başka görüşmelerini de içeren bir eserdir. Türkçeden Kürtçe'ye çevrilmiştir. 5. *Kitab-ı Diyarbekiriya.* Eser, Ebû Bekir Tihranî (ö:881/1477)'nin Akkoyunlular tarihini

---

[448] Varlı, *Qurana Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.
[449] Varlı, *Qurana Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.
[450] Mehmet Demirdağ, *Kurte jinnameyamin/Kısaca Hayatım,* bana gönderdiği bilgi notu. 15.08.2016; Hayatı ve eserleri için ayrıca bkz: Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 44-49.

anlatan bir kitaptır. Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. 1999'da Diyarbakır Büyükşehir Kültür Yayınları tarafından basılmıştır. 6. *Gulîstana Sadiyê Şîrazî.* Sadi Şirazî (ö:691/1292)'nin, Gülistân adlı eserinin Kürtçe çevirisidir. Eser, 2004'te Nûbihar Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. 7. *İslam Tarihinde Kürt Kadını.* Eser Muhammed Hayr Ramazan Yusuf'un Arapça *el-Meretü'l-Kürdiyye fi't-Tarihi'l-İslamî* adlı eserinin Mehmet Demirdağ ile Ali Rıza Seven tarafından Türkçeye tercümesidir. Kitap, 2004'te Nûbihar yayınlarından çıkmıştır. 8. *Pênc Rîsaleyên Îmamê Xezalî.* İmam Gazzâlî'nin (ö:505/1111), *Yanlış Yoldan Kurtulmak, Ey oğlum, Kimyayı Saadet, On Kaide ve Dini Edep* adlı risalelerinin Kürtçe çevirisidir. Eser, 2005'te Nûbihar yayınlarından çıkmıştır. 9. *Gulşena Raz Şêx Mehmûdê Şebusterî.* İranlı mutasavvıf ve şair Şebüsterî (ö:720/1320)'nin mesnevi tarzında yazdığı *Gülşen-i Râz* adlı Farsça eserinin manzum Kürtçe çevirisidir. Eser, 2005'te Nûbihar yayınlarından çıkmıştır. 10. *Çar Zîndanê Însan Elî Şerîetî*. Ali Şeriati (1933-1977)'nin, *İnsanın Dört Zindanı* adlı eserinin Farsçadan Kürtçe'ye çevirisidir. 2006'da Hîvda yayınlarından çıktı.

Mehmet Demirdağ tarafından hazırlanan *Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz/Değerli Meâl, Kur'ân Şerhi* adlı meal, Nûbihar yayınevi tarafından tek cilt halinde 2003 yılında basıldı.[451] Başında bir önsöz, sonunda standart alfabetik sûre isimleri, hatim duasının Arapçası yanında Kürtçesi de verilmiştir. Bedirhan kardeşler tarafından geliştirilen Latin harfli Kürtçe alfabe ile yazılmıştır. Mealde parantez içi açıklamalar bulunsa da dipnot ve açıklayıcı herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Halk tarafından kullanılmayan birçok kelimenin Meâl'de kullanılması anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Meâl'de âyet sayılarının yanlış yazılması, sûrelerin âyet sayılarının eksik yazılması veya aynı âyet rakamının tekrar edilmesi gibi bazı hatalar mevcuttur.[452] Yine eserde, Kürtçe dil imla kural hataları da mevcuttur.[453]

Yazar, önsöz'de meâl tekniğini özetlemektedir. Ayrıca meâlini yazarken tefsir kaynaklarından: Taberî (ö:310/923)'nin *Cami'u'l-Beyan,* Zamahşerî (ö:538/1144)'nin

---

[451] Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 50.

[452] Örneğin: Bakara sûresinin 258. âyeti, 257, toplamda 45 âyet olan Fâtır sûresinin 40. âyeti 49, Yâsînsûresinin 20. âyeti 29, Zümer sûresinde 18. âyetin numarası verilmeden 17. âyetin meali ile birlikte verilmiştir. Kamer sûresinde 22. âyet 21, Kalem sûresinde 21 ve 22. âyetleri tek âyet numarasıyla 21. âyet olarak gösterilmiştir. Keza Nebe' sûresinde 4. âyet, 3. âyet olarak numaralandırılmıştır. Bkz; Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 51.

[453] Detaylı bili için bkz: Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 51-55; Özdaş, Kürtçe Meâl-Tefsir…, s. 344.

El-Keşşaf, İbni Kayyım el-Cevzî (ö:597/1201)'nin *Zadü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Fahrettin Râzî (ö:606/1210)'nin *Tefsîrü'l-Kebîr,* İmam Kurtubî (ö:671/1273)'nin *Camiu'l-Ahkâm*, Beyzâvî (ö:685/1286)'nin *Esrarü't-Tenzîl*, İbn Kesîr (ö:774/1373)'nin *Tefsîru'l-Kur'ân el-Âzîm*, Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942)'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*, Mevdûdî (1903-1979)'nin *Tefhimu'l-Kur'ân*, Seyit Kutup (1906-1966)'un *Fî Zilali'l-Kur'ân*, Hüseyin Tabâtabâî'nin (1904-1981), *El-Mîzan*, Saîd Havva (1935-1989)'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr* ve Muhammed Ali Sabûnî (d:1930)'nin *Safvetü't-Tefasîr* adlı tefsirlerden yararlandığını belirtmektedir.[454]

Bu Meâl üzerine 2015 senesinde Haşim Özdaş tarafından Dicle üniversitesinde, Nurettin Turgay danışmanlığında *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği,* adlı bir yüksek lisans tezi çalışması tamamlanmıştır.

1.3.2.4. Mehmet Top ve Ronahiya Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Mela Muhammed Hakkâri olarak bilinen Mehmet Top, 1955 yılında Beytüşşebap ilçesine bağlı Bölücek (Pirosa) köyünde doğdu. 1963 yılında babasının dayısıyla birlikte Kuzey Irak'ın Duhok şehrine yerleşti. Eğitimine Duhok'taki medreselerde başlayan Hakkâri, ilköğretimden sonra eğitimine Duhok'taki dinî eğitim veren bir lisede devam ederek 1979 yılında mezun oldu. Eğitimini bitirdikten sonra memleketine dönerek doğduğu köye yerleşti. Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine bağlı Yürekli (Herînkê) köyünde 4 yıl fahrî imamlık yaptı. İmam hatiplik sınıvını kazanarak 1987 senesinde aynı köyde resmî olarak görevine devam etti. Kısa bir süre sonra sırasıyla Yüksekova merkez Hz. Ömer Camii, Mardin Merkez Sultan Köyü, Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı İsalı Köyü, Şırnak Merkez Kaymakam Çeşmesi (Niyar) Köyünde imam hatiplik görevini yaptı. 2015 senesinden beri Silopi ilçe merkez Mekke Camii imam hatipliği görevine devam etmektedir.[455]

---

[454] Demirdağ, *Meala Fîrûz…*, (Önsöz), V-VI.

[455] Kendisinin bana gönderdiği öz geçmiş bilgi notu. 06.09.2016; Ayrıca hayatı ve eserleri hakkında bkz: Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 33-34.

Mela Muhammed'in yazdığı Kürtçe meâl dışında diğer bazı ilmi çalışmaları vardır. Ancak meâli dışında kalan eserleri henüz yayınlanmamıştır. Bilgilerine ulaştığımız eserleri şunlardır:

1. *Ronahiya Qur'ana Pîroz/Yüce Kur'ân Aydınlığı*. 2. *Kelha Busulmanî/Müslümanın Kalesi*. Kürtçe olup basılmamıştır. 3. *Mela Hisênê Bateyî.* İlk Kürtçe mevlit yazarı Mela Hüseyin Bateyê ile ilgili bir çalışmadır. Kürtçe yapılan bu çalışmanın bir kısmı *Nubihar* dergisinde yayımlandı. 4. *Namaz Kazasının Hükmü.* Türkçe yazılan bir risâle olup yakın bir tarihte yayımlanması bekleniyor. Mela Muhammed'in bunlar dışında kendi köyünün tarihi ile ilgili devam eden bir çalışması ve yazdığı Meâl ile ilgi yaklaşık altmış sayfalık bir röportaj çalışması mevcuttur. Bu röportajın yakında yayımlanacağını ifade etmektedir.[456]

Mela Muhammed, 17 tefsir ve meâldan yararlanarak hazırladığı Kürtçe meâlini, 2007 yılında İstanbul'da Nûbihar Yayınları aracılığıyla yayınlamıştır. Aynı meâlin ikinci baskısı 2011 senesinde Ravza yayınları tarafından yapılmıştır. Meâl, Kürtçe'nin Kurmancî ve Latin alfabesiyle yazılmıştır. Ancak ülkemizde ağırlıklı konuşulan şiveden farklı olarak Hakkâri'nin yerel şivesi olan "Behdinan" şivesi ile hazırlanmıştır. Mela Muhammed, Meâl'i hakkında Habib Kalaç'a verdiği bir röportajda "Neden bir Kürtçe Meâl yazma gereği duydunuz?" sorusuna; özetle Allah'ın son kelamının bütün dillere tercüme edilmesi gerektiğini ifade ederek bunun çocukluk yıllarından itibaren yapmayı düşündüğü bir hayali olduğunu belirtmektedir.[457] Birinci baskısı yapıldıktan sonra Meâl hakkında 29.11.2008 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez ve Diyanet Yayın Kurul başkanı Saim Yeprem ile yapılan bir röportaj *Diyanet'ten açılım, Kürtçe Kur'ân* başlığıyla haber yapılmıştır.[458] Meâl ile ilgili diğer bir haber de 30.07.2008 tarihinde "Kürtçe meallerin sayısı artıyor" başlığıyla çıkmıştır.[459]

---

[456] Kendisin bana gönderdiği öz geçmiş bilgi notu. 06.09.2016

[457] Mele Muhammed Hakkâri ile Ronahiya Qurana Piroz üzerine Habib Kalaç tarafından yapılan ancak basılmamış röportaj. s. 24; Ayrıca bu röportaj aynı kişi tarafından 2014 senesinde Şırnak ilahiyat fakültesine "Muhammed Hakkâri'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği" başlığıyla ilahiyat lisans bitirme ödevi olarak teslim edilmiştir.

[458] Haberin detayı için bkz: https://www.risalehaber.com/diyanetten-acilim-kurtce-kuran-meali-54650h.htm (10.11.2018)

[459] Haberin detayı için bkz: http://www.islamvehayat.com/m/kurtce-meallerin-sayisi-artiyor_d1699.html (11.11.2018)

Mela Muhammed, Meâlini yazarken ağırlıklı olarak lafzi (literal) tercümeyi esas almıştır. Eserin Kürtçe'nin Kurmancî lehçesinin yerel bir şivesi olan "Behdinî" Hakkarî şivesiyle yazılmış olması okuyucu kitlesini daraltmaktadır. Bu sorunu aşmak için farklı kelimelerin anlaşılması için Meâl'in sonuna Kürtçe-Kürtçe bir sözlük eklenmiştir. Sûre isimleri orijinalleri korunarak tercüme edilmiştir. Her Sûre'nin başında Mekki-Medeni bilgisini vermektedir. Önsözde ulûmu'l-Kur'ân kavramlarından Nâsih-Mensuh kavramlarını ele almaktadır.[460]

1.3.2.5. Hüseyin Gündüz, Said Yıldırım, Mehmet Seyhan ve Qur'ana Pîroz û Meala Wêya Kurdî Adlı Meâlleri

Hüseyin Gündüz, Said Yıldırım ve Mehmet Seyhan hocalar tarafından yazılan bu Kürtçe Meâl bir heyet çalışmasıdır. Ayrıca her yeni baskıda eser geliştirilmiştir. Nitekim ilk baskısı 2008 yapılan çalışma sekizinci baskısını 2017 senesinde yayınlamayı başarmıştır. Şimdi sırasıyla müellifleri ve eserlerini tanıyalım.[461]

Hüseyin Gündüz, Batmanın Gercüş ilçesine bağlı Gökçepınar (Êsê) köyünde 1955 yılında doğdu. Bölgenin Medreselerinde 8 yıl kadar Arapça ilim tahsil etti. 1980 de bir köyde İmam olarak göreve başladı. Gündüz, Diyanetten emekliye ayrılarak bir süre Malatya'da yaşadı. Şuan ise Batman da ikamet etmektedir.[462] Hüseyin Gündüz'ün ilmi çalışmaları şunlardır:

1. *Wergera Qur'ana Pîroz bı Zimanê Kurdî/Yüce Kur'ân ve Kürtçe Meâli.* 2. *Kelha Mirovê Musilman/Müslümanın Kalesi.* 3. *Zikr û Duayên sibeh û Êvaran/Sabah Akşam zikirleri.* 4. *Mesûrat.* Hasan el-Benna'nın dua kitabının Kürtçe çevirisi. 5. *Bingehên Baweriya Îslamê/İslam İnancının Temel İlkeleri.* 6. *Qeder/Kader.* 7. *Qutî Axretê/Ahiret Azığı.*

---

[460] Mela Muhammed Hakkarî, *Ronahiya Qur'ana Pîroz*, Ravza Yay., 2. Bsk., İstanbul 2011, (Önsöz) s. 8.
[461] Müelliflerin hayatı ve eserleri için bkz: Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 34-36; Özdaş, Kürtçe Meâl-Tefsir…, s. 348-349.
[462] Kurtejinamın (özgeçmişim), kendisinin bana gönderdiği özgeçmişi, 12.10.2016. Ayrıca Hüseyin hocayla aynı ilde ikamet ettiğimiz için aralıklarla birebir görüşmeler yapmaktayız.

Sait Yıldırım, 1967 senesinde Tillo'da dünyaya geldi. 1979 da Tillo da medrese eğitimine başladı. Bütün medrese eğitimini burada alan Yıldırım, 1986 tarihinde icazet alarak medreseden mezun oldu. 1986–1998 yılları arasında bazı medreselerde başta Sarf ve Nahiv (gramer) olmak üzere İslami ilimler alanında ders verdi. 1998 den sonra başta Kur'ân-ı Kerim'in Kürtçe meâli olmak üzere tercüme ve teliflere başladı. [463] Said Yıldırım'ın eserleri şunlardır:

1. *Kürtçe Açıklamalı Şafii Elifbası*. 1. baskı 2004, 2. baskı 2006. İstanbul Zemzem yayınları, 3. baskı 2007 İstanbul İhsan yayınları. 2. *el-Hadiketu'l-Furkaniyye.* 3. *Mecmuetu's-Sarf*. 4 kitaptan oluşan Sarf ilmi serisi. Beka yayınları. 4. *Mecmuetu'n-Nahiv*. 3 kitaptan oluşan Nahiv ilmi serisi. Zemzem yayınları. 5. *Muhcetu't-Tarf fi İlmi'n-Nahvi ve's-Sarf*. 6. *Şematu'l-Ufûl fi İlmı'l–Usûl.* 7. *el Cevahiru'l-Kelamiyye*, 2005. İstanbul, Peyxam yayınları. 8. *Alimun ve Tağıyetün.* 2005, İstanbul, Peyxam Yayınları. 9. *Tehdidü'l-İslam ve Tevhidu'l-Muslimîn.* Son üç kitabı Hüseyin Gündüz ve Mehmet Seyhan'la beraber tercüme ettiği eserleridir.

Mehmet Seyhan ise 1972 senesinde Mardin Dargeçit ilçesinde dünyaya geldi. Bölgenin muhtelif medreselerinde ilim tahsil etmiş olsa da tahsilinin çoğunu üstadım dediği Mela Said Yıldırım'ın yanında tamamlayıp 1992'de Batman'daki medresesinde kendisinden icazet aldı. Hocası Mela Said ve Mela Hüseyin ile Kur'ân'ı Kerimin Kürtçe mealini ve bazı eserleri Kürtçe'ye kazandırma çalışmasında yer aldı. Ayrıca muhtelif dergi ve internet sitelerinde Kürtçe makaleleri yayımlandı. Bu çalışmalarla beraber imamlık yapmakta ve halen resmi olarak İstanbul Sultanbeyli de imamlık vazifesini icra etmektedir.[464]

Seyhan hocanın, birçok tercüme çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmalardan ulaşabildiklerimiz şunlardır:

A. Arapça'dan Kürtçe'ye yapılan çeviriler:

1. *Nîşanin di Rêde/Yoldaki İşaretler.* 2. *Qisseyên Pêğemberan Jibo Zarokan/Çocuklar için Peygamber Kıssaları.* Nûbihar yayınları. 3. *Sîretû Hatemi'n-Nebiyyîn/Son Peygamberin Hayatı.* Nûbihar yayınları. 4. *Mecmûetu'r-Resaîla Îmam Hesen el-*

[463] Kurte jinamın (özgeçmişim), kendisinin bana gönderdiği özgeçmiş, 12.10.2016
[464] Kurte jinamın (özgeçmişim), kendisinin bana gönderdiği özgeçmiş,12.10.2016

Benna/Hasan el-Benna'nın Risaleleri. Çağrı yayınları. 5. *Fiqha Îbadetan Ya Biwêne/Fotoğraflı İbadet Fıkhı.*

B.Türkçe'den Kürtçe'ye yapılan çeviriler:

1. *Beyannameya Cîhanî Ya Mafên Mirovan/İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.* 2. *Nefesa Dawîn/Son Nefes.* 3. *Felsefe.* 4. *Resûlûllah/Allah'ın Elçisi*. 5. *Malbata Bextewar/Mutlu Aile.* 6. *Dostên Heq-1/Hak Dostları-1*. 7. *Dostên Heq-2/Hak Dostları-2*. 8. *Rahmeke Wısan Ku/Öyle bir Rahmetki!*. 9. *Tefekkür.* 10. *Tesewwuf-1*. 11. *Tesewwuf-2*. Birincisi hariç bu çalışmaların hepsi Erkam yayınları tarafından basılmıştır.[465]

Yukarıda kısaca hayatlarını yazdığımız Hüseyin Gündüz, Said Yıldırım ve Mehmet Seyhan tarafından bir heyet çalışması olarak hazırlanan meâl, ilk defa *Wergera Qur'ana Pîroz Bi Zimanê Kurdî/Yüce Kur'ân'ın Kürtçe Çevirisi* adıyla 2008 senesinde yayımlanmıştır. Yazarları tarafından sürekli geliştirilen meâl, defalarca basılmıştır.[466] Ayrıca 2017 yılında Hüseyin Gündüz tarafından o zamana kadar yedi defa Latin harflerle basılan meâl, daha fazla okura ulaşması için Arap harflerle tekrar basılmıştır. Bu meâl, Şimdiye kadar yapılan Kürtçe meâl çalışmaları arasında kanaatimizce Kürt dilini en iyi kullanan, gramer açısında daha az hata içeren ve âyetlerin anlamlarını iyi ifade eden en başarılı meâl çalışmasıdır.

Meâl özelliklerine bakıldığında sûrelerin başında sûre ile ilgili Mekkî-Medenî ve âyet sayısı bilgileri verildikten sonra tercümeye geçilmiştir. Tercümede Türkiye'deki Kürtler'in çoğunun kullanıp anladığı standart Kurmancî lehçesi kullanılmıştır. Bazen literal tercüme örnekleri bulunsa da daha çok anlamı esas alan, serbest bir tercüme tekniği tercih edilmiştir. Yazarların bu Meâl'i hazırlamadaki hedefleri Kürtçe okuyabilen vatandaşların rahat bir şekilde Kur'ân'ı anlamalarıdır. Bu Meâl'i diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden birisi de dipnot olarak meâl dışı açıklamalarda bulunmuş

---

[465] Birincisi hariç bu eserlerin hepsi Osman Nuri Topbaş hocaya ait olup Mehmet Seyhan tarafından Kürtçeye kazandırılmıştır.

[466] İlk defa 2008'de Nida yayıncılık tarafından basıldı. Mealin 2. defa aynı adla Ravza yayıncılıktan 2011'de çıktı. 3. defa, "*Qurana Pîroz û Wergerawê ser Zimanê Kurdî*" adıyla 2014'te Şûra yayınları tarafından basıldı. 4. defa, "*Wergera Maneya Qurana Pîroz Ser Zimanê Kurdî*" adıyla, yine aynı yayınevi tarafından 2014'te basıldı. Mealin 5. defa, "*Meala Qurana Pîroz an Kurdî/Qurana Pîroz û Mealawê ya Kurdî*" adıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Nisan 2015'te basıldı. 6. Defa, *Wergera Maneya Qurana Pîroz Ser Zimanê Kurdî* adıyla Aryan yayıncılık tarafından 2017 yılında basıldı.

olmalarıdır. Bu açıklamalar bazen sebeb-i nüzul, bazen de muhtemel diğer anlamların verilmesi şeklinde olmaktadır. Bu açıklamalar, çalışmaya büyük bir zenginlik katmıştır.

Bu Meâl çalışması, 2015 senesinde DİB. tarafından 10 bin adet olarak basıldı. Meâl'in bu baskısı iki şekilde yapılmıştır: İlkinde sayfanın ortasında Kur'ân'ın Arapça metni, etrafına Kürtçe meâl olacak şekilde, ikincisinde ise sadece Kürtçe meâl yazılmıştır. Diyanetin bu çalışması bölge halkı tarafından takdir görmüştür. Ayrıca Meâl, Diyanet tarafından çıkarılan yeni baskılarında Hüseyin Gündüz tarafından geliştirilen Arap alfabesi ile yazılanı tercih edilmiştir.

1.3.2.6. Hanifi Ballı, Abdülkerim Bingöl ve Qur'ana Pîroz Kurdî-Tirkî Meala wêya İcmalî (Wateya wê ya Kurt û Puxtedar) Adlı Meâli

Hanifi Ballı, 1954 yılında Muş İli Varto İlçesi'nde doğdu. Babası Şeyh Ahmet bölgede tasavvuf ve ilimle bilinen birisidir. İlköğretimi aynı yerde bitirdikten sonra dini eğitim almak üzere Muş, Batman ve Bitlis gibi bölgenin değişik medreselerinde kaldı. Bu medreselerde Nahiv, Sarf ve Belâğat gibi Arapça dil ilimleri, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam gibi temel İslam bilimlerinde öğrenim gördü. En son Cizreli Şeyh Seyda'nın oğlu Şeyh Nurullah'tan icazet aldı. İmam-hatip okulu`nu dışardan bitirdikten sonra 1977'de Varto ilçesi merkez camii imam-hatibi olarak göreve başladı. 1984'te Marmara üniversitesi ilahiyat fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl girdiği müftülük ve vaizlik sınavını kazanarak 1985 tarihinde Artvin ilinin Şavşat ilçe müftülüğüne atandı. 1987 yılında Almanya Hamburg'da Din Hizmetleri Müşavirliğinde din görevlisi olarak görevlendirildi. 1993'te yurtdışı dönüşünde Muş ili Korkut ilçe müftüsü olarak atandı. 1995 yılında Hakkâri ili Yüksekova ilçe müftülüğüne, 1998 yılında Bitlis ili Tatvan ilçe müftülüğüne, 2004 yılında Ağrı ili Patnos ilçe müftülüğüne, 2008 yılında Diyarbakır ili Bismil ilçe müftülüğüne ve en son 2015 tarihinde Bingöl ili Genç ilçe müftülüğü görevinde iken yakın bir tarihte emekliye ayrıldı. Evli ve 6 çocuk babası olan Ballı, iyi derecede Farsça, Arapça ve Almanca bilmektedir.[467]

[467] Hanifi Ballı'nın bana gönderdiği özgeçmiş. (05.05.2018) Hayatı ve eserleri ile ilgili bkz: Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 36-37; Özdaş, Kürtçe Meâl-Tefsir…, s. 349.

Hanifi Ballı, yürüttüğü idari görevlerin yanında ilmi çalışmalarını da aksatmamaya özen göstermiştir. 1980 tarihinden itibaren Almanya ve Artvin görevleri dışındaki yerlerde medrese eğitimi vermek için talebe bulundurmuştur. Çok olmasa da bu talebelerden bir kaçına icazet vermiştir. Yazdığı eserlerin bir kısmı Arapça'dan Türkçe'ye tercüme, bir kısmı da Arapça'dır. Yazdığı Kur'ân meâli ise Kürtçe'dir. Bu eserlerin bir kısmı basılmışken bir kısmı henüz yayımlanmamıştır. Yazdığı eserler şunlardır;

1. *Hürriyet Uğruna.* Bu eser Mısır'lı Necip Geylani'nin eseri olup Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Beka yayınları 1992. 2. *Filistin Bizimdi, Lanet Sana Yahudi.* Bu eser Filistin Hamas hareketi tarafından hazırlanan bir eserdir. Almanya'da olduğu dönemde Türkçe'ye tercüme edip basmıştır. 3. *el-Mühimmât mine'l Malûmât.* Eserde Cuma namazından sonra öğle namazının iadesi, mevlit okutmanın mahiyeti ve Kur'ân okuma sevabının ölülere ulaşması gibi güncel konular ele alınmıştır. 4. *el-Wesâyâ.* Eserde Peygamber ve âlimler gibi önemli şahsiyetlerin ölüm döşeğinde söyledikleri vasiyetlere yer verilmiştir. 5. *er- Rewa'i.* Eserde hikmetli sözler bir araya getirilmiştir. 6. *Kur'ân-ı Kerim Türkçe–KürtçeMeal-i İcmali (Kısa ve Öz Anlatım),* Eser, 2009 senesinde Tenvir Neşriyat tarafından basılmıştır. 7. *Şerhâ Buxarî.* Bu çalışma, kısa bir şerh ilave edilerek Buhari'nin Arapça metninin Kürtçe tercümesidir.[468]

Hanifi Ballı, 2001 senesinde hocamın oğlu dediği Abdülkerim Bingöl ile beraber başladığı Kürtçe meâl çalışmasını 2007 senesinde tamamlayıp "Tenvir Neşriyat" yayınevinde basılması için Mehmet Sıddık Dursun'a (Şeyhanzade) (1948-2017)[469] teslim etmiştir. Zaten bu çalışmaya bu zat sayesinde başlamıştır. Çünkü böyle bir çalışmayı yapması için Sıddık Dursun, Hanifi hocayı ısrarla teşvik etmiştir. Meâl 2009 senesinde *Qur'ana Pîroz Kurdî-Tirkî Meala wê ya İcmalî (Wateya wê ya kurt û Puxtedar)/Kur'ân-ı Kerim Türkçe–Kürtçe Meal-i İcmali (Kısa ve Öz Anlatım)* başlığıyla Tenvir Neşriyat tarafından basılmıştır. Hanifi Ballı'nın bildirdiğine göre yayınevi, teslim aldıktan sonra kendi çalışmaları üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuştur. Ayrıca bazı âyetlerin meâlleri eksik veya bazı âyetlerin meâli başka ayetin altında verilmesi gibi yanlışlıkları da

[468] Hanifi Ballı'nın bana gönderdiği bilgi notuna göre, Ballı, Bu çalışmayı M. Sıddık Dursun'un isteği üzerine yapmış. Çalışmayı bitirip Sıddık beye teslim etmiş. Dursun'nun, Kendisine bunu Türkiye'de basamayız. Kuzey ırakta basacağız dediğini, ancak basılıp basılmadığı veya bu çalışmanın akıbeti hakkında şuana kadar bir bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir.

[469]Muhammed Sıddık Şeyhanzade, http://www.biyografya.com/biyografi/10317 (21.03.2019)

gözlemlediğini ifade etmektedir.[470] Halen üzerinde hiçbir çalışma yapılmadan basılmaya devam edilmektedir.

Aslında bu meâl çalışma, dört kişi tarafından tamamlanan bir çalışmadır. Nusrettin Boleli ve Niyazî Beki hocalar Türkçe meâl kısmını, Hanifi Ballı[471] ve Abdülkerim Bingöl ise Kürtçe meâl kısmını hazırlamışlar. Meâl, ortada Arapça Kur'ân metni, sağında Kürtçe meâl, solunda Türkçe meâl yerleştirilerek basılmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında Türkçe ve Kürtçe meâl'i birlikte basan tek meâl örneğidir. Bunun nedeni; bu çalışmayı basan ve hazırlamasında katkıları olan "Tenvir" yayınevi Risale-i Nur camiasına aittir. Bilindiği üzere Osmanlının son yıllarında yaşamış doğulu bir mütefekkir olan Said Nursî şark meselesini çözmek için "Medresetu'z-Zehrâ" projesini önermiştir. Bu proje, dini ve fenni ilimlerin birlikte okutulduğu, eğitim dilinin Arapça, Türkçe ve Kürtçe olacağı bir üniversite projesidir. Nursî bu hayalini gerçekleştiremeden hayata veda etmiştir. Ancak Tenvir yayınevi, Kur'ân'ın Arapça metni yanında iki dille yapılan bu meâl çalışmasını yayınlamakla böyle bir düşünceye hizmet etmek yolunda atılmış bir adım olarak mütalaa etmektedir. Nitekim bu değerlendirme, Meâl'in "Takdim" kısmında şöyle dile getirilmiştir;

"Üstad hazretlerinin en yüce ideallerinden birisi, Risale-i Nur hareketinin ve bir manada da mehdiyetin üçüncü aşaması olan "İttihad-ı İslam'dır". Bu idealin gerçekleşmesinin en önemli basamağı da şüphesiz "Medresetu'z-Zehrâ" projesidir. Bilindiği üzere Üstad, bu üniversitenin tedrisat lisanını "Arapça, Kürtçe ve Türkçe" olarak belirtmiştir. Bunun böyle olmasının tabii ki en önemli yönü beşeri ve arizi ideolojilerin menfi tesiriyle kaybolmaya yüz tutmuş ümmet bilincinin yeniden inşası ve İttihad-ı İslam'a bir basamak olmasıdır. İşte bu elinizdeki Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe ve Kürtçe meâl'inin bir arada sunulması da bu maksada mebni âcizane bir çabadır." [472]

---

[470] Hanifi Ballı'nın bana gönderdiği özgeçmiş. (05.05.2018)

[471] Hanifi Ballı, meâl'de "Muhammed H. Feyzi" müstear ismini kullanmıştır. "Muhammed" kimlikte olmasa da kendisine verilen asıl isimdir. "H." Kısaltması, kendi ismi olan "Hanifi",nin kısaltmasıdır. "feyzi" ismi ise müstear olarak kullanılmıştır.

[472] Nusrettin Boleli, Niyazi Beki, Abdülkerim Bingöl, Muhammed H. Feyzi, *Qur'anâ Pîroz Kurdî-Tirkî Meala wê ya İcmalî (Wateya wê ya kurt û Puxtedar)Kur'ân-ı Kerim Türkçe–Kürtçe Meal-i İcmali (Kısa ve Öz Anlatım),* Tenvir Yay., İstanbul, 2009, Takdim, shf. yok.

Meâl, Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesi ile yazılmıştır. Sûrelerin başında Sûre'nin Mekkî veya Medenî ve kaç âyet olduğu bilgisi verilmektedir. Dipnot açıklamalara yer verilmemiştir. Daha anlaşılır olması için Parantez içi açıklamalara yer verilmektedir. "Allah" ve "Rab" kelimelerinin Kürtçe karşılığı olan "Xweda" ve "Perwerdekar" lafızları kırmızı renkle yazılmıştır. İncelediğimiz kadarıyla sebeb-i nüzûl'e yer verilmemiştir. Meâl'in sonuna *Takdim/Peşgotin*, *İfadetü'l-Meram/Vegotina Daxwaze* ve *Kur'ân nedir? Tarifi nasıldır?/Qur'an çiye? Te'rîfa we çawa ye?* Başlıkları altında genelde Said Nursî'den Kur'ân ve meâl ile ilgili bazı bilgiler verilmektedir.[473] Sûrelerin rakam ve alfabetik sıraya göre sûre fihristi dışında 15 sayfalık *Dizin/İndex* bulunmaktadır. Ayrıca Hatim duasının Türkçe ve Kürtçe çevirileri de verilmiştir.[474] İncelediğimiz kadarıyla meâl'de kullanılan Kürtçe dili, halkın konuştuğu dilden çok akademik bir dil olduğu gözlemlenmiştir. Ancak Abdullah Varlı'nın Meâl'inden daha anlaşılır olduğu gözlemlenmektedir.

1.3.3.7. Fikri Bozkurt ve Qur'ana Kerîm û Meala wêya Kurdî Adlı Meâli

Fikri Bozkurt (Amedî) 1971 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin Dereboyu (Xeltuşka) köyünde dünyaya geldi. İlkokul eğitimini Diyarbakır ili Bismil ilçesinde aldı. Ortaokul eğitimini Diyarbakır'da tamamladı. Liseyi Diyarbakır Fatih lisesinde okudu. 1991 yılında başladığı Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi sınıf öğretmenliğini 1997 yılında tamamlayarak mezun oldu. halen Diyarbakır'da yaşamakta olup bir rehabilitasyon merkezinde çalışmaktadır.[475] Yazdığı Kürtçe Meâl dışında yazdığı Kürtçe şiirleri ve diğer bazı Kürtçe çevirileri de mevcuttur. Bu çevirilerin bir kısmını http://fikriamedi.blogspot.com internet sayfasında yayımlamaktadır.

Fikri Bozkurt, 1996 yılında daha üniversitede öğrenciyken başladığı Kürtçe Meâl çalışmasını zaman zaman ara vererek 2009 yılında tamamladı. Bazı sebeplerden ötürü

---

[473] Örneğin meâl'in önsüzünde Kur'ân'ın meâl'inin caiz olup olmadığı ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir; Kur'ân-ı Hâkim'in hakiki tercümesi kabil olmadığını yirmi beşinci söz ispat etmiştir. Hem manevi i'cazındaki ulviyet ve üslup tercümeye gelmez. …Acaba şu tarzdaki âyâtın hakiki tercümesi mümkün müdür? Elbette değildir! Olsa olsa ya kısa bir meâl-i icmali veya âyetin her cümlesi beş altı satır tefsir yapmak lazım.

[474] Boleli, Beki, Bingöl, Feyzi, *Qur'anâ Pîroz Kurdî-Tirkî…,* Meâl'in son bölümleri, shf. yok.

[475] http://fikriamedi.blogspot.com/ (13.03.2019)

basımı geciken çalışmasını, 2014 yılında Ensar yayınları tarafından Diyarbakır'da yayımladı. Köklü bir medrese veya ilahiyat eğitimi alamayan mütercim, çalışmasını Türkçe Kur'ân meâllerinden istifade ederek yazmıştır.[476] Meâl, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesi ile yazılmıştır. Dili sade ve anlaşılırdır. Sûrelerin başında sûrenin Mekkî-Medenî ve kaç âyet olduğu bilgisi verilmektedir. Dipnotta açıklamalara yer verilmemiştir. Daha anlaşılır olması için bazen Parantez içi açıklamalara yer verilmektedir. Meâl'de, Kürtçe imla kuralları ve gramer noktasında hatalar mevcuttur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'deki, kimi mecâzi ve deyimsel ifadeler, literal olarak birebir tercüme edilmiştir.[477] İnternet bloğu üzerinden Meâli dışında birkaç sûrenin tefsiri de yapılmıştır.[478] Piyasada tükenen meâl, ikinci baskısını henüz yapmamıştır.

1.3.2.8. Mahmut Yılmaz ve Tefsira Mahmud/Wergêra Qur'ana Piroz bı Zimanê Kurdî Adlı Meâli

Mahmut Yılmaz, 1950 senesinde bugün Şırnak ilinin İdil ilçesine bağlı Tepeköy (Xerabê Rîpin) köyünde dünyaya geldi. Kendi döneminin şartları gereği dini eğitim almak için küçük yaşlarda Şırnak ve Mardin bölgesindeki camii ve medreselerde dini eğitime başladı. Yaklaşık dört yıl bölgedeki medreselerde eğitim gördü. Ancak medrese eğitimini tamamlayıp icazet alamadı. Mela Mahmut'un bu medrese eğitimi dışında bir eğitimi söz konusu değildir. Diplomasını dışardan almış olsa bile İlkokul seviyesinde bile Türkçe bir eğitim görmemiştir. Geçimini temin etmek için yıllarca duvar ustalığı yapan Mela Mahmut, bir süre Adana'da ikamet ettikten sonra İstanbul'a yerleşti. Kendisi Şuan hayatta olup İstanbul'da ikamet etmektedir.[479]

Mahmut Yılmaz, geçimini temin etmek için yıllarca duvar ustalığı yapmak zorunda kaldı. Ancak İstanbul'a yerleştikten sonra çocuklarının evi geçindirmeleri vesilesiyle okumaya ve yazmaya zaman buldu. Kürtçe meâl çalışması ile telif hayatına başlayan Yılmaz, hala yazmaya devam etmektedir. Çalışmalarının hepsi çeviridir.[480] Eserleri şunlardır:

---

[476] Özdaş, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde…,* s. 43, Ayrıca bkz: Özdaş, "Kürtçe Meâl-Tefsir…, s. 350.
[477] Fikri Amedi, *Qur'anâ Kerîm û Meala wêya Kurdî,* Ensar Neşriyat, Diyarbakır, 2014, Bazı örnekler için bkz: Bakara, 2/187; Mâide, 5/64; A'râf, 7/31; Şu'arâ, 26/225.
[478] http://fikriamedi.blogspot.com/ (13.03.2019)
[479] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.06.2018
[480] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.06.2018

1. *Tefsira Mahmud/Wergera Qur'ana Piroz bı Zimanê Kurdî/Mahmud Tefsiri/Kur'ân-ı Kerîm'in Kürtçe Çevirisi*. 2. *Askalanî*.[481] 3. *Dirokâ Peyxemberâ/Peygamberler Tarihi*.[482]

Mahmut Yılmaz, 2006 senesinde başladığı Kürtçe tefsir çalışmasını 2013 senesinde tamamlayıp İstanbul'da basmıştır. Çalışmasının önsöz'ünde Kürtçe bir tefsir yazmanın gerekçeleri arasında, Kürtler'in kendi dilleriyle ilahi mesajları anlayabilmeleri, Kur'ân tefsir literatürüne bir Kürtçe tefsirin de yer alması[483] ve yıllarca geçim meşgalesi yüzünden medreseden aldığı eğitimin hakkını veremediğini, böyle bir çalışmayla bunu telafi edeceğini belirtmiştir.[484] Çalışmasına her ne kadar "Tefsir" ismini vermiş olsa da çalışma bir meâl çalışmasıdır. Hatta bir meâl çalışması bile değildir. Çünkü bu çalışma sadece "Celaleyn Tefsiri" adlı Arapça Tefsir-Meâl çalışmasının düzensiz yapılan bir çevirisidir. Mütercim, Celaleyn tefsiri'ni, başka herhangi bir kaynağa müracaat etmeden çevirmiştir.[485] Yaptığımız karşılaştırmada kaynak tefsirde bulunan bazı bölümleri, atlayarak tamamıyla çevirmemiştir. Dolayısıyla yaptığı çeviride kaynak metne sadık ve bağlı kalmamıştır.[486] Ayrıca kaynak tefsirdeki lüğavî değerlendirmelerin hiç birini çevirmemiştir. Bazen de kaynak tefsirde yer almayan bilgilere yer vermektedir.[487] Kısacası kaynak olarak çevirisini yaptığı Celaleyn tefsiri'ne tamamen bağlı kalınmadan serbest bir Kürtçe meâl çalışması yapılmıştır.

Dizayn olarak sayfanın ortasında Kur'ân'ın Arapça metni, kenarında Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesi ile yazılmıştır. Kürtçe meâl, sûrelerin başında sûrenin Mekkî veya Medenî, kaç âyet olduğu bilgisi verilmiştir. Dipnot açıklamalarına yer verilmemiş, daha anlaşılır olması için parantez içi açıklamalara yer verilmektedir. Ancak çok düzensiz parantez içi açıklamaları yapmıştır. Ayrıca çalışmayı istifade edilmez hale getiren önemli bir yanlış, meâlde verilen âyet rakamlarının altında verilen meâller ile

---

[481] Eser, İbn-i Hacer el-Askalan'inin (ö.1449) *Münebbihat İbn-i Hacer el-Askalan* adlı hadis risalesinin Kürtçe çevirisidir. Berdan yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır.

[482] Eserin Arapçası, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim'e (ö. 1035) aittir. Çalışma, Arapça ismi *Kasasu'l-Enbiya el-Musemma bi Araisi'l-Mecalis* olan eserin Kürtçe çevirisidir. Eser tamamlanmış olup yakın bir tarihte Berdan yayınevi tarafından basılmıştır.

[483] Müellif ile yaptığımız görüşmede şu ilginç ayrıntıyı öğrendik; kendisi çalışmasını bitirene kadar herhangi bir Kürtçe tefsir ve ya meâl çalışmasını görmemiş ve varlığından haberdar olmamıştır. Kendince bu işi ilk yapanın kendisi olduğunu zannetmiştir.

[484] Mahmut Yılmaz, *Tefsira Mahmud/Wergera Qur'anâ Piroz bı Zimanê Kurdî,* Berdan Matbaacılık, İstanbul, 2013, s. 608.

[485] Sadece anlamadığı yerleri anlamak için elinde bulunan İbn-i Kesîr tefsirine müracaat etmiştir. Başka kaynak kullanmadığını belirtmektedir.

[486] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…*, s. 3. (bakabildiğimiz her sayfada mutlaka bir ayrıntı eksik çevrilmiştir.)

[487] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…*, s. 4.

Mushaf'taki âyetlerin birbirini tutmaması. Yani: rakamların altında verilen meâllerde kayma yapılması, Bakara,[488] Al-i İmrân[489] ve Enbiyâ[490] sûrelerinde kayma, olduğu gibi geriye doğru olmuştur. Örneğin; Bakâra 14 rakamı altında verilen meâl, mushaftaki 15. âyete aittir.[491] Dolayısıyla hemen hemen hiçbir sûrede âyet meâlleri ile mushaftaki rakamlardaki âyetler arasında bir mutabakat söz konusu değildir. Hatta bazen bir sayfadaki âyetin meâli diğer sayfada yer alabilmektedir.[492] Bu yanlışın asıl kaynağı, sûrelerin başındaki ilk âyet ve âyetlerin numaralandırılmadan sadece meâllerinin verilmesidir.[493] Sonuç olarak Mütercim'in, yedi yıl emek vererek önce elle yazarak sonra bilgisayara geçirerek zahmetle hazırladığı çeviri, çok istifade edilecek durumda değildir.

1.3.2.9. Abdullah Baykal ve Sîwana Qur'anê Meala Qur'ana Pîroz Adlı Meâli

Abdullah Baykal, 01.02.1950 senesinde Mardin ilinin merkez Artuklu ilçesine bağlı Özlüce (Qertê) köyünde dünyaya geldi. İlkokul eğitimini doğduğu köyde okudu. İlkokuldan sonra bölgedeki medreselerde dört beş sene kadar eğitim gördü. 1966-1973 yılları arasında eğitim gördüğü Diyarbakır İmam Hatip Okulu'ndan mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Hadımköy Merkez camisine imam-hatip olarak atandı. Yükseköğrenim hayatına başlamak üzere İstanbul Yüksek İslam Enstitüsüne kaydoldu. Yürüttüğü imam hatiplik görevi yanında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsündeki tahsilini tamamladı. 1980 senesinde göreve ara verip askerliğe gitti. Askerlik dönüşü 1982 yılında Milli eğitim Bakanlığınca Ankara Atıfbey Ortaokul'una Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak göreve başladı. 1983 senesinde İstanbul Ortaköy Gaziosmanpaşa Ortaokul'una tayin edildi. 1985'te İstanbul Gaziosmanpaşa Cumhuriyet Ortaokulu'nda görev yaparken 2000 yılında emekliye ayrıldı ve halen İstanbul'da ikamet etmektedir.[494]

---

[488] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…*, s. 3, 51.
[489] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…, s.* 51, 77.
[490] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…, s.* 323, 332.
[491] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…, s.* 4.
[492] Yılmaz, *Tefsira Mahmud…, s.* 113.
[493] Bu yanlış neredeyse bütün sürelerde yapılmıştır. Burada aklımıza şöyle bir ihtimal geldi; acaba mütercim âyet numaralarını sonunda bulunduğu âyet için değilde gelecek âyetin numarası olarak algıladığı için genelde birinci âyetin meâline rakam vermeden besmeleyle meâllendirmiştir.
[494] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.05.2018.

Abdullah Baykal, üniversite yıllarından beri zaman zaman çeviri, küçük biyografi çalışmalarıyla yayın hayatına başladı. Çalışmalarının çoğu Arapça'dan Türkçe'ye çeviri şeklinde oldu. İlk defa Meâl ile Kürtçe yazmaya başladı. Basımı tamamlanan Kürtçe meâli dışında şuan Kütüb-î Sitte'deki hadislerin tekrarsız Kürtçe çevirisini yapmaktadır.[495] Şimdiye kadar tamamlanan çalışmaları şunlardır:

1. İslami Yöneliş Hareketi.[496] 2. *Kur'ân Cevap Veriyor*.[497] 3. *Sîwana Qur'anê, Meala Qur'ana Piroz/Kur'ân Halesi, Kur'ân'ın Kürtçe Çevirisi*.

Üniversite yıllarında Arapça'dan Türkçe'ye sipariş üzerine çevirdiği *Melhemetu Umer/Ömer'in Destanı* piyesi, *İslam'da Sıcak Savaş* ve hazırladığı iki biyografik eser henüz basılmamıştır. Hayat şartları nedeniyle meâlini yazana kadar uzunca bir süre telif hayatından uzak kalmıştır.

Abdullah Baykal, emekliye ayrıldıktan bir süre sonra bir Kürtçe meâl yazmaya karar verdi. Bu kararını, televizyonlarda çıkan bir haber ve yaşadığı muhitte yarattığı reaksiyona bir tepki olarak aldı. Bu süreci Meâl'inin önsözünde dile getirmektedir.[498] Karar almasında etkili olan diğer bir nedende, altmış yaşını geride bırakmış biri için arkasında kendisine dua edilmeye vesile olacak bir eser bırakmayı ummasıdır. Meâlini yazmaya başlamadan önce uzun bir zaman Kürt dili üzerinde çalışmalar yaptı. Kürtçe yazı dili ve ifadesinin gelişmesi için Kürtçe yazılmış birçok dergi, roman ve masal okudu. Kürtçenin orijinal kelimelerini bulmak için Kürtçe dışında başka dil bilmeyenlere başvurdu. Yazarken halkın kullandığı dili esas almıştır. Halk kullandıktan sonra ister kelime Arapça, Farsça, Türkçe veya başka bir dil olsun fark etmez o kelimeyi kullanmada tereddüt etmediğini ifade etmektedir.[499] Meâl'ini yazarken dilinin oldukça sade, anlaşılır ve akıcı olmasına özen gösterdiğini, meâlini okumak için eline alan herkesin zorlanmadan

---

[495] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.05.2018.

[496] Arapçası *Mesiretü's-Sahwetu'l-İslamiyeti* olan kitap Raşid Gannuşi'ye aittir. Bir yayınları tarafından 1987 tarihinde basıldı.

[497] İzzet Derveze'nin *el-Qur'an wel Mulhidun* eserinin son bölümü hariç Türkçeye çevirisidir. Eser Yöneliş yayınları tarafından 1988 senesinde basıldı.

[498] Kendi ifadesi ile olay şöyle gelişmiştir; "*Doğrusu bir Kürtçe meâl yazmayı hayal etmiyordum. Bazen Efendimizin (s.a.v) bazı hadislerini Kürtçeye çevirmeyi düşünüyordum. Bir ara televizyonlarda Kürtçe bir meâl çıkacağı haber konusu oldu. Bu haber bazı çevrelerde kıyameti kopardı. Çünkü bu çevrelere göre Kürtçe diye bir dil yoktu. Böyle bir çalışma devlet ve milleti parçalamaktan başka bir şeye yaramazdı. Bu reaksiyon beni Kürtçe bir meâl yazmaya sevk etti.*" Bkz: Abdullah Baykal, *Sîwana Qur'anê Meala Qur'anâ Piroz*, Nûbihar Yay., 1. Bsk., İstanbul, 2017, peşgotin/önsöz, s. 10.

[499] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 11.

rahatlıkla anlayabileceği bir anlatımı tercih ettiğini, okur hedef kitlesinin medrese hocalarından çok okuma yazma bilen bütün vatandaşların olduğunu ifade etmektedir.[500]

Baykal, çalışmasını yaklaşık üç yılda tamamlamış ve "Siwana Qur'anê" adını vermiştir. Kürtçe'de Ay'ın etrafındaki ışık çemberi ve hâle'ye "Siwan" denilir.[501] İnsanların gönül ve akıl dünyalarını aydınlatmayı umduğu bu çalışmasına böyle bir isim vermeyi tercih etmiştir.[502] Yazar, meâl yazmaya başladığında piyasada yazılmış birkaç Kürtçe meâl'e rastlamış ve onları inceleme neticesinde emeklerine saygı göstermekle birlikte dillerinin ağır olduğu, sözlüklerde bile kullanılmayan kelimelerin varlığı gibi bazı nedenlerden dolayı yazacağı meâlin de fazlalık olmayacağı kanaatine varmıştır.

Yazar, meâlini yazmaya başlarken sanki Kur'ân, Peygambere (s.a.v) henüz iniyormuş ve kendisi de Kur'ân'ı yeni dinliyormuş gibi başkalarının yorum ve görüşleriyle kamufle edilmemiş yalın bir şekilde anlamaya çalıştığını ifade etmektedir.[503] Birinci derece bu okumadan sonra meâllere ve tefsirlere müracaat edip daha önceki çalışmalardan yararlandığını söylemektedir. Bu kaynakların bir kısmını mealin kaynakça bölümünde zikretmiştir. Kaynakları arasında 12 tane Türkçe Meâl, 2 tane Kürtçe Meâl, 3 tane tefsir ve bazı sözlüklerin isimleri ve yazarları bulunmaktadır.[504]

Meâl, ortada Arapça Kur'ân metni, kenarında Latin alfabesi ve Kurmancî lehçesi ile yazılmış Kürtçe meâl yerleştirilerek basılmıştır. Meâl'in sonuna *Peşgotin/önsöz,*[505] *Çavkanıyen Mın Ji Wan İstifade Kırıne/Yararlandığım Kaynaklar,*[506] *Ferhengok/Sözlük,*[507] *İndeks*[508] ve *Fıhrısta Sûreyan/Sûrelerin Fihristi*[509] başlıkları altında bilgiler vermiştir. Ayrıca hatim duâsının Kürtçe çevirisi de meâlin sonunda verilmiştir.[510] Sûrelerin başında sûrenin Mekkî veya Medenî ve kaç âyet olduğu bilgisi verilmektedir. Müellif, meâlinde anlamayı zorlaştırdığı için parantez içi açıklamalara yer vermediğini beyan etmiştir.[511] Çalışmasını bitirdikten sonra sebeb-i Nüzûl rivayetleri için Kütüb-i

---

[500] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.05.2018
[501] Zana Farqini, *Türkçe-Kürtçe Sözlük,* İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., Üçüncü bsk. İstanbul, 2013, s. 516.
[502] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 9.
[503] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.05.2018
[504] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*,, s.13.
[505] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 9-12.
[506]Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 13.
[507] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 14-16.
[508] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 17-25.
[509] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 26-28.
[510] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 610.
[511] Müellifin özgeçmişi ve meâli hakkında yazıp bana gönderdiği bilgi. 05.05.2018

Sitte ve Muvata'a'dan tekrarsız 470 tane hadisi gözden geçirdiğini belirtmiştir.[512] Ayrıca bu meâlde diğer Kürtçe meâllerden farklı olarak Kürtçe'de Allah lafzı celili yerine kullanılan "Xweda" yerine Arapça "Allah" lafzını kullanmaya çok özen göstermiştir.[513]

İncelediğimiz kadarıyla Siwana Qur'an Kürtçe meâl çalışması, müfessirin kendisi için oluşturduğu metod itibarı ile amacına ulaşmıştır. Çünkü sade ve halkın kullandığı bir dil ile yazıldığından okuma yazma bilen herkes rahatlıkla kendisinden istifade edebilir kanaatindeyiz.

1.4. KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezimizin bu bölümünde nerede yazılıp basıldığına bakılmaksızın ulaşabildiğimiz bütün Kürtçe tefsir ve meâlleri kısaca tanıtmaya çalıştık. Araştırma sonucunda bu çalışmaların çoğunluğu Kürtler'in yoğun yaşadığı yerler olan Irak, İran ve Türkiye'de yapıldığı sonucuna vardık. Toplamında seksen yedi Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasının isimlerini tespit ettik. Bunlardan bazıları hakkında, isimleri dışında herhangi bir bilgi ve kaynağa rastlayamadığımız için maalesef tanıtamadık. Bu çalışmalardan hakkında bilgi ve kaynağa ulaştığımız çalışmaları, Kuzey Irak, İran ve Türkiye'de yapılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları başlıkları altında tanıttık. Kuzey Irak başlığı altında on bir tefsir, beş meâl, İran başlığı altında beş tefsir, üç meâl, Türkiye başlığı altında ise on üç meâl, altı tefsir çalışması olmak üzere toplam kırk üç Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasını tanıttık. Günümüze kadar Türkiye'de yapılan çalışmalardan biri hariç hepsini, Kuzey Irak'daki çalışmaların hepsi olmasa da çoğunu inceledik. İran'daki çalışmalardan bize bir fikir verecek miktarda çalışmalara ulaşarak değerlendirdik. Böylece Kürtçe tefsir ve meâller

---

[512] Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 12.

[513] Bu konuda değerlendirmesi şöyledir; "Allah" kelimesi yerine "Xweda" kelimesini kullanma hususunda ısrar etmedim. Ancak Kürtçede kalıp olarak kullanılan kimi ifadelerde 'Allah' sözcüğü kullanıldığı vakit kulak alışkanlığı nedeniyle yadırganacağını düşündüğüm yerlerde 'Allah' sözcüğünün yerine 'Xweda' sözcüğünü kullandım. Bunun dışında umumiyetle Allah kelimesinin geçtiği yerde yüce Allah'ın özel ismi olduğu için ve herhangi bir sansüre gitmeden dillerimiz ve kulaklarımız nasıl ki Xweda kelimesine alıştıysa bu güzel kelimeye de alışsın diye olduğu gibi yazdım. Kur'ân'da geçen yüce Allah'ın güzel isimlerini esmayı-Hüsna'yı genelde orijinal şekliyle yazdı. Ancak mealin sonunda yer alan minik sözlükte bunların anlam ve açıklamalarını yazdım." Bkz; Baykal, *Sîwana Qur'anê…*, s. 12.

ile ilgili başta akademik camia olmak üzere ilim ehlinin istifade edeceği önemli bir kaynak ve katalog çalışması ortaya koyduk.

Tezimizin girişinden itibaren ortaya koyduğumuz bilgiler ışığında Kürtler, erken bir tarihte 16-19/637-640 senelerinde Hz. Ömer döneminde İslam'a girmeye başlamışlar. İslam dinine girdikleri günden itibaren İslam medeniyetine çok önemli katkılar sunmuşlar. Yaşadıkları şehirlerde kurulan medreseler ve diğer İslam beldelerinde bulunan ilim merkezlerinde yetişen Kürt âlimleri, farklı ilimlerde İslamî kütüphaneye asımsanmayacak miktarda eserler bırakmışlar. Bu ilimlerden biri de şüphesiz "Tefsir" ilmidir. Tarihi süreç içerisinde Kürt müfessirler tarafından tefsir ilminde önemli eserler yazılmıştır. 1900'lerin başına kadar bu tefsir çalışmalarının dili ağırlıklı olarak Arapça ve kısmen Farsça iken, bu tarihten sonra İslam âleminin parçalanması ve milliyetçiliğin revaç bulması neticesinde Kürt âlimleri yeni yetişen nesillerin ihtiyaçlarına cevap verme adına diğer dillerin yanında eserlerini/tefsirlerini Kürtçe de yazmaya başladılar.[514]

Yapılan bu çalışmaların bir kısmı, bir veya birkaç sûre tefsiri/meâli şeklinde parçaçı çalışmalar iken, çoğunluğu Kur'ân'ın tümünü kapsayan tam bir tefsir veya meâl çalışmasıdır. Bu çalışmalar arasında Muhammed b. Abdulkerim Xakî (1929-2003)'nin *Tefsira Xakî* adlı 15 cilt içinde 30 cüz olarak yazdığı kapsamlı tefsirler, Burhan Muhammed Emin'in yazdığı ve şimdiye kadar yirmi dört defa basılan tek ciltlik *Tefsira Asan bo Tegihiştina Qur'an adlı* meâl çalışması da vardır. Muzaffer Purtumah tarafından hazırlanan *Tefsira Pır Şengê Nûrê Xweda* adlı bilimsel tefsir ağırlıklı tek ciltlik tefsir çalışmalar olduğu gibi, Şeyh Abdulkerim el-Müderris tarafından kapsamlı yazılan *Tefsira Namî* gibi bir tefsirin kısaltılarak *Xulaseyê Tefsira Namî* isimli tek ciltlik özet çalışmalar da mevcuttur. Mahmud Kelâlî'nin on beş cilt olarak kapsamlı yazdığı *Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an* adlı çalışması da bu şekilde özetlenerek *Xulaseyê Tefsira Rewan* adıyla tek cilt olarak basılmıştır.

Muhammed Mela Salih Bamokî'nin esbabu'b-nüzûla dair yazdığı *Puxteyi Tefsira Qur'an* Muhammed Ali Karadâğî'nin yazdığı *Gullçinîy û Tecvidî Qur'ana Pîroz,* Seyyid Ali Şilânî ve Abdulkerîm el-Müderris'in tecvit ilmine dair yazdıkları tek ciltlik çalışmalar, Kur'ân ilimleri çerçevesinde yazılmış eserler olarak değerlendirilmektedir. Ancak

[514] Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 26.

Mamoste Hasan Pençwinî'nin *Kurtebayek li Zanyarkani Qur'an/Kur'ân ilimlerine Kısa bir Bakış*[515], İkram Kerim'in *Derwazeyek bo Zanistekani Qur'an/Kur'ân İlimlerine Dair*[516] adlı çalışmalar, Kur'ân ilimlerini kapsayan çalışmalardır. Kısacası, günümüze kadar yapılan Kürtçe Kur'ân çalışmaların çoğu, tefsirlerden ibarettir. Ancak azımsanmayacak miktarda meâl çalışmaları da mevcuttur. Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu meâl iken İran ve Kuzey Irak'dakiler, çoğunlukla tefsir çalışmalarıdır. Bunlar dışında konulu tefsir kapsamında değerlendirilecek bazı çalışmalar da vardır. Ancak biz bu çalışmaları, tezimizin uzamaması adına değerlendirmedik.

Üzerinde durulması gereken bir konu ise, Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaların isimlendirilmesidir. Genel olarak tefsir çalışmalarında "Tefsir" kavramı kullanılmıştır. Kürtçe'de "tefsir" kelimesinin karşılığı sayılacak "Şirowe" veya "Rawê" kelimeleri[517] Ömer İbrahim Mikail'in *Tefsira Raweyi Kurd* çalışması dışında hiçbir tefsirde isim olarak kullanıldığına rastlanmamıştır. Kuzey Irak'daki birçok meâl çalışmasına da "Tefsir" ismi verilmiştir. Örneğin: Yukarıda Kuzey Irak'a açtığımız başlık altında tanıttığımız 5 tane meâlden Hüseyin Muhammed'in *Kûr'ânâ Pîroz* adlı meâl çalışması dışında diğer dört meâl, "tefsir" ismiyle verilmiştir. Bunun sebebi olarak, Türkiye'de kullanılan "meâl" kavramının onlarda kullanılmaması veya bu meâl çalışmalarının çoğu bizdeki gibi kısa meâl çalışmaları değil de "Meâl-Tefsir" veya "Açıklamalı/Gerekçeli Meâl" çalışmaları şeklinde yapılması gösterilebilir. İsimlendirmelerde çoğunlukla "Qur'ana Pîroz" tamlaması kullanılmıştır. *Pîroz* kelimesi Kürtçe'de mukaddes, kutsal, yüce ve aşkın anlamında kullanılmaktadır.[518] Meâllerde çokça kullanılan kelimelerden biri de *Wergerandın/Çevirmek* kökünden gelen *Werger/Çeviri* kelimesidir. Bu kelime Kürtçe'de Bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek ve çevirmek analmında kullanılır.[519] *Tefsira Zanîn, Rêka Têgihiştina Qur'anê* adlı çalışmada geçen *Têgihiştin* kelimesi ise bir şeyi iyice anlayıp kavramak için kullanılır.[520] Diğer çalışmaların bir kısmı ise Muhammed Said Zamnakoyî'nin *Tefsira Zamnakoyî* çalışmasında olduğu gibi müfessir adıyla isimlendirilmiştir. Bazı meâl çalışmalarında kullanılan *Watê* kelimesi "Meâl" kelimesinin

---

[515] Mamoste Hasan Pençwinî'nin *Kurtebayek li Zanyarkani Qur'an*, Kuzey Irak Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Erbil, 1997.
[516] İkram Kerim, *Derwazeyek bo Zanistekani Qur'an*, Tişek Yay., Kuzey Irak, 2008.
[517] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. 1112.
[518] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. 839.
[519] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. 261.
[520] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. 84.

Kürtçe karşılığıdır.[521] Ancak bu kelime yerine bazen "Mana" veya "Meâl" kelimesi kullanılmaktadır. Hatta bu kelimenin hangi anlama geldiğini sözlüğe bakmadan söyleyebilen Kürt sayısı azdır.

Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının gelişimine bakıldığında bu çalışmaların, ilk defa 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuzey Irak'da başladığı görülecektir. Kuzey Irak'da başlayan bu çalışmalar sınır geçişleri ve lehçe birliğinden İran'a sıçramıştır. Kürtler'in, yeni kurulan ulus devletlerde yaşadıkları dil ve kimlik problemi nedeniyle bazı Kuzey Irak'lı âlimler, İran'a İran'dakiler Kuzey Irak'a geçerek ilmi ve siyasi çalışmalarını orada devam ettirdiler. Burada kaldıkları süre Irak ve İran'daki siyasi ve sosyal atmosfere bağlıydı, bazen erken dönüldüğü gibi bazen uzun kalınabiliniyordu. Dolayısıyla bazen bir müellif, Kürtçe tefsir çalışmasına Kuzey Irak'da başlayıp İran'da bitirirken, diğer birisi İran'da başlayıp ülkesine döndükten sonra tamamlamaktadır. Örneğin: Mela Hüseyin Marnûsî ve Cihâd Barzanî'nin yazdığı *Tefsira Zanîn, Rêka Têgihiştina Qur'anê* adlı tefsir çalışmaları, İran'da sürgünde oldukları dönemde başlayıp Kuzey Irak'a döndüklerinde tamamladıkları bir çalışmadır. Kuzey Irak'ta tamamlanan bazı çalışmalar İran'da, İran'da yapılan çalışmalar Kuzey Irak'da basılmaktadır. Dolayısıyla İran ve Irak'daki Kürtçe tefsir ve meâller birbirinden çok etkilendikleri için birbirine yakın çalışmalardır.

Kuzey Irak'daki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları, 1970'lere kadar bu minval üzere devam etmiştir. Bu tarihe kadar yazılan çalışmaların bir kısmı basılırken bir kısmı ise bölümler veya ciltler şeklinde kısmi olarak basılmıştır. Uzun yıllar el yazması olarak kalan bu çalışmalar, Kuzey Irak Kürtleri adına Mela Mustafa Barzanî ve Irak hükümeti arasında yapılan antlaşma sayesinde kendi dillerinde yayın başta olmak üzere bazı kültürel hakların verilmesi üzere peyderpey basılmaya başlanmıştır. 1990'lardan sonra Amerika'nın Kuzey Irak'ı, Çekiç güç harekâtı çerçevesinde "Uçuşa yasak bölge" ilan etmesi ve Saddam Hüseyin'e karşı Kürtleri koruması neticesinde bölge yavaş yavaş özerk bir bölge olmuştur. Böylece Kuzey Irak bölgesi, 2005 tarihli Irak anayasasında belirtildiği üzere Başkanı, Başbakanı, Meclisi ve parlementerleri olan bir parlemento tarafından idare edilmeye başlanmıştır.

---

[521] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. 814.

Arapça'nın yanında Kürtçe'nin de resmi dil olduğu bu bölgede Kürtçe ilmi çalışmalar günden güne gelişmiştir. Eğitimin bütün kademelerinde Kürtçe'nin kullanılması nedeniyle yerel hükümet ve ünüversiteler tarafından birçok eski Kürtçe eserler yeniden basılmıştır. Kürt klasikleri üzerinde yapılan araştırmaların yanında yeni Kürtçe eserlerin yazılması da hızla artmıştır. Bu anlamda Kürtçe tefsir ve Meâl çalışmaları da bundan nasibini almıştır. Basılamayanlar basılırken eskiler ise yeniden değerlendirilerek basılmıştır. Üniversiteler tarafından bazı tefsirler ve müfessirlerle ilgili akademik çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Kuzey Irak'daki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarından *Tîzkarî Îman bo Qewmê Kurdan* ve *Tefsira Xakî* gibi birkaç çalışma hariç neredeyse basılmayan bir çalışma kalmamıştır. Ali Bapîr'in şimdiye kadar on bir cildini yayınlayıp otuz cilde tamamlamayı planladığı *Tefsira Qur'anî Berz û Be Pêz* ve Tahsin İbrahim Doskî'nin, yedi cildini yayınladığı ancak uzun bir çalışma olacağını belirttiği *Rêbaza Jiyanê li ber Sîbera Qur'anê* adlı tefsir çalışmaları Kuzey Irak'da devam eden kapsamlı Kürtçe tefsir çalışmalarıdır.

İran'da ilk Kürtçe tefsir ve meâl çalışması Mahmud Ahmedî Dêhkelanî'nin *Tefsîra Gulbijêr* adlı tefsir çalışmasıdır. Bu çalışma, ilk defa 1984 yılında basılmıştır. İran'da İhvanu'l-Müslimîn hareketinin ilk kurucuları arasında bulunan Nasır Subhanî'nin yüz doksan saatten oluşan tefsir dersleri, İran'da yapılan ilk Kürt tefsir çalışmaları arasında yer alır. Diğer ülkelerden farklı olarak İran'da Rebâr Tewfik tarafından yazılan *Wergêrrawî Qur'ana Pîroz be Honrawey Kurdî* adlı çalışma şiir formatında nazım şeklinde Kur'ân'ı meâllendirmiştir.

Türkiye'de Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının gelişmi, 1980'lerde başlasa da yapılan çalışmaların ilk basılması 1994 senesinde olmuştur. Yazdığı *Qur'an a Pîroz û Arşa Wêya Bılınd* adlı Kürtçe meâlini ancak 1994 senesinde basan Abdullah Varlı, Meâl'inin önsözünde Kürtçe bir tefsir veya meâl çalışmasının gerekliliğini daha 1960'larda medresede eğitim gördüğü yıllarda farkettiğini belirtmiştir.[522] Mehmet Şirin Keskin'in 1980'lerde yazmaya başladığı ve Türkiye'de basılan ilk tefsir olan *Tefsira Şirîn bi Ezmanê Kurdî* adlı tefsir çalışması, iki cilt olarak ancak on beş yıl sonra 1995 yılında basılabilmiştir.

[522] Varlı, *Qurana Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.

Varlı'nın meâlinin yayımlanması ve Türkiye'deki şartların değişmesi Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarını hızlandırmıştır. Nitekim günümüzde, Türkiye'de yapılan çalışmalar yirmi'yi bulmuştur. Aslen Türkiye'li olsa da hayatının çoğunu Sûriye, Lübnan, Mısır ve Avrupa'da geçiren Kamran Ali Bedirhan'ın 1940'larda yazmaya başladığı ve kısmen Kürtçe çıkardığı bazı dergi ve gazetelerde yayınladığı *Ji Tefsira Qur'anê* adlı meâl çalışması, 1971 senesinde Paris Kürt Enstitüsü tarafından basılmıştır. Tûrkiye'de yapılan bu çalışmaların Irak ve İran'daki çalışmalardan sonra yapılmış olması, Türkiye'deki Kürt müfessir/çevirmenlerin ülkemiz dışında yapılan bu çalışmalardan haberdar olması beklenirdi. Ancak görüştüğüm hocaların çoğu bu çalışmalardan habersiz olarak çalışmalarının ilk Kürtçe çalışma olduğu sanmaktaydı. Abdullah Varlı, çalışmasının önsözünde kendinden önce yapılan bazı çalışmalardan haberdar olduğunu fakat bu çalışmalara ulaşamadığını belirtmektedir.[523]

Yaklaşık yüz yıl önce başlayan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları, içerik ve müfessirlerin takip ettikleri metod açısından değerlendirdiğimizde; Kürt müfessirler, 20. yüzyıl İslam âleminde mevcut fikri hareketlenmeler ve yaşadıkları sosyal çevrede müslümanların ihtiyaçları çerçevesinde farklı tefsir ve meâller yazmışlardır. Kuzey Irak ve İran'da yazılan tefsir çalışmaların bir kısmı, ağırlıklı olarak rivâyet metodunu kullanan tefsirlerdir. Muhammed Celizâde'nin *Tefsira Kûrdî li Ser Kelamî Xondî*, Osman Abdulaziz'in *Tefsira Qur'ana Pîroz*, Nizâmuddin Abdülhamit'in *Tefsira Gûlşen*, Mahmud Ahmedî'nin *Tefsira Gûlbijêr*, Muhammed Said Zamnakoyî'nin *Tefsira Zamnakoyî* ve Muhammed Xal'ın *Tefsira Xal* adlı çalışmalarda ağırlıklı olarak rivâyet metodu kullanılmıştır.[524] Bu çalışmalarda âyetler, öncelikle âyet, hadis veya sahabe ve tabiîn sözüyle tefsir edilmiştir. Ancak bu tefsirler, sadece rivâyet tefsiri çalışmaları olmayıp dirâyet kapsamında değerlendirilen birçok değerlendirmeye de yer vermişler. Diğer bir kısım çalışmalarda ise dirâyet ön planda tutulmuştur. Abdulkerim el-Müderris'in *Tefsirî Namî bo Qur'ana Pîroz* adlı tefsiri fıkhi değerlendirmelerin çokça zikredildiği bir tefsirdir. Kendisi uzun yıllar Amerika'nın NASA uzay araştırmaları merkezinde çalışmış bir bilim adamı olan Muzaffer Purtumah'nın *Pır Şengê Nûrê Xweda* adlı çalışması, bilimsel değerlendirmelere çokça yer verilen bir çalışmadır. İranlı müfessir

---

[523] Varlı, *Qurana Pîroz…*, (Önsöz) "Jîna min/Hayatım", s. Yok.
[524] Bu tefsirlerden seçilen bazı riâyet örnekleri için bkz: Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 32-38

Mustafa Xeremdıl'ın *Şenêy Rahmet* tefsiri kelimelerin sözlük anlamlarını açıklamaya özen göstermiştir.[525] Kuzey Irak ve İran'da yapılan meâl çalışmaları, tefsirlere nisbeten daha yeni olup 1990'lardan sonra ortaya çıkmıştır. Hüseyin Muhammed'in *Qur'ana Pirôz* meâli gibi birkaç çalışma dışında kalan meâller, serbest anlamı önceleyen, parantez içi açıklamalara çokça yer veren ve dipnotlarla çalışmalarını zenginleştiren meâller olup bir meâlden çok "Meâl-Tefsir" veya bir "Tefsir" çalışmasını andırmaktadırlar. Nitekim bu tür çalışmaların hepsi "Tefsir" ismiyle piyasaya çıkarılmıştır.

Türkiye'de yazılan Kürtçe tefsirlerin üçünde de hem rivâyet hem dirâyet kullanılmıştır. Ancak Mehmet Şirin Keskin'in *Tefsira Şirîn bi Ezmanê Kurdî* tefsirinde rivâyet ve özellikle İbn-i Abbas'dan yapılan rivâyetler başta olmak üzere yoğun bir şekilde kullanılırken. Mehdi Okçu'nun *Beyânu'l-Kur'ân* tefsiri ve Muhammed Şoşikî'nin *Tefsira Qur'anê Nura Qelbân* tefsirinde dirâyet olarak değerlendirilen tefsir çeşitlerinden epeyce malumat bulunmaktadır. Türkiye'deki meâllerde ise ağırlıklı olarak literal bir tercüme tekniği kullanılmıştır. Üç kişilik bir heyet tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığının da Kürtçe meâller arasından seçerek 2015 senesinde bastığı *Qur'ana Pirôz û Meala weya Kurdî* adlı meâl çalışması lafzi tercüme esas alınmış olsa bile meâller arasında en iyi tercüme olarak kabul edilmektedir. Ancak Abdullah Baykal tarafından hazırlanan ve 2017 senesinde yayımlanan *Siwana Qur'anê, Meala Qur'ana Pirôz* adlı meâl çalışması halkın analayacağı bir dil ve kısmen serbest tercüme ile yapıldığından daha başarılı bir çalışma olduğu kanaatindeyim. Mela Muhammed Hakkârî'nin *Ronahiya Qur'ana Pirôz* meâli Kürtçenin Hakkâri bölgesinde kullanılan yerel şive (Behdinî) ile yazıldığı için herkesin rahatlıkla istifade edeceği bir çalışma değildir.

Son olarak Kürtçe tefsir ve meâl yazan müelliflerin ilmi yetkinlikleri ve tefsire olan vukufiyetlerini değerlendirdiğimizde; hayatları hakkında bilgiye ulaştığımız müelliflerin çoğu, iyi bir medrese eğitimi aldıkları görülmektedir. Kuzey Irak ve İran'daki Kürt müfessirlerin nerdeyse tamamı en az Kürtçe kadar Arapça ve Farsça dillerine hâkim oldukları görülmektedir. Hatta birçoğu bu dillere Kürtçe'den daha hâkim olduğu bile

[525] Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 41-43.

görülmektedir. Nitekim yazdığı eserlere baktığımızda Arapça ve Farsça yazdıkları eserler Kürtçe yazdıklarından daha çoktur. Bazı müfessirler, yazdıkları Kürtçe tefsir yanında Arapça veya Farsça tefsirler de yazdıkları görülmektedir. Örneğin: Mela Abdulkerim el-Müderris yazdığı Kürtçe tefsiri yanında yedi cilt olarak Arapça yazdığı *Mevahibu'r-Rahman fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsir çalışması, şimdiye kadar iki defa basılmıştır.[526] İranlı Kürt müfessir, Mustafa Xeremdıl, Kürtçe tefsirinden önce biri farsça diğeri Arapça olmak üzere iki tefsir yazdıktan sonra Kürtçe tefsirini yazmıştır.[527]

Tezimizin giriş bölümünün "Kürt Medreseleri" başlığı altında detaylı incelediğimiz üzere bu medreselerde ağırlıklı olarak Arapça dil ilimleri eğitimi verilmektedir. Böylece medreseden mezun olanlar, okuma ve anlama çerçevesinde öğrendiği Arapça ile temel İslami ilimleri ve usûllerini, çoğu zaman birisinin yönlendirmesi sayesinde kendi gayretiyle bulduğu bir hocadan veya kitaplardan kendi kendine öğrenmektedirler. Diğer bir ifade ile günümüzdeki çoğu medreselerde yeterli bir İslami ilimler ve usûlleri eğitimi verilmemektedir. Hatta bazı medreselerde neredeyse hiç verilmemektedir. Dolayısıyla Türkiye'de Kürtçe tefsir ve meâl yazan hocaların bir kısmı, Kuzey Irak medreselerinde eğitim gören hocaların aksine medrese eğitimleri sürecinde tefsir ve usûlü ilmi konusunda pek bir eğitim almamışlardır. Sonradan yöneldikleri tefsir ilminde kendi çabaları ile uzmanlaşmaya çalışmışlardır. Bir kısmını şahsen ziyaret etme şansını yakaldığımız hocalar, klasik tefsirlere ve tefsir usûlüne vakıf insanlardır. Ancak akademik tefsir çalışmaları ve modern dönemde Kur'ân etrafında konuşulan/tartışılan konuların çoğundan habersiz oldukları muşahade edilmiştir.

---

[526] Abdulkerim el-Müderris'in 1984 yılında başladığı bu çalışma 1989 senesinde ilk defa Bağdat'da basmıştır. 2014 senesinde ikinci defa Beyrut'da basılmıştır. Bkz: Hama, "Cuhudu Şeyh Abdulkerîm el-Müderris…, s. 201; Brîfkanî, "Şeyh Abdulkerîm el-Müderris…, s. 1556.

[527] Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Îzdî, Alî Dahrûc, Farûk N'imetî, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm…, s. 30.

İKİNCİ BÖLÜM

MELA MUHAMMED ŞOŞİKÎ'NİN TEFSİRA QUR'ANÊ NURA QELBAN ADLI KÜRTÇE TEFSİR VE MEÂLİ

Tezimizin birinci bölümünde günümüze kadar yazılan ve ulaşabildiğimiz Kürtçe tefsir ve meâlleri tanıtmaya çalıştık. Tezimizin ikinci bölümünde ise Türkiye'de yazılan Kürtçe tefsir ve meâller arasından Mela Muhammet Şoşikî tarafından yazılan *Tefsira Qur'anê Nura Qelban* adlı tefsir ve meâl'i bir örnek olsun diye Kur'ân ilimleri ve meâl teknikleri açısından genel bir değerlendirmeye tabi tutacağız. Şimdiye kadar Türkiye'de tamamlanan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları arasından *Tefsira Qur'anê Nura Qelban* çalışmasını araştırma konusu yapmamızın üç önemli sebebi vardır; *Birincisi*: Türkiye'de yapılan çalışmalar arasından en kapsamlı eser olması. Nitekim çalışma her cildi yaklaşık 600-700 sayfa olan altı ciltten oluşmaktadır. Toplamda dört bin üç yüz (4300) sayfadan oluşan bu çalışma tefsir, alanında yazılmış en kapsamlı eser olmanın yanında ülkemiz ölçeğinde günümüze kadar yazılan en geniş Kürtçe eserdir.[528] *İkincisi*: Diğer çalışmalar sadece tefsir veya sadece meâl iken bu çalışma hem meâl hem tefsir çalışmasıdır. Müellifi, çalışmasını Mevdudî'nin tefsiri tarzında önce âyetlerin meâlini, sonra tefsirini vermektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızla bir Kürtçe tefsiri değerlendirirken yanında kısaca da olsa Kürtçe bir meâlide değerlendirme imkânını elde etmiş oluruz. *Üçüncüsü*: Bu çalışmanın dili, Türkiyede yaygın olan Kürtçenin Kurmancî lehçesidir.

Tezimizin bu bölümünü ik başlık altında tamamlamayı hedefliyoruz; *Birincisi*: tefsirimizin müellifi Mela Muhammed Şoşikî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve ilmi çalışmalarını tanıtacağız. *İkincisi*: *Nura Qelban* tefsirinin tefsir bölümünü tefsir usûlü ve Kur'ân ilimleri, aynı eserin meâl kısmını da meâl teknikleri açısından kısaca değerlendireceğiz.

2.1. MELA MUHAMMED ŞOŞİKİ (EDEBALİ)

2.1.1. Hayatı

Mela Muhammed Şoşikî, aslen Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Ekmekçi (Binêrve) köyündendir. İsmi kimlikte "Mehmet Edebali" olarak yazılmıştır. Babası Mela

---

[528] Mehmet Yavaş, *Kurmanci Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Diyarbakır, 2019, s. 24.

Muhammed, Annesi Fatıma Hanımdır. Babasının 1930'ların başında siyasi-sosyal sebeplerden dolayı Zaho'ya göç etmesi nedeniyle 1931 senesinde Irak'ın Zaho kasabasında dünyaya gelmiştir. Üç yaşında ailesiyle birlikte tekrar kendi köyüne döndükten kısa bir zaman sonra yedi yaşında iken annesi vefat etmiştir. Yetim kalan Şoşikî göçün etkisiyle fakirleşen bir evde büyümüştür. Başta fakirlik olmak üzere bazı sebeplerden ötürü ailesi, Siirt'in Tillo ilçesine bağlı Fersaf (Dereyamaç) köyüne bazı akrabalarının yanına taşınmıştır. İlk dini eğitimini burada Şeyh Seyfaddin'den aldıktan sonra medrese eğitimine, Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı Kadiya köyünde Mela Hasip hoca'nın yanında başlamıştır. Siirt bölgesinde birkaç medresede eğitime devam ettiği sırada, ailesi Muş'a yerleşmiştir. Taşınmadan sonra Muş merkez, Hasköy ve Bulanık ilçelerinde medrese eğitimine devam etmiştir. Şoşikî, Hocası Şeyh Takyeddin'in tavsiye üzerine Van Erciş'e yakın Gelut köyünde bulunan Mela Abdülkerim'de eğitimine devam eden Şoşikî, hocası Mela Abdulkerim'in 1953 tarhinde vefatı üzerine geri kalan eğitimini aslen Azerî olan Mela Nadir Azîzî'de tamamlayarak ilmi icazetini almıştır.[529]

İlmi icazetini aldıktan sonra, Ağrı'nın Hamur ilçesine bağlı Şoşik köyündeki açtığı medresede öğrenci yetiştirmeye başladı ve burada eğittiği birçok öğrenciye icazet verdi. Yaklaşık otuz sene Ağrı'nın Şoşik köyünde müderrislik yaptı. Burada kaldığı uzun süre sebebiyle "Şoşikî" nisbesini aldı. 12 Eylül ihtilalinden sonra medreseler üzerindeki baskılar artınca Mela Muhammed, medresesini kapatmak durumunda kaldı. Resmi bir görevi olmayan Şoşikî, 1987 senesinde bazı akrabalarının yanına Adana'ya yerleşti. Burada bir süre ticaretle meşgul oldu. Sonra 1991 senesinde Bursa iline göçerek orada ikamet etmeye başladı. Bursa'ya yerleştikten sonra bütün vaktini okumaya, eser yazmaya ayırdı. Yetmiş yaşından sonra bütün ilmi teliflerini burada yaptı. Mela Muhammed, 24.04.2017 tarihinde kendisini ziyaret ettiğimizde seksen küsur yaşlarında hala Bursa'da yaşamaktaydı. Allah kendisine sağlıklı ve uzun ömür versin.[530]

---

[529] Mela Muhammed Şoşikî, *Tefsira Qur'anê Nûrâ Qelbân,* Nübihar yayınları. İstanbul, 2014, c. 6, s. 848-851; Mela Muhammed Şoşikî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Yavaş, *Kurmanci Kürtçesinde…,* s. 22-26; https: youtube.com/watch?v=Dmru-RFYmKw (20.12.2019)

[530] 24.04.2017 tarihinde Bursa ilindeki evinde yaptığımız ziyarette kendisinden aldığımız bilgiler.

2.1.2. Eserleri

Mela Muhammed Şoşikî, Farsça, Türkçe, Arapça ve Kürtçe dillerini bilmektedir. Yıllarca medreselerde Arapça dersler okutmuştur. 1991 senesinde Bursa'ya yerleşene kadar telife zaman ayıramadığını ifade etmektedir. Ancak Bursa'ya yerleştikten sonra bütün zamanını eser yazmaya ayırmıştır. Yazdığı eserlerin bir kısmı basılmış, bir kısmı ise henüz basılmamıştır. Kendisinden aldığımız bilgilere göre eserleri şunlardır:

1.*Tefsira Qurânî Nûrâ Qelbân*. Tefsir, Latin alfabesiyle Nûbihar yayınevi tarafından farklı tarihlerde (1. cilt 2010, 2. cilt 2011, 3. cilt 2011, 4. cilt 2012, 5. cilt 2013, 6. cilt 2014) yayımlanmıştır. 2. *Nasihatname.* Osmanlıca yazdığı bu eseri, sonradan yeni Türkçe ile yeniden yazılarak 2012 tarihinde Kent ışıkları yayınları tarafından basılmıştır. 3. *Xutben Zelâl bo Müslümanî Delâl/Güzel Müslümanlar için Apaçık Hutbeler*. Kürtçe yazılan bu eser, hicri aylara göre, her hafta ve önemli dini günler için birer hutbe olmak üzere toplam 63 tane Kürtçe cuma hutbelerinden oluşmaktadır. Eser, Nubihar yayınları tarafından 2016 senesinde basılmıştır. 4. *Eyna Muhammedî/Hz. Muhammed'in Aynası.* Efendimizin hayatını konu alan bir siyer çalışmasıdır. Eser, tamamlanmış olup henüz basılmamıştır. Ancak yakın zamanda basılacağı bilgisini aldım. 5. *Mijarên Bijer/Seçme Meseleler*. Yazdığı Kürtçe şiirlerini bu eserde toplamış ancak henüz basılmamıştır. 6. *Çar Deryâ/Dört Deniz*. Dört konuyu içermektedir. 1. Allah'a imanın delilleri. 2. Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunun ispatı. 3. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı. 4. Genel anlamda İslam'ı ele almaktadır. Eser, 2018 senesinde 744 sayfa olarak Nubihar yayınları tarafından Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Arap alfabesi ile basılmıştır. 7. *Zülfikar*. Şia'ya karşı ehl-i sünnet savunması için yazılan bir çalışmadır. Eser, henüz basılmamıştır.

2.2. TEFSİRA QUR'ANÊ NURA QELBAN ADLI ÇALIŞMA

Mela Muhammed Şoşikî, 1991 senesinde başladığı bu Kürtçe tefsir ve meâl çalışmasını altı sene sonra 1997 senesinde tamamlamıştır. Ancak bu çalışma, iki nedenden dolayı 2010 senesine kadar yayımlanamamıştır. Birincisi: maddi imkânsızlıklar. İkincisi: O dönemde Kürtçe bir eser yayınlamanın önündeki zorluklar. Özellikle müellifin bu zorluklardan ötürü medresesini kapatması, memleketinden Bursa'ya göç etmiş olması düşünüldüğünde çalışmasını yayınlayamama noktasındaki

hassasiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim yıllarca bu çalışmasını en yakın akraba ve dostlarından gizlediğini ifade etmektedir. Müellif yaşadığı bu süreci şöyle ifade etmektedir;

"Gece gündüz durmadan tefsirimi yazdım. Kürtçe bir tefsir yazdığımı en yakınımdakilere bile söylemedim. Nihayet altı yılda tamamladım. Ancak çalışmamı nasıl ve hangi matbaada basacağımı bilmiyordum. Kürt dili yasaktı. Bir ara Şam'a gidip orada basmayı düşündüm. Sonra Türkiye'de farklı bir anlayış iktidara geldi. Devlet tarafından Kürtçe yayın yapan bir televizyon açıldı. Bu arada o dönem Diyanet İşleri Başkan yardımcısı olan Mehmet Görmez'in bir haberde "Kürtçe bir tefsir olsaydı inceleseydik" dediğini gördüm. Bu ortamdan istifa ederek Kürtçe eserleri basan Nûbihar yayınlarıyla görüştüm. Arap harfleriyle yazdığım çalışmamı yayınevi, Latin harflerle tekrar yazarak 2010 senesinde 1. cildini bastı ve böylece farklı tarihlerde peyderpey altı cilt olarak 2014 senesinde tamamı basıldı."[531]

Müfessir, çalışmasına *Tefsira Qur'anê Nura Qelban/Kalplerin Nuru, Kur'ân Tefsiri* adını vermiştir. Tefsir, Fatihâ Sûresi'nden başlayıp Nâs Sûresine kadar Kur'ân'ın hepsini mushaf tertibine göre tefsir etmektedir. Müfessirin tefsir şekli şöyledir; Önce bölümlere ayırdığı bir âyet gurubunu bir başlık altında toplayıp Kürtçe meâllerini verir. Sonra tefsir kısmına geçerek âyetleri teker teker tefsir eder. Bu çalışmanın adı her ne kadar "tefsir" olsa da bu çalışma sadece bir tefsir çalışması değildir. Çünkü tefsirin yanında tam bir meâl çalışması da mevcuttur. Kim bilir ileride meâl kısmı ayrı basılıp istifade edilebilir. Tefsir müdevvenatımızda Mevdudî ve Elmalılı tefsir çalışmalarına benzemektedir. Ayrıca bu çalışma bir çeviri çalışması olmayıp emekle hazırlanmış bir tefsir ve meâl çalışmasıdır.

Müfessir çalışmasını, Kürtçenin Kurmancî lehçesi ve Arapça harflerle yazmıştır. Dokuz büyük cilt olarak tamamlanan bu çalışma, müfessirin elinde el yazma olarak bulunmaktadır.[532] Ancak çevresindeki bazı kişilerin daha geniş okur kitlesine ulaşır tavsiyesi üzerine, 2007 tarihinde basılmadan Latin harflerle yeniden yazılarak Latin

---

[531] 24.04. 2017. Tarihinde Bursa ilinde evinde ziyaretimizde kendisinden aldığımız bilgiler.

[532] 24.04.2017 tarihinde Bursa ilinde evinde ziyaretimizde kendisinden aldığımız bilgiler. Ayrıca bu durum tefsirin 2. cildinden de anlaşılmaktadır. Çünkü burada A'raf sûresinin sonunda 3. cildi bitirdiğini belirtmektedir. Oysa elimizdeki tefsirde A'raf sûresi, 2. cildin ortasındadır. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…*, 2011, c. 2, s. 489.

alfabesiyle altı cilt olarak basılmıştır. Latin harflerle yazılması, Nübihar yayınları gözetiminde Mehmet Seyhan tarafından yapılmıştır. Maddi imkânsızlıklar ve latinize edilmesinden dolayı tefsirin basımı bir defada değil, cilt cilt olarak faklı tarihlerde toplam dört yılda tamamlanmıştır. 1. cilt 2010, 2. cilt 2011, 3. cilt 2011, 4. cilt 2012, 5. cilt 2013, 6. cilt 2014 tarihlerinde basılan tefsir, takım ve tek ciltler şeklinde de satılmakta olup daha ikinci baskısı yapılmamıştır. Bizler Arap harfleri ile yazılan asıl el yazma nüshayı göremedik. İncelememiz, Latin harflerle yazılıp basılan nusha üzerinden yapılmıştır.

Muhammed Şoşikî, bir tefsir ve özellikle Kürtçe bir tefsir yazmak için iki nedeninin olduğunu ifade etmektedir. *Birincisi*: Rahman ve Rahim olan Allahın af ve mağfiretini umarak bu çalışmanın kendisi için bir kurtuluş vesile olması, amel terazisinde bir ağırlık oluşturması. *İkincisi*: İslam dininin şiârları ve mukadesatlarını açıklayan Kürtçe eserlerin yeterli olmaması. Bu anlamda şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Kürtçe İslami eserlerin azlığı çok büyük bir eksikliktir. Çünkü Kürtler Müslüman oldukları günden beri İslam dininin hakikat nuru, kalplerinin derinliklerine nufuz, sosyal ve kültürel hayatlarına sirayet etmiştir. Diğer bir husus ise Kürtler arasından, ister felsefe ve akli bilimlerde ister nakli ve İslami ilimlerde olsun önemli Kürt âlimleri hep olagelmiştir. Ancak maalesef yakın bir döneme kadar Şeyh Ahmedi Hanî, Mela Halil Siirdî ve Mela Hüseyin Ertuşî gibi bazı âlimler hariç Kürt âlimlerinden Kürt evlatlarına kendi dilleri ile pek bir şeyler yazmamışlar. Onlara Kürt dilinde çığır açacak bir kapı aralamamışlar. Yazılan birkaç eser de ölmeyecek bir azık olup derde deva, sadra şifa olacak türden değildir. Herşeye rağmen Allah onlardan razı olsun diyoruz. Ancak günümüzde bu gerçeği kavramış, Kürtçe eser yazan, âlimlerimizin çoğaldığını belirtmekte yarar vardır. Bütün bu nedenlerden dolayı bir Kürtçe tefsir yazmak istedim."[533]

[533] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 10-13.

Şoşikî, "(Ey Peygamber!) Bu Kur'ân, insanlar ayetlerini düşünsün, aklıselim sahipleri öğüt alsın diye sana indirdiğimiz feyizli, bereketli bir kitaptır**.**"[534] âyetinin tefsirinde neden Kürtçe bir tefsir yazdığını şöyle belirtmektedir:

"Arapça bilmeyen müslüman Kürt kardeşlerim, Kur'ânı anlayıp tedebbür etsinler diye "Tefsira Qur'anê Nura Qelbân" adlı Kürtçe tefsiri yazdım. Kürtçe olarak âyetlerin anlamını bilsinler. Anlayabildikleri oranda Kur'ân'dan nasipdar olsunlar. Okuma noktasında sabır gösterip feyizdar olsunlar. Hiçbir zaman biz bunu okuyamayız demesinler! Çünkü bu söz umutsuzluğun kaynağıdır. Azimle Ey Allahım! Ey Rahman! Deyip okumaya başlasınlar. Rabbim de onlara inşaalah anlayış kapısını açacaktır."[535]

Muhammed Şoşikî, yazdığı bu tefsirin hangi gayeye matuf yazıldığı sadedinde duygu ve düşüncelerini başka bir yerde şu şekilde ifade etmektedir:

"Yazdığım bu tefsir, mezheplerin ihtilaf yerlerini, âlimlerin fikirlerini kusurlu göstererek enaniyet ve gösteriş yapma alanı değildir. Bilakis bu çaba, Müslümanların yararına tefsir yapmak, hakikatı beyan etme çabasıdır. Küfrün, zulmün ve cehaletin karanlığından İslam'ın nuruna, hidayetine ve Allah'a İbadete ulaştırma gayesinin ancak bir neticesi olabilir."[536]

Buradan itibaren çalışmamıza Muhammed Şoşikî'nin *Tefsira Qur'anê Nura Qelbân* adlı eserinin, tefsir kısmını ayrı, meâl kısmını ayrı başlıklar altında incelemeye devam edeceğiz. Dizayn ve içerik açısından nasıl bir tefsir olduğunu görmemiz açısından bir örnek vereceğiz. Önce Nura Qelbân tefsirinden bir bölümü olduğu gibi Kürtçe vereceğiz. Sonra da Türkçe çevirisini yapacağız.

Ki Zehftir Musteheqî Nefeqeyê Yê.

---

[534] Sad sûresi âyet 29, Meâl, Mustafa Öztürk, *Nüzul Sırasına Göre Kuran-ı Kerim Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri,* Ankara Okulu Yay., Ankara, 2016, s. 106.
[535] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.5, s. 397.
[536] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 13.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۖ قُلْ مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215. Ji te dipirsin ka ewê çi binifiqinin? Bibêje: Xêra ku hûnê binifiqinin, ji bo dê-bavan, eqrebayan, yetîman, miskinan û rêwiyanê. Hûn çi xêrê bikin muhaqqeq xwedê pi dizane.

Tefsir

"Ji te dipirsin ka ewê çi binifiqinin? Bibêje: Xêra ku hûnê binifiqinin, ji bo dê-bavan, eqrebayan, yetîman, miskinan û rêwiyanê. Hûn çi xêrê bikin muhaqqeq xwedê pi dizane."

Yani: ya Muhammed! Ew ji te pirs dikin, yani sehabiyan ji te sual dikin ka ew çi miqdarê sünnet, yê ne wacib li xêran binifiqinin? Ew beyana wi malê xwe yê ku di riya xêrê de xerc bikin ji te dıxwazin. Vêca tu ji ciheti pêşi vi cewaba wan bide. Belê win çi miqdari serf bikin, çi hindik be çi zehf be sewaba wi ji we re ye. Ji cihete duduyan ve ji cewaba wan bide. Xêra xwe peşi li de-bavên xwe bikin, lewra ji bo mirovi tu kesi ku ji wan neziktiri mirovi be nine. Tabi, zarokên mirovi ji weki wan neziki mirovi ne. Yên peşi esl in, yên duduyan ji fer in. Pişti wan ji eqrebayên di ne. Li gori dereceya wan muqaddem bike, li peş bigre. Paşe yetim in, ewen ku bargere wan mirî ye. Paşê miskin in, ewên ku nikarin xebatê bikin. paşê rewî ne, ewên ku di rê da mane, nikarin herin mala xwe. Paşê xêrê xwe bidin wan kes û cihetên ku ihtiyaca wan pê heye. Veca hun çi di rêya xêr û itaetê de serf bikin, Xwedê teala her yê mükâfata we bide. Lewra Xwedê bi her tişti dizane.

İmam Ehmed û Nesaî ji Ebu Hureyre (r.) riwayet kirine, wi ji ji Resulê Xwedâ (s.) riwayet kiriye ku wi gotiye: "*sedeqeyan bidin!"* Veca miroveki got: Li cem min zêrek heye. Je re got: "*wi wek sedeqe li xwe mesref bike."* Wi mirovi jê re got: Li cem min zêreki din ji heye. Jê re got: "*wi wek sedeqe li jina xwe mesref bike.*" Wi mirovi got: Li cem min zêreki ditir heye. Jê re got: "*wi wek sedeqe li kurê xwe mesref bike.*" Wi mirovi got: Li cem min zêreki ditir ji heye. Jê re got:"*wi wek sedeqe li xizmetkarê xwe mesref bike.*" Wi mirovi got: yeki ditirê ji heye. Jê re got: " *tu, çetir dibini kani yê musteheq ki ye.*

Faideyekê Muhîm

Sahabiyan, ji Resulê Xwedê (s.) suala miqdarê sedeqeyê kirin ku ka çiqas e? Vêca Xwedê cewaba wan kes û cihên ku sedeqe li wan diçe da wan. Maneya wê eve; miqdarê sedeqeyê

di deste te de ye. Tu bi keyfa xwe yi; dixwazi hindiki bide, dixwazi ji geleki bide. Xwedê her yê ecr û sewaba te bide. Lêbele ji sedeqeyan ra ya muhim eve; ki li pêştir û efdeltir e divê mirov sedeqeya xwe bide wi. Lewra Xwedê wisan pirsa cewaba wan daye.[537]

SADAKA VERİLMEDE KİMLER ÖNCELİKLİDİR.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۖ قُلْ مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215. Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “ harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. İyilik olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.

Tefsir

“Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “ harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. İyilik olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.”

Yani: Ey Muhammed, (s.) ashabın senden vacip ve sünnet sadakanın miktarını, hayır yolunda harcama yapacakları malın kime ve hangi miktarda yapılacağını soruyorlar. Şimdi sen onlara cevap ver; Birincisi: harcayacağınız miktar ister az, ister çok olsun sevabını alacaksınız. İkincisi: yapacağınız harcamalarda (iyiliklerde) öncelik sıralaması şu şekilde olacak. İlk önce Anne-baba gelir. Çünkü insana anne-babasından daha yakın kimse olamaz. İnsanın çocukları da anne-baba gibi yakındırlar. Ancak anne-baba asıl, çocuklar fer’dirler. Asıl fer’den önce gelir. İkinci sırada akrabalardır. Yakın ve uzak derecelerine göre davranılır. Üçüncü sırada yüklerini omuzlayacak kişiyi kaybetmiş yetimler gelir. Dördüncü sırada çalışamayan miskinlerdir. Beşinci sırada yurduna dönemeyen yolda kalmış yolculardır. Bunlardan sonra sadakalarınızı, ihtiyacı gözeterek uygun bulduğunuz kişi ve yerlere sarf edin. Allah’a itaat ve iyilik yolunda

[537] Şoşikî, *Tefsira Qur’anê…,* c.1, s. 261-262

harcamalarınızın mükâfatını rabbiniz mutlaka verecektir. Çünkü Allah her şeyi en iyi bilendir.

İmam Ahmed ve Nesâi Ebu Hureyre'den Efendimizin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmişler: "*sadaka verin"* yanında bulunan bir adam, bende bir altın var dedi. Efendimiz (s.a.v.) "*O altını sadaka olarak kendine harca*" dedi. Adam bende bir altın daha var dedi. Efendimiz (s.a.v.) "*O altını sadaka olarak hanımına* harca" dedi. Adam bende bir altın daha var dedi. Efendimiz (s.a.v.) "*O altını sadaka olarak çocuğuna harca*" dedi. Adam bende bir altın daha var dedi. Efendimiz (s.a.v.) "*O altını sadaka olarak hizmetçine harca*" dedi. Sonra Adam bende son bir altın daha var dedi. Efendimiz (s.a.v.) "*O altını da senin müstahak göreceğin kimselere sadaka olarak harca*" dedi.

Önemli bilgi

Sahabiler, Efendimize verecekleri sadakanın miktarını sordular. Allah ise onlara, sadaka verecekleri kişi ve yerleri beyan etti. Bunun anlamı şudur; sadakanın miktarı elindedir. İster az ister fazla, istediğin miktarda sadaka ver. Bu karar sana kalmış. Çünkü rabbin mükâfatını mutlaka verecektir. Asıl önemli olan sadaka sarf yerleridir. Bunun için cevap, miktarın beyanı olarak değil, harcama yerlerinin beyanı şeklinde olmuştur.

2.2.1. TEFSİRA QUR'ANÊ NURA QELBAN TEFSİRİ

Mela Muhammed'in Tefsir çalışmasına baktığımızda şu hususlar göze çarpmaktadır; çalışmasını, Mushaf tertibini esas alarak yapmıştır. Başlarken sûre hakkında Mekkî veya Medenî olduğu, kaç âyet olduğu, varsa fazileti hakkındaki rivâyetler ve kısaca sûrede geçen konuları özetleyen bilgiler verilmiştir. Sonra Kur'ân metnini bölümlere ayırarak tefsir etmiştir. Bölüm oluşturma; bazen tek bir âyet ile olurken, bazen birkaç âyet ile olabilmektedir. Bu tamamen müfessirin kendi değerlendirmesine kalmıştır. Bazen bir biriyle irtibatlı kabul ettiği birkaç âyeti bir bölüm olarak değerlendirirken, bazen de tek bir âyeti müstakil bir bölüm yapmaktadır. Her bölüm için mutlaka bir başlık kullanmıştır. Başlıklar, ele aldığı âyetlerin içeriğiyle ilgilidir. Başlıktan sonra ele aldığı âyetlerin Arapça metnini, hemen peşinden Kürtçe meâlini vermektedir. Sonra tefsir dışında esbab-ı nüzûl, âyetlerin birbiriyle münasebeti

gibi bilgileri zikretmektedir. Daha sonra meâlini verdiği âyetlerin geniş bir tefsirini yapmaktadır.[538] Son olarak tefsiri bitirirken veya bazen sırası geldiğinde tefsir içinde ek başlıklar açmaktadır. Bu başlıklar; "Önemli İkaz", "Önemli Nokta", "Önemli Husus", "Önemli Bilgi", Önemli Mesele", "Önemli Hatırlatma", "Önemli Nasihat", "Önemli İzah", "Kur'ân Fıkhından", "Âyetlerden Çıkarılacak Hususlar" Âyetlerden Çıkarılacak Hükümler"[539] v.b. şekilde açılan başlıklar olmaktadır. Şoşikî, bu başlıklar altında tefsirine zenginlik katacak bilgiler vermektedir.

Tezimizin bu başlığında *"Tefsira Qur'an Nura Qelbân"* adlı çalışmanın tefsir kısmını tefsir usûlü ve Kur'ân ilimleri açısından değerlendirmeye tabi tutacağız. Çalışma metodumuz şu şekilde olacaktır; tefsir usûlü ve Kur'ân ilimleri konularından ana başlıklar oluşturarak tefsirde geçen örnekleri O başlıklar altında kritik edeceğiz. Böylece nasıl bir tefsir çalışmasıyla karşı karşıya olduğumuzu, müfessirin tefsir metodojisini görmüş olacağız. Ancak çalışmamızın kapsamını belirlerken mümkün mertebe Kur'ân ilimlerinin ana başlıkları ve tefsirde önemli hususları ön plana çıkaracağız. Yoksa alt başlıklara varana kadar bir tefsir usûlü ve Kur'ân ilimleri değerlendirmesi yapmak tezimizi aşan bir durumdur. Bizler burada on dört başlık seçtik. Şimdi seçtiğimiz bu başlıklar altında Şoşikî'nin tefsir kımını değerlendireceğiz.

2.2.1.1. Nura Qelban Tefsirinde Kur'ân İlimleri ve Şoşikînin Tefsir Metodu

Müfessir, tefsirinin önsöz'ünde Kur'ân ilimleri konularına bir nebze değinmiştir. Burada Kur'ân'ın Allah kelâmı olması açısından tarifi, isimleri, nüzûlü, Mekkî ve Medenî taksimi, sûrelerin içerdiği konular/içerik bakımından taksimi, cemu'l-Kur'ân ve Kur'ân'ın Arapça olması gibi ulûmu'l-Kur'ân kapsamında değerlendireceğimiz konuları ele almıştır. Önsözde toplam altı sayfayı bu konulara ayırmıştır.[540] Cemu'l-Kur'ân konusu hariç diğerlerine çok kısa değinmiştir. Ancak Kur'ân'ın yazılması ve toplanma konusu, daha detaylı işlenmiştir.

---

[538] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 27-26-35-47.
[539] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 25-36-39-44-49-52-63.
[540] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 5-10.

Müfessir, ilk önce Kur'ân'ı tanıtmakla başlamıştır. Şoşikî'nin yaptığı Kur'ân tanımı şöyledir: "*Kur'ân, insanların benzerini getirmekten aciz olduğu, mushaflarda toplanan, Fatiha sûresi ile başlayıp Nas sûresi ile biten, okunmasıyla ibadet yapılan, tevâtür yoluyla bize ulaşan ve Hz. Peygambere Arapça inen Allah kelâmıdır.*" [541] Devamında Kur'ân'ın birçok isminin bulunduğunu belirterek örnek olarak Kur'ân'nın *el-Kitâb, el-Mushaf, en-Nur ve el-Furkan* isimlerini zikretmektedir. *Nüzûl'l-Kur'ân* başlığı altında Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'in aksine bir defada inmediği, yirmi üç yılda peyderpey indiğini ve inen âyetlerin Mekkî ve Medenî diye iki kısma ayrıldığını belirtmektedir. Her kısmın özelliklerini, Mekkî-Medenî sûrelerin hususiyetleri ve birbirlerinden ayrıldıkları noktaları zikretmektedir. İlk inen âyetin Alak sûresinin ilk âyetleri olduğunu, son inen âyetin ise ihtilaflı olduğunu, güçlü kabul edilen görüşe göre Bakara sûresinin 281. âyeti olduğunu, diğer bir görüşe göre ise Mâide sûresinin 3. âyeti olduğu bilgilerine yer vermektedir.[542] Ancak kavramları kullanmada bir farklılık görülmektedir. Örneğin; Mekkî-Medenî sûre ve âyetler yerine *Qur'ana Mekke/Mekke Kur'ân'ı, Qur'ana Medine/Medine Kur'ân'ı* ifadelerini kullanmaktadır.[543] Burada sebeb-i nüzûl'ün, âyetlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için çok önemli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla sebeb-i nüzûl olmadan birçok âyetin anlaşılmayacağı, ahkâmın makasıd ve illetlerinin bilinmeyeceğini ifade etmektedir. Böylece Şoşikî, bir müfessirin sebeb-i nüzûl olmadan tefsir yapamayacağını usûl olarak kabul etmektedir.[544]

Cem-u'l-Kur'ân konusunda detaylı bir anlatım tercih etmektedir. Yaklaşık üç sayfayı kapsayan bilgilerde; Kur'ân'ın toplanmasının üç aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu aşamalar şu şekildedir: 1. *Aşama***.** Hz Peygamberin vahyin korunması için aldığı tedbirler ve inen âyetlerin vahiy kâtipleri tarafından kaydedilmesi. 2. *Aşama.* Hz Ebubekir döneminde Zeyd b. Sâbit komisyon başkanlığında Kur'ân'ın iki kapak arasına toplanması ve Hz. Osman zamanına kadar korunması. 3. *Aşama.* Hz. Osman tarafından, daha önce toplanan Mushaf'dan altı tane istinsah edilerek İslam beldelerine gönderilmesi.[545]

---

[541] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 6.
[542] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 7.
[543] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 6.
[544] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 7.
[545] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 7-9.

Şoşikî, *Erebiyeta Qur'anê/Kur'ân'ın Arapça Oluşu* başlığı altında Kur'ân'ın lafzının başka bir dile tercüme edilebilirliğin imkânı üzerinde durur. O'na göre lafzi olarak yapılacak en iyi tercüme hangi dil ile yapılmış olursa olsun "Kur'ân" olarak nitelendirilemez. Çünkü her dilin kendine göre özellikleri vardır. Bu anlamda Kur'ân'ın indiği dil olan Arapça'nın belağât açısından dil özellikleri diğer dillere çevirilemez. Ancak Kur'ân'ın anlamını diğer dillere meâl ve tefsir yoluyla aktarmak mümkündür. Çünkü Allah bu mesajını sadece Araplara değil, tüm insanlara göndermiştir.[546]

Müfessir, tefsirinin Mukaddimesi dışında bazen tefsir aralarında Ulûmu'l-Kur'ân kapsamında değerlendireceğimiz konulara değinmektedir. Müfessir birkaç yerde İcazu'l-Kur'ân açısından Kur'ân'daki tekrarların Kur'ân icazına zarar vermediği, bilakis tekrarların farklı açılardan değerlendirmesi gerektiğini ayrıntılı izah etmektedir. Tekrarların belağat açısından Kur'ân'a halel getirdiğini düşünenlere cevap vermektedir.[547] Sonuç olarak Şoşikî, çalışmasının önsözünde bir kısım Kur'an ilimlerine değinmiş olsa da tefsirini yazarken takip ettiği/edeceği tefsir metodunü açıklamıştır.

2.2.1.2. Nura Qelban Tefsirinde Fıkhi Tefsir

Fıkhi tefsir veya ahkâmu'l-Kur'ân adlarıyla bilinen tefsir çeşidi, Kur'ân'ın ibadât, mu'âmelât ve ukûbât'a ilişkin ameli hüküm içeren âyetlerinin tefsirini kapsayan mustakil tefsir çalışmalarıdır. Konulu tefsir kapsamında değerlendirilen bu tefsir çeşidi müstakil eserler şeklinde ortaya çıkan ilk tefsir çalışmalarıdır. Nitekim tefsiri günümüze ulaşan ilk müfessir Mukatil b. Süleyman (150/767)'ın *Tefsiru'l-Hamsi mi'eti âyetin mine'l-Kur'ân* adında Kur'ân'ın ahkâm âyetlerinin tefsir ettiği bir eseri vardır.[548] Bilindiği üzere Kur'ân âyetlerinin tümü hüküm içermemektedir. Hüküm barındıran ahkâm âyetlerinin sayısı konusunda tam bir ittifak söz konusu değildir. İki yüz (200) ile bin (1000) rakamları arasında farklı rakamlar dile getirilmektedir. Farklı rakamların nedeni, kimi âlimlerin sadece doğrudan hüküm bildiren âyetleri saymaları, diğer bazı âlimlerin bunlarla birlikte dolaylı olarak hüküm bildiren ve tekrarları da bu sayıya dâhil etmelerinden

[546] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 10.
[547] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 160-161.
[548] Ömer Türker, DİA "*Mukâtil b. Süleymân*" Maddesi, TDV. Yay., c. 31, s. 136.

kaynaklanmaktadır.[549] Kur'ân âyetlerinin bir kısmı, İbadetler, aile hukuku, ceza hukuku, ticaret hukuku, miras hukuku, savaş ve devletlerarası hukuku gibi konulara dair hükümlerin detaylarını konu edinmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın tümünü tefsir eden bir çalışmanın ister icmali ister tafsili olarak bu konulardan söz etmemesi mümkün değildir.

Mela Muhammed Şoşikî, neredeyse bütün Kürtler gibi şafiî mezhebine mensup bir Kürt âlimidir. Şoşikî, medreselerde şafiî fıkhını okuyup yıllarca öğrencilerine ders olarak okutmuştur. Ancak şu an çoğu medreselerde çok iyi bir fıkıh ve fıkıh usûlü eğitimi verilmemektedir. Çünkü yakın tarihe kadar şark medreselerinin çoğunda muteahirin şafiî fakihlerin eserleri dışında kütüphanelerinde pek şafiî fıkıh kitapları bulunmamaktaydı. Buna rağmen medreselerden mezun olan bir kısım medrese mezunu, sonradan kendilerini geliştirmektedirler. Mela Muhammed ile evinde yaptığımız ziyarette bize, Bursa'ya yerleştikten sonra fıkıh ve usûlü noktasında birçok okuma yaptıktan sonra bu tefsir çalışmasını yazdığını söylemiştir. Fıkıh noktasında yaptığımız okuma çerçevesinde tefsirinde ahkâm âyetleri kapsamında başta Vehbe Zuhaylî (1932-2015)'nin *Tefsiru'l-Munîr* adlı tefsiri olmak üzere birçok tefsir kaynağından fıkhi bilgileri nakletmektedir. Fıkıh noktasında Zuhaylî'nin tercih edilmesi isabetli olmuştur. Çünkü Zühaylî diğer fıkıh mezheplerine olan vukufiyetinin yanında bir şafii fakihidir. Bazen, Zuhaylî'nin adı geçen tefsirinden bir âyetin içerdiği fıkhi hükümler bağlamında sayfalarca bilgiyi tercüme ederek aktarmaktadır.[550] Fıkhi bilgileri verirken genellikle kaynak belirtmeden farklı görüşleri serdeder. Mezhep ihtilaflarını çoğu zaman detaylı verir. Dolayısıyla Şoşikî, tefsirinde verdiği fıkhi bilgileri bir mezheple sınırlandırmamıştır. Bilakis sanki fıkhi konuları mezhepler üstü bir uslupla detaylandırmaktadır. Bu açıdan diğer birçok Kürtçe tefsirden farklılık arz etmektedir.

Şoşikî, tefsirinde birçok fıkhi konuya yer vermektedir. Besmelenin Fatiha'dan bir âyet olup almadığı,[551] namazda Fatiha sûresinin okunmasının hükmü[552] ve Kur'ân'ın para karşılığında okunmasından[553] tutun soğan ve sarımsağın[554] yenilmesinin hükümlerine

---

[549] Selim Türcan, Süleyman Gezer, "Fıkhi Tefsir Geleneği", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., 1 Bsk., Ankara, 2013, c. 1, s. 186.
[550]Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 214-219.
[551] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 16.
[552] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 25.
[553] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 71.
[554] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 87.

varana kadar birçok konuyu "*Ji Fıqha ayeti/Âyetten çıkarılacak fıkhî hükümler*" gibi başlıklar altında ele almıştır. Ele aldığı bu konular yukarıda saydığımız fıkhın kadim temel konuları olacağı gibi bazen güncel fıkıh konuları addedebileceğimiz Arapça dışında başka dilde ibadet[555], müzik yapmanın ve dinlemenin hükmü[556] gibi konular da olabilmektedir. Bazen oruç fidyesinin güncel miktarı, namazların kasr ve cem'i için gerekli mesafenin günümüzdeki ölçüleri gibi daha detay sayılabilecek fıkıh konularına da değinmektedir.[557]

Şoşikî, ibadetler kapsamında; Abdest[558], Teyemmüm[559], Namaz[560], Namazda kıraât ve Tilavet secdesi[561], İstikbal-i kıble[562], Seferi namazlarda kıbleye yönelme[563], Seferi ve korku namazı[564], Ezan[565], Yağmur namazı[566], Oruç[567], Zekât'ın verileceği sınıflar[568], Hac farziyeti[569], Hac yolunda mahsur kalmanın hükmü[570], İhramda avlanma ve cezası[571] Kur'ân okumanın sevabı ve sevabının ölülere bağışlanması[572], Kur'ân öğretme karşılığında ücret alınması[573], Kurban kesmek, mezarlara kurban adamak[574], Yemin ve kefareti[575] konuları başta olmak üzere fıkıh kitaplarında ibadet başlığı altında değinilen ve Kur'ân'da geçen konuların hepsine değinmiştir.

---

[555] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 26.
[556] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 51.
[557] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 231.
[558] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 19-20.
[559] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 574-575.
[560] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1 , s. 296.
[561] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 488-489.
[562] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 154.
[563] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 633.
[564] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 629.
[565] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 76.
[566] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 83.
[567] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 229.
[568] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 648.
[569] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 200, 245, 245, 435; c. 4, s. 174
[570] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 247.
[571] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 109.
[572] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 305.
[573] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 71.
[574] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 248.
[575] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c .2, s. 101.

Müfessir, Aile hukuku kapsamında; İlâ ve kefareti[576], Boşanma ve iddet süresi[577], Nafaka[578], Emzirme[579], Eşi ölen kadının evlenmesi ve isteme adabı[580], Çok evlilik[581], Müslümanların ehl-i kitab kızlarıyla evlenmeleri[582], Evlenmesi caiz olmayan kadınlar[583], Ailede şiddetli geçimsizlik olunca yapılacaklar[584], Fiili evlilik olmadan boşanma[585], Zihar[586], Kadın sesinin avret olup olmaması[587], Örtünme[588] ve Tüp bebek[589] konularının çoğuna bir başlık açarak ele almıştır.

Şoşikî, Ceza hukuku kapsamında; Kısas cezası[590], İçki ve Kumar cezası[591], Yanlışlıkla veya kasten adam öldürmenin cezası[592], Cariyenin zina cezası[593], Yol kesmenin/eşkiyalığın cezası[594], Hırsızlığın cezası[595], Mürteddin cezası[596], Kâfir birine karşı mümin birinin kısas edilmesi[597], Zina cezası[598] ve Kazf cezası[599] konularına birer başlık açarak ele almıştır.

---

[576] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 277.
[577] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 282-285; c. 6, s. 501.
[578] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 290; c. 6, s. 507.
[579] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 588.
[580] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 292.
[581] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 527.
[582] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 548.
[583] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 550.
[584] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 564.
[585] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 158.,
[586] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 401.
[587] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 527.
[588] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 304; c. 5, s. 174.
[589] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 321-324; c. 6, s. 643.
[590] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 225.
[591] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 266.
[592] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 620.
[593] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 553.
[594] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 46.
[595] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 51.
[596] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 67.
[597] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 92.
[598] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 277.
[599] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 282.

Müfessir, Ticaret ve mal hukuku kapsamında; Helal ve Haram mal[600], Vasiyet[601], Rüşvetin haramlığı[602], Yetim malının korunması[603], Faiz[604], Borç para vermenin adabı[605], Miras hukuku[606], Fuzuli'nin satışı[607], Eti yenilmeyen hayvanlar[608], Deniz hayvanların yenilmesi[609] konularına birer başlık açarak ele almıştır. Şoşikî, Savaş ve uluslararası hukuk kapsamında; İslam'da cihad/savaş[610], Din hürriyeti ve savaş[611], Savaş ganimetlerinin dağıtımı[612], Esirler hukuku[613], Müşriklerle Savaş[614], Ehl-i kitapla savaş ve cizye[615] konularını birer başlık açarak ele almıştır.

Mela Muhammed, yukarıda sadece başlıklarını verdiğimiz ve fıkıh kitaplarında detaylı ele alınan konulara tefsirinde zaman zaman geniş, genelde özetleyerek yer vermiştir. Tezimizin kapsamı bütün bu başlıkların altında verilen bilgileri fıkıh açısından değerlendirmeye uygun değildir. Ancak örnek olması açısından bir örnek vermek faydalı olacaktır. Şoşikî Secde sûresinin 18. âyeti kapsamında mü'min ile fasık kimsenin bir olmadığını zikrettikten sonra şu bilgilere yer vermektedir:

"Mü'min ve fasık kimsenin aynı seviyede olmadığı esası üzerine Hanefiler hariç diğer bütün mezhep âlimleri, mü'minin kâfire karşılık kısas cezasına çarptırılmayacağına hükmetmiştir. Çünkü kısasın uygulanması için şart olan katil ve maktul arasındaki eşitlik mevcut değildir. Ancak Ebu Hanife (ö:150/767) ise zımmi olan birine karşılık müslüman birine kısas uygulanacağını ve âyetteki eşitsizlik ahiretteki eşitsizlik olduğunu

---

[600] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 213.
[601] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1 , s. 227; c. 2, s. 123.
[602] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1 , s. 238.
[603] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 271, 524.
[604] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 339
[605] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 345.
[606] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 534, 691.
[607] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 298. Bir fıkıh terimi olan "Fuzûlî" kelimesi, bir kimsenin hukuki temsilcisi olmadığı halde başkasının adına hukuki işlemde bulunan kişi için kullanılır. Detaylı bilgi için bkz: Beşir Gözübenli, DİA, "Fuzûlî" Maddesi, TDV. Yay., 1996, c. 13, s. 239.
[608] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 11-13.
[609] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 112.
[610] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 241, 262, 587, 598, 624, 633; c. 2, s. 625, 631, 636, 664, 714; c. 4, s. 204; c. 6, s. 155,
[611] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 316.
[612] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 493, 534; c. 6, s. 427.
[613] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 560.
[614] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 571-576.
[615] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 608.

söylemiştir. Cumhur ise âyetin genel olduğunu, geneli tahsis eden bir delilin olmadığını söylemiştir."[616]

Son olarak Şoşikî, tefsirinde yer yer fıkıh usûlü kavramları ve *Mefsedeti berteraf etmek menfaati elde etmekten önceliklidir.*[617] *Mevri-i nass'da içtihada yer yoktur*[618] gibi külli kaideleri zikretse de fıkhi değerlendirmeleri, ağırlıklı olarak tefsir, kısmen fıkıh kitaplarından yapılan nakillere dayanmaktadır. Bu anlamda kendisinin yaptığı özgün bir fıkhı değerlendirmeye rastlamadık. Ancak yaptığı nakillere bakıldığında ister fıkhi konuların kavranılması olsun ister kaynaklardan yaptığı bilgileri Kürtçe'ye tercüme ve ifade olsun okuyucuya tefsir arasında iyi bir fıkıh bilgisi verdiği gözlemlenmiştir. Günümüzde pratikte bir faydası olmayan farazi malumatları vermekten kaçınmıştır. Ayrıca Şoşikî ahkâm âyetlerin tefsiri kapsamında verdiği fıkhi bilgilerde kendini, klasik fıkıhla sınırlandırmadan güncel konuları ve kaynakları da ihmal etmemiştir. Çoğunlukla fıkhi bilgileri karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Böylece Şoşikî, burada yetiştiği medrese geleneğini geliştirmiştir.

2.2.1.3. Nura Qelban Tefsirinde Bilimsel Tefsir

Muhammed Şoşikî, Nisan 2017 tarihinde evinde kendisiyle yaptığımız görüşmede tefsirini yazarken hangi metodu uyguladığını, bilimsel tefsire yer verip vermediğini sorduğumuzda bizlere şu cevabı vermiştir:

"Soru: Hocam tefsirinizi yazarken tabii ilimlerden istifade ederek Kur'ân âyet ve ibarelerini açıkladınız mı? Yani: ilmi (bilimsel) tefsir olarak bilinen tefsir metoduna başvurdunuz mu? Ayrıca bu hususta ne düşünüyorsunuz?

Cevap: Bazı âyetleri tefsir ederken tabii ilimlerin verilerinden istifade ettim. Burada önemli nokta, İlmi verilerin değişkenliği sorunudur. Bu sorunu aşmak için şu metodu takip ettim; ilmi tefsir yaparken kullandığım ilmi verilerin iki kere iki, dört edercesine kesinleşmiş sonuçlar olmasına dikkat ettim. Aksi halde bir âyetin tefsiri olarak verdiğiniz

[616] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 92.
[617] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1 , s. 527.
[618] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5 , s. 103.

bir bilgi yeni bir araştırma neticesinde değiştiğinde yaptığınız tevilin de bir anlamı kalmamaktadır. Böylece Allah'ın muradı da değişmiş olacak! Oysaki dini gerçekler evrensel ve sabit hakikatler üzerine bina edilmesi lazım. Dolayısıyla bu verileri kullanırken dikkatli olmanın yanında bu bilgilerin âyetin alternatifsiz anlamı olarak vermekten kaçınmak gerekir. İstifade bağlamında o bilgilere dayanarak böyle bir tevil de yapılır denebilir.[619]

Muhammed Şoşikî, Kur'ân âyetlerinin bilimsel veriler ile tefsir etme cevazı veya Kur'ân ile bilim çelişmesi veyahut bilimsel verilerin değişkenliği çerçevesinde yukarıda ifade ettiği görüş parellelliğinde ve biraz da bilimsel tefsire temkinle yaklaşılması gerektiği hususunda aşağıdaki bilgileri vermektedir.

"…Allah'ın Arş'ı su üzerinde idi… evet Allah doğru söylemiştir. Yani Allah'ın Arş'ı yer ve gök yaratılmadan önce su üzerinde idi. Acaba Allah'ın Arş'ından maksat, hükümranlık ve emretmek mi? Ya da maddi bir şey midir? Allah kelimelerle ne kasttetiğini en iyi bilendir. Dolayısıyla bize düşen bazen anlamasak da tasdik etmektir. Çünkü Kur'ân'ın vazifesi bilimsel nazariye ve kaideleri şerh etmek değildir. Aslında bilim adamlarının araştırıp geliştirdikleri bu çalışmalar iyi bir şeydir. Onlar kâinatın sırlarını keşfediyorlar. Bir taraftan Kur'ân'a hizmet ederken bazı insanların hidayetine de vesile olabiliyorlar. Ancak bilimsel veriler, yakini bilgi ifade etmezler. Nazari bilgiler oldukları için bazen birbiriyle çelişmektedirler. Yenileri, eskileri çürütmekteler. Bilimsel meseleler bir asırda kesinlik kazanmazlar. Şayet birgün bilim adamları bu nazariyeleri harmanlayıp aralarından kesin bigi olan verileri ortaya koyarlarsa Kur'ân'ın dediği noktaya gelecekler."[620]

Genel anlamda bilimsel tefsire temkinle yaklaşan Şoşikî, bazen de bilimsel verilerin aslında Kur'ân'ın malı olduğunu, günümüze kadar ortaya çıkan bilimsel verilere Kur'ân'ın doğrudan veya zımnen işaret ettiğini belirtmektedir. Şoşikî'ye göre bilim adamları, dünyanın döndüğünü tesbit etmeden asırlar önce Kur'ân bu gerçeği ifade etmiştir. Şoşikî, Bilim dünyasına sitemlerini şu sözlerle dile getirmektedir:

---

[619] 24.04.2017 tarihinde Bursa ilinde evinde ziyaretimizde kendisinden aldığımız bilgiler.
[620] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 104.

"Biz Müslümanların kalbi, bilim adamlarına karşı kırıktır. Çünkü bir kısım sapıtmış bilim ehli, ilmi bir meseleyi anlatırken adeta hakikatin keşşafı onlarmış gibi altın ve gümüş gibi kendilerini kiymete bindirirler. Ulaştıkları ilmi bir bilgiyi güneş gibi apaçık bir hakikatmış gibi sunarlar. Bilmezler mi! o hakikat Kur'ân ve Müslümanların malıdır. Kur'ân, günümüzde ulaşılan birçok bilimsel tespiti söylerken bilim, henüz annesinin karnında idi."[621]

Müfessir, tefsirinde ilmi tefsir kapsamında değerlendirebileceğimiz bazı kavram ve ilmi verileri kullanmıştır. Ancak bu bilgileri kullanırken dipnotta veya tefsir içinde herhangi bir bilimsel çalışmaya atıf yatmamıştır sadece bir iki yerde bilgileri aldığı tefsirleri veya müellifleri zikretmektedir.[622] Örneğin; Fatiha süresindeki *"Rabbi'l-âlemin"*tefsiri kapsamında her şeyin Allah'ın varlığına şehadet ettiğini ifade ederken pozitif bilimin kavramlarını kullanarak şöyle demektedir:

"ister ulvi ister süfli, ister görünen ister görünmeyen, güneş, ay, yıldız, gezegen, yeryüzü, zerre, elektron, notron, proton, nur ve esir maddesine varana dek bütün bu âlemlerin her biri kendi lisanıyla Allah'ın varlığı ve birliğine şahitlik etmektedir."[623]

Şoşikî, tefsirinde bazen tıbbi verileri kullanmaktadır. Mesela: Al-i İmrân sûresi 27. Âyette geçen "*Diriyi ölüden, ölüyü diredin çıkarır*" ifadeleri tıbbi veriler çerçevesinde insanın yediği "gıda" örneğini vererek şöyle der; doktorlara göre, diri olan çocuk anne karnında ölü olan gıda ile büyüdüğünden ölüden diriyi çıkarmış olmaktadır. Aynı şekilde insanın artık olarak çıkardığı şeyler de diriden ölü olanı çıkarmaktır.[624] Tıbbi verilerle yapılan bir tevil de Zümer sûresi 6. Âyette insanın anne karnındaki serüvenini anlatırken geçen "Üç karanlık" ifadesinin doktorlarca anne karnındaki çocuğun, 3 perde arkasında bulunmaktadır.[625] Bu iki yer dışında iki yerde[626] tüp bebek teknoloji hakkında tıbbi

[621] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 538-539.
[622] Bu yerler için bkz.: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 294; c. 4, s. 95-96.
[623] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 21.
[624] Detaylı bilgi için bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 385.
[625] Detaylı bilgi için bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 433.
[626] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 321; c. 6, s. 643.

verilerden istifade ederek bilgiler vermektedir.[627] Ayrıca insanın kendi yaratılışının tefekkür etmesi çerçevesinde Anatomi bilimi ile kan dolaşımını tıbben açıklamaktadır.[628]

Muhammed Şoşikî, modern bilimin en çok merak ettiği konulardan biri olan gezegenlerde hayatın varlığı konusuna da değinmektedir. Tefsirinin iki yerinde değindiği bu konuyu Şûra sûresinin 29. âyetininin tefsiri çerçevesinde değerlendirmektedir. Söz konusu âyette; göklerin ve yerin yaratılması, içlerine hareket eden canlıların salınması Allahın âyetlerinden olduğu ifade edilmektedir. Müfessire göre bu âyetten gezegenlerde hayat olduğu anlaşılmaktadır. O'na göre bu gerçek Kur'ân'ın bir mucizesidir. Şayet bilim adamlarınca henüz teorik olarak kabul edilen bu hakikat, bir gün pratikte de ortaya çıkarsa Kur'ân'ın bu mucizesi ve o'nun aydınlığı güneşten daha parlak olduğu meydana çıkacaktır. Bu gerçekler açısından bilim daha gelişmemiş bir çocuktur. Bilim tekâmülünü tamamladığında zafer Kur'ân'ın olacaktır.[629] Gezegenlerle ilgili diğer bir husus ise gezegenler ve yıldızlar arası mesafenin ayrıntılı bir şekilde zikretmesidir. Yıldızlara yemin etmenin hikmeti sadedinde şu bilgileri vermektedir:

"...yıldızlar, ister hız ve hacimleri ile olsun, ister çeşitlilikleri ile olsun heybetli bir âlemdir. Çünkü yıldızların hareket hızları ışık hızıyla saniyede 300 bin km'dir. Işık hızı, saniyenin yedide birinde dünya etrafını bir tur tamamlar. Güneş 1 milyon 300 bin kat yerküreden daha büyüktür. Güneş, 30 milyar güneşten bir tanedir. Güneş sistemi yani güneşe bağlı yıldızlar ve yüzen gezegenler -ki 11 tanedirler- samanyolu galaksisinin sadece bir parçasıdırlar..."[630]

Şoşikî'ye göre, dünyamız iki aşamada yaratılmıştır. Birincisi aşamada yuvarlak bir gaz kütlesi iken ikinci aşamada su ve madenlere göre tabaka tabaka haline gelmiştir.[631] Diğer bir yerde ise dünyanın yuvarlak olmasının gece ve gündüzün oluşmasındaki etkisi üzerine detaylı bilimsel bilgiler vermektedir.[632] Başka bir yerde de dünyanın kuzey ve güneyden eksildiği hakkında bilimsel verileri aktarmaktadır.[633] Enbiyâ 30. âyetinde geçen yer ve

---

[627] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 321-324; c. 6, s. 643.
[628] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 11.
[629] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 169; c. 6, s. 28.
[630] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 294.
[631] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 565.
[632] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 226-361.
[633] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 103.

göklerin bitişik tek parça olduğu çerçevesinde Seyyid Kutub'un tefsirinden alıntı yaparak şu bilgileri zikretmektedir:

"Bu âyet dikkat celbeden bir ayettir. Kâinatın sırlarını açıklama hususunda astronomi bilimi epeyce ilerlemiştir. Kur'ân'ın 1300 yıl önce söylediği bu hakikat etrafında dolanmıştır. Onlara göre içinde yerküre ve güneşin de bulunduğu galaksi tek parça iken, sonra parçalanmıştır. Parçalandıktan sonra şekil itibari ile yuvarlak olmuşlar. Yer güneşten kopan bir parça olup sonra soğudu. Ancak bu bilimsel bir nazariyedir. Bugün var yarın çürütülür. Ancak biz sağlam akide ehli, Kur'ân'ın yakini bilgi veren nasslarını, bugün kabul edilip yarın red edilen bir bilgi üzerine bina edip tevil edemeyiz."[634]

Muhammed Şoşikî'nin bilimsel verileri kullandığı diğer yerler, yağmurun oluşması ve bulutların yağmur yağdırmasının bilimsel açıklaması, metoroloji bilgilerinin gaybı bilme anlamına gelmediği[635], Şimşek çakmasının bilimsel gerekçesi[636], yukarıya çıkıldıkça oksijenin azalması[637], burcların sayısı ve merhaleleri[638] konularının anlatıldığı yerlerdir. Sonuç olarak Şoşikî tefsirinde kullandığı bilimsel verileri, âyetin vazgeçilmez ve tek doğru anlamı olarak sunmamaktadır. Ancak Kur'ân ve sabit bilgi haline gelen bilimin birbiriyle çelişmeyeceği, çelişki söz konusu olduğu yerde bilimsel bilginin yanlışlığını peşinen kabul etmektedir. Çünkü Kur'ân Allah kelamıdır. Şüphesiz Allah en iyi bilendir.

2.2.1.4. Nura Qelban Tefsirinde Arap Dili İlimleri

Bilindiği üzere Kur'ân'ın dili Arapça'dır. Allah'ın muradının daha iyi anlaşılması için tefsirlerde Arap dili merkezli birçok bilgiye yer verilmiştir. Dil merkezli tefsir, Kur'ân'ı anlama faliyetlerinde önemli bir kaynak olarak ilk nesilden itibaren başvurulan bir yöntemdir. Dil merkezli tefsir faliyetleri, tefsir usûlü açısından dirâyet tefsiri kapsamında değerlendirilmektedir. Kur'ân'ı anlama çerçevesinde rivâyet tefsiri yanında iki kadim ekolden biridir. Literatüre "Lüğavi tefsir", "Edebî tefsir", "Filolojik tefsir" veya

---

[634] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 95-96.
[635] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 365; c. 5, s. 75.
[636] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 275.
[637] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 256.
[638] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 393.

"Dilbilimsel tefsir" olarak geçen Arapça dil merkezli değerlendirmeler tefsir faliyetlerinde müfessirlerin müstağni kalamıyacağı bir kaynaktır.[639] Genel bir tanımlamayla *Arap kelamından elde edilen kurallara uygun şekilde Kur'ân'ın mana ve maksatlarını açıklamadır*"[640] şeklinde tarif edilen bu metod, Kur'ân'ı Arap dilinin lafız ve uslupları açısından tefsir etme faliyetidir.[641] Bu tefsir çeşidi, sahabe devrinde Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin anlaşılmasıyla başlasa da daha çok İslam'ın Arap olmayan milletlerle karşılaşması neticesinde bir ihtiyaç olarak günden güne gelişmiştir. Bu ihtiyacın bir neticesi olarak dil âlimleri, "Mecâzu'l-Kur'ân", "Me'âni'l-Kur'ân", Î'râbu'l-Kur'ân", "Müşkilu'l-Kur'ân", "Garîbu'l-Kur'ân" ve "Vucûh ve Nezâir" isimli eserler yazmışlardır.[642] Bu müstakil eserler dışında günümüze ulaşan ilk tefsirlerden başlayarak az ya da çok her müfessir tefsirinde dil merkezli ayrıntılara yer vermiştir. Hepsinin temel gayesi, Kur'ânı dil açısından bir bütünlük içerisinde anlama çabasıdır.

Öncelikle belirtmemiz gereken husus, Mela Muhammed Şoşikî'nin ağırlıklı olarak Arap dili ilimlerinin okutulduğu medreselerden icazet almış bir hoca olmasıdır. Öğrendiği bu ilimleri, uzun yıllar medreselerde ders okutan Şoşiki, Arap diline vakıf birisidir. Aynı zamanda Arapça'yı iyi derecede bilmeyi Kur'ân'ı tefsir etmenin temel şartı olarak kabul etmektedir.[643] Dolayısıyla yaptığımız araştırma neticesinde ister Kur'ân'ın Arapça metnini anlama olsun, ister Arapça tefsirlerden yaptığı nakillerde olsun Arapça açısından yanlış bir çeviriye veya tefsire rastlanmamıştır. Mela Muhammed Şoşikî, kendinden önceki müfessirler gibi tefsir çalışmasında dil merkezli tefsir kapsamında değerlendirebileceğimiz bazı bilgilere yer vermektedir. Ancak tefsirinin hacmine baktığımızda filolojik değerlendirmelerin çok az olduğu gözlemlenmektedir. Şoşikî'nin Arap dili ilimlerine başvurma nedeni; bazen bir âyetin dil noktasından farklı anlaşılabilmesi olurken bazen de bir âyetin daha iyi anlaşılması olmaktadır. Tefsirini yazma gayesi, Kürtçe bilen ve okuyan herkesin Kur'ân'ın hidayetinden nasibini alması olunca[644] çalışmasında, okuru bu amaçtan uzaklaştıracak bilgilere çokca yer vermemiştir.

---

[639] Mustafa Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", *Tefsire Akademik* Yaklaşımlar, Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., 1. Bsk., Ankara, 2013, c. 1, s. 324.
[640] Müşerref b. Ahmed Cem'an ez-Zehrânî**,** *Eseru'd-Dilâleti'l-Lugaviyye fi't-Tefsîr İnde Tâhir b. Âşûr fî Kitâbihî et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* Müessesetü'r-Rayyân, Beyrût, 2009, s. 75.
[641] İsmail Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), 2010, s. 27.
[642] Abdulhamit Birışık, DİA, *"İ'rabu'l-Kur'ân"* Maddesi, TDV., Yay. 2000, c. 22, s. 376-379.
[643] 24.04.2017 tarihinde Bursa ilinde evinde ziyaretimizde kendisinden aldığımız bilgiler.
[644] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 397.

Verdiği örneklerin çoğu Nahiv ve Belâğat ilimleri kapsamında verilen örnekler olup birkaç örnek de Sarf ilminden verilmiştir.[645] Nadir olarak kelimelerin sözlükteki farklı anlamlarına da değinmektedir.[646]

Bizler burada Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği dil merkezli bütün değerlendirmeleri zikretmeyeceğiz. Ancak farklı olduğunu gördüğümüz ve bu tefsir çalışmasında dil merkezli tefsirin başarılı bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını ortaya çıkaracak örnekleri önceleyeceğiz.

Mela Muhammed Şoşikî, tefsirinde yer verdiği dil merkezli değerlendirmelerin büyük bir kısmı Nahiv ilmi çerçevesinde verdiği bilgilerdir. Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği Nahiv ilminin örneklerine baktığımızda bazı nahiv kurallarından yola çıkarak farklı bir anlam çıkarmak veya verdiği anlamın daha belirgin hale gelmesi için yaptığı değerlendirmelerdir. Bu ilmin bazı kurallarını diğerlerinden daha çok kullanırken nahiv ilminin kurallarının çoğuna hiç değinmemiştir. Çokça yer verdiği nahiv konularının başında Cer harflerilerinin farklı anlamda kullanılmasıdır.[647] Cer harflerilerinin bazı örnekleri şunlardır:

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ[648]

"Âyetteki " عَن" Cer harfi, iki anlamda kullanılabilir. Birincisi: sebebiyet anlamında olup ona bitişik zamir ise önceki ayette geçen ağaca döner. O zaman âyet; şeytan, ağaçtan yemeleri sebebiyle ayaklarını kaydırdı, şeklinde anlaşılır. İkincisi: harfi cer uzaklaştırma anlamında kullanılmış olup zamir ise cennete döner. O zaman âyet; şeytan, onları cennetten uzaklaştırdı, şeklinde olur."[649]

ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ[650]

---

[645] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 525.
[646] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 279, 625.
[647] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 58-59. Burada verilen örnekte iki harfi cerin hangi anlamda kullanıldığı ve anlama etkileri ele alınmıştır.
[648] Bakara Sûresi, âyet 36.
[649] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 67.
[650] Bakara Sûresi, âyet 61.

Âyetteki ismi işâret, önceki âyetlerde anlatılan Yahudilerin inkâr ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini işaret etmektedir. "بِمَا" kelimesindeki bâ cer harfi, sebebiyet anlamında kullanılmıştır. Yani: kendisinden sonra gelen cümle öncesinde gelen cümleye sebebiyet teşkil eder. Âyetin anlamı o zaman şu şekilde olur: Yahudileri inkâr ve peygamberleri haksız yere öldürmeye sevk eden sebep, hadlerini aşıp isyan etmeleridir. Veya bâ cer harfi beraberlik (ma'iyet) anlamında kullanılmıştır. Âyetin anlamı da o zaman şu şekilde olur: Yahudiler, Zillete ve fakru zarurete mahkûm oldular. Ayrıca onlar haddini aşmaları yanında peygamberleri haksız yere öldürme ve inkârları yüzünden Allah'ın öfkesine maruz kaldılar.[651]

Şoşikî'nin yer verdiği Nahiv ilmi bilgilerinden bir kısmı da Nidâ ve Münâda kunusundadır. Bu konu hakkında nidâ edatlarının belirlenmesinin yanında münâda'nın yakın veya uzak olduğu, yakın ve uzak Münâda için hangi nidâ edatlarının kullanılması gerektiği hususlarda bir nahiv kitabı tarzında olmasa da yer yer bilgiler vermektedir. Mesela: Bakara sûresinin 21. âyetinde geçen "يا أيها الناس" nidâsında nidâ ile ilgili yarım sayfaya yakın bilgi vermektedir.[652]

Müfessirin tefsirinde çokça değindiği Nahiv konularından biri de "İstifhâm" konusudur. Farklı âyetlerde geçen istifhâm edatlarının belirlenmesi ve İstifhâmın hangi anlamda kullanıldığını tespit etmek için azami derecede çaba sarf etmiştir. Mesela: Bakara sûresinin 87. âyette geçen "...أفكلما جاءكم..." istifhâm hemzesi kınama, değersizleştirme ve karşıdakini azarlama anlamında kullanıldığını belirterek âyeti bu anlam üzere tefsir etmiştir.[653] Al-i İmran sûresinin 165. âyetinin başında geçen " ...أولما" İstifhâm hemzesi takrir ve tahkik için kullanıldığını,[654] Nisa sûresinin 49. âyetinin başında geçen "...ألم تر" İstifhâm hemzesin de taaccub/hayret ifade etme anlamında kullanıldığını belirtmiştir.[655] Bilindiği üzere istifhâm edatlarından biri de "كيف" kelimesidir. Al-i İmran sûresinin 25. âyetinin başında geçen "...فكيف" istifhâm edatının tehdit etme anlamında kullanıldığını

[651] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê...,* c. 1, s. 85.
[652] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê...,* c. 1, s. 48.
[653] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê...,* c. 1, s. 116.
[654] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê...,* c. 1, s. 486.
[655] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê...,* c. 1, s. 583.

ifade etmiştir.[656] Diğer bir istifhâm edatı olan "ما" edatı ise Nisa sûresinin 39. âyetinin başında "…وماذا" inkâr anlamında kullanıldığını zikretmiştir.[657]

Şoşikî, i'râb değişikliğinin anlama etkisini ve farklı okumanın tefsire yansımasını tefsirinin bazı yerlerinde işlemiştir. Nahiv takdirlerinin anlama etkisi ve farklı tefsir örneklerinden biri Nisâ sûresinin 33. âyetinin tefsiri kapsamında yer verilmiştir. Burada farklı takdirler neticesinde âyetin, dört farklı tefsiri yapılmıştır.[658] Tezimizi uzatmamak adına bu tefsirlerin detayını burada vermeyeceğiz.[659] Ancak bir örnek görmemiz adına daha kısa bir misal zikredeceğiz. Bu örnek Nisâ sûresinin ilk âyetinde geçen "والأرحام" kelimesidir. Müfessir, burada farklı i'râb ayrıntıları vererek şöyle demektedir:

"Bu kelimeyi Fetha/Üstün ile okursak lefzetullaha atıf yapılmış olup akraba hususunda Allah'tan sakınmamız gerektiği anlaşılır. Şayet kelime Cer/Esre ile okunursa kendinden hemen önceki "به" kelimesine atıf yapılmış olacak ki ayetin anlamı; Kendi aranızda Allah'ın adıyla birbirinizden talepte bulunduğunuz gibi akrabalık bağlarıyla da isteklerde bulunursunuz şeklinde olur. Nitekim Kürtler arasında bazı münasebetlerde akrabalık bağları vesile kılınarak "bizler amcazade veya dayızade değil miyiz?" şeklinde ifadeler çokca kullanılmaktadır."[660]

Nahiv konularından "Kasem/Yemin"[661], "Fiil-Fail Uyumu"[662], "İstisn'â"[663], "Hazif ve Takdir"[664], "Müzekker-Müennes Uyumu"[665], "Huruf-ı Müşebbehu bi'l-Fiil"[666] ve "Sıfat-Mavsuf"[667] konuları hakkında yoğun olmasa da birer ikişer örneklere rastlanmaktadır.

Dil merkezli değerlendirmelerin bir kısmı Arap Belağatı ilmindeki konular çerçevesinde verilen bilgilerdir. Muhammed Şoşikî, bazen Arap belağatı ilmi kuralları açısından bazı

---

[656] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 116.
[657] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 571.
[658] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 563.
[659] Diğer bazı örnekler için bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 415, 552, 573, 596, 625, 649; c. 2, s. 287; c. 6, s. 399.
[660] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 523.
[661] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 596; c. 6, s. 631.
[662] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 87.
[663] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 258.
[664] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 287.
[665] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 363.
[666] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 401.
[667] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 139.

âyetleri detaylandırmaya çalışmıştır. Çoğunlukla Hakikat-Mecâz üzerine yoğunlaşan Şoşikî, Arap belâğat ilminin alt ilimleri olan Beyân, Me'ânî ve Bedî ilimleri kapsamına giren bazı detayları tefsirinde zikretmiştir. Müfessirin, tefsirinde yer verdiği kurallardan biri Bedî'î sanatlar kapsamında kabul edilen "Muşâkele" sanatıdır. Bu sanata dair örnekler, muhkem-müteşâbih başlığı altında inceleyeceğimiz Allah'ın münafıklarla istihza etmesi veya Allah'ın onlara daha iyi tuzak kurduğunu ifade eden âyetlerde yer verilecektir.[668] Tekrar olmaması adına bu örnekleri burada zikretmeyeceğiz. Arap belâğatında var olan diğer bir Bedî'î sanat olan "Lef ve Neşr" sanatını Al-i İmran sûresinin 106. âyetinin tefsiri kapsamında değinilmiştir.[669]

Arap belâğatının Beyân ilmi kapsamında çokça başvurulan konu, "Hakikat-Mecâz" konusudur. Şoşikî Ahzap sûresi 72. âyette geçen emanetin gökler, yer ve dağlara arz edilmesinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda şu bilgilere yer vermektedir:

"Emanetin yer ve göklere arz edilmesi, hakiki olabileceği gibi mecâzi de olabilir. Bazı âlimler söz konusu arz etmenin mecâzi olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre buradaki mecâz düşmüş/mahzuf bir muzaf/tamlananın takdiriyle oluşmaktadır. Yani: Emanet, göklerde ve yerde yaşayanlara arz edilmiştir. Bu çeşit mecâz Kur'ân'ın birçok yerinde kullanılmıştır. Örneğin: Yaşadığımız Şehre ve beraber geldiğimiz kervana sor.[670] Âyetinde şehre sorulması istenmektedir. Oysaki şehrin kendisine sorulamıyacağı ortadadır… Diğer bazı âlimler ise arz etmenin hakiki anlamda olduğunu belirtmişler. Onlara göre Allah onlara (gökler, yer ve dağlar) anlama ve cevap verme idrakini verip kendilerine emaneti yüklenmeyi arz etti. Onlar ise bu ağır yükü taşıyamıcaklarını beyan ederek uzak durdular."[671]

Hakikat-Mecâz örneklerinden biri de Mucâdele sûresinde Zihâr kefareti olarak bir köle azat edilmesi gerektiğini belirten âyette geçen "فتحرير رقبة" ifadesinde zikredilmektedir. Şoşikî, burada bir şeyin cüz'ü belirtilerek tümü kastedilen mecâz türü olduğunu belirterek şöyle açıklamaktadır:

---

[668] Bu örnekler için bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 43; c. 2, s. 523.
[669] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 443.
[670] Yusuf Sûresi, Âyet, 82.
[671] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 184-185.

"Allah zihâr kefareti konusunda "*فتحرير رقبة*" ifadesiyle bir boyun'un azat edilmesini istemektedir. "*رقبة*" kelimesi her ne kadar boyun anlamında olsa da maksat bir insanı tamamen hürriyetine kavuşturmaktır. Burada bir şeyin parçası belirtilerek tümü kastedilen türden bir mecâz vardır."[672]

Diğer bir örnek ise yukarıda verdiğimiz mecâz türünün tam tersi olarak tüm'ün zikredilerek cüz'ün kastedilmesidir. Şoşikî bu mecâz türüne Bakara sûresinin 19 âyette geçen "يجعلون أصابعهم في آذانهم" cümlesinde değinmiştir. Burada tüm olan parmak zikredilerek cüz olan parmak uçları kastedilmiştir. Çünkü parmağın tümünün kulağa sokulması mümkün değildir.[673]

Arap belağatı açısından kelamda asıl olan sözün kısa olmasıdır. Nitekim Me'ânî ilminin bir konusu "İtnâb ve Îcâz" konusudur. Bu başlık altında kelamın muhataba göre kısa veya uzun olması incelenmektedir. Îcâz'ın asıl olduğu kelamda İtnâb yapılmışsa bir maksada binaen yapılmış olması zorunludur. Örneğin anlamın bozulmaması koşuluyla zahir isim yerine zamir kullanılmalıdır. Ancak bazen ismi zahire göre daha kısa olan zamir kullanılması gerekirken zahir isim kullanılmışsa bunun bir belâğı nedeni vardır. Şoşikî böyle bir ayrıntıyı Bakara sûresinin 90. âyette geçen "وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِين" cümlesinde zikrederek şöyle demektedir:

"Burada zamir yerine neden ismi zahir getirildi diye sorulabilir? Yani: "Kâfirler" ismi zahir yerine "onlar" zamiri kullanılması pekâlâ olabilirdi! Ancak zahir isim kullanılmasının amacı, söz konusu kişilerin alçaltıcı azaba duçar olma sebebinin aslında inkâr ve küfürleri olduğu gerçeğini göstermek içindir. Âyetin anlamı şöyle olur; inkârları, onları Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıp alçaltıcı azaba müstahak olmasına sebep olmuştur."[674]

Dil merkezli tefsir çalışmalarından biri de *Tenâsübü'l-Kur'ân* başlığıdır. Kur'ân'da âyetleri oluşturan lafızların, sûreleri oluşturan âyetlerin ve sûrelerin bir biriyle uyumlu olduğunu, her bir kelime, âyet ve sûrenin yerlerinin tespiti rastgele değil bir maksada binaen seçildiği ve bu uyumluluğun anlama etkisinin incelenmesi "münâsebâtu'l-Kur'ân"

---

[672] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 404.
[673] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 46-47.
[674] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 119.

başlığı altında ele alınmıştır. Tenâsübü'l-Kur'ân Terimi "*Kur'ân'da birbirini takip eden kelime ve cümleler veya ardarda anlatılan hadiseler arasında bağlantı ve uyum.*" [675] Şeklinde tanımlanmıştır. Yirmi üç yıl zaman zarfında farklı olay ve hadiseler üzerine parça parça inen Kur'ân âytelerinin tertibi tevkifi olduğu ittifak konusudur.[676] Dolayısıyla tenâsübü'l-Kur'ân, bu kadar uzun sürede inen âyetler arasındaki üslup ve nazım uyumu, mantıksal anlam örgüsü Kur'ân'ın Allah kelamı olduğu ve insanoğlunu benzerini getirme hususunda aciz bırakan Kur'ân'ın i'câzı'nı ortaya koyan en ön önemli delilidir.[677] İlk defa Ebû Bekir en-Nisâbûrî (ö:324/936) tarafından konu edilen bu alan daha sonra gelen birçok müfessir tarafından tefsirlerde yer verilmiştir. Genellikle tenâsübü'l-Kur'ân kavramı, âyet çerçevesi, sûre çerçevesi ve Kur'ân bütünlüğü çerçevesi şeklinde üç başlık altında değerlendirilmiştir.[678]

Mela Muhammed Şoşikî, Enfâl sûresinin başında bir önceki sûre olan A'râf sûresiyle olan munasebeti[679] dışında tefsirinde sûreler arasındaki munasebete yer vermemiştir. Ancak yoğun olmasa da sûre içindeki âyetlerin anlam itibarı ile birbiriyle münasebetine yer vermiştir.[680] Genellikle *Munasebeta ayetan pevre/Âyetlerin Birbiriyle Munasebeti*[681] başlığını açarak birkaç âyetin birbiriyle münasebetini veya *Munasebeta ayetê bî yên beriya xwe re/Âyetin öncekilerle münasebeti*[682] başlığı altında sadece bir âyetin diğer âyet ve âyetlerle münasebetini kurmaya çalışmıştır. Kur'ân'ın birbiriyle uyumluluğunu ele alan çalışmaların önem verdiği âyet sonlarındaki Âyet fâsılalarına ise yer vermemiştir.

Dil merkezli tefsir ve tevil faaliyet alanlarından ve Kur'ân'ın önemli zenginliklerinden bir tanesi de Kur'ân'daki farklı kırâatlerdir. Müfessirler, Kur'ân âyetlerini tefsir ve tevil ederken kırâat farklılıklarından azami derecede faydalanmışlardır. Bu kırâat farklılıkları âyetleri yorumlamada bir zenginlik oluşturmaktadır. Kırâat farklılıkları, en çok fıkhi

---

[675] Mesut Okumuş, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tensüb", *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara 2015, s. 414.
[676] Mehmet Ünal, "Kur'ân'ın İç Düzeni, *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara 2015, s. 96.
[677] Mehmet Suat Mertoğlu, DİA, *"Üslûbü'l-Kur'ân"* Maddesi, TDV. Yay., 2012, cilt: 42, sayfa: 382.
[678] Ünal, "Kur'ân'ın İç Düzeni…, s. 416.
[679] Şoşikî,*Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 491.
[680] Şoşikî,*Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 128, 155, 246, 422; c. 2, s. 112; c. 5, s. 134, 363; c. 6, s. 282.
[681] Şoşikî,*Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 128.
[682] Şoşikî,*Tefsira Qur'anê…,* c.2, s. 112.

hükümlerin istınbatında kullanılmıştır.[683] Mela Muhammed Şoşikî, yoğun olmasa da tefsirinde bazen kırâat farklılıklarına yer vermiştir. Ancak kırâatların mütevatir veya şazz olması gibi rivâyet durumlarına değinmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi (7) yerde farklı kırâatlara değinmiştir. Şoşikî, tefsirinde farklı kırâatlerle ilgili verdiği ilk örnek Fatiha sûresi 4. âyette geçen "mâlik" ve "melik" kırâatleridir. Müfessir burada hangi kırâat'ın kime ait olduğu ve iki kırâat'ın anlama etkisi değerlendirilmiş ve iki kırâatten hangisinin tercih edilmesinin daha iyi olacağı hususlarında şu bilgileri vermiştir:

"Hicaz ehli "melik" okurken, Asım, Kisâî ve Yakub "malik" okuyorlar. Anlam itibari ile aralarındaki fark; Malik, mülkün sahibi anlamında, Melik ise saltanatında tasarruf sahibi olma anlamında kullanılmıştır. İki anlamda sahihtir. Çünkü kiyamet gününde hakiki mülk sahibi de gerçek mutasarrıf da sadece Allah'tır. Hadisi şerifte Kur'ân'ın her harfi için bir sevap olduğu ifade edilmektedir. Buna göre "Malik" kırâatı "Melik" kırâatına bir harf fazlalığından dolayı tercih edilmelidir."[684]

Diğer bir örnek de Bakara Sûresi 102. âyetin tefsirinde yer verilmektedir:

"Hasan Basri, iki Melek anlamında olan "Melekeyni" kelimesini iki padişah anlamında "melikeyni" şeklinde okumuştur. Ancak bu anlam mecâzi anlam olup teşbih anlamında kullanılmış. Yani: bu iki insan, güzel ahlakları ve sözlerinin herkes tarafında kabul görmesi açısından iki padişah gibidirler."[685]

Müfessir, Hasan-i Basrî'ye izafe ettiği bu kırâat'ı mesned kabul ederek Harût ve Mârut'un melek değil insan olduğunu, "Melikeyn" kırâatının teşbih kapsamında melik gibi iki salih adam, anlamında tevil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Aralarındaki benzerlik ise sözlerinin dinlenmeleridir. Salih olmalarından dolayı krallar gibi sözleri dinleniyordu. Ancak Şoşikî, bu kırâat'ın Şâzz kırâat olduğunu belirtmemektedir.

Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği diğer kırâat örnekleri ise şunlardır: Al-İmrân 164. âyette "رَسُولا مِنْ أَنْفُسِهِمْ"de geçen ve içinizden biri olarak anlaşılan أَنْفُسِهِمْ kelimesi diğer bir

---

[683] Mehmet Emin Maşalı, "Kıraat-Tefsir İlişkisi", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., 1. Bsk., Ankara, 2015. c. 1, s. 372.
[684] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 21.
[685] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 132.

kırâata[686] أَنْفَسِهم neseb ve şeref açısından en değerliniz anlamında okunmuştur.[687] En'âm sûresi 91. âyete geçen " تجعلون " kelimesi müşrikleri muhatab aldığında hitab siğasıyla kullanılmıştır. Ancak Yahudiler kastedilirse üçüncü şahıs siğası olan gâib kipi olarak "يجعلون" şeklinde okunmuştur.[688] İbn-i Abbas ve Said ibn-i Cübeyr, Arâf sûresi 40. âyette geçen ve erkek deve anlamında kullanılan " الجَمل " kelimesini kalın iplik anlamında "الجُمل" şeklinde okumuşlar.[689] Tefsirinde değindiği farklı kırâat örneklerden biri de Yusuf sûresi 31 ayette geçen ve Hz. Osman mushafında " حاشَ" şeklinde yazılıp okunan kelimenin diğer bazı mushaflarda " حاشا" şeklinde yazılıp okunduğu kırâatıdır. Her iki okuyuşun anlamı birdir. Çünkü ikisi de Allahı tenzih için kullanılır.[690] Tespit ettiğimiz son örnek, Enbiyâ sûresi 96. ayette geçen "حدب" kelimesi, Şâzz olarak rivâyet edilen bir kırâatta "جدث" şeklinde okunmuştur. Bu kelime çoğul şekliyle Yâsin süresinde[691] geçtiği üzere kabir anlamında kullanılmaktadır. Buna göre âyet "Onlar (Ye'cuc ve Me'cuc) her kabirden çıkıp geliyorlar" şeklinde anlaşılmıştır.[692]

Kısacası Mela Muhammed Şoşiki'nin tefsiri, dil merkezli bilgilere yer verme açısından bakıldığında luğavî bir tefsir değildir. Tefsirin hacmine göre çok az lüğavi tahlil yaptığı gözlenmiştir. Ancak her müfessir gibi kendisi de tefsirinde Arap dil bilgisi ve belâğat ilimleri çerçevesinde tefsirine zenginlik katacak ayrıntılara başvurmuştur. Farklı kırâatlerden yola çıkarak âyetin farklı anlaşılabileceğini ortaya koymuştur.

2.2.1.5. Nura Qelban Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl

Kur'ân ilimlerinin önemli konularından biri de esbâb-ı nüzûl konusudur. Öteden beri Kur'ân tefsiriyle uğraşan âlimler, âyetlerin iniş sebepleri üzerinde önemle durmuşlardır. Hatta âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmeden tefsir yapmanın caiz olmadığı görüşü konusunda neredeyse ittifak meydana gelmiştir. Dolayısıyla ilk yazılan tefsirlerden itibaren hepsinden az ya da çok, âyetlerin nüzûl sebeplerine değinilmiştir.

---

[686] Yaptığımız inceleme neticesinde bu kırâat, Şâzz kırâatlar arasında yer aldığı tespit edilmiştir.
[687] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 486.
[688] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 217-218.
[689] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 345.
[690] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 205.
[691] Yasin sûresi, âyet, 51.
[692] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 139.

Ayrıca, zamanla sadece esbâb-ı nüzûl konusunda, müstakil eserler de yazılmıştır. Böylece tefsir müdevvenatımızda yüzlerce nüzûl sebebi rivâyetleri nakledilmiştir. Muhammed Şoşikî, sebeb-i nüzûl ile ilgili genel bakışını tefsirinin önsözünde şu bilgilerle ifade etmektedir;

"Bir âyetin iyice anlaşılmasının en önemli vesilelerinden biri de âyetin nüzûl sebebinin bilinmesidir. Nitekim bazı olaylar ve münasebetler üzerine, âyetler iniyordu. Dolayısıyla bu âyetlerin nüzûl sebeplerinin bilinmesi, âyetlerin anlaşılmasında çok büyük faydalar sağlamaktadır. Çünkü sebeb-i nüzûl âyetin daha iyi analşılmasını sağladığı gibi âyetin ortaya koyduğu hükmün illet ve maksadını da açıklamaktadır. Ancak sebeb-i nuzulün bu büyük faydasına rağmen sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilmiştir."[693]

Şoşikî, esbab'n-Nüzûl hususunda yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere çoğunluğun kabul ettiği "*esbab- nüzûl de geçerli olan sebebin hususiliği değil lafzın umumiliğidir*" kaidesini esas almıştır. Zira Şoşikî, âyetlerin tefsirine geçmeden önce âyetin nüzûl sebebini anlatır. Ancak tefsir kısmına geçerken âyetlerde geçen lafızları genel anlamıyla tefsir eder. Neredeyse sebeb-i nüzûlün geçtiği her yerde bu ilkeyi hatırlatmadan da geçmemektedir.[694] Bu metod, tefsirinde yer verdiği şu ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır:

"Mü'min kardeşim! Kur'ân âyetlerinin özel nüzûl sebepleri olduğunu bilmen gerekir. Bazı âyetler, özel bir durum ve o dönemde yaşamış bazı kişiler hakkında nazil olmuş olsa da hükümleri geneldir. O âyetlerin hitabı tüm zaman, mekân ve kavimlere yöneliktir. Tüm mü'minler Allah'ın âyetlerinde belirtilen hükümleri uygulamaları zorunludur. Evet, Kur'ân bütün insanlık için indirilmiş bir ilahi mesajdır. O zaman biz niye onu geçmiş bir zaman ve kişilere mahsus kılıp nefsimizi o'nun gölgesinden çıkarıyoruz."[695]

Müfessir Şoşikî, tefsirinde yoğun bir şekilde sebeb-i nüzûl rivâyetlerine yer vermiştir. Tesbit ettiğimiz kadarıyla 396 tane nüzûl sebebi rivâyeti zikretmiştir. Genellikle bu rivâyetleri, ele aldığı âyetlerin tefsir kısmına geçmeden "*Sebebê nizûlâ ayetê/Ayetin*

---

[693] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 7.
[694] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 255; c. 4, s. 585; c. 5, s. 310
[695] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 139.

Nüzûl Sebebi"[696] veya "*Sebebi nizûlê/Nüzûl Sebebi*"[697] başlığı altında zikretmiştir. Bazen de tefsir kısmına geçtikten sonra tefsir arasında aynı başlığı açarak rivâyetleri zikretmektedir.[698] Çok az da olsa bazen başlık oluşturmadan rivâyetlere tefsir arasında yer vermektedir.[699] Böylece şoşikî âyetlerin meâllerini verdikten sonra tefsir kısmına geçmeden ele aldığı âyet gurubundan nüzûl sebebi olan âyetlerle ilgili hadis ve tefsir kitaplarında varid olan sebeb-i nüzûl rivâyetlerini zikretmektedir. Bazen de sebeb-i nüzûl başlığı altında âyetler hakkında varid olan rivâyetlerin sayılarını verir ancak sadece bir kısmını serdeder.[700] Çok az da olsa bazen hiçbir rivâyet vermeden âyetin veya âyetlerin nüzûl sebebini belirterek geçmektedir.[701] Bu rivâyetleri zikrederken genelde bir ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili gelen farklı rivâyetlerden sadece birini verirken bazen de birden fazla faklı rivâyetleri zikretmektedir.[702] Ancak çoğunlukla farklı rivâyetleri sadece zikretmekle kalıp aralarında tercih yapmamaktadır. Nadir de olsa bazen rivâyetleri serdettikten sonra aralarında tercih yapmaktadır.[703] Bazen de tefsir kısmına geçtikten sonra âyetin farklı nüzûl sebebine nazaran farklı yorumlara da yer vermektedir.[704]

Şoşikî, bu rivâyetleri naklederken çoğunlukla kaynak belirtmektedir. Genel olarak üç şekilde kaynak kullanmaktadır. *Birincisi*: Rivâyetlerin geçtiği hadis kitaplarını kaynak verir. Hadis kaynaklarını bab ve numara vermeden imam Buhâri ve Müslim gibi hadis kitap yazarların ismini vererek kaynak göstermektedir. Şoşikî, kütüb-i sitte başta olmak üzere neredeyse hadislerin bütün ana kaynaklarından alıntı yapmaktadır. *İkincisi*: Rivâyetlerin geçtiği tefsir kitaplarını kaynak verir. Şoşikî, ağırlıklı olarak İbn-i Ebi Hâtim, Taberî, Kurtubî ve İbn-i Kesîr tefsirlerinden alıntı yapmıştır. Müstakil esbâb-ı nüzûl eserlerinden ise Vâhidî'nin eserinden alıntı yapmıştır.[705] *Üçüncüsü*: Hadis ve tefsir kaynağı belirtilmeden direkt olarak rivâyetin sahâbe veya tâbiîn râvisi verilerek

---

[696] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 255.
[697] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 226
[698] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 255.
[699] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 117
[700] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 485. Şoşikî, burada âyet ile ilgili iki rivâyet olduğunu belirttiği halde sadece bir rivâyeti zikretmektedir.
[701] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 101
[702] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 127.
[703] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 240, 605; c. 2, s. 216.
[704] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 216
[705] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 115.

nakledilmesidir. Bu tür alıntılarda en çok İbn-i Abbas'dan alıntı yapılmıştır. Şoşikî, nadir de olsa bazen alıntı yaptığı kaynağı dipnotta vermektedir.[706]

Bilindiği üzere sebeb-i nüzûl, vahyin indiği dönemde bir hadiseye binaen indiğinden o hadise, ayetin nüzûl sebebi sayılmaktadır. Ancak Şoşikî, Bakara 114. âyet kapsamında vahyin nüzûl döneminden sonra meydana gelecek/gelmiş bir olayı/olayları ayetin nüzûl sebebi saymaktadır. Bu görüşünü gaybi bir işaret olarak gaybi nüzûl sebebi şeklinde değerlendirmektedir. Müfessir, M. S. 70 yılında Romalı Titus'un Beytü'l-Makdis'i yerle bir etmesini geçmiş gaybi nüzûl sebebi olarak kaydetmektedir. Arap müşriklerin Hudeybiye günü Hz. Peygamber ve ashabını Kâbe'ye girmekten alıkoyarak umre yapmalarına engel olmalarını Kur'ân'ın indiği dönem nüzûl sebebi olarak değerlendirirken, İslam tarihinde Karmatiler tarafından 317/930 tarihinde yapılan Kâbe baskınında Kâbe'yi yıkma girişimleri ve Haçlıların, İslam âlemini istila ederken başta Mescid-i Aksa olmak üzere birçok yerde müslümanların camilere girmelerine engel olmalarını Bakara sûresinin 114. âyetin gelecek gaybi sebeb-i nüzûlü olarak değerlendirmektedir.[707]

Sonuç olarak Şoşikî, tefsirinde azımsanmayacak miktarda âyetlerin nüzûl sebebine yer vermiştir. Böylece bu rivâyetler, âyetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlarken tefsirine de zenginlik katmıştır. Ancak sebeb-i nüzûl başlığı altında nakledilen rivâyet ve bilgilerin hepsinin sarahaten nüzûl sebebi olduklarını kabul etmek çok zordur. Çünkü ne verilen rivâyette ne de Şoşikî'nin kendi ifadelerinden, bu rivâyetlerin bir kısmının açıkca sebeb-i nüzûl olduğu anlaşılmaktadır.[708] Buna rağmen sebeb-i nüzûl başlığı altında verilen bu bilgiler, tefsir yapmak amacıyla yapılan değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmelerin Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunacağı da bir hakikattir.

---

[706] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 35, 55, 72.

[707] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 151. Ayrıca Şoşikî, Enfal sûresi 25. âyetin sebeb-i nuzûl'ünün efendimizden sonra ashab arasında meydana Cemel savaşı olduğunu, Tevbe sûresinin Medine'de inen 111. âyeti ise Hicretten önce olmuş 2. Akabe biatı üzere indiğini belirtmektedir. Bkz; Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.2, s. 513, 703.

[708] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 378, 508; c. 3, s. 452.

2.2.1.6. Nura Qelban Tefsirinde Muhkem-Müteşâbih

Tefsir usûlü kitablarında Muhkem terimi, *Kur'ân'da manası kolaylıkla anlaşılabilen, harici bir tefsire ihtiyaç duymayan, tek manası olan ve neshe ihtimali bulanan âyetlerdir* şeklinde tanımlanmıştır. Müteşâbih için yapılan farklı tanımlardan yola çıkarak Muteşâbih'in tanımı *Allah'ın zat, sıfat ve fillerine ilaveten, sûre başlarındaki huruf-ı mukatta'a, ahiret ahvaliyle ilgili âyetler, çok anlamlı olan ve mânâlarından birini tercih için delile ihtiyaç bulunan âyetlerdir* şeklinde yapılabilir.[709] Müteşâbihin farklı tanımlarından, müteşâbih'in alt kısımları olarak dört ana başlık çıkarabiliriz. Bunlar; 1. Allah'ın zat, sıfat ve fillerini konu edinen âyetler. 2. Sûre başlarında bulunan huruf-u mukatta'alar. 3. Ahiret ahvaliyle ilgili âyetler. 4. Çok anlamlı olan ve mânâlarından birini tercih için delile ihtiyaç bulunan âyetlerdir.

Müfessir Şoşikî ise, Muhkem-Müteşâbih terimlerini Ali İmran sûresinin 7. âyetinin tefsiri kapsamında ele almıştır. Söz konusu ayetlerin tefsirini yaparken konu başlığını "*Di Qur'ane de ayetên muhkem û muteşabih/ Kur'ân'da Muhkem ve Müteşâbih âyetler*" şeklinde belirlemiştir. Muhkem kavramını "*lafzın anlama delaleti başka bir delile ihtiyaç duyurmayacak kadar apaçık olan âyetler*" [710] şeklinde, Müteşâbih kavramını ise "*lafzın anlama delaleti açık olmayan, anlaşılması için başka bir delile ihtiyaç duyulan âyetlerdir*"[711] şeklinde yapmıştır. Muhkem âyetler için Allah'ın birliğini ifade eden âyetleri örnek verirken, Müteşâbih âyetler için ise Hz. İsa (a.s.)'nın doğumunu ifade eden âyetleri örnek vermiştir.[712]

Müfessir Şoşikî, huruf-ı mukatta'a konusunda genellikle tercihini Selef âlimlerinden yana kullanmaktadır. Buna rağmen yer yer halef âlimlerin görüşlerini de zikretmekten geri durmamıştır. Şoşikî, Bakara sûresinin ilk âyetinin meâlini şöyle vermektedir: *1. Elif, Lam, Mim. (Xwedê bêhtir mebesta xwe dizane/Allah muradını en iyi bilendir.)*[713] Aynı ifadeyi bütün mukatta'a harflerinin meâlinde vermektedir.

---

[709] Celâlu'd-Dîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ûlûmi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., 4. Bsk., İstanbul, 1978, c. 2, s. 3-4; Okumuş, "Muhkem-Müteşâbih", *Tefsir…*, s. 343.
[710] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…*, c. 1, s. 363.
[711] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 363.
[712] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…*, c. 1, s. 364-365.
[713] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 29.

Şoşiki, Bakara sûresinin ilk âyetin tefsir kısmında müfessirlerin huruf-ı mukatta'a hakkındaki bazı görüşleri, kaynaklarını belirtmeden sıralamıştır; Bu üç harfler, kısaltma olup her biri bir zatın isimlerinin kısaltmasıdır. Elif harfi Allah ismi, Lam harfi Cebrail ismi ve Mim harfi de Muhammed isminin kısaltması olup ayetin anlamı: Allah, kelâmını Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e indirmiştir.[714] Diğer bir görüş ise bu harflerin ebced hesabi ile bazı olacak olayları ve tarihleri vermesidir. Diğer bir görüş de bu harflerin Allah ve peygamberi arasında şifre olarak kullanılmıştır. Müfessir bu görüşleri sıraladıktan sonra gerçek bilginin yegâne sahibi Allah olduğunu ifade etmektedir.[715] Zaten tefsirinin birçok yerinde bütün görüş ve bilgileri serdettikten sonra gerçek anlamı Allah'ın ilmine havale etmeyi ihmal etmemektedir.

Şoşikî, sûrelerin başındaki harflerin tefsiri kapsamında standart olarak bu harflerin gerçek anlamını sadece Allah'ın bildiğine yer verdikten sonra yer yer farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Genelde bu harflerin bu şekilde olmasının en temel anlamı, muhatabın dikkatini okunacak/verilecek sözlere/mesajlara çekmenin dışında Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu ortaya koymaktır. Belağat erbabı ve edebiyat ehli olan muhatablarına söz konusu vahyin apaçık bir Arapça olduğu, Arapça harflerden müteşekkil bir kelam olduğunu göstererek adeta onlara, haydi! Bu kelamın bir benzerini sizde getiririn de görelem bakalım? Demektedir. Müfessir bu yorumunu Fahrettin Razî'ye dayandırarak, Razî'nin Ankebût sûresinin başında yaptığı değerlendirmeyi özetlemiş, Meryem, Ankebût ve Şûrâ hariç, huruf-ı mukatta'a'nın başında bulunduğu sûrelerin başlangıç konuları ya Kur'ân, ya Kitab veya Nüzûl ve Tenzîl'dir.[716] Dolayısıyla bu harflerden hemen sonra vahiy konu edinmiştir.

Şoşikî, Allah'ın sıfatları kapsamında çoğu yerde halef âlimlerin metodunu esas almıştır. Ancak bazen de tercih yapmadan her iki tarafın görüşünü zikretmektedir.[717] Bakara

---

[714] Buna benzer bir tevil de Arâf sûresinin başında şöyledir: "İbn-i Abbas'dan bu harflerin anlamı ile ilgili şöyle dediği rivâyet edilmiştir; Ben Allah'ım, ben biliyorum. Ben tafsil ediyorum. Yani: ben kâinatın yaratıcısıyım. Her şeyin hakiatını en iyi bildiğimden, en iyi açıklayıcı da benim. Ebu'l-Aliye ise Elif harfi Allah isminin anahtarı, Lâm harfi, Lâtîf isminin anahtarı, Mim Mecîd İsminin anahtarı ve Sad harfi ise Sadık isminin anahtarı olduğu şeklinde tevil etmiştir. Ancak Allah en iyisini bilir" Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 303.

[715] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 30.

[716] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 620-621.

[717] Mesela: Furkân sûresi 59. Âyetin tefsiri kapsamında "İstiwaya li ser Erş/Arşa İstiva" başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir: "Arşa İstiva etmenin anlamı etrafında İslam âlimleri arasında çok ihtilaf vaki olmuştur. Selef âlimleri, Allah Arşa istiva etmiş etmesi, O'nun şanına yakışır bir istiava olduğu görüşünü

Sûresi'nin 15. Âyetinde Allah'ın münafıklar ile istihza/alay etmesini Arap Belağat'ında mevcut olan "Lafzi Müşakele" sanatı kapsamında tefsir etmektedir. Buna göre Allah'ın münafıkları alaya alması, münafıkların Müslümanları alaya almalarından dolayı onların aynısıyla cezalandıracağı anlamına tevil etmiştir.[718] Diğer bir ifadeyle cezaları, yaptıklarının misliyle karşılık verilmesidir. Aynı şekilde Allah'ın hilelerine karşı daha iyi hile yaptığını ifade eden Enfâl sûresinin 30. âyeti de aynı şekilde tevil etmiştir.[719] Allah'ın sivrisineği örnek göstermeyi ifade eden âyette geçen Allah hakkındaki utanmanın hakiki anlamında değil de ister büyük ister sivrisinek gibi küçük olsun Allah, örnek vermekten geri durmaz/örnek verir anlamında tevil etmiştir. Ayrıca En'âm sûresi 18. âyette geçen ve Allah'a mekân izafe eden fevkiyet[720], Fetih sûresinin 10. Âyetinde geçen ve Allah'a cisim izafe eden el[721], halef metoduna uygun olarak güç ve kudret ile tevil edilmitir.

Müfessir, Bakara sûresi 255. âyette geçen ve ahiret ahvali kapsamındaki Müteşâbihlerden değerlendirilen "Kürsî" kavramını İbn-i Abbas ve Hasan Basrî'ye dayandırarak tevil ederek şöyle demektedir:

"İbn-i Abbas'a göre, Allah'ın Kürsî'sinden maksat Allah'ın bilgisi ve ilmi'dir. Bunun delili Allah'ın şu âyetidir. Ey rabbimiz ilim ve rahmet açısından her şeyi kuşatansın.[722] Ancak Hasan Basrî Kürsî'den maksat Allah'ın Arş'ı olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah'ın Arş'ı her şeyden daha büyüktür. Rivâyetler de bu görüşü desteklemektedir." [723] Şoşikî, Kur'ân'ın birçok yerinde geçen ahiret ahvalıyla ilgili konularda genellikle rivâyetleri esas almıştır. Âyet ve hadislerde verilen bilgilerin dışına çıkmamıştır.

2.2.1.7. Nura Qelban Tefsirinde İsrâiliyât

Rivâyet tefsirlerinin zaafı olarak kabul edilen İsrâiliyât, bilindiği üzere Tabiîler döneminde tefsir kapsamına girmiştir. Ancak bu rivâyetler sahabe devrinde de tefsire

---

savunmuşlar. Halef âlimleri ise İstivayı istila ile tevil etmektedirler. Allah daha iyi bilir ancak her iki görüş de doğrudur." Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 391.
[718] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 43.
[719] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 523.
[720] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 151.
[721] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 190.
[722] Ğâfir Sûresi âyet 7.
[723] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 315.

girmeye başlamıştır.[724] Kur'ân, birçok yerde Yahudi ve Hıristiyanların başında geçen hadiselere veciz, kısa ve parça parça ifadeler şeklinde atıf yapmaktadır. Efendimizin ashabı bu âyetlerin tefsiri kapsamında bazen ehli kitap bilginlerinden alınan bilgilerle açıklama yönüne gitmişler. Fakat bu bilgileri almada çok titiz davranmışlar. Onlar Kur'ân ve sünnet'e aykırı olan ve makul olmayan bilgilere değer vermemişler. Tabiîler devrine gelindiğinde yeni fetihler sayesinde İslam, geniş coğrafyalara, Hıristiyan ve Yahudilerin yaşadığı yerlere ulaşmıştır. Ehli kitaptan bazı kimselerin Müslüman olmasıyla kendi kültürlerindeki bilgileri beraberlerinde İslam'a taşımışlar. Neticede Kur'ân âyetlerinde veciz olarak verilen birçok hadisenin, kıssanın detayları, Tevrat ve İncil'den gelen bilgilerle açıklanmaya tefsir edilmeye çalışılmıştır. Böylece daha çok Yahudi menşeli bu bilgiler tefsire girmiştir. Bazen bu bilgiler ile yapılan tefsirler, bir âyetin alternatifsiz tefsiri olarak değerlendirilmiştir. İşte bütün bu menkûlâta İsrâiliyât denilmiştir[725]

Tefsirlerde nakledilen İsrâilî bilgilerinin çoğunluğu, Kur'ân kıssaları, geçmiş Peygamberler ve ümmetleri hakkındadır. Mesela: Âdem ve Havva'nın yaratılışı ve cenneteki hayatları, Nûh Peygamberin gemisi ve tufan hadisesi, Hârût ve Mârût kıssası, Zebîh'in kim olduğu, Dâvûd ve Süleyman kıssalarının detayları, Eyyûb Peygamberin imtihanı, Musâ ve Firavun kıssaları ve Îsâ ve Meryem v.b. kıssaların detayları hakkında tefsirlerde yığınla İsrâiliyât bulunmaktadır.[726]

Tefsir usulü kavramı olarak İsrâiliyât, "*Yahudi, Hıristiyan ve diğer din ve kültürlerden Kur'ân tefsirine giren rivâyetler*"[727] şeklinde tanımlanmıştır. Epistemolojik olarak bu bilgi malzemesinin kullanılması konusunda klasik İslam uleması, itikadı ve ameli konular dışında tefsir, tarih ve tabakat alanlarında açıklayıcı ve araları doldurma kapsamında kaynağı belirtildikten sonra nakledilmesinde bir beis görmemişler. Ancak çağdaş dönemde metafizik konulara eleştirel yaklaşılması, bir anlamda pozitivist yaklaşım, çağdaş âlimleri bu rivâyetlere mesafeli yaklaşmaya sevk etmiştir.[728] Bu çağdaş yaklaşım daha çok selefi düşüncenin temsilcileri tarafından İsrâiliyât'ı bir öcü ve batıl bir bilgi

---

[724] Zekeriya Pak, "Tefsirde İsrâiliyât", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar,* Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., 1. Bsk., Ankara, 2015. c. 1, s. 142-143.
[725] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Üsûlü,* TDV. Yay., 22. Baskı. Ankara 2012, s. 244-246.
[726] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyât,* Ankara 1979, s. 73-315; Muhammed Ebu Şehbe, *el-İsrâiliyât ve'l-Mevsuât fi Kütübü't-Tefsîr*, Daru'l-Cil Yay., Beyrut, 2005, s. 38.
[727] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 244.
[728] İbrahim Hatipoğlu, DİA, *"İsrâiliyât"* Maddesi, TDV. Yay., 2007. c. 23, s. 195-199

olarak değerlendirdiler. Bu düşüncenin kökleri İbni Teymiyye ve öğrencisi İbn-i Kesir'e kadar götürülür. Fakat önemli husus biz kıssaların detaylarını öğrenmek için İsrâiliyât rivâyetlerinden istifade etmeli miyiz? Veya bizim için bilgi değeri olmadığını belirterek atmalı mıyız? Her iki görüşü savunan âlimler vardır. Her biri, tezini savunmak için Kur'ân ve sünnet'ten kendisi destekleyen naslara başvurmaktadır.[729] Kanaatimizce Kur'ân'ın musaddık ve müheymin sıfatları yanında, Efendimizin ehli kitaptan bilgi alma hususundaki ilkeleri ve âlimlerimizin öz güveni çerçevesinde bu rivâyetlerden istifade edilebilir.

Özetle tefsire giren İsrâiliyat konusu, ilk asırdan beri tartışılmaktadır. Müfessirler, söz konusu İsrâiliyât rivâyetlerini kullanma konusunda farklı davranmışlardır. Kimisi bu rivâyetleri senetleriyle zikrederken, kimisi senetleri hazfederek vermektedir. Kimisi bu rivâyetleri kullanmada titiz davranıp eleştirel bir bakışla kullanırken, kimisi de İsâiliyâtı âyetin vazgeçilmez tefsiri olarak vermektedir. Bazı müfessirler ise İsrâiliyâta temelden karşı olup sadece eleştirmek için bu gibi bilgilere yer vermektedirler.[730]

Muhammed Şoşiki, İsrâiliyât hakkındaki metodu kapsamında, tefsirinde kendisinin zikrettiği herhangi bir metoda rastlamadık. Bununla birlikte tefsirinde İsrâiliyât addedilecek birçok bilgiye yer vermektedir. Tefsirinde yer verdiği bu bilgilerden yola çıkarak Şoşikî'nin İsrâiliyâta bakışını ortaya çıkarmaya çalışacağız. Çoğunlukla bu bilgileri kaynak belirtmeden zikretmektedir. Ayrıca bu bilgileri rivâyet formunda zikretmediği için doğal olarak senetlerine de yer vermemektedir. Nadiren de olsa senetlerini vermeden ilk râvi veya alıntı yaptığı tefsirin yazarını vererek isrâilî bilgileri nakletmektedir.[731]

Şoşikî'nin tefsirine bakıldığında, tefsirinde bir kısım İsrâiliyât addedilen bilgilere yer verse de genel olarak İsrâiliyâta karşı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak verdiği bu bilgileri, âyetin tek doğru anlamı şeklinde değil de Kur'ân kıssalarında mübhem bırakılan boşlukları doldurmak içindir. Şoşik'i'nin bu bakış açısını, A'raf sûresinin 107. âyetin tefsirinde İsrâiliyât ile ilgili verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Orada Hz Musâ (a.s.)'ya

---

[729] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 244- 249
[730] Abdülhamit Birışık, DİA, *"İsrâiliyât"* Maddesi, TDV Yay., 2007, c. 23, s. 199-202
[731] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 93, 131.

verilen mucizelerden olan Asa'nın bir yılana dönüşmesi hususunda şu bilgilere yer vermektedir:

"Hz. Musâ'nın mucizeleri konusunda âyetlerde verilen bilgiler hakikatın kendisidir. Bunun ötesinde bazı kitaplarda çok acayip bilgilere yer verilmektedir. Ancak onlardan söz etmemize gerek yoktur. Çünkü onlar doğru bilgiler değildir. Hepsi sahtekâr ve düzenbaz israîloğulları tarafından uydurulmuş bilgilerdir. Nitekim bilindiği üzere Hz. Ömer'in kendi döneminde İsrâiloğulları ve Farslılardan gelecek bu türlü bilgilerin islam'a vereceği zararın önlenmesi konusunda aldığı siyaset çok katıydı. Taki Hz. Ömer, Farisî cemaatın tahrikleriyle farslı Ebu Lü'lüe tarafından şehit edildi. Aynı şekilde Hz. Osman da Abdullah İbn-i Sebe'nin oyunlar neticesinde şehit edildi. Dolayısıyla bizler İsrâilî Ka'b el-Ahbâr ve Farisî Vehb ibn Munebbih'in uydurulmuş mubalağalarını kabul etmiyoruz. Kur'ân âyetleri neyi ne miktarda vermişse o doğru ve yeterli olup mubalağaya gerek yoktur."[732]

Şoşikî'nin İsrâiliyatı eleştirdiği diğer bir yer ise A'raf sûresinin 189-193. âyetlerinde anlatılan Hz. Âdem ve Havva'nın ilk doğan çocuklarının kıssasıdır. Şoşikî burada özetle şu bilgilere yer vermektedir; Hz. Âdem (a.s.) ve Havva'ın doğan çocukları yaşamayıp ölüyorlardı. Taki şeytanın tavsiyesine uyarak adını "Abdulhâris" koyunca artık doğan çocukları ölmedi. Böylece Âdem ve Havva çocuklarına şeytanın ismi olan "Haris" ismine izafeten bir isim koyarak şirke düştüler. Şoşiki'ye göre bu bilgiler, Suyûtî gibi bazı müfessirlerce bir kısım zayif hadislere dayanılarak tefsirlerinde yer verilmiş olsa da İsrâiliyât kaynaklı bilgiler olduğundan güvenilmezdir. Çünkü bu rivâyetler sayesinde her hangi basit bir insana bile layık görülmeyen şirk gibi büyük bir günahın bir peygambere atfedilmesi söz konusudur.[733]

Şoşikî'nin açıkça eleştirdiği İsrâiliyât bilgilerinden biri de Hûd sûresinin 77-83 âyetlerde anlatılan Lût (a.s) kıssası kapsamında Tevrât kaynaklı rivâyet edilen Hz. Lût (a.s.)'un kızlarını fuhuşa zorladığı bilgisinin saçma bir bilgi olduğunu belirttikten sonra şu ifadeleri kullanmaktadır:

---

[732] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 404.
[733] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 476.

"Bu bilgi, her ne kadar Tevrat'ta yazılmış, nesilden nesile aktarılmış ve bazı cahil Müslümanlar tarafından onlardan nakledilmiş ise de, bırakın bir Peygamber, akli selim sahibi herhangi bir insan hakkında bile makul değildir. Bu uydurma isrâilî bilgiler gerçeği çarpıtmaya yetmeyecektir."[734]

Şoşikî, Eyyûb (a.s.) ile ilgili bir sayfadan fazla İsrâiliyât olarak kabul edilen bilgileri verdikten sonra, bu bilgilerin hepsinin ehl-i kitap kaynaklı bilgiler olup, sağlıklı bilgiler olmadıkları, bizim için sağlıklı, hak ve hakikat bilgisinin yegâne kaynağının Kur'ân olduğunu belirtmektedir.[735] Şoşikî, Hz. Davut (a.s.) ile ilgili komutanın eşine âşık olduğu[736], Hz. Süleyman'ın (a.s.) binlerce savaş atlarını ikindi namazını kaçırmasına neden oldukları için ayak ve boyunlarından kesmesi[737] ve asasına yaslanarak vefat ettiğinde kimsenin haberi olmadan yıllarca bostonu üzerine ölü olarak kaldığına[738] dair tefsirlerde nakledilen bilgileri kendisi de sayfalarca serdettikten sonra bu bilgilerin peygamberlerin peygamberlik makamına uygun düşmeyen bilgiler olduğunu belirterek eleştirmektedir. Ayrıca Hz. Süleyman'ın tahtına bırakılan "cesed" ile ilgili üç sayfa[739] isrâiliyât bilgisi verdikten sonra bu bilgilerin teyit edilmesi mümkün olmayan güvenilmez bilgiler olduğunu söylemektedir. Şoşikî, bazen de tefsirinde aşağıda birkaç örneğini vereceğimiz isrâilî bilgileri eleştirmeden de zikretmektedir:

"Hz Musâ'nın şeriatında tövbe, masum olanların, günahkârları öldürmesi şeklinde oluyordu. Böyle bir durumda Allah, üzerlerine kapkara bir bulut gönderirdi taki birbirlerinin yüzünü görüpte birbirlerine acımasınlar. Buzağıya ibadet edenler ve masum müminler arasında tövbe savaşı oldu. Savaş, kılıç ve hançerlerle yapıldı. Sabah başlayan savaş, öğlene doğru yetmiş (70) bin kişinin ölümüyle devam etti. Bu esnada Musâ ve Harun Allah'a tövbelerin kabul edilmesi için niyazda bulunuyorlardı. Sonunda Allah tövbelerini kabul etti. Böylece savaş son buldu. Herkes kurtuldu ve emniyet sağlandı."[740]

---

[734] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 151.
[735] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 126.
[736] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 386.
[737] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 509-510; c. 5, s. 399.
[738] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 203.
[739] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 400-4003
[740] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 78.

"Bazı görüşlere göre Hz. Musâ İsrailoğullarının taptığı buzağıyı yakıp külünü denize döktü. O'na tapanlar aşırı sevgilerinden küllerin döküldüğü yerlerin suyundan içiyorlardı."[741]

Şoşikî, Bakara sûresi 243. âyetin tefsiri kapsamında: Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusundan kaçarken Allah tarafından öldürülüp tekrar diriltilenlerin İsrailoğullarından bir topluluk olduklarını söylemiştir. Kaçma sebepleri hususunda iki neden söylenmiştir. *Birincisi*: Mısırda bir şehirde yaşarken salgın hastalık yüzünden ölüm korkusuyla memleketlerini terkederek kaçtılar. *İkincisi*: Düşman ile karşılaşınca ölüm korkusundan korkakça kaçtılar. Allah'da onların hepsini kaçarken öldürdü. Sonra Allah, peygamberleri Hezkıl'in dualarını kabul ederek ibret alsınlar diye onları tekrar dirilti. Böylece saflarını birleştirerek mertçe samimi bir şekilde şavaşarak düşmanlarını yendiler. Şoşiki bunları anlattıktan sonra şu bilgilere yer vermektedir.[742]

"Bu kıssanın gerçeğinin nasıl olduğunu en iyi Allah bilir. Ancak Müslümanlar için cihad ve Allah yolunda şehadetin teşviki için önemli bir ibret vesilesidir."[743]

"Yahya (a.s.), Zekeriyya (a.s.) ve Elizabetin oğludur. Meryem hamileyken dünyaya geldi. Genç yaşta peygamber olup Hz. Musâ (a.s.)'nın şeriatıyla amel etmekteydi. Yaşadığı zamanda Filistin'de Hîrodis adında bir hükümdar vardı. Kardeşinin Hirodya adında çok güzel bir kızı vardı. Amcası onunla evlenmek istiyordu. Kız ve annesi de bu evliliği razıydılar. Ancak Hz. Yahya (a.s.) istemiyordu. Çünkü bu evlilik haramdı. Kızın annesi düğün gecesi hükümdardan kızını evlendirme karşılığında Hz. Yahya'nın başını istedi. Hükümdar bu isteği yerine getirerek O'nu öldürdü. Hz Yahya otuzuna varmadan peygamber olmuştu." [744]

Şoşikî, Hz. İsâ (a.s.)'ya verilen mucizelerden olan Çamurdan kuş heykelini yapıp üflediğinde Allah'ın izni ile uçtuğu sadedinde söz konusu yaratmanın müşkil olduğunu düşünerek bu müşkile çözüm olarak şu bilgilere yer vermektedir.

---

[741] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 123.
[742] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 300-301.
[743] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 301.
[744] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 395.

"Hz. İsâ'nın kavmi birgün ondan çamuradan bir kuş yapıp uçurmasını istediler. O'da dediklerini yaparak çamurdan bir kuş yaparak üfledi. Kuş gözden kaybolana kadar uçtu. Ancak gözden kaybolduktan sonra yere düşerek öldü. Böylece Hakiki Yaratıcı olan Allah'ın fiili ile yaratılan olan İnsanın fiili arasında fark oluştu. Vehb şöyle demiştir: İnsanlar bakınca kuş uçuyordu. Ancak gözden kaybolunca yere düşüp ölüyordu."[745]

Sonuç olarak Şoşikî, temel olarak isrâiliyâta mesafeli olsa da tefsirinde azımsanmayacak isrâilî bilgilere yer vermektedir. Bu bilgilerin bir kısmını eleştiriye tabi tutsa da bir kısmını olduğu gibi zikretmektedir. Ancak isrâiliyâtın sağlıklı bir bilgi kaynağı olmadığını söyleyen Şoşikî, tefsirinde pratikte bize bir fayda sağlamayacak, çok ayrıntı olarak görülecek isrâilî bilgileri vermeden de geçememiştir. Örneğin; Hz İsmâil'in yerine kesilen koç'un Habil'in kurbanı olduğu,[746] Hz. Musâ'nın Tûr dağında Allah ile Zilhicce ayı'nın 10'u olan kurban bayramı günü konuştuğu,[747] İsrâiloğullarına tapmaları için buzağı yapan Samirî'nin asıl adının Musâ olduğu,[748] Hızır'ın asıl adının İlyâ b. Melkan, künyesi ise Ebu'l-Abbas olduğu,[749] Hz. Musâ ve Hızır kısasında geçen Melik'in isminin Halel b. Yedey, babasına asi olduğundan Hızır tarafından öldürelen çocuğun ismi Şem'un, duvarın altındaki hazinenin yetimlere 7. babadan kaldığı,[750] Hz. Şuayb (a.s.)'ın Hz. Musâ (a.s.) ile evlendirdiği kızının ismi, Sefurâ olduğu,[751] İsrâiloğullarının Mısır'ı terkederken Hz. Yusuf'un vasiyeti üzere mezarını taşımaları,[752] Hz Lût (a.s.) [753] ve Karûn'n birkaç baba soylarınn verilmesi,[754] Mısır'ı terkeden İsrâiloğulları[755] ve helak olan Lut (a.s.) kavminin[756] sayıları 600 bin olduğu ve Hz. Eyyûb (a.s.)'ün eşinin adı Rahmet bnt. Efraşim bnt. Yusuf olduğu[757] gibi bilgileri vermektedir.

---

[745] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 401.
[746] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 45.
[747] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 424.
[748] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 429.
[749] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 622.
[750] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 623.
[751] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 27.
[752] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 426.
[753] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 457.
[754] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 558.
[755] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 426.
[756] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 260.
[757] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 408.

2.2.1.8. Nura Qelban Tefsirinde Rivâyet-Dirâyet

Bilindiği üzere tefsirler rivâyet ve dirâyet şeklinde iki ana kısma ayrılmaktadır. Tefsirleri bu ayırıma tabi tutma, beraberinde zihinlerin parçalanması, tefsirlere ve tefsir tarihine bütüncül bir bakışı engelleme gibi bazı sorunları meydana getirse de öteden beri bu ayırım vardır. Ancak hiçbir tefsir salt rivâyet veya dirâyet değildir. Çünkü Kur'ân, sünnet, sahabe veya önceki müfessirlerden yararlanmadan bir tefsir yazılamayacağı gerçeği ortadadır. Ayrıca dirâyet/istidlal/cehd olmaksızın, çağın sosyolojik ve düşünsel hareketleri göz önünde bulundurulmadan da bir tefsir yazılamaz. Dolayısıyla her tefsirde rivâyetin yanında dirâyet, dirâyetin yanında rivâyet vardır.[758] Mela Muhammed Şoşikî, tefsirinde rivâyet tefsiri kapsamında değerlendirilen Kur'ân'ı Kur'ân, sünnet, sahabe ve tabiîn sözleriyle açıklama motoduna sıklıkla başvurmuştur. Ayrıca kendinden önce yazılan otuz beş tefsirden alıntı yapmıştır. Ancak bütün bu menkûlata rağmen yer verdiği rivâyetler ve müfessirlerin görüşleri arasında tercih, müslümanların bazı güncel konularına temas ederek çağının problemlerine Kur'ân üzerinden çözüm sunması ve azımsanmayacak oranda âyetleri nakle dayanmadan açıklaması tefsirini dirâyet ağırlıklı bir tefsir olarak değerlendirmemize neden olmaktadır.

Muhammed Şoşikî'ye tefsirini yazarken rivâyet veya dirâyet tefsir çeşitlerinden hangisini esas alarak yazdığını, diğer bir ifade ile yazdığı tefsirinin, rivâyet mi? dirâyet mi? olduğunu sorduğumuzda bize verdiği cevap şöyledir:

"Bir keresinde bana sordular; tefsirin rivâyet mi? dirayet mi? -Yani: eğer rivâyet ise sadece nakle dayanmaktadır. Dirâyet ise, sadece kendi ilmi bilgisine dayanarak Kur'ânı tefsir etmektir.- Bu soruya cevamın şöyle olmuştu: Benim tefsirim, tanımladığım şekliyle rivâyet de, dirâyet de değildir. Çünkü ben medrese eğitimimi bitirdikten sonra, yıllarca Arap dili ve temel İslam bilimlerinde eğitim verdim. Arap dili yetkinliğiminin yanında Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm ilimlerine vakıf birisiyim. Buna dayanarak tefsirimi yazdım. Ancak hiçbir kaynağa müracaat etmeden bir tefsir yazacak kadar da âlim değilim. Dolayısıyla herhangi bir âyeti anlamada tereddüt yaşadığım yerde kaynaklara başvurarak nakillerde bulundum. Böylece tefsirimde azımsanmayacak miktarda rivâyetlere yer

[758] Abdullah Aygün, "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:4, sayı:8, 2015/4, s. 146.

verdim. Bu rivâyetler, benim tefsirimin rivâyet kısmını oluşturur. Bazen de bu rivâyetler arasında tercih yaparak veyâ nakle müracaat etmeden kendi ilmi birikimime dayanarak âyetleri tefsir etttim. Bu da, tefsirimin dirâyet kısmını oluşturmaktadır. Örneğin; Yusuf sûresinin 24. âyetin tefsiri kapsamında tefsirlerde, Hz. Yusuf (a.s.)'un Aziz'in karısının isteğine olumlu cevap vermemesi ve günaha düşmemesi sadedinde birkaç görüş nakledilmiştir. Bunlardan birisi de Hz. Yakûb (a.s)'ın Yusuf'a göründüğü ve O'nu bu kötü fiili yapmaktan alıkoyacak şekilde parmaklarını ısırmasıdır. Bana göre âyetin doğru anlaşılmasında bu menkul rivâyetler yeterli değildir. Çünkü bırakın muhsinlerden olduğu haber verilen Yusuf gibi bir peygamber, herhangi sıradan bir insan bile bu burhanlar (mucizeler) karşısında kötü eyleminden hemen vazgeçer. Allah daha iyi bilir. Ancak bu âyetin yorumu, "Aziz'in karısı, Yusuf'u arzuladı. Eğer Yusuf, Efendisi Aziz'in üzerindeki haklarını hatırlayıp düşünmese O'da Züleyha'yı arzulayacaktı." Şeklinde olacaktır."[759]

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılan Şoşikî, *rivâyet tefsirini,* âyeti menkûl bir bilgiye dayandırarak açıklamak, *dirâyet tefsirini* ise âyetin anlamı ile ilgili menkûl rivâyetler arasında tercih veya nakle dayanmadan başka bir ilmi veriye dayanarak âyetin yorumlanması şeklinde tanımlamıştır. Şoşikî'nin bu tanımı, tefsir usûlü kaynaklarında yer verilen rivâyet[760] ve dirâyet[761] tanımlarıyla uyumludur. Şoşikî'nin, rivâyet-dirâyet kapsamında oluşturduğu bu metodunu bütün tefsirinde kullanmıştır. Nitekim bazı âyetleri yorum eklemeden sadece nakle dayandırarak tefsir yaparken bazen de rivâyetleri sıraladıktan sonra aralarında tercih yapmak suretiyle âyetleri tefsir etmektedir.

Şoşiki, tefsirinde âyetleri anlamlandırmada yoğun bir şekilde rivâyetlere başvurmuştur. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla tefsirinde iki bin yüz elli yedi (2157) tane rivâyet

---

[759] 24.04.2017 tarihinde Bursa ilindeki evinde yaptığımız ziyarette kendisinden aldığımız bilgiler.

[760] Rivâyet tefsiri için bkz: Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995, c. 2, s. 12; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Daru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire, 1976, c. 1, s. 152; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Müessesetü'r-Risâle, Lübnan-Beyrut, 2011, s. 318-320; Subhi Salih, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Lübnan-Beyrut, 2014, s. 290-291; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü…,* s. 228-229; Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Giriş,* Çağrı Yay., İstanbul, 1981, s. 263; Muhammed Ali Sabûnî, et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân, el-Mektebetu'l-Asriyetu, Beyrut, 2004, s. 67-71.

[761] Dirâyet Tefsiri için bkz: el-Kattân, *Mebâhis,* s. 321-322; Zehebî, *et-Tefsîr…,* c. 1, 255; Subhi Salih, *Mebâhisun..,* s. 291-292; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* s. 230; Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, s. 263; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İFAV. Yay., İstanbul, 1998, s. 256; Demirci, *Tefsir Tarihi,* İFAV Yay., İstanbul, 2012, s. 152; Sabûnî, et-Tibyân…, s. 155-158.

mevcuttur. Bunlardan bin yüz altı (1106) tanesi merfu hadisten oluşmaktadır. Diğer kalan rivâyetler ise sahebe ve tabiîn sözlerinden oluşmaktadır. Şoşikî, rivâyetlerin büyük kısmını senetsiz şekilde rivâyetin ilk râvisi veya hadis kitab yazarlarının ismini vererek nakletmektedir. Bazen de ikisini birden vermektedir. Hadisleri verirken bâb ve hadis numaralarını vermemektedir. Çok nadir de olsa dipnot kullanmıştır.[762] Ancak dipnotta bâb ve hadis numaraları verilmemiştir. Sadece Kaynak kitabı vermekle yetinmişir. Örneğin: "Ahmed, Buhârî, Müslim ve Tirmizî Enes b. Mâlik'den rivâyet etmiştir" şeklinde vermektedir.[763]

Müfessir Şoşikî, tefsirinde yer verdiği rivâyetlerin yaklaşık 5/1 esbâbu-ı nüzûl rivâyetlerinden oluşmaktadır. Büyük kısmı, ahkâm âyetlerinin tefsiri kapsamında zikredilen hadis rivâyetleridir. Çok az bir kısmı ise sûrelerin fazileti hakkındaki rivâyetlerdir. Genelde sûrelerin başında tefsire geçmeden önce o sûrenin fazileti ile ilgili rivâyetleri zikreder. Bazen de Kur'ân'daki bazı âyetlerin fazileti ile ilgili rivâyetleri o âyetlerin tefsiri esnasında vermektedir. Mesela: "Besmele"[764], "Âyetu'l-Kursî"[765], Bakara sûresînin son iki âyeti[766] ve Al-i İmrân sûresinin 190. âyetin[767] fazileti hakkındaki rivâyetlere tefsir arasında yer vermektedir.

Şoşikî, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme kapsamında âyetleri âyet ile tefsir yapmaktadır. Önce ele aldığı âyetin tefsirini yapar. Sonra yaptığı tefsir ve tevili teyit için diğer âyetleri zikreder. Bazı ciltlerde -5. ve 6. ciltler- daha çok başvurduğu bu yöntemi sıklıkla uygulamaktadır. Kullandığı âyetleri mutlaka dipnotta belirtmektedir. Sadece Al-i İmrân sûresinin 14. âyetinin tefsiri esnasında A'râf sûresinin 32. âyetini zikrederken kaynak dipnotunda -herhalde yanlışlıkla olacak- hadis kaynakları verilmiştir.[768] Şoşikî'nin tefsiri, âyetler arasında anlam bağlantısı kurma ve bazen bir konu[769] hakkında diğer âyetlere müracaat ederek adeta konulu tefsir şeklinde âyetleri ele alma açısından da oldukça zengindir. Ancak Şoşikî âyetleri çoğunlukla direkt tefsir için değil, verdiği anlamı teyit

---

[762] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 370; c. 6, s. 377, 388, 525, 553.
[763] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 370.
[764] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 16
[765] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 313
[766] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 353
[767] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 511
[768] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 369.
[769] Örneğin: Şefaat konusunda Kur'ândaki Şefaat ile ilgili âyet ve bir kısım hadisleri bir arada değerlendirmiştir. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 75; c. 5, s. 211.

etmek için zikretmektedir. Dolayısıyla Şoşikî'nin bu metodu, rivâyet tefsirinden çok dirâyet tefsiri kapsamına gireceği kanaatindeyiz.

Müfessir Şoşikî, sahabe tefsiri kapsamında sahabe rivâyetlerine yer vermektedir. Şoşikî, Kur'ân'ı en iyi anlayan neslin, sahabe nesli olduğunu açıkça belirtmektedir.[770] Sahabe arasından Abdullah b. Abbas (ö:68/687-88)'dan çokça tefsir rivâyetleri nakletmektedir.[771] Âyetlerin tefsiri sadedinde ibn-i Abbas'ın görüşleri tefsirinde önemli bir yekün tutmaktadır. Abdullah b. Abbas'dan sonra sırasıyla Hz. Ali (ö:40/661)[772], Hz. Ömer (ö:23/644)[773], Hz. Aişe (ö:58/678)[774], Hz. Ebubekir (ö:13/634)[775], Hz. Osman (ö:33/654)[776], Abdullah b Mes'ûd (ö:32/652-53)[777] ve Abdullah b. Zübeyr (ö:73/692)'in[778] tefsir rivâyetlerine sıklıkla yer vermiştir. Şoşikî, tabiîn neslin tefsir rivâyetlerine de sıklıkla yer vermiştir. Saîd b Cübeyr (ö:94/713)[779], Saîd b. Müseyyeb (ö:94/713)[780], Mucâhid b. Cebr (ö:103/721)[781], Dahhâk b. Muzâhim (ö:105/723)[782], İkrîme el-Berberî (ö:105/723)[783], Hasan-ı Basrî (ö:110/728)[784], Katâde b. Diâme (ö:117/735)[785] ve Süddî (ö:127/745)'nin tefsir görüşleri tefsirinde çokça yer verdiği tabiîn müfessirlerinin başında gelir.

---

[770] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 269.
[771] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 67, 508, 584, 601; c. 2, s. 47, 191, 259; c. 3, s. 8, 305, 602; c. 4, s. 19, 43; c. 5, s. 80; c. 6, s. 241, 531.
[772] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 36, 509; c. 2, s. 579; c. 3, s., 602; c. 4, s. 91; c. 5, s. 352, 516.
[773] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 367; c. 6, s. 250.
[774] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 268.
[775] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 539; c. 5, 386.
[776] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 575.
[777] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, 574; c. 6, s. 505.
[778] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 595.
[779] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 45, 354, 579; c. 5, s. 146.
[780] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 562; c. 4, s. 436; 367; c. 6, s. 199, 523.
[781] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 595; c. 2, s. 44, 217, 240; c. 4, s. 23; c. 5, s. 207, 351, 415; c. 6, s. 212, 242.
[782] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 303.
[783] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 59.
[784] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 673; c. 2, s. 240, 434; c. 3, s. 543, 549; c. 4, s. 87; c. 5, s., 154, 448; c. 6, s. 279.
[785] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 132, 595; c. 2, s. 240; c. 3, s. 548, 606; c. 4, s. 19, 224, 397; c. 5, s. 80, 121, 352, 424; c. 6, s. 516.

2.2.1.9. Nura Qelban Tefsirinde İçtimâî Tefsir ve Çağdaş Meseleler

İlk defa Mısır'da ortaya çıktığı kabul edilen "İçtimâî Tefsir" bir tefsir ekolu olarak 20. yüzılın başlarında görülmüştür. İçtimâî tefsir, 20. yüzyılda Osmanlı Devleti başta olmak üzere Müslüman devletlerin çöküşe doğru yol alması, batı kültür ve medeniyetinin İslam toplumlarına bir kâbus gibi çöküp Müslümanları ciddi biçimde mağlub etmesi, ıslahat ve yenilenme ihtiyacının şiddetle hissedildiği, kurtuluş reçetelerinin muhtelif mecra ve akımlarda arandığı bir dönemde Kur'ân hidayetini merkeze alan bir ekol olarak ortaya çıkmıştır.[786] Bu ekolün en belirgin özelliği, Kur'ân'ın mesajını insanlara iletmek, Kur'ân'ın akla çok önem verdiğini ispat etmek; tefsiri faydasız detaylardan uzaklaştırmak, ortaya çıkan problemlere Kur'ân'dan çözümler üretmek ve İslâm âlemini taklit ve geri kalmışlıktan kurtarmaktır. Bu ekolün ilk temsilcisi Muhammed Abduh (1849-1905) ve öğrencisi Reşid Rızâ (1865-1935) kabul edilmektedir. Mustafa Merâğî (1883-1952), Seyyid Kutub (1906-1966) ve ülkemizde Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) bu ekolun diğer temsilcileri arasında yer almaktadır.[787]

Mela Muhammed Şoşikî, son asırda yaşamış bir dertli müslüman âlimi olarak tefsirinde Müslümanların güncel problemleri ve içinde bulundukları geri kalmışlık ve birçok alanda düşmanlarına karşı yaşadıkları mağlubiyeti konu edinmiştir. Bütün bu sıkıntılardan kurtulmalarının yegâne kurtuluş reçetesinin tekrar Kur'ân hidayetine dönmeleri ile sağlanacağını dafalarca belirtmektedir. Ayrıca yukarıda isimleri verilen içtimâî tefsir ekolü müfessirlerin tefsirleri, Şoşik'i'nin tefsir kaynakları arasında görülmektedir. Özellikle Seyyid Kutub'un tefsiri bu anlamda sıkça başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu başlık altında Şoşikî'nin tefsirinden, Müslümanların güncel meselelerini ve içinde bulundukları sıkınlardan nasıl kurtulacaklarını ifade eden örneklerden birkaç tanesini vererek geçeceğiz.

Muhammed Şoşikî, meydana geldiği ilk günden beri Müslümanların gündemini sürekli meşgul eden, güncel meselelerden biri olan filistin topraklarında kurulan işgalci İsrail yahûdi devletinin kurulması ve oradaki Müslümanlara yaşattığı zülüm konusuna

---

[786] Ercan Şen, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2, 2015, s. 164.
[787] Mehmet Zeki Doğan, Abdülbaki Güneş, "Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış/A Brief Overview to the History of Tafsir", *İlahiyat Dergisi,* sayı:2, Haziran/June, 2019, s. 61-62.

tefsirinin değişik yerlerinde yahudilerle ilgili âyetlerin tefsiri kapsamında değinmiştir.[788] Şoşikî'nin İsrail devleti ile ilgili değindiği konulardan biri, Yahûdilerin "Arz-i Mev'ûd" iddiasıdır. Şoşikî, yahûdilerin bu iddiasına Mâide sûresi 21. âyetin tefsirinde cevap vermiştir. Orada verdiği bilgiler şu şekildedir:

"Evet, Allah, onlara mukaddes topraklara yerleşme hakkını vermiştir. Hz. İbrahim (a.s.) ve evlatlarına, onları oraya yerleştireceğini vadetmiştir. Tevrat'nın Tekvin seferine göre Allah, filistin topraklarını Hz. İbrahim (a.s.) ve nesline vermiştir. Ancak bu verilme, bugün İsrâil devletinin iddia ettiği gibi bu toprakların onların mülkü olup başkasını orada barındırmama ve kimseyle paylaşmama şeklinde bir mülkiyet devri değildir. Allah'ın onlara merhametinin bir eseri olarak Hz. Mûsâ (a.s.)'ya israîloğularının mukaddes topraklarına gitmelerini vahyetti. Bu emir verilirken, Kudüs'te zalim bir kavim vardı ve israîloğullarının onlarla savaşması gerekiyordu. Tüm bunlardan, yahûdilerin iddia ettiği gibi Küdüs'ün kendi mülkleri olduğu, zalim ve mazlum ayırımı yapmadan orada olan herkesin oradan çıkarılacağı, kadın çocuk demeden herkesin kılıçtan geçirileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü rahman ve rahim olan Allah, hiç kimseye zalim olmayı vadetmez."[789]

Şoşikî, Bakara sûresinin 61. âyeti kapsamında Yahûdilerin yaptıkları kötü davranışları yüzünden Allah tarafından lanetlenmiş bir kavim oldukları, nerede olurlarsa olsunlar zillet ve perişanlık peşlerini bırakmayacağını ve bu tabiatın onların babadan oğula geçen ayrılmaz huyları olduğunu belirttikten sonra bugün nisbeten içinde bulundukları iyi halin âyetle çelişmesine şöyle cevap vermektedir:

"Yahûdilerin bugün İsrail adında bir devletleri olması, âyetin ifade ettiği gerçek ile çelişmemektedir. Çünkü Yahûdiler bu devleti, kendi güçleriyle kurmamışlar. Amerika ve İngiltere başta olmak üzere dünyadaki güçlü ülkeler, İslam âleminin kalbine sapladıkları bir hançer olarak burada bir Yahûdi devleti kurdular. Birgün bu ülkelerin gölgesi, onların üzerinden kalkarsa eskiden daha beter hale gelecekler."[790]

---

[788] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 87, 446, c. 2, s.38, 78, 434.
[789] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 38.
[790] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 87.

Şoşiki, Al-i İmrân sûresi 112. âyetin tefsiri kapsamında Yahûdilerin zilletten iki türlü kurtulabileceklerini belirtmektedir; *Birincisi*: Allah'ın ipine/dinine sarılarak güvenli bir hayat yaşamaları. Nitekim yıllarca İslam'ın onlara sağladığı eman sayesinde güvenli bir hayat yaşamışlar. *İkincisi*: İnsanların ipine/insan onurunu önceleyen bir hukuk sistemine bağlı ülkere dayanarak güvenli bir hayat sürmeleri. Yahûdiler, bugün tercihlerini ikinci seçenekten yana kullanarak dünyadaki bazı devletlerin güvencesiyle yaşamaktadırlar.[791] Şoşikî, diğer bir yerde ise Yahûdilerin uluslararası devletlere güveninin geçici olduğu, güvenlerinin türlü oyunlar üzerine kurulduğu, şeytani hayal ve oyunların birgün son bulacağını ifade etmektedir. Çünkü buna dair nebevi işaretler vardır. Şoşikî, Allah'tan Müslümanları tekrar rüşdüne kavuşturmayı dilerken,[792] tefsirin farklı yerlerinde Filistin'de akan müslüman kanına da dikkat çekmektedir. Bakara sûresi 59. âyetinin tefsirinde şöyle demektedir:

"…Yahûdiler tarih boyunca ilahi buyrukları, kendi menfaatlerine uygun şekilde yorumlamışlar. İlk günden beri İslam âleminin başına gelen bütün kötülüklerde mutlaka bir Yahûdi parmağı vardır. Bugün bile Filistinlilere yaptıklarını görmüyor musun? İsrailliler, herkesin gözü önünde uykuda olan, annesinin göğsünde süt emen filistinli çocukları hastahane, okul, cami ve sokaklarda katlediyorlar. Filistinliler, İsrailin tank ve kimsayasal silahları altında nefes alamıyorlar. Yaşlı, çocuk demeden müslüman kanını oluk oluk akıtıyorlar. Evet, bu dermansız bir derttir. Rabbim sen koru."[793]

Şoşikî'nin sıklıkla değindiği konuların başında Müslümanların bugün içinde bulunduğu perişan durumdur. Tefsirinin birçok yerinde Müslümanların geri kalmışlığına dikkat çekmekte ve çözüm önerileri sunmaktadır. Bakara sûresinin 105. âyetini tefsir ederken "Derdê Girân/Büyük Dert" başlığı altında Müslümanların günümüzde içinde bulunduğu geri kalmışlığa dikkat çekmektedir.[794] O'na göre bu geriliğin sebebi Kur'ân'dan uzak bir hayat yaşamamızdır. Çünkü Müslümanlar Kur'ânî ilkelere bağlı olduğu tarihlerde aziz ve üstündüler. İslam âlemi heryerde perişanlık içinde. Bu perişanlığın müslümanlara hiç yakışmadığını belirterek şöyle devam etmektedir:

---

[791] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 446, 518.
[792] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 78, 434.
[793] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 83.
[794] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 446.

"…Şimdi biz olaya hakikat dürbünü ile bakalım. Elimizi vicdanımıza koyarak müslümanların durumuna bakalım! O zaman eksiklerimizi görmüş olacağız. Eksiklerimiz için bu örnek yeterlidir. Bugün dünyada üretilen savaş aletleri başkaları tarafından üretiliyor. Tank, Top, Atom bombaları, Kimyasal silahlar, savaş uçak ve helikopterleri, su altı ve su üstü savaş gemileri, uzun menzilli kıtalar arası füzeler ve daha nice savaş aletlerini bizler değil başkaları üretmektedir. Maalesef bu silahlarla temiz Müslüman kanı akıtılmaktadır. Anneler kucaklarındaki süt emen bebeklerle birlikte bombalarla paramparça edilmektedir. Acaba onlar hangi günahlarının kurbanı olmaktalar? Evet, erkeğiyle kadınıyla Müslümanların içinde bulunduğu bu perişan durum, kimin suçu? Niye dünya siyaseti, Müslümanları hep perişan etmektedir? Bütün bu sorulara verilecek cevapların temelinde müslümanların dünyayı okuyamaması, dost ve düşmanını tanıyamaması vardır. Bundan ötürü mesci-i Aksa'yı esir ettik. Böyle devam ederse -Allah korusun- Kâbe'de elimizden gidecektir."[795]

Şoşikî, diğer bir yerde, Müslümanların bu halde olmasının gerçek sebebinin müslümanların kendi yaptıkları yanlışlar olduğunu şu şekilde beyan etmektedir:

"Evet, Hz. Peygamberin Müslümanlara verdiği fetih müjdelerinin hepsi gerçekleşti. İslam, doğu-batı demeden dünyanın birçok yerine sancağını dikti. Ancak sonra Endülüs ve Filistin gibi toprakların ellerinden çıkmasının nedeni, zahiren düşmanlar olsa da gerçekte Müslümanların kendisidir. Çünkü aralarında bulunan ihtilaf, ayrılık, inad ve birbirlerine besledikleri kin ve öfke saflarını paramparça etmiş, güçlerini yok etmiştir. Böylece zayıflayınca, düşmanları onları paramparça edip hükümranlıkları altına aldılar. Dolayısıyla ilk kınanacaklar müslümanların kendisidir."[796]

Şoşikî, Enbiyâ sûresinin 107. âyetinde Efendimize hitaben "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik" söylenen sözleri tefsir ederken; Efendimizin şahsında teşekkül eden İslam dini, karanlıklarda bocalayan insanlığa gönderilen bir aydınlık ve rahmettir. Müslümanlar, Efendimizden devraldıkları bu mirası muazzam bir medeniyete dönüştürerek dünyanın dört bir tarafına ulaştırmıştır. Bu din, Arap, Fars, Kürd, Türk, Rum ve diğer milletlere adalet, merhamet ve ilim götürmüştür. Ortadoğuda gelişen İslamî

[795] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 139-140.
[796] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 192.

ilimler, fetihlerle batıya taşınmıştır. Batı, Müslümanlardan devraldıklari ilim ve hukuk mirasını daha ileriye götürürken Müslümanlar gerilemiştir. Maalesef Müslümanlar ilim ve medeniyet bayrağını onlara devretmiştir. Böylece Müslümanlar, ihmal ve tembelliklerinin faturasını çok acı şekilde ödemiş ve ödemektedirler. Şoşiki bu tespitleri yaptıktan sonra konuyu şu dualarla bitirmektedir:

"Rabbim, müslümanları, her nerede olursa olsunlar biran önce cehalet enkazından, hurafelerden, düşmanların zülmünden, menfaatperstlikten ve ırkçılık belasından kurtarsın. Gençlerimize, Kur'ân'dan ilham alarak, insanları Kur'ân'ın gölgesine çağıracak bir ruh ve aksiyon nasip etsin. Böylece tarihte Kur'ân'dan aldıkları izzeti tekrar elde ederek insanlığın hizmetine sunmayı, Hz. Peygamberin insanlığa şefkat ve merhamet vesilesi olduğunu onların eliyle yeniden bütün dünyaya göstermeyi nasip ve müyyeser et ya Rabbi. Şüphesiz sen herşeye güçü yetensin"[797]

Şoşikî, sadece sorunu tespit etmekle kalmamıştır. Teşhisi yaptıktan sonra tedavi sadedinde Müslümanların bu zilleten kurtulmaların yolları arasında, Kur'ân'ın rehberliğinde özlerine dönerek yeniden aziz bir millet olabileceklerini defalarca belirtmektedir. Çünkü O'na göre İslam dini, gereği gibi uyulduğunda müminler için dünya ve ahiret saadetini garantileyen bir dindir. Şoşikî, Nisâ sûresi 134. âyetin tefsiri kapsamında şu tesbitlere yer vermektedir:

"…Âyet, İslam dininin, müntesiplerine dünya ve ahiret saadetine kefil olduğunun açık bir delildir. İslam'ın ilk yıllarında bu saadet meydana gelmiştir. Gerçekten Müslümanlar, dininin çizdiği istikamette, peygamberinin sünnetine tabi ve Kur'ânî ilkelere bağlı bir hayat yaşasalar her iki saadeti elde edecekler. Zaten bu saadet elimizden kaçmış bir fırsat da değildir. Çünkü şayet Müslümanlar bugün dahi, maddi ve manevi dünyalarını Kur'ân'a göre şekillendirirlerse, kendilerinden zorla alınmış fazilet ve liderliği tekrar elde edebilirler. Böylece bugün dünyada bozulan doğruluk çizgisi ve alt-üst olan herşey, yerli yerine oturacaktır…"[798]

Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği çağdaş konulardan biri de İslam'ın Müslümanlarda oluşturduğu ve olmasını gerekli gördüğü sosyal hassasiyetin günümüzde bozulmasıdır.

---

[797] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 146.
[798] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 654

Farklı münasebetlerle bazı âyetlerin tefsiri kapsamında, tefsirinin değişik yerlerinde Müslümanların Kur'ân, sünnet ve İslam hukukuna dayalı sosyal dokusunun bozulduğu, bazı İslami hassasiyetlerin kaybolmaya yüz tuttuğunu ifade etmektedir. Şoşikî, Al-i İmrân sûresi 104. âyetin tefsiri sadedinde; Müslümanlar arasında iyiliği emreden, kötülükten sakındıran bir topluluğun olmasının gerekliliği âyetten anlaşıldığını belirtmektedir. Ayrıca, bu görevin dil, el ve kalp ile yapılması şeklinde üç aşamalı bir görev olduğuna dair Müslim'de geçen bir hadisi verdikten sonra, müslümanlarda bu hassasiyetin yok olmaya yüz tuttuğunu belirterek şöyle devam etmektedir:

"Ey Mü'min kardeşim! Âyet ve hadisin sesi, kulaklarına kadar geldi. Allah aşkına sen gözlerini ve kulaklarını aç da İslam âleminin içinde bulunduğu bozulmaya bir bak. Neler göreceksin neler! Deccal bugün çıksa, var olanın üzerine hangi münkerâtı ekleyecek acaba? İslam'ın aydınlığı, nereye kaybolmuş? İslam'ın edeb, iffet ve temizliği ne hale düşmüş? Özellikle kadınlarda olması gereken hayâ ve edep tümden kaybolmuş ve durum, kimsenin kimseye tek kelime nasihat edemeyeceği sınıra varmıştır. Bir şeyler söylemeye kalksan seni geri kalmışlıkla suçlayarak üzerine üşüşürler. Affedilmeyecek bir hata yapmışsın gibi bakarlar. Özellikle idareci isen ve bu bozulmayı düzetmeye kalkarsan işin varacağı yer, şikâyet, görevden uzaklaştırma ve bazen de hapistir. Ey koruyan Allah, bizleri sen koru."[799]

Şoşikî'nin, tefsirinde değindiği güncel konulardan biri de "Cihad" konusudur. Müslümanların zayıf olduğu bu zamanda cihad'ın nasıl anlaşılması gerektiği konusunu farklı âyetlerin tefsiri kapsamında değerlendirmiştir. Ancak Şoşikî, cihad konusunu detaylı olarak Muhammed sûresinin 4-9. âyetlerinin tefsiri kapsamında ele almıştır. Şoşikî, özetle şu tespitlere yer vermektedir; İslam'da cihâd'ın birçok çeşidi vardır. Silaha başvurularak yapılan cihad, Bu çeşitlerden sadece bir tanesidir. İslam dini, Allah'ın yeryüzüne gönderdiği son ilahi dindir. Temel hedefi, insanı yaratıldığı fıtrat üzere yaşatmaktır. Bu fıtratı bozmaya yönelik girişimleri bertaraf etmek için türlü vesileleri kullanmaktadır. Öncelikle hangi dine ve kültüre mensup olursa olsun hikmet ve güzel bir öğüt ile onlara yönelik tebliğ ve irşad faliyetlerini yürütür. Şayet İslam'ı kabul ederlerse hiçbir fark gözetilmeden bütün Müslümanlar eşittir. Şayet İslam dinini kabul etmeyip kendi inançları üzere kalmak isterlerse bu tercihleri, müslümanların tebliğ faliyetlerine

[799] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 441-442.

engel olmamaları şartıyla kabul edilir. Çünkü İslam dini, durduk ve sebepsiz yere kimseye savaş açmaz. Ancak İslam'ı kabul etmeyip Müslümanların tebliğ faliyetlerine engel oluyorlarsa, Müslümanlarla mücadele edip onlara zülüm ediyorlarsa, kim olduklarına bakmaksızın İslam, insanların din seçme hürriyyetini ve Müslüman mübelliğleri korumak için onlara karşı silahlı cihada başvurur.

Şoşikî, yukarıda izah ettiği şekliyle Müslümanlar zor durumda kalmadıkça silaha başvurmayacağını belirtmektedir. Çünkü Nisâ 90. âyette buyurulduğu üzere; eğer onlar size ilişmeden barışı teklif ederlerse, Müslümanlara barışı seçip başka bir yola tevessül etmemeleri gerekir. Ancak savaş kaçınılmaz olunca da Müslümanlar Alah yolunda savaşmaktan da geri durmamalıdırlar. Burada bir hususu belirtmekte yarar vardır; İslam dini, günümüzde Müslümanlara yapıldığı gibi, savaş uçaklarıyla her tarafı yerle bir eden bombalar, yaş kuru ne varsa yakıp kül eden kimyasal ve atom bombalar kullanarak kadın çocuk demeden herkesi katleden bir savaşı cihad olarak kabul etmemektedir. Kaldı ki silaha başvurmanın zaman ve zemini de iyi tespit edilmelidir.[800] Nitekim şoşikî, tefsirinin diğer bir yerinde günümüzde nasıl bir cihad yapılacağını şöyle ifade etmektedir:

"Bugün yapılacak en büyük "Cihad", akıl ve ilim ile yapılan cihad'tır. İslam ümmeti, Kur'ân âyetlerini iyi anlamalıdır. Çünkü Kur'ân her asra ve çağa hitab eden evrensel bir kitaptır. Dolayısıyla Müslüman önderleri, akli ve ilmi verilerle insanları ikna etmenin yollarını bulmaları gerekir. İlimden nasip almamış cahil sofilerin sözlerine kulak asmadan hepsinin yönü Kur'ân olmalıdır."[801]

2.2.1.10. Nura Qelban Tefsirinde Tasavvufi Tefsir

Diğer bir adı "İşârî Tefsir" olan "Tasavvufi Tefsir", mukâşefe, ilham veya sezgi yoluyla sûfî'nin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak Kur'ân âyetlerinin yorumlanmasıdır.[802] Tasavvuf hareketine bağlı olarak gelişen işârî tefsir, ilk önce güzel ahlak gibi şeyleri öne çıkaran yorumlar iken, ileriki dönemlerde teorik meselelere de

[800] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 156-158.
[801] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 386.
[802] Süleyman Uludağ, DİA., *"İşârî Tefsir"* Maddesi, TDV. Yay., c. 23, s. 424.

evrilmiştir.[803] Tüsterî (ö:283/896), Sülemî (ö:412/1021), Sa'lebî (ö:427/1035) ve Kuşeyrî (ö:465/1072) gibi sûfilerin yazdığı tefsirler, günümüze ulaşan ilk İşârî tefsir çalışmaları olarak kabul edilmektedir. Muhyeddin İbn-u Arabî (ö:638/1240), Sadreddin Konevî (ö:673/1274) ve Abdurezzak Kâşânî (ö:730/1330)'nin yazdıkları tefsirler işârî tefsirin zirve eserleridir.[804] Osmanlı döneminde Kur'ân'ın tümü veya bir kısmını tasuvvufi tefsir metoduyla tefsir eden birçok müfessir vardır. îşâri tefsir örneklerine de yer vermiştir. Bazılarında bu etki daha güçlüdür. Osmanlının son dönemleri Âlusî (1802-1854) tarafından yazılan *Ruhu'l-Me'ânî* adlı tefsirde tasavvuf etkisi bariz bir şekilde görülmektedir.[805]

Mela Muhammed Şoşiki'nin tefsir çalışmasında tasavvuf ve işârî tefsir kapsamında değerlendireceğimiz bir tevil ve yoruma rastlamadık. Ancak kendi döneminde yaşayan bir kısım tasavvuf ve tarikat ehline mesafeli olduğunu ima eden eleştrilere yer yer rastlanmaktadır. Ayrıca kendisiyle evinde yaptığımız görüşmede de genel olarak tasavvuf ve tarikat, özel olarak da Kürtler arasında günümüzde yaşayan tasavvuf ve tarikatlar hakkında sorduğumuz sorulara verdiği cevaplardan, tasavvuf'un çok önemli bir kurum olduğunu, Kürtler'in dini anlayışında başat bir role sahip olduğunu ancak günümüzde aşırı yozlaştığını belirtmiştir.

Şoşikî'nin günümüz tasavvuf ve tarikatlarına mesafeli duruşunu ortaya koyan birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. Bu örneklerden biri Al-i İmrân sûresi 78. âyetinin tefsiridir. Müfessir, bu âyette Yahudî ve Hıristiyanların dini değerleri istismar etmede işi, kutsal metinlerini tahrif etmeye kadar götürdüklerini, türlü yalan ve iftiralarla hakkı gizleyerek batılı izhar eden şeytan ve deccallar olduklarını belirttikten sonra şöyle demektedir:

"Ey Allah'ım! Kadim kelâmın hürmetine bizleri onların şerrinden muhafaza eyle. Doğrusu, haram mal yeme hısrsına sahip bir sürü insan vardır. Onlar insanları, kerâmet adı altında kandırarak hile ve sahtekârlıkla kendilerine bağlıyorlar. İnsanların elindeki tek

---

[803] Fethi Ahmet Polat, "İşârî Tefsir", *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara 2015. s. 204.
[804] Uludağ, *"İşârî Tefsir…,* c. 23, s. 427; Polat, "İşârî Tefsir..., s. 204.
[805] Uludağ, *"İşârî Tefsir…,* c. 23, s. 428.

lokmayı da kurdukları sahte düzenle ellerinden alıyorlar. Onlara tavsiyem, tövbe kapısı kapanmadan pişman olup tövbe etmeleridir."[806]

Şoşikî, İnsanların evliya türbelerine adadığı adak kurbanları mekkeli müşriklerin putlara adadıkları kurbanlara benzetmektedir.[807] Diğer bir eleştirisi de Hadîd sûresinin 27. âyetin tefsirinde belirtmektedir. Şoşikî burada Hırıstiyanların kendilerini dünya nimetlerinden uzaklaştırarak nefsi dizginlendirmek için çileli bir hayatı yaşamak şeklinde olan ruhbanlığı icat ettiklerini belirttikten sonra şu satırları yazmaktadır:

"…eskiden rahiplerin yaşadığı bu çileli yol tasavvufun özüdür. Ancak bugünkü tasavvuf ise ballı ve tatlı lokma, yağlı ekmek, sûfî büyüklerinin giydiği ipek elbiseler ve bindikleri pahalı Mersedes arabalardan ibaret hale gelmiştir." [808]

Günümüzdeki tasavvuf ve tarikat ehline yönelttiği eleştirilerden seçtiğimiz son örnek ise Zümer sûresinin 7. Âyetin tefsiri kapsamında yaptığı eleştiridir. Şoşikî, bu âyetin tefsiri kapsamında kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğini belirttikten sonra sûfilerin kabul ettiği şekliyle mürşidler, müridlerinin günahlarını yüklenmeleri ve çağırdıklarında imdatlarını yetiştiklerini eleştirerek şöyle devam etmektedir:

"Burada üzerinde önemle durmamız gereken bir mesele, bazı kimseler insanlara, günahlarınızı biz yükleneceğiz. Bizler, sıkıntı anınızda yanınızda olup sekerât (ölüm) anında, kabir ve mahşerde sizleri sıkıntılardan kurtaracak destekçileriniz olacağız. Bunlar doğru değil, sahtekârlığın ta kendisidir. Çünkü bunlar mallarımızın peşinde olup kurtulmamız umurlarında bile değildir…"[809]

Tassavvuf'un en önemli konusu, sûfilerin Allah'tan aldıklarını söyledikleri ve işârî tefsirin de bir nevi kaynağı kabul edilen bâtın ilmidir. Onlara göre ilim, zâhir ve bâtın diye iki kısma ayrılmaktadır. Allah, bâtını/gizli ilimleri keşf ve ilham yoluyla sûfilere bahşetmiştir. Onlar bu bilgiler sayesinde diğer âlimlerin bilmediği bilgilere sahip olduklarını iddia etmektedirler. Mela Muhammed Şoşikî, sûfilerin bu görüşlerine katılmadığını belirterek bu argumanlarını desteklemek için kullandıkları bir kısım âyet ve

---

[806] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 419.
[807] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 120.
[808] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 397
[809] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 434.

hadislerin yanlış anlaşıldığını ortaya koymaya çalışmıştır. Müfessir, Mâide sûresi 67. âyetin tefsiri kapsamında Hz. Peygamberin Allah'tan aldığı vahyi, eksiksiz bir şekilde tebliğ ettiğini belirtmektedir. Hz. Peygamber, tebliğ etmesi gereken bazı vahiy bilgileri, insanların korkusundan dolayı gizlediğini söyleyen Şiâ'nın iddialarının yersiz olduğunu belirttikten sonra, Hz. Peygamberin kalbine vasıtasız vahyedilen bazı bilgilerin de insanların maslahatı gereği Efendimiz tarafından ketmedildiğini ifade eden bazı tassavvuf ehlinin iddialarının da doğru olmadığı hususunda yaklaşık iki sayfa bilgi vermektedir.[810] Bu bilgelerin çoğunu Alûsî'nin tefsirinden alıntı yaparak vermektedir.

Tasavvuf konularından biri de keşf ve kerâmet konusudur. Bu konu daha çok kelâm ilmi kapsamında değerlendirilmiştir. Sûfilere göre, nübüvvet ve risâletin devamı velâyettir. Peygamberliğin gereği olarak peygamberlere verilen mucizenin, velilerdeki karşılığı kerâmettir. Şoşikî, ehl-i sünnetin kabul ettiğini belirterek, temel olarak kerâmetin varlığını kabul etmektedir. Hz. Ömer'in Şam taraflarında savaşta olan komutanına Medîne'den seslenerek doğrudan talimat vermesini[811] kerâmet'e örnek olarak zikretmektedir.[812] Ancak kerâmetin vaki olmasını çok nadir oluğunu belirterek günümüzdeki tasavvuf çevrelerinde bilinen ve inanılan şekliyle kerâmet algısının yanlış olduğunu ifade sadedinde şu bilgilere yer vermektedir:

"…izah ettiğim şekilde vaki olan kerâmetler nadirdir. Zaten bu tür kerâmetler, iyiliği emreden, kötülüğü nehyeden, içini ve dışını temizleyen, helal lokma ile yaşayan takva, iffet ve salah ehli zatların elinden sadır olurlar. Yoksa âyet ve hadislerden habersiz cahillerin eliyle değil! Günümüzde bu cahiller, kendilerini kerâmet kuluçkası zannederek hergün kerâmet yavrulamaktadırlar. Diğer bir ifade ile sanki kerâmet fabrikaları kurmuşlar da sürekli kerâmet imalatı yapıyorlar…"[813]

Son olarak Mela muhammed, tasavvufun bilgi kaynağı olarak kabul ettiği ilham'ın şer'î bir delil olmadığını Kehf sûresinin 82. Âyetinin tefsirinde geçen Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hızır kıssası çerçevesinde aşağıdaki bilgileri vermektedir:

---

[810] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 81-82.
[811] el-Askalânî, *el-İsâbe…,* c. 3, s. 5.
[812] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 186.
[813] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 186.

"Şer'î hükümlerin, velilere ilham yoluyla sabit olduğunu söyleyen görüş sahih değildir. Çünkü sünnetullah, şer'î hükümlerin peygamber vasıtasıyla sabit olduğunu göstermiştir. Bu da sadece vahiy yoluyla gerçekleşmektedir."[814]

2.2.1.11. Nura Qelban Tefsirinde Kürt Dili

Mela Muhammed Şoşikî, tefsirinde kallandığı Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve farklı şivelerine vakıf olan bir zattır. Bu vukufiyetini, farklı şivelerin konuşulduğu bölgelerde yaşamış olmasına borçludur. Kurmancî lehçesinin en az bozulan şivesinin konuşulduğu ve Kürtçe klasiklerin en eski yazarları olan Melayê Cizirî ve Fekiyê Teyran'ın yaşadığı yerler olan Şırnak (Botan) bölgesinde büyümüştür. En eski Kürtçe dil çalışmalarının müellifi olan Ahmedî Hanî'nin memleketi alan Ağrı civarlarında uzun yıllar imam hatiplik ve medrese müderrisliği yapmıştır. Ayrıca uzun yıllar boyunca Kürtçe'yi vaaz ve irşad faliyetlerinde etkin kullanmıştır. Dolayısıyla tefsirinde kullandığı Kürtçe çok akademik bir dil olmayıp halkın kullandığı sade ve herkesin kolaylıkla anlayacağı akıcı bir dildir. Kullandığı kelimeler son yıllarda daha çok çeviri yoluyla Kürtçe'ye kazandırılan kelimeler değildir. Yüzyıllardır Kürtler'in yaşadığı coğrafyalarda Arapça'nın baskın bir eğitim dili olmasından ötürü Kürt âlimlerin kulllandığı Kürtçede çokça Arapça kelimeler bulunmaktadır. Diğer taraftan Türklerle de bin (1000) yıldan beri bir arada yaşamalarından kaynaklı Arapça kadar olmasa da Türkçe kelimeler Kürtçe'ye geçmiştir. Farsça ile aynı dil gurubu ve Farslılarla aynı coğrafyada yaşamalarından ötürü Fasrça kelimelere de rastlanmaktadır. Bu anlamda Şoşikî'nin kullandığı Kürtçe içinde Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin olması gayet doğaldır.

Şoşikî'nin Tefsir çalışması, Kürt dili ve kaynakları açısından zengin bir çalışmadır.[815] Çünkü Şoşikî Kürtçe'ye, Şiir yazacak kadar vakıf bir zattır. Tefsirinde genel anlamda herkesin anlayacağı sade ve akıcı bir dil kullanırken bazen edebi seviyesi yüksek paragraflara da rastlanmaktadır. Hedef kitlesini daha çok halk olarak düşündüğünden bazı Kürtçe eserlerde görülen anlaşılmaz cümleler ve kelimeler pek yoktur.[816] Âyetleri

---

[814] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 623.
[815] Hayreddin Kızıl, "Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî di Nûra Qelban de/Nura Qelban'da Kürt Kültürü Kaynakları", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-2018, Cilt:10, Sayı:2, s. 579.
[816] Yavaş, *Kurmanci Kürtçesinde*.., s. 23-25.

Kürtçe'ye tefsir ederken Kürt dili klasiklerinden bazı alıntılar yaparak istifade etmektedir. Ayrıca âyetlerin daha iyi anlaşılması için birçok Kürt atasözü ve deyimlerini kullanmaktadır.[817]

Müfessir, tefsirinde tekraraları hariç, otuza (30) yakın[818] Kürtçe atasözü kullanmıştır.[819] Aynı atasözleri, farklı yerlerde bazen farklı şivelerle/versiyonlarla zikretmektedir. Mesela: "*çûye nêçîra xezalan, ketiye newala guran/Geyik avlamaya gitti, Kurtların sofrasına düştü*." [820] Burada geçen Yırtıcı, diğer yerlerde bazen *Şeran/Aslanlar*,[821] bazen de *Pilingan/Kaplanlar*,[822] olabilmektedir. Hatta yırtıcı *Timsahan/Timsahlar* [823] bile olabilmektedir. Sadece son örnekte avcı timsahlar olunca avlanan da ceylanlar değil, balıklar olmaktadır. Bazen bir atasözü, aynı bağlam ve kalıpla birçok yerde kullanmaktadır. Örneğin: Hz. Musâ ve Firavun kıssasında kullandığı "*Nêçîr filitî, nêçîrvan xeniqî/Av kurtuldu, Avcı boğuldu*."[824] Sözü, neredeyse Hz Musâ'nın Firavun'dan kurtuluşunu anlatan bütün yerlerde zikredilmektedir.[825]

Şoşikî'nin kullandığı bazı atasözler, aynı anlamla, başka dillerde de mevcuttur. Mesela: "*İnsan çi bireşine dê wi hılde/İnsan ne ekerse onu biçer"*[826] veya "*Ji bo kêçî lihêfê dişewitine/Pire için yorgan yakıyor*"[827] atasözleri aynı anlamda Türkçe'de de kullanılmaktadır. Bazen bir atasözünü, müfessirlerin sözü olarak vermektedir. Mesela: "*Müfessir dibêjin: heqe pezê kol ji pezê bi stirh hiltine/Müfessirler, Allah'ın boynuzsuz koyunun hakkını boynuzludan alacağını söylüyorlar.*" Görüldüğü gibi bir atasözü, müfessirlerin sözü olarak verilmektedir. Ancak bu atasözü, müfessirlerin sözü olmayıp

---

[817] Kürtçe atasözleri için bkz: Şehmus Aslan, *Gotinê Pêşiyên Kurda/Kürt Atasözleri, Kürtçe-Türkçe,* Berfin Yay., İstanbul, 1996; Şehmus Aslan, *Ferhenga Gotinê Pêşiyan*, Diyarbakır Kürt Enstitüsü Yay., Diyarbakır, 2006; Osman Aslanoğlu, *Ferhenga Biwej û Gotinê Pêşiyên Kurdî-Kurdî Ferhenga offline/Kürtçe Deyim ve Atasözleri Sözlüğü, Kürtçe-Kürtçe Offlaın Sözlük,* Play store Üzerinden indirilebilir.

[818] Kızıl*, Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî…,* s. 585- 592.

[819] Bu atasözlerinin geçtiği yerler için bkz: Şoşikî,*Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 44-100-111-256-529-584-613; c. 2, s. 223-419-667; c. 3, s.194-661; c.4, s. 132-223-255-318-483-501; c. 6, s. 246-553-643-688-727-755-839.

[820] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 223.

[821] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 825.

[822] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 28.

[823] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 318.

[824] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 419.

[825] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 244; c. 4, s. 48; c. 6, s. 92

[826] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 613.

[827] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 526.

Kürtçe'de sıkça kullanılan bir atasözüdür. Şive farklılığından dolayı birkaç şekilde kullanılmaktadır.[828] Ayrıca bu anlamda Müslim'de geçen bir hadis de mevcuttur.[829]

Bazen Şoşikî'nin atasözü olarak kullandığı söz, Kürtçe atasözleri arasında bulunmamaktadır: Mesela: "*Seye xwe xwedi bike, ev te bidirre/Besle köpeğini parçalasın seni*"[830] Kürtçe atasözleri kaynaklarında böyle bir atasözü bulamadık. Büyük ihtimalle "سمن كلبك يأكلك"[831] Arap atasözünün literal bir tercümesidir. Aynı anlamda Türkçe'de "*Besle kargayı oysun gözünü*" atasözü kullanılır. Görüldüğü üzere atasözün kime ait olduğu zikredilmemektedir. Tefsirde geçen diğer bazı atasözleri ise şunlardır:

"*Dîwaro, ez ji te re dibêjim; bûka malê, tu guhbidêre!/Duvar, ben sana söylüyorum gelinim sen dinle. (anla)*" [832] "*Dîtina gur oxir e, hema nebînî çêtir e/ Kurt görmek uğurludur. Ancak görmemen daha iyidir*." [833] "*Fira mirîşkê heta kadînê ye/Tavuğun uçması darı ambarına kadardır.*"[834] "*Berxa ku Xweda xweyike, gur naxwin/Allahın besleyip gözettiği kuzuyu kurt kapmaz*."[835]

Muhammed Şoşikî, tefsirinde Kürtçe deyimleri de sıkça kullanmaktadır.[836] Kullanılan deyimlerin çoğu Kürtçe deyim kaynaklarında bulunmaktadır. Bazen de bir deyim, şive farklılıklarından dolayı değişik kalıplarla kullanılmaktadır. Müfessir, Fetih sûresi 11. Ayetinin tefsiri sadedinde Medineli Münafıkların Hz. Peygamber'e O'nunla birlikte savaşa katılmama mazeretlerini beyan ederek, ondan kendileri için Allah'tan bağışlanma dilemesini istemektedirler. Ancak bu isteklerinde samimi olmadıklarını, yürekten söylemediklerini Kürtçe bir deyimle şöyle ifade etmektedir: "*Wan ev gotina xwe bi serê zimanê xwe digotin/Onlar bu sözlerini dil ucuyla söylüyorlardı*."[837] Kürtçe bu deyimin

[828] Kızıl, *Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî…,* s. 585.
[829] Muslim, *Kitabu'l-Birr, 60, 3/1997*.
[830] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 483.
[831] Mufaddal ed-Debî, *Emsâlu'l-Arab*, Matbaatu'l-Cevâib Yay., İstanbul, 1883, s. 73.
[832] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 246.
[833] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 463.
[834] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 463.
[835] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 667.
[836] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,*c. 1, s. 17-82-268-305-306-317-411-560; c. 3, s. 510; c. 4, s. 48-244-256-287-318-392-394-471-484; c. 5, s. 194; c. 6, s. 22-92-127-192-283-563-647-683.
[837] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.6, s. 192.

"*Bi serê zimîn*", "*Axaftina bê dil/Gönülsüz konuşma*" ve "*Pirs kirina bo edetê/Adet yerini bulsun diye sormak*"[838] gibi farklı kalıplar da vardır.

Şoşikî, kullandığı Kürtçe deyimlerden birini de, Al-i İmrân sûresinin 110. âyetin tefsirinde Müslümanların İyiliği emretme, Kötülüğe engel olma ve Allah'a iman etme nedeniyle en hayırlı ümmet olmaları bağlamında zikretmektedir:

"Lêbelê însanê ku îddîa îmana kâmil bike û ne destê xwe, ne bi zimanê xwe, ne jî bi qelbê xwe emrê bi merûfê neke û munkîratan nehî neke, ew tenê li hesinê sor dixe û bi destê şikestî şerr dike, ji xwe îddîaya wî bê delîl e/Kamil bir iman iddisında olan bir insan, şayet eliyle, diliyle ve kalbiyle marufu emretme, münkeri nehyetmiyorsa o ancak boşuna kızıl demiri dövmektedir. Kırık elle savaşmaktadır. Zaten böylece delilsiz bir davanın peşindedir."[839] Şoşikî'nin kullandığı bazı deyimler Kürtler arasında kullanılan deyimler değildir. Bu deyimler diğer dillerden tercüme edilmiştir. Örneğin Şoşikî, Araplarda kullanılan bir deyimi, şu şekilde tercüme ederek kullanmıştır: "…*Heta di derbûmeselekê de hatiye gotin: Deveh gemiya çolê ye, hevalê rêwiyan e…/…bir atasözünde "Deve çöl gemisi, yolcuların arkadaşıdır…" denilir.*"[840]

Şoşikî'nin kullandığı bazı Kürtçe deyimler şunlardır: "…*Ne pîva ye û dibeje heşt/Tartmadan sekiz diyor*…"[841] "*teniya bi dohn, derde bê derman/Yağlı is(Duman), Dermansız dert*."[842], "…*êdî ew bûye kevirê bînê bîrê/…O, artık kuyunun dibine düşen taş oldu*…"[843] "…ew *xweliyê li serê xwe dikin û tu caran li ser soz û peymanên xwe namînin…/…Onlar böyle yapmakla başlarına toprak sermekteler ve hiçbir zaman verdikleri söze sadık kalmazlar*…"[844] Bu son deyim, Kürtlerde insanın başına bir müsibet geldiğinde kadınların feryat figanları esnasında başlarına toprak sermelerinden gelmektedir.[845] Kürtçe'de bu deyim perişanlık ifade eden durumlar için kullanılır.

---

[838] Aslan, *Ferhenga Gotinê…*, s. 53.
[839] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 445.
[840] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 483.
[841] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 611.
[842] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 287.
[843] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 22.
[844] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 471.
[845] Aslan, *Ferhenga Gotinê…*, s. 328.

Müfessir Şoşikî, tefsirinde Kürtçe şiirleri de kullanmaktadır. Kullandığı bu şiirlerin bir kısmı, Kürt şâirlerin şiirleri iken bir kısmı Arapça[846] ve Farsça[847] şiirlerin tercümeleridir. Bazı şiirlerin ise kime ait olduğunu belirtmemektedir. Kendisinden aldığım bilgiye göre tefsirinde kullandığı Kâil'i belli olmayan şiirlerin hepsi kendisine aittir.

Tefsirinde atıf yaptığı Kürt şâirler, Melayê Cizîrî[848], Feqiyê Teyran[849], Mela Halil Siirdî[850] ve Şeyh Ahmedî Hanî'dir.[851] Müfessir, Hadîd sûresinin "*sizden iman edip infakta bulunanlar için büyük bir mükaafat vardır*"[852] âyetini tefsir ederken infak etmenin önemini ve dünya malının biriktirilmesinin zararlarını belirtmektedir. Bu düşüncesini, Şeyh Ahmedî Hanî'nin *Mem û Zîn* adlı eserinden alıntı yaparak yer verdiği şu beyitlerle süslemektedir:

Malê nehebîne ey nîgûnam! .
Hubba wî mir û va diket bednam
Cemaa wî ji bo te bar û zehmet
Terka wî ji bo te nar û hesret!

Bu beyitler asıl kaynakta biraz farklı olarak şöyle geçmektedir:

Malî mehebîn ey nikûnam	Ey iyi isimli kimse! Malı sevme!
Hubba wî diket mirovî bednâm	Onun sevgisi insanı kötü isimli yapar.

---

[846] Mesela: Arap Muhadaram şâirlerinden Lebîd b. Rabîa(ö:41/661)'nın
"وفي كل شئ له آية تدل علي أنه واحد" şiirine Kürtçe'ye "*Di her tiştekî de wi nîşenek heye* Nîşan dide ku ew her yeke*" şeklinde tercüme etmiştir. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 513; diğer bir Arapça Şiirde İmam Şafiî'ye nisbet edilse de Mahmud el-Werâk (ö:230/844) tarafından söylendiği kabul edilen

تَعْصِي الإِلٰه وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ هذا محالٌ في القياس بد يعُ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقاً لأَطَعْتَهُ إنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعُ

Şiirini Kürtçeye çevirmiştir. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 389.

[847] Mesela: tefsirinin 3. cildi, 526 sayfasında tercümesini vermeden hafız Şirazî'nin "Asayişê dugesti tefsirê în duheref est.* Ba dostan telettuf, bi dûşminan medar e." Şiirini kullanmaktadır. Aynı şiiri 6. Cildi, 689 sayfasında farsçasını vermeden direkt Kürtçesini şöyle vermektedir: "Asayîşa dinyayê bi maneya van her dupeyvan e: Bi dostan re bi nezaket û nermahî xeber bide, bi dijminan re îdare bike, li qehrê siwar nebe./Dünya asayişinin anlamı iki kelimedir.* Dostlarına Nezaketli, yumuşak davran. Düşmanlarını idare et, öfkeyle hareket etme."

[848] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 38.

[849] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 480.

[850] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 349.

[851] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 380.

[852] Hadîd Sûresi, 7. Âyet.

Zinhar mebe li malî haris	Sakın ha, mal için ihtiraslı olma.
Lewra ku dibin ji dest te waris	Çünkü o'nu senin elinden alacak varisler.
Cem'a wî ji bo te barê zehmet	Onu toplamak senin için zahmetli bir yüktür.
Terka wî ji bo te narê hesret [853]	Onu bırakmak da senin için hasret ateşidir.[854]

Yukarıda görüldüğü üzere kaynak ile alıntı metin arasında fark bulunmaktadır. Çünkü Şoşikî alıntı yaparken aradaki bir mısrayı atlatmıştır. Ayrıca *nîgûnam* kelimesi kaynak metinde *nikûnam* şeklinde ve *mir û va* kelimesi de kaynak metinde *mirovî* şeklinde geçmektedir. Aşağıda kime ait olduğunu belirtmeden verdiği şiiri iki defa kullanmıştır. Ancak iki yerde kullanılan bu şiirin anlamında farklılık olmasa da kelimeleri farklıdır.[855]

*Zalimê zulm û cefakâr * Rım li dil da, mal xrab kır.*
*Neştera xûnê duta kır * Dêm kezep ker, mal wêran kır*
*Maye mazlûm bê sitar e * Dest hılanî, kır hewar e*
*Ah Xwadaya! Ya Xwadaya * me nema sebr û qerar e.* [856]

Şoşikî, tefsirinin sonunda *Şiêreke Dilovaniyê/Merhamet cezbeden bir şiir* başlığıyla *kendisine* ait olduğunu tahmin ettiğimiz şu mısraları yer vermiştir:

Qelem îro ku hişyar e, Ji reqsê tê weke bayê.
Sibê wê here ax û berê sar, Ji wê hîç qet xeber nayê,
Ji min we sohbet û gotin, Qe namîne li dinyayê,
Meger rojek ji xêrxwazan, ji vî evdê reben re ke du'a,
Ji nava dost û ehbaban, diçim cem bab û dayê.[857]

---

[853] Candost, *ed-Dür's-Semin fi Şerhi "Mem û Zîn",* Sipirez Yay., Duhok, 2006, s. 462.
[854] Mehmet Emin Bozaslan, *Mem û Zîn Ehmedî Xanî/Türkçe Tercümesi*, Gün yay., İstanbul, 1968, s. 313
[855] Karşılaştırmak için bkz:
*Zalimê cewr û cefaker * Neştera xûnê bi kar anî.*
*Rım lı dil da * mal xrab kır.*
*Maye mazlûm bê sitar e. * Dest hılanî, kır hewar e.*
*Ah Xwadaya! Ya Xwadaya * me nema sebr û qerar e.* (Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 27.)
[856] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 761.
[857] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 851

Müfessir, tefsiri bitirirken okurlardan isteklerini ve ruh halini yansıtan bu mısraların tercümesi şöyledir:

Kalem bu gün uyanık olduğundan rüzgâr gibi dans eder.
Ancak yarın soğuk toprağın altına gireceğinden habersizdir.
Benden bari (bu tefsir) dünyada bir söz ve sohbet kalsın.
Kim bilir bir hayırsever, bu zavallı kulu hatırlayıp duâ eder.
Bende dost ve ahbaptan ayrılıp, anne-babaya varacağım.

Müfessir Şoşikî'nin Kürtçe yazdığı bu tefsirin diğer bir zenginliği Nahiv, Sarf, kelâm ve Tasavvuf gibi ilimlerde kullanılan ilmi ıstılahların Kürtçe karşılıklarını oluşturarak Kürtçe'ye kazandırmasıdır. Nitekim kendisi farklı ilimlerde kavramsal olarak kullanılan birçok kelimenin Kürtçe karşılıklarını ortaya çıkarmıştır. Hatta bazen bir dil bilgisi kuralının daha iyi anlaşılması için Kürtçe bir şarkıdan örnek bile vermektedir.[858] Biz burada tespit ettiğimiz birkaç kavram örneklerini zikredeceğiz. Ancak bu konunun daha detaylı araştırmanın gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü Kürtçe'ye yapılan eleştrilerden biri de Kürtçe'nin ilmi kavramları karşılama noktasında yeterli bir dil olmamasıdır.

Şoşikî, Nahiv ilminde kullanılan bazı kavramların Kürtçe karşılığını şöyle vermiştir. Fâil kavramı "Kırdeyek", mef'ûl kavramını, "Têrker", "Pêker"[859] veya "Bireser" ,"Leker" [860]şeklinde verilmiştir.[861] Genel olarak Cümle kavramını "Hevok", istinâf cümlesi için "Destpeker",[862] Cem'i/çoğul kavramını da "Geljimar",[863] şeklinde kullanmaktadır. Zahir ve Müstetir Zamir kavramları yerine "Navê Dîtber" "Navê Nedîtber" kavramlarını verir. Zamir için daha geniş üst kavram olarak da "Cînavk" kavramını kullanır.[864] Mebnî

[858] Örneğin Kuranda Kasem/yemin yerlerinde gelen nefiy "lâ"'sı bağlamında şu bilgileri vermektedir: …*Di kelamê însanan de heye ku herfa nefyê/tîpa neyîniyê sîfetê îsbatê dibîne. Çawa ku di şiêreke Kurdî de tê bikaranîn: "Kofiya zêra çênakim, ez li vî gundî mêr nakim*/İnsanların kelamında Nefiy harfi isbat için kullanıldığı oluyor. Tıpkı Kürtçe bir şiirde "başima altın yazma takmam, bu köyden koca almam" denilmektedir. Yani ben altın yazma da takarım, o köyden koca da alırım…." Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 370.
[859] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 415.
[860] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 7.
[861] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 314.
[862] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 365, 573.
[863] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 369.
[864] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 313-314.

kavramı için "Neguherber",[865] İstisnâ' kavramı "Jecudahi",[866] Car ve Mecrur için "Doçek û Tewanga",[867] Mahzuf için "Jiketi",[868] Mavsuf/Nitelenen için "Kırde"[869] ve Müennes için "Meza", Müzekker için de "Nerza"[870] kullanmaktadır. Genel olarak İstifham kavramı, "Pırsnişan", taacccup istifhamı için ise "Pirsnişana Sergeştebun" veya "Pirsnişana Sosretmayi"[871] karşılıklarını kullanmaktadır.

Kelâm ve Tasavvufta kullanılan Şuhûd ve Ğayb âlemi kavramlarının Kürtçe karşılıklarını Şuhûd Âlemi için "Âlema Dîtber" veya "Âlema Temaşeber", Ğayb Âlemi için "Âlema Nedîtber" ve sonradan meydana gelen anlamında kullanılan *Hâdis* kavramı için "Nûza" kelimesini vermektedir.[872] Ayrıca Fıkıh kavramlarından Mut'â nikâhı için "Nikaha Dember" veya "Nikaha Berdem"[873] Kürtçe karşılıkları kullanmaktadır. Ancak fıkıh kavramlarından olan *Hâkim* kavramı "Dadaris" şeklinde verilmektedir. Bu kelime Kürtçe olsa bile halkın neredeyse hiç kullanmadığı veya unuttuğu bir kelimedir. Bunun gibi köle için "Gerdenek"[874] kelimesinin kullanılması halk tarafından pek bilinmemektedir.

2.2.1.12. Nura Qelban Tefsirinde Kelâmi Mulahazalar

Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra Müslümanlar arasında hilafet tartışmaları ve devamında sahabe savaşları gibi cereyan eden siyasi olaylar, farklı siyasi ve itikadi mezhep ve fırkaların çıkışına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında İslam fetihlerinin Arapların yaşadığı sınırları aşarak müslümanların farklı din ve kültüre mensub insanlarla tanışması, farklı kelâmi mezheplerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir.[875] Böylece zamanla İslam düşünce tarihinde sistematik itikadi/kelâmi ve siyasi mezhepler teşekkül ederek her mezhep düşüncelerinin doğruluğunu Kur'ân âyetleri ile teyit etme

---

[865] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 360.
[866] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 549.
[867] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 563.
[868] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 578.
[869] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 578.
[870] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 363; c. 5, s. 408.
[871] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 318.
[872] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 314.
[873] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 553.
[874] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 621.
[875] Celal Kırca, "Mezhebi Tefsir Ekolü'nün Ortaya Çıkışı" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı:5, Ekim 1987, s. 53.

yoluna başvurmuştur. Her mezhep, mezhebini savunmak için yazdığı eserlerde, Kur'ân âyetlerine başvurmanın yanında zamanla müstakil fırka tefsirleri de yazılmıştır. Nitekim Ehl-i Sünnet, Şîâ, Haricî, Mutezile tefsirleri adıyla tefsir literatürümüze yüzlerce tefsir girmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla Kelâm tartışmalarının sonucu olarak teşekkül eden temel kabullerin tefsirdeki güçlü etkisi, müfessirler tarafından satır aralarında sıklıkla ifade edilmektedir. Tefsir yazan her müfessir, düşünce olarak kendine yakın gördüğü itikadi ve siyasi mezhebin görüşlerini teyit ederken diğer fırkaların düşüncelerini de eleştirmektedir.[876] Fahreddin Râzî gibi bazı tefsirlerde kelâmi değerlendirmeler ağırlıkta iken İbn-i Kesîr gibi diğer bazı tefsirlerde kelâmi bilgilere daha az rastlanmaktadır.

Mela Muhammed Şoşikî, tefsirinde kelâmi mulahazalar kapsamında değerlendirilecek itikadi bilgilere sıklıkla yer vermektedir. Ancak tefsirini, kelâmi bir tefsirdir dedirtecek kadar bir kelâmi ayrıntıya boğmamıştır. Şoşikî çoğunlukla kendisini ehl-i sünnet olarak kodlayarak ehl-i sünnet'in görüşlerini teyit ederken diğer fırkaların düşüncelerini eleştirerek âyetleri bu minval üzere tefsir etmektedir. Bazen de aşağıda vereceğimiz örneklerde görüleceği üzere birkaç görüş zikrederek tarafsız kalmaktadır. Kelâmi mulahazalara dair verdiği bilgilerin çoğu klasik tefsirlerden yapılan alıntılardır. Kelâmi değerlendirmelerin alıntı yapıldığı tefsirlerin başında Râzî, Beyzâvî, Zâmahşerî ve Kurtubî tefsirleri yer almaktadır. Yaptığımız okuma ve araştırma neticesinde Şoşikî'nin tefsirinde kelâm ilmi kaynaklarından bir kaynak verdiğine rastlanmamıştır.

Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği kelâmi konulara baktığımızda bu konuların; Mucize[877], Allah'ın varlığının kelâmi delilleri[878], Hz. Musâ'nın kelamullahı duyması[879], Sihir[880], Cennet ve Cehenemin elan mevcudiyeti[881], Şefaat[882], Hz. İsâ'nın nüzûlü[883], Amellerin tartılması[884], Hidayet, delalet ve insan iradesi[885], Günahkârların cehennemde ebedi

---

[876] Muhammed Çoşkun, "İlâhî Fiillerin Nedenliliği Bağlamında Tefsir-Kelâm İlişkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı:35, 2016, s. 41.
[877] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 84-85.
[878] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 93.
[879] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 99.
[880] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 132.
[881] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 465.
[882] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 315; c. 5, s. 211.
[883] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 404, 672, 673; c. 2, s. 33.
[884] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 307.
[885] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 171, 463.

kalmaları[886], Kalu belâ[887], Kaderiler[888], Allah'ın meşieti[889], İsra olayı[890], Kabir azabı[891] Miraç hadisesi[892], Kader inancı[893], Rü'yetüllah[894] gibi kelâmın temel konuları olduğu görülmektedir. Bazen de bu konuların dışında, semavi dinlerin coğrafyası olan ortadoğu dışında kalan coğrafyalara peygamberlerin gönderilmesi ve buralarda yaşayan insanların iman sorumluluğu[895], Efendimizin Amcası Ebu Tâlib iman edip etmemesi [896]gibi konulara da yer verilmiştir.

Tezimizin çerçevesine uyarak Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği bütün kelâmi değerlendirmeleri zikredemiyeceğimize göre birkaç örnek üzerinden Şoşikî'nin nasıl bir kelâmi düşüncede olduğunu ve tefsirinde bunu nasıl işlediğini görmek faydalı olacaktır. Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği kelâmi değerlendirmelerden seçtiğimiz örnekler şunlardır:

وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ[897]

Şoşikî, bu âyetin tefsirinde iki konuya değinmektedir. *Birincisi*: En meşhur görüşe göre âyette geçen cennetten maksat Mümünlerin ahiret gününde gireceği cennettir. Çünkü "Cennet" denilince ilk akla gelen o'dur. Ayrıca bir hadis-i şerifte ifade edildiği üzere Hz. Musâ'nın, Hz. Âdem ile yaptığı munazarada bizleri oradan çıkarmakla suçladığı cennet de o cennettir. Ancak Mutezile ve Ebu Müslim el-Isfahânî (ö:322/934) söz konusu cennetin başka bir cennet olduğunu söylemişler. Doğrusu, gerçeği ancak Allah bilir. Çünkü her iki görüşün de kendine göre delilleri vardır.[898] *İkincisi*: Yasak ağaçtan yemenin hükmüdür. Buradaki nehyin tahrimi veya tenzihi olduğunu söyleyen görüşlerin yanında

[886] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 340.
[887] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 457.
[888] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 469.
[889] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 177.
[890] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 483.
[891] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 503, 528-529.
[892] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 292-293.
[893] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 328.
[894] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 635.
[895] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 679.
[896] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 588.
[897] Bakara Sûresi, Âyet, 35.
[898] Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 170.

Mütezile'nin yasak ağaçtan yeme fiilinin peygamberlikten önce meydana geldiğini belirtmesi gibi hususlar zikredilmektedir.[899]

مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ[900]

Müfessir Şoşikî, tefsirinin birçok yerinde insan iradesinin Allah'ın iradesi karşısındaki durumu ve insan fiillerinin yaratıcısı kim olduğu konularına sıklıkla değinmektedir.[901] Bu âyetin tefsirinde Ehl-i Sünnet ve Mutezile mezheplerinin bu konudaki görüşlerine değinmiştir. Mutezileye göre Allah kimi sapıtmak isterse o'nu sapıtır. Çünkü o insan, lutüf ehli değildir. Allah kimi doğru yola iletmek isterse o'nu doğru yola iletir. Çünkü o insan, lütüf ehlidir. Ehl-i Sünnet'e göre ise Allah, kişinin iradesi muvacehesinde doğru yolu isterse o'nu doğru yola, sapıklığı tercih ederse yanlış yola ileterek kişinin isteğine göre eylemi yaratır. Çünkü yaratma Allah'ın elindedir.[902] Şoşikî, konuyu bu şekilde izah ettikten sonra söyle devam etmektedir:

"Bu âyet, ehl-i sünnet'in iman ve küfrün Allah'ın iradesi ile olduğunun bir delilidir. Ancak Zamahşerî, bu âyetin itikadıyla çeliştiğini görünce âyeti tevil etmektedir. O'na göre Allah'ın insanı sapıtması, kişiyi rezil edip o'na merhamet etmemesidir. Doğru yola iletmesi ise o'na merhamet etmesidir. Doğrusunu Allah, daha iyi bilir."[903]

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ[904]

Şoşikî'ye göre Ehl-i Sünnet, bu âyetten yola çıkarak günahkârların cehennemde ebedi kalmayacaklarını söylemişler. Çünkü âyette kullanılan hasr ifadesinden anlaşılacağı üzere, ebedi olarak cehennemde kalacaklar sadece Allah'ın âyetlerini inkâr eden müstekbirlerdir. Mü'minler günah işleseler de Allah'ın âyetlerini inkâr etmezler. Ayrıca Allah'ın âyetlerini kabul etme konusunda tekebbür etmezler.[905]

---

[899] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 66-67.
[900] En'âm Sûresi, Âyet, 39.
[901] Bu konu hakkında diğer âyetler için bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 225, 278, 463; c. 3, s. 177.
[902] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 170.
[903] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 171.
[904] Araf Sûresi, Âyet, 36.
[905] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 340.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ[906]

Şoşikî, burada Hz Peygamberin soyunun, Âdem, Nûh ve İbrahim gibi alnı secdeli insanların soyundan geldiği belirttikten sonra şu bilgilere yer vermektedir:

"Şiâ mezhebi âlimleri bu âyeti delil kabul ederek Hz Peygamberin babalarının mümin olduklarına hükmetmişler. Ayrıca Efendimizin "Ben sürekli temiz erkelerin sırtından, tertemiz kadınların rahimlerine taşınarak doğmuşum" hadisini de bu anlamda delil olarak kullanmaktadırlar."[907]

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ[908]

Müfessire göre bu âyet, olayların Allah'ın takdiriyle değil de yıldızların hareketiyle meydana geldiğini söyleyen ve kaderi inkâr edenler hakkında nazil olduğunu belirterek devamında kader inancı konusunda aşağıdaki bilgileri vermektedir.

"İslam düşmanlarının Müslümanları eleştirdiği konulardan biri de kader konusudur. Onlar; Müslümanların ilim ve teknikte geri kalma nedeninin kader inancı olduğunu söylüyorlar. Çünkü kader inancı onların idrak ve gücünü işlevsiz hale getirmektedir. Onları tembelliğe sevk ederek gaybdan gelecek sonucu beklemeye zorlamaktadır. Ancak bu doğru değildir. Onlar gayb'ın ne olduğunu bilmiyorlar. Kısacası kader, kâinatta olan her şey, ister iyilik ister kötülük olsun, hepsinin Allah'ın takdiriyle meydana gelmesidir. Fakat Allah olaylar için sebep, ölçü ve dengeler ortaya koymuştur. Tabiki bunlarda onun hikmeti ve iradesiyle olmaktadır. Taki insanlar sebeplere sarılarak isteklerine ulaşsınlar. Doğrusu kader inancı, inananlara cesaret, heyacen, fazilet ve cömertlik bahşetmektedir. Çünkü ecelin bir sınırı olduğuna inanan, rızkın Allah tarafında garanti altına alındığını ve herşeyin Allah'ın yed-i kudretinde olduğunu bilen kimse ölümden korkabilir mi? İ'lâyi kelimetullah için mucadele etme uğrunda canını vermede tereddüt eder mi? malını Allah yolunda harcayarak fakirlikten korkabilir mi?"[909]

---

[906] Şuârâ' Sûresi, Âyet. 217-219.
[907] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 476.
[908] Kamer Sûresi, Âyet, 49.
[909] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 328-329.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Mela Muhammed Şoşikî, tarihi süreç içinde kelâm ilmi kabulleri olarak oluşan kelâmi bilgilere çok sıklıkla olmasa da tefsirinde yer vermiştir. Verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla kendini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olarak kodlayarak yer yer diğer fırkaları eleştirmektedir. Bazen de bilgileri tarafsız olarak vererek tercihte bulunmamaktadır. Tefsirinde yer yer Şîâ, Cebriyye ve Kaderriyye gibi eski, Kadiyanilik[910] gibi yeni fırkalara atıf yaparak onların görüşlerini eleştirmektedir. Ayrıca Materyalizm, Sosyalizm[911], Darvinizm[912], Komünizm ve Kapitalizm[913] gibi felsefi düşüncelere de değinerek bu akımların insanlığa verdikleri zararları açıklayarak eleştirmektedir. Ayrıca Hıristiyan Mezhepleri[914] ve İncillerin kaynaklarını[915] geniş bir şekilde ele alması yanında Hinduizm, Brahmanizm ve diğer uzakdoğu dinlerine[916] kısaca değinmiştir.

2.2.1.13. Nura Qelban Tefsirinde Nâsih-Mensûh

Nesh, sözlükte *Ortadan kaldırmak, izale etmek, bir yerden bir yere nakletmek, bir kitabı yazarak çoğaltmak, beyan etmek* anlamlarında kullanılır.[917] Bir Tefsir ve Fıkıh usûlü kavramı olarak Nesh,"*Şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delil ile kaldırılması*" anlamında kullanılır. Sonradan gelen şer'i delil ve hükme "Nâsih" ortadan kalkan delil ve hükme de "Mensûh" denilir. İslam'ın ilk çağından beri genel olarak nesh'in varlığı kabul edilir. Daha sonra Mutezile akımıyla beraber nesh'in varlığı tartışma konusu yapılmaya başlanır.[918] O günden bu güne kadar nesih konusunda tartışmalar, devam etmektedir. Bir gurup âlim nesh'in varlığını kabul ederken diğer bir gurup âlim de nesh'i kabul etmemektedir. Her iki gurupta tezini savunmak için nakli ve akli bir sürü delil getirmişler. Diğer taraftan nesh'i kabul edenler, bazıları neshe konu olan âyet sayısını 500'e çıkarırken bazısı da sayıyı azaltmaya giderek bu sayıyı 20'lere hatta 5'lere

---

[910] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 420.
[911] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 182.
[912] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 229.
[913] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 484.
[914] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 33.
[915] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 660.
[916] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 612.
[917] Ebu Cafer Muhammed en-Nehhas, *en-Nâsıhu ve'l-Mensûhu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* müessesetu'l-Kutubu'l-Sekâfiyeti Yay., ikinci basım, Beyrut-Lübnan, 1996, s. 10.
[918] Abdurrahman Çetin, DİA, *"Nesih"* Maddesi, TDV. Yay., 2006. c. 32. s. 579-581

kadar indirmişlerdir.[919] Bizler bu konunun ayrıntılarını kaynaklara havale ederek, incelediğimiz tefsirde nesh konusunu detaylandırmaya çalışacağız.

Müfessir, Bakara 106. Âyetin tefsiri kapsamında Nesih konusuna üç sayfa ayırmıştır. Burada verdiği bilgilerden Kur'ân'da Nesh'in varlığını kabul etmektedir. Çünkü eğer nesh olmasaydı İslam dininin bütün hükümlerinin bir defada gelmesi gerekecekti. Oysaki bu durum ilk muhatapların bu hükümleri kabul etmesini zorlaştıracaktı. Böylece Kur'ân'ın yirmi üç yıl zarfında peyderpey inmesi dinin kabul ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.[920] Şoşikî'nin nesh'e dair görüşleri bu âyetlerin başında verdiği *İsbatkirina nesxe ya hin hukmên şer'i/Bazı şer'î hükümlerin neshedildiğinin ispatı*[921] başlığı altında verdiği bilgiler ve yeri geldiğinde nesh'e konu olan âyetlerin tefsirinde açıkça görülmektedir. Şoşiki, Bakara 106. âyeti tefsir ederken Nesih konusunu üç madde altında ele almaktadır. Bunlar;

1. *Nesih ve Unutturma.* Şoşikî, bu madde altında Nesh'in çok önemli bir konu olduğu, sadece bu konu için bir cilt tefsir yazılabileceği ancak zamanının olmadığı için kısaca özetleyeceğini ifade etmektedir. Temel olarak Nesh'i iki kısma ayırmaktadır. *Birincisi*: Bir peygambere gelen bir şeriatın diğerini nesh etmesi. Bunun örneği, İslam şeriatının diğer şeriatları nesh etmesi. Bu madde altında İslam'ın geldiği dönemde inanç konusunda da kafaların çok karışık olduğu, kimisi Hz İsa'yı Allah'ın oğlu kabul ederken kimisi güneşe, kimisi tabiâta ve kimisi de putlara tapmakta olduğunu, dolayısıyla mevcut şeriatlar din konusunda ihtiyaca cevap üretemedikleri için kaldırılmıştır. *İkincisi*: Bir şeriatın kendi içinde ki bazı hükümlerinin sonradan gelen yeni bir hüküm ile nesh edilmesi. Bunun örneği ise Namazlarda ki kıblenin Mescid'i Aksa yerine Kâbe ile nesh edilmesi. Ayrıca âyette geçen unutturmadan maksadın terkedilme olduğunu belirtmektedir. Bu anlamı Taha Sûresi 115. ve 126 âyetlerinde geçen "nesiye/unuttu" kelimesinin terk etme anlamında kullanılmasına dayandırmaktadır.[922]

2. *Nesh'in faydası.* Müfessir, bu madde altında Nesh'in, maslahat ve sevap açısından daha faydalı olanın gözetilerek yapıldığını, nesh ve tedricilik arasında bir ilişkinin olduğunu

---

[919] Okumuş, "Nâsih ve Mensûh", *Tefsir…*, s. 334-338.
[920] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 142.
[921] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 141.
[922] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 142-143.

belirtmektedir. Ayrıca genel itibarıyla nesh konusu daha çok Medîne'de inen âhkam âyetlerinde meydana geldiği, Mekke'de inen âyetlerin daha çok itikat konusunu ele aldığı için bunlarda meydana gelmediğini belirtmektedir. [923]

3. *Nesh'in çeşitleri.* Müfessir bu maddede Nâsih ve Mensûh'un birbiriyle ilişkisi kapsamında; kolaylık, aynı seviyede, daha ağır ancak sevap açısından daha çok veya tamamen kaldırılması açısından dört çeşitten söz etmektedir. *Birincisine*: Eşi vefat eden kadının iddeti bir yıl iken bu zamanın dört ay on güne indirilmesi. *İkincisi*: Kıblenin Mesci-i aksa yerine Kâbe olması. *Üçüncüsü*: Bir Müslüman beldenin istilası durumunda farz-ı kifâye olan cihâd'ın farz-ı ayn olan cihâd ile nesh edilmesi. Farz-ı ayn olan bir ibadet farz-ı kifâye olandan daha meşakkatlı olsada sevabı daha çoktur. *Dördüncüsü*: Hz. Peygamberin önce Kurban etlerini saklamayı yasakladığını, sonra yerine yeni bir hüküm konulmadan bu hükmün kalkması.[924]

Mela Muhammed Şoşikî, Tefsirinde nesh'e konu olan bazı âyetleri Nâsih-Mensûh açısından ele almıştır. Bazen de tefsir ettiği âyette neshin olup olmadığı, varsa nasıl anlaşılması gerektiğini ve daha önce yapılan değerlendirmeleri zikrederek aralarında tercih bile yapabilmektedir. Bizler buradan itibaren Şoşikî'nin tefsirinde yer verdiği Nâsih-Mensûh örneklerinden seçtiklerimizi aşağıda vereceğiz:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ[925]

Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.[926]

Bu âyetler miras taksimini bildiren âyetlerden önce inmiştir. Bu âyetler indiği zaman Araplarda mevcut miras paylaşımı; ölen birisinin mirası, varsa hepsi erkek çocuklarına kalır, erkek çocuğu yoksa yakınlık ve uzaklığına göre erkek akrabaları mirası paylaşırlardı. Bu âyet ile erkek kadın ayırımı yapmadan başta anne- baba olmak üzere akrabalara uzak ve yakınlıklarına göre vasiyeti vacip kıldı.[927] Ancak Nisâ sûresindeki

---

[923] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 143.
[924] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 144.
[925] Bakâra Sûresi âyet 180.
[926] Hayrettin Kahraman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri,* DİB. Yay., 3. Bsk., Ankara, 2007 c. 1, s. 273-275
[927] Kahraman…, *Kur'ân Yolu…,*c. 1, s. 274

miras paylaşımını düzenleyen âyetler indiğinde bu vacip vasiyetin hükmü ortadan kalktı. Ayrıca Tirmizi'nin rivâyet (Tirmizi, "Vesâyâ" 5; Müsned, IV, 186-187; V, 267) ettiği hadis'e göre Efendimiz veda haccında bu zorunlu vasiyetin kalktığını belirtti.[928] Şoşiki, bu âyetin tefsiri kapsamında şu bilgiler yer vermektedir;

"Malın üçte biri ve azında vasiyet etmek muttakiler için bir borç ve görevdir. Ancak bilmemiz gereken, bu vacip vasiyet, miras âyetleri ve Tirmizi Hadis'i ile nesh olunmuştur. Çünkü Allah Resulü "varise vacip vasiyet yoktur" buyurmaktadır. Fakat sünnet vasiyet nesh edilmemiştir. Dolayısıyla neshe konu olan sadece vacip vasiyet olup sünnet vasiyet değildir. *"* [929]

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (61) وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ (62)[930]

Müfessir Şoşikî, bu âyetlerin tefsirinde özetle Allah'ın Hz. Peygambere (s.a.v), müşriklerin barış talebine olumlu bakmasını ve işi Allah'a havale ederek O'na tevvekül etmesini emretmektedir. Bundan sonra şayet onlar barış taleplerinde samimi değil de hile ve kandırmanın peşinde iseler endişe etmemesi gerektiğini, herşeyi bilen Allah'ın onlara kâfi geleceğini belirterek barıştan yana olmasını istemektedir. Çünkü İslam dini Barış ve sevgi dinidir. Zaruri haller dışında savaşa başvurmamıştır. Nitekim şartlar Müslümanların aleyhine ve ağır olmasına rağmen Efendimiz Hudeybiye antlaşmasını kabul etmiştir. Dolayısıyla İbn-i Abbas ve bir gurup Tabiînden gelen rivâyete dayandırılarak bu âyetin, Tevbe 29. Âyet ile nesh olunduğunu söyleyen görüş doğru değildir. Çünkü İbn-i Kesîr, bu âyetin mensûh olmadığını, Tevbe sûresindeki âyetin uygulandığı durum ile bu âyette belirtilen durumun farklı olduğunu belirtmektedir. Bu âyet Müslümanların düşmanlarından daha zayıf olduğu, Tevbe sûresindeki âyet ise Müslümanların güçlü olduğu durumda uygulanacak hükümleri ifade etmektedir. Dolayısıyla iki âyet arasında bir çelişki söz konusu değildir.[931]

---

[928] Kahraman…, *Kur'ân Yolu…,* c. 1, s. 275
[929] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 228.
[930] Enfâl Sûresi, Âyet, 61-62.
[931] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 556-557.

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَو مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ [932]

Şoşikî bu âyetin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda üç sayfa bilgi vermektedir. Özetle bu âyetin mensuh olup olmaması ile ilgili iki görüşün olduğunu, mensûh diyen çoğunluk, bu âyet gereğince Hz. Peygamber ya da sahabe döneminde onunla amel edilmediği ve tarihi süreç içinde bu hususta adeta ulemanın icması vaki olduğunu savunmuştur. Çünkü tarih boyunca böyle bir nikâha izin verilmiş ve mubah kabul edilmiştir. Mensûh olmadığını söyleyenler de aslında böyle bir nikâhın haram olmadığını, ancak Müslümanların temiz bir nikâha yönelmeleri ve temiz insanların bu sıfattaki insanlarla evlenmekten nefret ederek uzaklaşmalarını sağlamak anlamında muhkemdir. Kısacası işin özünde hukuki bir durumdan çok ahlaki bir sebep vardır.[933]

Yukarıda verilen örnekler dışında Bakara Sûresi 109. âyet[934], Nisâ Sûresi 8, 15 ve 33. âyetler[935] ve Mücâdele sûresi 12. âyetinin[936] tefsirlerinde neshê değinerek nesh'in vaki olup olmadığı hakkındaki rivâyetleri değerlendirmiştir. Özetle Şoşikî yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere prensip olarak neshi kabul etmekle beraber âyetlerin neshedilmeden anlaşılacak yorumları öncelemektedir.[937] Bu tercihinin bir sonucu olarak tefsirinde yoğun bir Nâsih-Mensûh kullanımı söz konusu değildir.

2.2.1.14. Nura Qelb*a*n Tefsirinin Kaynakları

Günümüzde yazılacak bir tefsir çalışmasının tefsir kaynakları başta olmak üzere diğer İslami ilimleri kaynaklarından müstağni kalınarak yazılamayacı bir realitedir.

---

[932] Nûr Sûresi Âyet. 3.
[933] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 280-281.
[934] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 299.
[935] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 533, 542, 563.
[936] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 415-416.
[937] Örneğin: Birçok müfessir tarafından dile getirildiği üzere Bakara sûresinin 284. âyetinin hemen akabinde gelen 286. âyetiyle neshedildiğini kabul ederler. Nitekim rivâyetler göre 284. âyet indiğinde, onunla gereği gibi âmel etmenin imkânsızlığını belirterek durumu Efendimize soran Ashab'ın Efendimizden bir çözüm beklenmesi üzerine gelen son iki âyette müminlere yakışanın İman ve itaat etmeleri olduğu belirtildikten sonra Allah'ın, kulunu güçü nispetinde sorumlu tuttuğunu zikredilmektedir. Şoşikî, Kalpte oluşan vesvese ve kötü düşüncelerin eyleme dönüşmediği müddetçe hesaba konu olmayacağını müfessirlerce söylendiği belirtildikten sonra şu bilgilere yer vermektedir.
"…ancak benim âyetten anladığım kadarıyla; kişinin nefsinde başkasına karşı oluşan kin, düşnmanlık, yalancı şahitlik veya insan öldürme kastı gibi kesin niyetlerden hesaba çekileceğidir. Allah doğrusunu daha iyi bilir." Bkz; Şoşikî, Tefsira Qur'anê…, c. 1, s. 352

Müfessir Şoşikî, bu gerçeğin farkında olan birisi olarak tefsir çalışmasında istifade ettiği kaynakları, çoğu yerde açıkça zikretmiştir. Yetiştiği medrese geleneğinde kaynaklara atıf yapma metodu olarak dipnot kullanmadan[938] metin içinde sayfa ve cilt numarası vermeksizin kaynağın müellifine atıfta bulunarak *falan müfessir şöyle demiştir* Veya *falan âlim şöyle demiştir* şeklinde yapmaktadır. Dolayısıyla atıf yaptığı kaynakları bulmak için epeyce emek sarfetmek gerekmektedir. Ancak buna rağmen ilmi emanete riayetin bir numunesi olarak çoğunlukla istifade ettiği kaynakları belirtmeden geçmemiştir. Çoğunlukla alıntı yaptığı bilgiyi eleştiriye tabi tutmadan olduğu gibi aktarmaktadır. Fakat nadir de olsa bazen kaynakları karşılaştırma yapıp tercihte bulunmaktadır.[939]

Nura Qelban'ın tefsir kaynaklarına baktığımızda, az ya da çok birçok ehl-i sünnet tefsirinden istifade edildiği görülmektedir. Şoşikî, rivâyet-dirâyet, klasik-modern ayırımı yapmadan ehl-i sünnet tefsirlerinin çoğundan istifade etmiştir. Yaptığımız araştırmaya göre Şiâ veya diğer fırka tefsirlerinden istifade edilmemiştir. En azından açıkça belirtmemiştir. Bazı tefsirleri -Savî ve Hâzin- bazı ciltlerde -5. 6.- sıklıkla kullanırken bazı tefsirleri –Razî ve Zuheylî- bütün çalışma boyunca kullanmıştır. Tespit ettiğimiz tefsir kaynaklarının hepsi Arapça tefsirlerdir. Türkçe ve Kürtçe tefsirlere atıf yaptığına rastlamadık. Tefsirini yazdığı dönemde basılmış olan onlarca Kürtçe tefsir olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu kaynaklardan istifade etmemiş olması büyük bir kayıptır. Bizlerin bile bu araştırma sayesinde, ancak büyük zorluklarla ulaştığı bu tefsirlere, yetmişinden sonra Kürtçe tefsir yazmaya karar vermiş, teknolojiyi kullanamayan Şoşikî gibi birisinin o gün ulaşması da çok mümkün gözükmemektedir.

Şoşikî'nin tefsir kaynaklarının başında Sûriye'li Şafiî Fakihi Vehbe Züheylî (1938-2015)'nin *et-Tefsirü'l-Münîr* adlı tefsiri gelmektedir.[940] Özellikle ahkâm âyetlerin tefsirinde birinci kaynağı bu tefsirdir. Fıkıh konularının geçtiği ahkâm âyetlerinin tefsiri kapsamında bazen bu tefsirden sayfalarca alıntı yapmaktadır.[941] Kürtler'in kahir

---

[938] Tefsirin bazı yerlerinde azda olsa dipnot kullanılmıştır. Bu dipnotların, müfessir Şoşikî tarafından mı? Yoksa bu çalışmayı Arapça'dan Latinize eden Mehmet Seyhan veya yayınevi tarafından mı? Yapıldığını tepit edemedik.

[939] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 59.

[940] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 9, 221, 618; c. 2, s. 195, 248; c. 4, s. 126, 129, 588; c. 5, s. 107, 293, 503; c. 6, 294, 335, 353, 394, 457.

[941] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 214-219.

ekseriyetinin şafiî mezhebine mensup olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda böyle bir tercih yapmasının isabetli olduğu görülse de Şoşikî, fıkhi konularda kendini bir mezheple sınırlı tutmamıştır. Ancak dört mezhep fıkhında önemli eserler yazmış Zuhaylî gibi bir fakihin tercih edilmesi isabetli olmuştur. Ahkâm âyetlerin tefsiri kapsamında bazen hanefî fakihi Cassas (ö:370/980)'ın[942] ve Malikî fakihi İbnu'l-Arabî (ö:543/1148)'nin[943] *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserlerinden de istifade edilmiştir.

Rivâyet tefsirleri arasında çokça atıf yaptığı tefsir kaynakların başında İbn-i Cerîr Teberî (ö:310/923)'nin tefsiri gelmektedir.[944] Şoşikî, Taberî'ni ismi olan "Cerîr" sözcüğünü çoğunlukla "Cüreyc" şeklinde yazmıştır.[945] Bazen de doğru şekliyle "Cerîr" yazmıştır.[946] Bu hata kendisinden mi yoksa latinize edenlerden kaynaklı olduğunu tespit edemedik. İbn-i Kesîr (ö:774/1373)[947] ve İbn-i Ebî Hâtim (ö:327/938)'in[948] tefsirlerine de kaynak olarak çokça başvurmaktadır. Özellikle esbab-ı nüzûl rivâyetlerinin çoğunu başta ibn-i Ebî Hatim olmak üzere bu üç (3) tefsirden nakletmiştir.

Dirâyet tefsirlerinden sıklıkla kullanma sırasına göre; Fahreddin Razî (ö:1210)'nin *Mefâtîhu'l-Ğayb*[949], Zamahşerî (ö:1144)'nin *el-Keşşaf*[950], Beydavî (ö:1236)'nin *Envaru't-Tenzîl*[951], Alûsî (ö:1854)'nin *Ruhu'l-Meânî*[952], Kurtubî (ö:1273)'nin *Camiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*[953], Ebu Hayyân (ö:745/1344)'ın *el-Bahru'l-Muhît*[954], Ebu Suud Efendi (ö:982/1574)'nin *İrşadu'l-Akli's-Selîm*[955], İbn-i Atiye (ö:541/1147)'nin *el-Muharreru'l-*

---

[942] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 174, 612, 661.
[943] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 154, 568, 661, c. 2, s. 198.
[944] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 153, 608; c. 2, s. 131, 191.
[945] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 477; c. 5, s. 51.
[946] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, 474; c. 5, s. 101, 151, 156; c. 6, 523.
[947] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 155, 237, 415, 498, 542, 584, 604, 655, 661; c. 2, s. 122, 128, 250; c. 3, s. 306, 388; c. 4, s. 18; c. 5, s. 32, 37; c. 6, s. 240, 397, 532, 767.
[948] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 141; c. 2, s. 163; c. 4, s. 448; c. 5, s. 117, 169.
[949] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 143, 428, 542; c. 2, s. 45, 138, 170, 180, 476, 532; c. 3, s. 379, 606, 607; c. 4, s. 509; c. 5, s. 244; c. 6, s. 268, 315, 528.
[950] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 30, 188, 386, 399, 611, 637; c. 2, s. 43, 170, 268; c. 5, 51, 129.
[951] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 428; c. 2, s. 43, 110, 160, 198; c. 3, s. 375; c. 5, s. 8, 37, 349; c. 6, s. 260, 766.
[952] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 19, 586, 644; c. 2, s. 40, 81; c. 3, s. 696, 651; 110, 160. c. 4, 93, 509; c. 6, s. 291, 581, 788.
[953] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 155, 243, 399, 400, 502; c. 2, s. 45, 138, 167, 455. c. 3, s. 451; c. 4, 122; c. 5,s. 17, 51, 168, 212, 282, 50; c. 6, s. 16, 283, 315, 528, 796.
[954] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 188, 243, 330; c. 2, s. 90, 131, 252; c. 5, s. 60; c. 6, s. 240, 274.
[955] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 281; c. 3, s. 305; c. 4, s. 509, 579; c. 5, s. 212, 269; c. 6, s. 211, 247, 275, 797, 804.

Vecîz[956], Ali b. Muhammed el-Hâzin (ö:741/1341)'in *Tefsîrü'l-Hâzin* olarak meşhur olmuş *Lübâbü't-Teʾvîl fî Meʿâni't-Tenzîl*[957], İbn-i Cüzey (ö:741/1341)'in *et-Teshîl li ulûmi't-Tenzîl*[958], Ahmed b. Muhammed Sâvî (ö:1241/1825)'nin *Hâşiyetü's-Sâvî ale'l-Celâleyni*[959], Seyyid Kutub (1906/1966)'un *Fi Zilâli'l-Kur'ân*[960] Sâbûnî (d:1930)'nin *Safvetu't-Tefâsîr*[961] ve *Muhteseru Tefsîri İbn-i Kesîr*[962], Mahmûd Hicâzî (1940-2019)'nin *Tefsiru'l-Vadih*[963] İmam Mâturidî (ö:333/944)'nin *Tevilâtu ehl-i's-Sünneti*[964], Reşid Rıza (1865-1935)'nın *El-Menâr*[965] adlı tefsir kitabları sıkça kaynak gösterilmişktir.

Çok az olarak atıf yaptığı tefsirler ise; Zeccac (ö:311/923)'ın *Meânî'l-Kur'ân*[966] Kuşeyrî (ö:1072)'nin *Letâifü'l-İşârât*[967], Vâhidî (ö:468/1076)'nin *Esbâbu'n-Nüzûl*[968], Nizamuddin Nisâbûrî (ö:730/1329)'nin *Garîbu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân*[969], İbn-i Kayyim el-Cevzî (ö:751/1350)'nin *Zadu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*[970], Celâluddin Suyûtî (ö: 911/1505) ve Celâluddin el-Mahallî (ö: 864/1459)'nin yazdıkları *Tefsîrü'l-Celâleyn*[971], Said Nursî (1876-1960)'nin *İşârâtu'l-İ'câz fi Mezâni'l-Îcâz*[972], Muhammed Mustafa Merâğî (1883-1952)'nin *Tefsîru'l-Merâğî*[973], Said Havva (1935-1989)'nın *el-Esâsu fi't-Tefsîr*[974], Cemâleddin el-Kâsimî (1866-1914)'nin *Mehâsinu't-Te'vîl*[975], Abdurrahman es-Sa'dî (1889-1956)'nin *Teysîru'l-Kerîmu'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*[976], tefsirleridir. Şoşikî'yi evinde ziyaret ettiğimizde bize çağdaş tefsirlerden Mevdudî (1903-

---

[956] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 121.
[957] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 260; c. 4, s. 622; c. 5, s. 274, 283, 291, 529, 767, 782, 800, 839.
[958] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 509, 589, 722, 739, 750, 763, 804.
[959] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 409, 586; c. 5, s. 113, 269; c. 6, s. 260, 599.
[960] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 341; c. 4, s. 87, 90, 95, 198; c. 5, s. 54; c. s. 365.
[961] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 345, 462, 673; c. 2, s. 259; c. 3, s. 305; c. 5, s. 94, 140, 247; c. 6, s. 340, 528.
[962] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 749, 751, 763, 796.
[963] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 673; c. 3, s. 294; c. 4, s. 535; c. 5, s. 36, 51, 142, 189, 390; c. 6, s. 7, 105, 140, 268, 529.
[964] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1 s. 66.
[965] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 293.
[966] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s375; c. 5, s. 244.
[967] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 436; c. 4, s. 559.
[968] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,*; c. 5, s. 101; c. 6, s. 453.
[969] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 180.
[970] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 250, 281; c. 6, s. 273.
[971] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 783.
[972] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 22, 32; c. 6, s. 643.
[973] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 629.
[974] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 138.
[975] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 138.
[976] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 455.

1979)'nin tefsirini titizlikle okuduğunu beyan etmişti. Ancak bütün okumalarımıza rağmen Mevdûdî ve tefsirine atıf veya kaynak gösterildiğine rastlamadık.

Yukarıda saydığımız tefsir kaynakları dışında nadiren atıf yaptığı kaynaklar ise şunlardır: Ebu Nuaym el-İsfahanî (ö:430/1038)'nin *Hilyetü'l-Evliya*[977] ve *Delâilü'n-Nübuvve*[978] adlı iki eseri, ibn-i Hazm (ö:456/1064)'ın *el-Milel ve'n-Nihel*'i[979], [980], İmam Beyhekî (ö:458/1066)'nin *Delâilü'n-Nüvüvve* adlı eseri[981], İbn-i Kesîr'in *el-bidâyetu ve'n-Nihâtetu* adlı eseri[982], Abdulvahap en-Neccar (ö:1941)'ın *Kasasu'l-Enbiyâ* adlı kitabı[983], İzzuddin İbnü'l-Esîr el-Cezirî (ö:630/1233)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri[984] Molla Halil Siirdî (1754-1843)'nin *Nehcü'l-Enâm*[985] adlı eserlerdir.

Hangi eserlerinden alıntı yaptığını belirtmeden sadece isimleri verdiği bazı İslam âlimleri ise şunlardır; Mukâtil b. Süleymân (ö:150/767)[986], Ebû Muslim İsfahânî (ö:322/934)[987] İbnü'l-Enbârî (328/940)[988], İbn-i Merdeveyhî (ö:410/1020)[989], İmam Mâverdî (ö:450/1058)[990], İmam Gazalî (ö:505/1111)[991], Muhyeddin İbnu'l-Ârabî (ö:638/1240)[992], Şeyh Sa'dî Şirâzî (ö:691/1292)[993], Hafız Şirâzî (ö:792/1390)[994], Mela Ahmed Cezerî (ö:1050/1640)[995], İmam Şevkânî (ö:1250/1834)[996], Bir dönem ezher şeyhliği yapmış Şeyh Muhammed Şeltut (1893-1963)[997], Abdülfettâh Ebu Gudde (1917-1997)[998], Ebü'l-

---

[977] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 589,
[978] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 24; c. 5, 276.
[979] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 316.
[980] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 375; c. 5, s. 244.
[981] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 117..
[982] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,*; c. 2, s. 317.
[983] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 316; c. 5, s. 200.
[984] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 317.
[985] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 315; c. 6, s. 349.
[986] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 568.
[987] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 663.
[988] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 251.
[989] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 679; c. 5, s. 108.
[990] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 193.
[991] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 43.
[992] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 198.
[993] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 542; c. 6, s. 176.
[994] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 689.
[995] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 5, s. 38.
[996] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 176; c. 2, s. 58; c. 5, s. 471.
[997] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 324.
[998] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 4, s. 138.

Hasan en-Nedvî (1914-1999)[999], Şoşikî, bunlar dışında Tevrat[1000] ve İncil'lerden Matta[1001], Yuhanna[1002] ve Barnaba[1003] İncil'leri, Fransız Sosyolog ve Antopolog Gustave Le Bon (ö:1931)[1004] gibi kaynaklara birer veya ikişer defa atıf yapmıştır.

2.2.2. NURA QELBAN KÜRTÇE MEÂLİ

Tezimizin birinci bölümünde ulaştığımız bilgiler çerçevesinde günümüze kadar yazılan seksen yedi Kürtçe tefsir ve meâl tespit ettik. Bu çalışmaların yirmi iki tanesi tam meâl, üç tane de kısmi meâl çalışmasıdır. Bu meâl çalışmaların çoğu (14 tane) ülkemizde yapılmıştır. Ülkemizde yapılan meâller, biri Zazakî, diğerleri Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle yazılmıştır. Kuzey Irak ve İran'da yapılan çalışmaların bir kısmı Kurmancî, diğer bir kısmı Soranî lehçesi ile yazılmıştır. Ülkemizde yazılan Kürtçe meâller üzerine şimdiye kadar birkaç yüksek lisans tezi ve makale dışında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Kürtçe meâllerle ilgili kapsayıcı bir araştırma yapmak tezimizin kapsamı dışındadır. Ancak Kürtçe tefsir ve meâllerle ilgili bu çalışmamızda örnek bir Kürtçe tefsir ve meâl çerçevesinde inceleme konusu yaptığımız Şoşikî'nin *Tefsira Qur'anê Nûra Qelban* Kürtçe tefsir ve meâlin meâl kısmını, burada kısaca değerlendireceğiz. Müstakil bir meâl değil de tefsir içinde bulunan bu Kürtçe meâli, Kur'ân meâl teknikleri açısından çok deyata inmeden birkaç başlık altında örneklerle inceleyeceğiz.

Şoşikî'nin meâl çalışması, tıpkı tefsiri gibi emek ürünü bir çalışma mahsülü olup başka bir çalışmadan kopyalanmamıştır. Çünkü meâli, elimizdeki diğer meâllerle yapılan karşılaştırma neticesinde orijinal bir meâl olduğu görülmüştür. Ayrıca kendisinden aldığımız bilgilerden Şoşikî, bu çalışmasını yazdığında kendinden önce yazılmış herhangi bir Kürtçe çalışma elinde bulunmamıştır. Şoşikî, meâlini yazarken harfi tercümeyi esas alarak literal/lafzi tercüme tekniğini kullanmıştır. Ayrıca paranteziçi açıklamalara da yer vermediği için zaman zaman anlaşılmaz ve özensiz bir meâl ortaya çıkmıştır.[1005] Bu çalışmada âyetlerin meâllerinden hemen sonra âyetlerin tefsirine geçilmesi, mütercimi

---

[999] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 133.
[1000] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 465.
[1001] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 672; c. 2, s. 91.
[1002] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 91; c. 6, 465.
[1003] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 652.
[1004] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 262.
[1005] Örnek için Nisa sûresi 10., 46. ve 81. âyetlerin meâllerine bakınız.

özensiz bir meâl yazmaya sevketmiş olabilir. Çünkü tefsir kısmına bakıldığında Şoşikî gayet sade ve anlaşılır bir Kürtçe ile meramını düzgün cümlelerle ifade etmiştir. Diğer bir ifade ile Şoşikî, çalışmasında meâlden çok tefsire yoğunlaşmıştır. Ancak harfi tercümenin esas alınması, bazı âyetlerin anlaşılmasını olumsuz etkilemiş ise de genel olarak meâli anlaşılırdır. Bizler buradan itibaren Şoşikî'nin meâlini dört başlık altında örneklerle değerlendirdikten sonra tez çalışmamızı tamamlayacağız.

2.2.2.1. Kürtçe Dil İmkânlarının Çeviriye Yansıması

Muhammed Şoşikî, Kürtçe dil imkânlarını tefsirine yansıttığı kadar maalesef meâline yansıtamamıştır. Tefsirinde Kürtçe'de bulunan birçok atasözü ve deyimi kullanmasına rağmen çeviride, âyetlerde geçen Arapça deyim veya deyimsel ifadeye karşılık -Kürtçe karşılıkları olmasına rağmen- Kürtçe deyimleri kullanmamıştır. Ayrıca Şoşikî'nin tefsir ve meâl çalışmasında kelime imla hataları da çoktur. Neredeyse her sayfada bu hatalara rastlamak mümkündür. Gördüğümüz bu hatalar elimizdeki Latin alfabesi ile yazılan nushaya aittir. Zira mütercimin yazdığı el yazma nushayı göremediğimiz için bu imla hataların ayrıca şoşikî'nin Arap alfabesi ile yazdığı nushada olup olmadığını tespit edemedik.

Şoşikî, bu çalışmasını yaparken bütün çabasını hedef okuyucunun rahat bir şekilde anlayacağı bir metin ortaya koymaya yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla bazı Kürtçe meâl ve tefsir yazanların aksine kullandığı kelimelerin mutlaka Kürtçe olmasına özen göstermemiştir. Kürtçe'ye mal olduktan sonra hangi dilden gelirse gelsin halk tarafından kullanılan kelimeleri kullanmaktan geri durmamıştır. Böylece meâlinde birçok kelimeyi Kürtçe'ye çevirmeden olduğu gibi Arapça olarak vermiştir. Kürtçe'ye geçen bu kelimelerin bir kısmı, çoğu okuyucu tarafından rahatlıkla anlaşılan kelimeler olsa da bazı kelimeler sadece az bir kesim tarafından bilinen kelimelerdir. Örneğin: Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde geçen "حِزْب" ve çoğulu olan "أَحْزَاب" kelimeleri meâlde çoğunlukla olduğu gibi Arapça verilmiştir. Oysaki Arapça "Siyasi gurup/guruplar ve parti/partiler" anlamında kullanılan bu kelime ülkemizdeki Kürtler tarafından neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Bu anlamda Kürtçe olarak çoğunlukla Türkçe'den geçen "Parti"

kelimesi kullanılırken "Bend" ve "Komel" kelimeleri de bazen kullanılmaktadır.[1006] Şoşikî Mücâdele sûresi 19. âyette geçen "حِزْبَ ٱلشَّيْطَٰنِ" tamlamasını "hevalbendê şeytên"[1007] ve aynı sûrenin 22. Âyetinde geçen "حِزْبَ اللهِ" tamlamasını da "hızb û benda Xweda"[1008] şeklinde çevirmiştir.

2.2.2.2. Deyimlerin Çevirisi

Mela Muhammed Şoşikî, Kur'ân'da geçen Arapça deyimleri Kürtçe'ye çevirirken çoğunlukla literal/lafzi tercümeyi esas alarak birebir Kürtçe karşılıklarını vermek suretiyle âyetteki deyimsel anlamı vermekten hayli uzaklaşmıştır.[1009] Şoşikî'nin meâlinde literal şekilde çevirdiği deyimlerlerden birkaç tanesi şunlardır:

Al-i İmrân sûresi 187. âyette geçen "فَنَبَذُوهُ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ" deyimin geçtiği âyet, ehl-i kitabın ilahi vahyi çarpıtmadan açıklayacaklarına dair Allah'a verdikleri sözü tutmadıklarını ifade etmektedir. Şoşikî bu deyimi Kürtçe'ye, "…*paşê ew avêtin dûv pişta xwe/Sonra onlar onu sırtlarının arkasına attılar*"[1010] şeklinde çevirerek âyetin deyimsel anlamını hedef dile iyi aktaramamıştır. Bu çeviri yerine "…*lê wan peyman avête pişt guhê xwe/ancak onlar verdikleri sözü kulak ardı ettiler…*" şeklinde verilse, Kürtçe açısından daha doğru ve anlaşılır olacaktır. Çünkü bir şeyi önemsememe ve kulak ardı etmek için Kürtçe "*avête pişt guhê xwe*" deyimi kullanılmaktadır.[1011]

Diğer bir örnek A'râf sûresi 40. âyette geçen "حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ" deyimdir. Bir şeyin olmasının imkânsız olduğu anlamında kullanılan bu deyim, Şoşikî tarafından birebir lafzi karşılığı verilerek "…*heta deveh ji qula derziyê re derbas nebe/Deve iğne deliğinden geçmediği sürece*"[1012] şeklinde Kürtçe'ye tercüme edilmiştir. Litereral tercüme yerine

[1006] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. s.927-928.
[1007] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 416.
[1008] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 6, s. 418.
[1009] Detaylı bilgi için bkz: Abdulkerim Bingöl, Mehmet Salmazzem, "Kur'ân'daki Deyimlerin Kürtçe Meâllerdeki Çevirileri Hakkında Bir İnceleme" *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1 (17), Nisan-2017, s. 251-272.
[1010] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 507.
[1011] Mustafa Borak, *Ferhenga Bivêjan,* İstanbul Kürt Enstitü Yay., İstanbul, 2005, s. 59
[1012] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 344.

Kürtçe'de bu anlamda kullanılan "*Hetta/Heyya qantir bize*"[1013] (Türkçe karşılığı " Balık kavağa çıkana kadar") deyimi kullanılsaydı âyet daha anlaşılır olurdu.

Şoşikî'nin literal çevirdiği diğer bir örnek ise İsrâ sûresi 29. Âyette geçen ve harcamada ölçülü olmayı tembihleyen "وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ" deyimidir. Kürtçe'ye "*destê xwe neke ku bi stûyê te ve girêdayî be her vekirinê veneke jî/elini boynuna asılı tutma ve her açılışla da açma*"[1014] şeklinde tercüme edilmiştir. Şoşikî'nin çevirisi âyette vermek istenen anlamı vermekten hayli uzakır. Bunun yerine Kürtçe'de eli sıkı, pinti ve cimri anlamında "Dest girtî", eli açık cömert anlamında "Dest vekirî" terkibleri birer sıfat olarak kullanılmaktadır.[1015] Diğer bir Kürtçe meâlde[1016] yapıldığı gibi bu sıfatlar kullanılarak âyet "*yek car <u>dest girtî</u> ne be û bi temamî <u>destvekirî</u> jî nebe*" şeklinde Kürtçe'ye tercüme edilirse daha anlaşılır olur.

Şoşikî En'âm sûresi 45. âyette geçen "فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ" deyimini "…*eslê wî qewmê ku zalim bûn hat birrîn/Zalim olan o kavmin aslı kesildi*…" şeklinde *Kürtçe'ye* çevirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şoşikî'nin deyimsel ifadeyi Kürtçe'ye yansıttığı en iyi örnek bu örnektir. Zira Şoşikî Kürtçe bir deyim kullanmadan âyetin anlamını anlaşılır bir şekilde Kürtçe vermiştir. Ancak şayet Şoşikî Kürtçe'de soyunu tüketmek, yok etmek gibi anlamında kullanılan *Kok qelandin* deyimini[1017] kullanmış olsaydı âyet daha iyi anlaşılır olurdu.

Özetle yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere Şoşikî, bu deyim veya deyimsel ifadeleri Kürtçe'ye tercüme ederken harfi tercüme yaparak Türkçe birçok meâlde olduğu gibi hedef dilde bulunan deyimlerden istifade edememiştir. Tezimizin çerçevesine uyarak verdiğimiz birkaç örnek dışında kalan diğer deyim örneklerini araştırmacıları kolaylık olsun diye sadece geçtiği yerleri vererek geçeceğiz.

[1013] Borak, *Ferhenga*…, s. 440.
[1014] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 502.
[1015] Farqini, *Türkçe-Kürtçe…*, s. s. 389.
[1016] Hüseyin Gündüz, Mehmet Seyhan, *Qur'ana Piroz û Meala Wêya Kurdî,* DİB. Yay.:1107, 3. Bsk., Ankara, 2015, s. 284.
[1017] Borak, *Ferhenga*…, s. 569.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ“ ,[1018]”وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ“ ,[1019]”كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ“ ,[1020]”اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ“ [1021]”وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً“ ,[1022]”اَلْزَمْنَاهُ طَّائِرَهُ فِي عُنُقِهٖۜ“ ,[1023]”فَضَرَبْنَا عَلٰى اٰذَانِهِمْ,[1024]” ”وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا“ ,[1025]”قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَۜ“ ,[1026]”وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ.[1027]”

2.2.2.3. Kelime ve Cümle Bazında Hatalı/Eksik Meâl Örnekleri

Şoşikî, bazı âyetleri Kürtçe'ye çevirirken ister cümle kurulumu olsun, ister ifade edilen anlamı hedef dile aktarma olsun, her iki açıdan da âyetleri çevirmede yetersiz kalmıştır. Bazı âyetlerin meâlini okuduktan sonra tefsire bakmadan veya âyetin Arapça metnine bakmadan ne dediği anlaşılmamaktadır. Bu problemin kaynağı mütercimin âyeti yanlış anlaması değildir. Çünkü aynı âyetlerin tefsirine bakıldığında mütercimin âyeti doğru anladığını, ancak anladığını hedef dile aktarmada problem yaşadığı görülmüştür. Böylece çok güzel şekilde tefsir edilen bazı âyetlerin Kürtçe çevirisi birebir lafzi karşılı verilmeye çalışıldığından âyetin meâli anlaşılmaz hale gelmiştir. Yapılan bu hataların bir kısmı kelime, bir kısmı ise cümle yanlışlıkları şeklinde olmaktadır.

Şoşikî, ”وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَياًّ بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْناً فِي الدِّينِۜ“ [1028] cümlelerin meâlini "…meh seh kir û me îsyan kir, tu seh bike, bila tu neyî sehkirin û mohletê bide me. Lêbelê zimanên xwe lê dipêçan û xeraza wan çêr bû û tan li dîn xistin bû…/…biz duyduk isyan ettik, sen duy, sen duyulmaz ol ve bize mühlet ver. Ancak onlar dillerini dolayarak amaçları küfür ve dini eksik göstermekti"[1029] şeklinde yapmıştır. Bu âyette Yahûdilerin kelimeleri tahrif ettikleri ifade edilmektedir. Sonra yaptıkları tahrife örnek olarak zıt anlamlı kelimelerden zahiren müsbet anlamlı olanları menfi anlamda

---

[1018] A'râf Sûresi, 154. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 435.
[1019] Tevbe Sûresi 25. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 2, s. 600.
[1020] Yunus Sûresi 24. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 29.
[1021] Hûd Sûresi 56. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 136.
[1022] Hûd Sûresi 77. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 150.
[1023] İsrâ Sûresi 13. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 492.
[1024] Kehf Sûresi 11. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 577.
[1025] Meryem Sûresi 4. Âyet. Bkz: Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 3, s. 641.
[1026] Neml Sûresi 40. Âyet.
[1027] Ahzap Sûresi 10. Âyet
[1028] Nisâ sûresi 46. Âyet.
[1029] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c.1, s. 576.

kullandıkları bazı ifadeler zikredilmektedir.[1030] Görüldüğü üzere Şoşikî, bu ayrıntılara değinmeden yaptığı çeviri, çok anlaşılır bir çeviri olmadığı gibi âyetin anlamını hedef dile çevirmekten de hayli uzak kalmıştır.

Şoşikî'nin meâlinde yer yer kelimenin sözlük anlamları yanlış verilmesinden kaynaklı hatalı/eksik meâllere rastlanmaktadır. Bu yerlerden biri Nisâ sûresi 81. âyette geçen "فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَّائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ" cümlesindeki "بَيَّتَ" kelimesidir. Şoşikî bu cümleleri Kürtçe'ye "…dema ji cem te derdikevin, taîfeyek ji wan xeyrê ya ku ji tere dibejin, tedbîra şevê dike. Xweda dê yaku ew bi şevê tedbîr dikin, binivîse…/…bir gurup yanından çıkınca, sana söylediklerinden farklı bir gece tedbiri yapıyorlar. Allah geceleyin yaptıkları tedbiri yazacaktır."[1031] Âyette geçen "بَيَّتَ" fiili, bir işi geceleyin kurgulayarak yapmaya azmetmek veya birşeyi düzenlemek ve düzene sokmak anlamlarında kullanılmaktadır.[1032] Şoşikî "بَيَّتَ" fiilini *tedbîra şevê dike* şeklinde çevirerek kelimenin sözlük anlamına işaret etmiş olsa da Kürtçe'de bu anlamda bir kullanım söz konusu değildir. Çünkü bu kullanım, Kürtçe'de müsbet bir anlam ifade etmek için kullanılırken âyette ifade edilen ise menfi bir anlamdır.

Şoşikî, bazen bir kelimeyi tefsir kısmında doğru anlayıp ifade ettiği halde meâlde yanlış meâllendirmiştir. Tefsir kısmında doğru anlaşılıp ifade edildiği halde meâlde hatalı çevirilen bir örnek, "يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللهَ حَدِيثًا" âyettinde[1033] geçen "تُسَوَّى" kelimesidir. Şoşiki âyeti, "Ew roj, ew kesên ku kafir bûne û îsyankariya Pêxemberî kirine hez dikin ku erd ji wan re misêwa bibûya û wan tu axaftinek ji Xweda neveşarta/ Kafir olup Peygambere isyan edenler, O gün yeryüzünün onlar için eşit/dümdüz olmasını ve Allah'tan hiçbir sözü gizlememeyi dilerler" şeklinde çevirmiştir. Âyet, kâfirlerin kıyamet gününde içinde bulundukları sıkıntılı durum karşısında toprak olup yok olmayı, yerin dibine girmeyi dilemelerini ifade etmektedir. Şoşiki, tefsir kısmında âyetin tefsirini "…yanî ew di zikê erdê da bêne definkirin yan jî erd biqelişiya û ew tê de winda bibûna û ew tê de bibûna ax…/…yani: o gün yerin dibinde olmayı veya yer yarılıp içinde kaybolarak toprak olmayı isteyecekler"[1034] şeklinde yazarak doğru tefsir

[1030] Kahraman…, *Kur'ân Yolu…,* c. 2, s. 76.
[1031] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 607.
[1032] Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî…,* c. 6, s. 163.
[1033] Nisâ Sûresi, 42. Âyet.
[1034] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 572.

yapmıştır. Ancak meâlde "yeryüzünün onlar için dümdüz olması" şeklinde çevirerek eksik/hatalı çeviri yapmıştır. Şayet şoşikî, tefsirinde de yaptığı gibi meâlde "*erd biqelişiya û ew tê de winda bibûna*" şeklinde çevirseydi bu eksiklik olmayacaktı.

Bazı hatalı/eksik çeviriler, kelimenin mecâzi anlamı gözardı edilerek hakiki anlamın esas alınmasından kaynaklanmıştır. Mesela Şoşikî, yetimlerin malının haksız yere yenilmesi ile ilgili âyette geçen "إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً"[1035] cümlesini Kürtçe'ye "…*bes ew di zikên xwe de êgir dixwin…/Onlar ancak karınlarında ateş yiyorlar*"[1036] şeklinde çevirerek fiziken yapılması mümkün olmayan bir şeyi ortaya koymuştur. Bu çeviri yerine "…*bes ew zikê xwe ji êgir tiji dikin/onlar karnını ateşle dolduruyorlar*" şeklinde çevrilse daha anlaşılır olacaktı. Nitekim tefsir kısmında âyet bu şekilde tefsir edilmiştir.[1037] Diğer bir örnek ise Bakara sûresi 207. âyetin "يَشْرِي نَفْسَهُ" cümlesinde geçen "يَشْرِي" fiiline kelimenin hakkiki anlamı olan "satmak veya satın almak" anlamında Kürtçe "difiroşe" şeklinde çevrilmesidir. Ancak burada kastedilen hakiki anlam değil, mecâzi anlamdır. Bu çeviri yerine "Canê xwe feda dike/canını feda eder" şeklinde çevirilseydi daha anlaşılır olacaktır.

2.2.2.4. Âyetleri Nüzûl Döneminden Sonra Oluşmuş Kavramlarla Meâllendirmek

Bilindiği üzere meâllerde çoklukla yapılan hatalardan biri, Kur'ân âyetlerinde geçen kelimelere, Kur'ân'ın nuzûl döneminden sonra oluşan ilmi, siyasi, mezhebi v.b. disiplinlerin kavramlarıyla anlam yüklenmesidir. Oysaki Kur'ânda geçen kelime, kavram ve tabirlerin doğru anlamı, vahyin nüzul vasatında ifade ettikleri anlamdır. Dolayısıyla bu kelimelere sahih anlam verebilmek için Arapça'nın o dönem bu kelimelere yüklediği anlamları tespit etmek gerekmektedir. Dolayısıyla Kur'ân dilini bilmek, salt Arap dilini bilmek değil, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemdeki Arap dilini bilmektir.[1038] Şoşikî, vahyin nüzûl dönemini gözönünde bulundurmayı meâlde değilde tefsire bırakmıştır. Şoşikî, İster esbâb-ı nüzûl rivâyetleri olsun, ister Kur'ân'ın indiği dönem ile ilgili tefsir arasında

[1035] Nisâ Sûresi 10. Âyet.
[1036] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 532.
[1037] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 534.
[1038] Mustafa Öztürk, "Kur'ân Meâllerindeki Ciddi Hatalar Üzerine -Yunus Sûresi Örneği", *İslamiyat Dergisi*, 2005, cilt:8, sayı:4, s. 117-118.

verdiği bilgiler olsun vahyin nüzûl dönemini büyük oranda tefsirine yansıtmıştır. Ancak bazen tefsirde bile anakronizme düşmüştür. Örneğin Mekkî âyetlerde geçen "الزَّكٰوةِ" kelimesini Medine'de farz olan zekât kavramıyla açıklamıştır.[1039]

Şoşikî kelimeleri, Kur'ân'ın indiği dönemdeki sözlük anlamlarını dikkate almadan tarihsel süreçte kazandıkları ıstılahi anlamlarıyla meâllendirmiştir. Mesela Nisâ sûresi 43. Âyetin "فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً" cümlesinde geçen "Teyemmüm" kelimesini "…*bi axake paqij teyemmüm bigrin…/temiz bir toprakla teyemmüm alın*"[1040] şeklinde sözlük anlamı yerine fıkhi ıstilahi anlamıyla çevirmiştir. Kur'ânda dört[1041] yerde geçen ve kullanılan yerlerde "mabed ve ibadetgâh" anlamında olan "الْمِحْرَابِ" kelimesi, sözlük anlamı dikkate alınmadan olduğu gibi Arapça olarak Kürtçeye çevirilmiştir.[1042] Diğer bir örnek de Medine'de farz olan "الزَّكٰوةِ" kelimesinin Mekkî âyetlerde geçtiği bütün yerlerde[1043] ıstılahi anlamıyla meâllendirmesidir. Aynı durum diğer bazı âyetlerin çevirisinde de görülmektedir. Mesela Mekkî âyetlerde geçen "الصَّلٰوةِ" kelimesini hiç ayırım yapmadan geçtiği yerlerde[1044] ıstılahi kavramıyla "Namaz" ile anlamlandırılmıştır.

Şoşikî'nin sonradan çıkan kavramlarla açıkladığı âyetlerden biri de Nisâ sûresi 127. âyette geçen "وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ" kısmını "Ew di bara jinan de fetwayê ji te dixwazın. Bibêje: Xweda, di bara wan de fetweyê dide we…/Kadınlar ilgili senden fetva istiyorlar. Deki: Allah onlar hakkında size fetwa veriyor"[1045] şeklinde çevirerek, "açıklamak" anlamında olan "istiftâ" ve "iftâ" kelimelerini ıstılahî anlamında "fetva" kavramıyla meâllendirmiştir. Nitekim başka bir Kürtçe meâlde ilgili kısım "*(Ya Muhemmed!) Di bara jinan da daxuyani ji te dixwazın. Bibêje: Xweda, di bara wan de daxuyani dide we…/(Ey Muhammed!) senden kadınlarla ilgili bilgi istiyorlar. Deki: Allah, onlar hakkında bigi vermektedir.*"[1046] Şeklinde tercüme edilerek Kürtçe'de "Bilgi"

[1039] Örnek için Arâf sûresinin 156. Âyet ve Meryem sûresi 31. Âyeti için bkz; Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…, c. 2, s. 438;* c. 3, s. 656.
[1040] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 573.
[1041] Al-i İmran 37 ve 39. Âyet; Meryem 11. Âyet; Sad 21. Âyet.
[1042] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 390, 393; c. 3, s. 642; c. 5, s. 385.
[1043] Zekat kelimesinin geçtiği Mekkî sûreler ve âyet numaları için bkz: A'râf, 156; Meryem, 31, 55,; Enbiyâ, 73; Mü'minûn, 4; Neml, 3; Rûm, 39; Lokman, 4; Fussilet, 7; Müzemmil, 20; Beyyine, 5.
[1044] Salat kelimesinin geçtiği Mekkî sûreler ve âyet numaraları için bkz: En'âm, 72, 92, 162; A'râf, 170; Yûnus, 87; Hûd, 87, 114; Ra'd, 22; İbrahim, 37; Meryem, 31, 55, 59; Taha, 14, 132; Enbiyâ, 73; Mü'minûn, 2, 9; Neml, 3; Rûm, 31; Lokman, 4, 17; Fatır, 18, 29; Şûra, 38; Me'âric, 34; Müzemmil, 20; Müdessir; 43; Beyyine, 5; Mâ'un, 5.
[1045] Şoşikî, *Tefsira Qur'anê…,* c. 1, s. 648
[1046] Gündüz ve Seyhan, *Qur'ana Piroz*…, s. 97.

anlamında “Daxuyani” kelimesini kullanmıştır. Böylece tarihi süreç içinde ortaya çıkan “Fetva” kavramı yerine kelimenin sözlük anlamını karşılayan Kürtçe bir kelime kullanılmıştır.

Şoşikî’nin meâlinde, nüzûl dönemini göz ardı ederek tercüme ettiği âyetlerden biri de A‘râf sûresinin “ يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوآ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينُ”[1047] âyetidir. Şoşikî, âyeti “Ey Benîadem! Li cem her mizgeftê bi lîbasên rind zîneta xwe bigrin. Bixwin, vexwin û israfê nekin! Muhaqqeq Xweda, ji ehlê israfê hez nake/Ey Âdemoğulları! Bütün mescitlerin yanında en güzel esbilerinizle süsünüzü alın. Yiyin, için ve israf etmeyin. Şüphesiz Allah, israf ehlini sevmez” şeklinde tercüme ederek, âyetin indiği dönemde bazı Arap kabilelerin Kâbe’yi çıplak tavaf etmeleri ve ihramlıyken birtakım yicekleri kendilerine yasaklayan cahiliye âdetlerini göz ardı etmiştir.[1048]

[1047] A‘râf Sûresi, 31. Âyet.

[1048] Detaylı bigi için bkz; Mehmet Akif KOÇ, “Sebeb-i Nüzûle Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak, Kur’ân Metni: 7. Arâf Sûresinin 31-32. Ayetleri” *İslâmiyât Dergisi*, VII:2 (2004), 113-124

SONUÇ

İslam ümmetinin önemli bir parçasını oluşturan Kürtler, İslam tarihinin çok erken bir döneminde Hz. Ömer zamanında İslam diniyle tanışmış bir milletir. Yaşadıkları coğrafya, kısa bir zaman içinde İslam fetihleri sayesinde bir kısmı savaş, bir kısmı sulh yoluyla müslüman yurdu olmuştur. Kürtler, İslam diniyle şerefyap oldukları günden bugüne İslam dini, onların en aziz varlıkları olmuştur. Tarihi kaynaklar, Kürtler'in, İslam'dan önce Zerdüştlüğe inandıklarını kaydetmektedir. Kimi araştırmacılara göre Zerdüştlük, bir peygamber olan Zerdüşt'ün getirdiği tevhid inancının zamanla bozulmuş halidir. Kürtler'den Museviliği kabul eden yokken Hıristiyanlığı benimseyen olmuştur. Ancak topluca İslam'a girdikleri gibi Hiristiyanlığı benimsedikleri söz konusu değildir.

Kürtler'in, etnik kökeni ile ilgili kürdologlar tarafından birkaç teori dile getirilmiştir. Kimisi Kürtleri, Ari ırkına mensup addederken, kimisi de onların Arap olduğunu savunmuştur. Bulundukları çoğrafyada ne zamandan beri bulundukları veya buraya nereden geldikleri ile ilgili ortak bir görüş olmasa da yazılı tarihi kaynaklardan anlaşılan, Kürtler, binlerce yıldan beri Mezopotamya denilen Fırat ve Dicle nehir hafzasında yaşamaktadırlar. Kürtler'in konuştuğu dil, Hint-Avrupu dil gurubuna mensup Kürtçe'dir. Kürtçe, diğer Asya dilleri gibi Hint gurubu ve İran dilleri alt kolunda yer alır. Farsça, Belucice ve Peştuca gibi dillerle akrabadır. Irak ve İran'daki az bir kesim tarafından konuşulan Kermanşâhi, Lekki, Lûri, Sencâbi ve Kelhûri gibi lehçeleri saymaz isek Kürtçe'nin dört ana lehçesi bulunmaktadır. Bunlar; Kurmancî, Soranî, Zazakî ve Goranî lehçeleridir. Kürtler'in kahir ekseriyeti Kurmancî lehçesini konuşmaktadır. Sonra sırasıyla Soranî, Zazakî ve Goranî yer alır. Türkiye'de Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Diyarbakır'da yaşayan bir kesim tarafından koşulan Zazakî dışında farklı şiveleri bulunsa da sadece Kurmancî lehçesi konuşulmaktadır. Kuzey Irak ve İran'da Kürtler'in çoğunluğu Soranî lehçesini konuşmaktadır.

Bazı araştırmacılar tarafından Kürtler'in, İslam'dan önce soldan sağa yazılan, Ermeni ve Asuri alfabesine benzer kendilerine ait bir alfabeleri olduğu dile getirilmişse de bu alfabeyle yazılan her hangi bir eser günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan ilk yazılı Kürt klasikleri, M. 1000'lerde ortaya çıkmıştır. Bu örnekler, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ile Ali Harirî ve Kürtçe'nin Lûri lehçesiyle Baba Tahirê Uryân tarafından yazılan şiirlerdir. Bu iki çalışma her ne kadar ilk örnekler kabul edilse de bunlardan sonra Mela Ahmed el-Cezîrî'nin *Divâna Melâyê Cizîrî* ve Şeyh Ahmedî Hanî'nin *Mem û Zîn* adlı eserleri klasik Kürt edebiyatının şaheserleri kabul edilmektedir. Bu klasikler ve Osmanlı

imparatorluğunun parçalanmasına kadar yazılan Kürtçe eserlerin hepsi Arap alfabesine eklenen bazı harflerle oluşan alfabeyle yazılmıştır. Ancak Celadet Ali Bedirhan ve Kamran Ali Bedirhan kardeşler tarfından 1940'larda geliştirilen Kürtçe'nin Latin alfabesi, günümüzde özellikle Türkiye'de Arap alfabesinden daha çok kullanılmaktadır. Ancak Kuzey Irak ve İran'da Arapça alfabe hala en çok kullanılan alfabedir.

Eskiden beri Kürtler'in İslami kimliğini oluşturan kurumların başında medrese gelmektedir. Tevhid-i tedrisat kanunuyla kapatılan medreseler Kürtler arasında, kısmen eski itibarını kaybetmiş olsa da hala etkinliğini korumaktadır. Yaşadıkları topraklarda hâkim olmuş başta Eyyûbiler olmak üzere Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlılar tarafından bir kısmı varlığını günümüzde de devam ettiren yüzlerce medrese inşa edilmiştir. Merkezlerde inşa edilen medreselerin yanında neredeyse her köyde, köy imamı tarafından camiye bitişik bir oda (Hücre) veya caminin içinde mutlaka yatılı olarak bir eğitim faliyeti yürütülmüştür. Hatta sıcak iklimlerde yazlıklara çıkıldığında eğitimin aksamaması için seyyar medreseler bile kurulmuştur. Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar devam eden bu medrese geleneği, ülkemizde çoğunlukla yerini, merkezlerde inşa edilen DİB. bağlı yatılı Kur'ân kurslarına bırakmıştır. İsmen Kur'ân kursu olsa bile müfredat ve zihin itibariyle medrese olarak devam etmektedir. Dolayısıyla değişen sadece medrese tabelasıdır.

Medreselerden sonra Kürtler'in İslami kimliğini oluşturan en önemli kurum, şüphesiz tasavvuf tarikatlarıdır. Kürtler arasında etkili olan iki tasavvuf tarikatının biri Kadirîlik, diğeri Nakşibendîliktir. Kadirîliğin çıkış yerinin Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya yakın olması nedeniyle Kürtler arasında Kadirî tarikatı uzun yıllar güçlü bir taraftar bulmuştur. Kadirîliği ilk defa Kürtler'in arasına getirenin kim olduğu hususunda iki ailenin ismi geçmektedir. Bunlardan birisi Nehrîler, diğeri ise Berzencîlerdir. Her iki aile, neseplerini, Kadirî tarikatının kurucusu Abdulkadir Geylânî'ye dayandırırlar. Ancak 1800'lerden sonra kendisi bir Kadirî şeyhi iken nakşiliğe geçen Mevlana Halid-i Bağdâdî, bölgede Nakşibendi tarikatını yaymıştır. Kısa zamanda bölgede hızla yayılan Nakşibendilik, Kadirilik tarikatın yerini almıştır. Ayrıca Nakşiliğin bu hızlı yayılması, osmanlının Kürtlerde bulunan mirlik sisteminin kaldırılmasına denk gelmesi, mirlerden boşalan siyasi boşluğun nakşi şeyhlerle doldurulmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim bugün bile Kürtler'in önemli siyasetçileri bu ailelerden gelmektedir.

Kürtler, Müslüman oldukları günden bu güne İslam medeniyetine çok önemli katkılar sunmuştur. Bir taraftan savaşçı kişilikleriyle Selahaddin-i Eyyûbî, Sultan Alpaslan gibi komutan ve sultanların safında Bizans, Moğol ve Haçlılara karşı İslam sancağını taşırken, diğer yandan yaşadıkları topraklara İslam'ın simgesi olan camileri, minareleri ve medreseleri inşa ve imar ederek bu medreselerde sayısız ilim adamları yetiştirmişlerdir. Asr-ı saâdetten beri İslam ilim mirasına önemli katkılar sunan meşhur Kürt âlimlerin yanında isimleri tarihin tozlu raflarında kaybolan nice Kürt âlimi de vardır. Kaynaklara göre Hz. Peygamber efendimizden hadis nakleden sahabeden biri de Câbân el-Kurdî'dir. Oğlu Meymûn b. Câbân tabiînin önemli âlimlerinden biridir. Tabakat ve biyografi kitaplarında, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arap dili, Tasavvuf, Felsefe ve diğer bilim dallarında eser yazmış binlerce Kürt âlimi vardır. Tezimizin girişinde bunlardan sadece birkaç tanesini örnek olsun diye tanıtmakla yetindik.

Kürt âlimleri, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına kadar eserlerini çoğunlukla Arapça yazmışlardır. Bunun yanında Farsça ve nadir de olsa Türkçe ve Kürtçe eserler de yazmışlardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına yakın ve sonrasında Kürt âlimleri, artık kendi dilleriyle eser yazmayı artırmışlar. Bu değişimde Osmanlı'nın parçalanmasıyla imraratorluk toprakları üzerinde ve Kürtler'in yaşadığı coğrafyada yeni kurulan ulus ve milliyetci devletlerin tutum ve kararları etkili olmuştur. Böylece Kürtler'de yavaş yavaş gelişen milliyetçi düşünceler ve yetişen yeni nesillerin ihtiyaçlarına cevap verme sadedinde başta Akaid, Tefsir, Hadis ve Fıkıh alanları olmak üzere Kürtçe birçok eser yazılmıştır. Ayrıca daha önce yazılmış Arapça ana kaynakların bir kısmı Kürtçe'ye tercüme edilmiştir. Konumuz açısından bakıldığında 1920'lere kadar Kürt âlimleri tarafından yüzlerce Arapça tefsir, haşiye ve t'alikler yazılmış ve günümüze kadar da yazılmaya devam edilmektedir. Ancak 1920'lerden sonra Kürt âlimleri Arapça tefsirlerin yanında artık Kürtçe tefsir ve meâller de yazmaya başlamışlardır.

Medrese Eğitim dilinin Arapça olmasına rağmen anlatım dilinin Kürtçe olması, Kürt âlimlerinin bir tercümeye gerek duymadan âyet ve hadisleri halka Kürtçe olarak aktarabilmeleri, vaaz ve irşad dilinin ağırlıklı olarak Kürtçe olması yıllarca Kürtçe bir tefsir ve meâl yazılmasına ihtiyaç bırakmamıştır. Ancak Osmanlı'nın son yıllarında artan milliyetçi akımların etkisiyle oluşan ortam ve yetişen yeni nesillerin dinsizliğe kayma endişesi, Kürt âlimlerini Kürtçe dini eserler yazmaya sevk etmiştir. Bu anlamda yazılan ilk eserler akaid ve tefsir kitapları olmuştur. Dolayısıyla genel olarak Kürtçe tefsir ve

meâl yazma fikri Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına yakın ortaya çıkmıştır. Sonra ülkelerin siyasi ve sosyal durumuna göre gelişim göstermiştir.

Şurası bir gerçek ki, İslami ilimlere dair ortaya çıkan Kürtçe kitâbiyatın (literatürün) Müslümanlar tarafından akademik çalışmalara konu edilmesi çok gecikmiştir. Buna karşılık Oryantalistler yüz yıldır yoğun bir şekilde Kürtlerle ilgili çalışmalar yapmakta ve çalışmalarını stratejilere dönüştürmektedirler. Kürt dili ve klasikleri üzerine nisbeten daha fazla çalışmalar yapılmış olsa da İslami ilimlerde yazılan çalışmalar üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Bu anlamda sayıları doksan'a yaklaşan Kürtçe tefsir ve meâllerin, ilgili akademik camia tarafından değerlendirilmemiş olması ilim adına büyük bir kayıptır. Bu ihmalin önemli siyasi sebepleri olduğu gibi bu çalışmaları yürütürken aşılması kolay olmayan zorluklar da vardır. *Birincisi*: Çeşitli nedenlerle yazı dili yeteri kadar gelişmemiş bir dilde yazılmış kitâbiyatın çalışma konusu yapılması bünyesinde kendine özgü sorunları da beraberinde getirmektedir. *İkincisi*: Kürtler ve Kürtçe yazılan eserlerle ilgili yeterli kaynak bulunmaması, var olan kaynakların bir kısmı da objektif olmaktan uzak olmalarıdır.

Tezimizin birinci bölümünde verdiğimiz bilgiler ışığında ilk Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl örnekleri, 1920'lerde Kuzey Irak'ta ortaya çıkmış ve Kürtler'in yaşadığı diğer coğrafyalara sirayet etmiştir. Yaptığımız araştırma sunucunda yayımlanan ilk Kürtçe Kur'ân çevirisi, İngiliz müsteşrik Major E. B. Soane tarafından yapılan bazı âyetlerin Kürtçe çevirisi olup 1920 tarihinde *Pêşketinâ Süleymânî* dergisinde yayımlanmıştır. Kürt âlimleri tarafından yapılan ilk tam Kürtçe Kur'ân tefsiri ise 1930 senesinde beş cilt olarak Mela Hüseyin Şeyh Sadî'nin *Jiyana İnsân Tefsira Qur'an* adlı tefsir çalışmasıdır. İlk tam Kürtçe meâl çalışması ise Kamran Ali Bedirhan'ın *Ji Tefsira Qur'anê* adlı meâl çalışmasıdır. Maalesef her iki çalışma da kısmen ve parça parça basılmış olsa da henüz tek parça şeklinde yayınlanmamıştır. Yaklaşık bir asır geçmişi olan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları, başladığı günden beri sayıları hızla artmıştır. Nitekim günümüzde Kuzey Irak, İran ve Türkiye'de çoğunluğu basılmış yirmi'nin üzerinde tam Kürtçe meâl, otuz'un üzerinde tam Kürtçe tefsir çalışması bulunmaktadır. Buna yakın sayıda, bir sûre veya sûrelerin kısmi olarak yazılan tefsir ve meâlleri de mevcuttur. Aynı zamanda tecvid ve esbâb-ı nüzûl konuları başta olmak üzere Kur'ân ilimlerine dair yazılan çalışmaların yanında konulu tefsir kapsamında yazılan bir kısım çalışmalar da mevcuttur. Araştırmamız sonucunda seksen yedi çalışma tespit ettik.

Bu çalışmalar, ilk defa Kuzey Irak'da yapılmaya başlanmış, sırasıyla İran ve Türkiye'ye sirayet etmiştir. Irak ve İran arasında sınır geçişleri daha kolay olması nedeniyle bu iki ülkede Kürtçe tefsir ve meâl yazan âlimlerin çoğu, birbirlerini tanıyıp birbirlerinden istifade etmiştir. Tefsirlerini yazmaya başlarken, kendinden önceki yazılan Kürtçe tefsirlerden haberdar olmuştur. Kuzey Irak'da yazılan bazı çalışmalar, İran'da, İran'da yapılanlar ise Kuzey Irak'da basılmıştır. Hatta Süleymaniye bölgesinde yaşamış âlimlerin bir kısmı eğitimini, iki ülke medreselerinde tamamlamıştır. Dolayısıyla Irak ve İran'da yapılan çalışmalar, birbirine yakın ve birbirinden etkilenmiş çalışmalardır. Ülkemizde yapılan çalışmalar ise bu anlamda birbirinden habersiz ve kopuk çalışmalardır. Hatta kedisinden önce çalışmalar yapıldığı halde bilmediğinden çalışmasının ilk çalışma olduğunu belirtenler de vardır. Sadece Abdullah Baykal ve Mehmet Tunç meâllerini, mevcut birkaç tane Kürtçe meâli inceledikten sonra, var olanları yetersiz gördüklerinden yazmaya karar vermişlerdir.

Kuzey Irak'da yapılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının çoğu, kapsamlı yazılmış tefsirlerden oluşmaktadır. Son yıllarda, meâl veya meâl-tefsir tarzında yazılan çalışmalar da vardır. Günümüze kadar yapılan bu çalışmaların çoğu basılmıştır. Bir kısmı, birkaç baskı da yapmıştır. Özellikle Kürtler'in yoğun yaşadığı Kuzey Irak'ın federe bir yapıya kavuşması, Arapça yanında Kürtçe'nin eğitim dili olması Kürtçe yazılan eserlerin basımını hızlandırmıştır. 2000'lerden sonra bölgesel hükümet tarafından önceden yazılmış bir kısım Kürtçe tefsir ve meâller yeniden basılmıştır. Ayrıca bölge üniversitelerinde Muhammed Xal, Abdulkerim Müderris ve Muhammed Xwarzade gibi bazı Kürt müfessirlerin hayatı ve eserleri hakkında akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bu ülkede Kürtçe tefsir ve meâl yazanların çoğu, eğitim seviyesi yüksek, entelektüel birikimi iyi ve genellikle Arapça, Farsça ve Kürtçe dillerine vakıf kişilerden oluşmaktadır. Yıllarca müderislik yapanların yanında aralarında Hâkim, Müftü, Hukuk profesörü ve siyasi parti kurucusu ve temsilcisi olan kişiler de mevcuttur. Tespit ettiğimiz kadarıyla Kuzey Irak'da yapılan çalışmaların kahir ekseriyeti Soranice lehçesiyle yazılmıştır. Seyyid Ali Şilânî ve Tahsin İbrahim Doskî'nin meâl çalışmaları Kurmancî lehçesiyle yazılmıştır.

İran'daki Kürtçe tefsir ve meâl çalışmaları 1970'lerden sonra başlamıştır. Bu ülkede yapılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarından ulaşabildiklerimizden yola çıkarak, İran'da ilk Kürtçe tefsir ve meâl çalışması, Mahmud Ahmedî Dêkewlanî'nin *Tefsîra Gulbijêr* adlı

tefsir çalışmasıdır. Bu çalışma, ilk defa 1984 yılında basılmıştır. İran'da İhvanu'l-Müslimîn hareketinin ilk kurucuları arasında yer alan Nasır Subhanî'nin yüz doksan saatten oluşan tefsir dersleri İran'da yapılan ilk Kürtçe tefsir çalışmaları arasında yer alır. Diğer ülkelerden farklı olarak İran'da Rebâr Tewfik tarafından yazılan *Wergêrrawî Qur'ana Pîroz be Honrawey Kurdî* adlı çalışma şiir formatında nazım şeklinde Kur'ân'ı meâllendiren bir çalışmadır.

Türkiye'de yapılan Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalar, Irak ve İran'daki çalışmalardan çok sonra başlamıştır. Tespitlerimize göre Türkiye'de basılan ilk tam meâl çalışması, Abdullah Varlı'nın *Qur'ana Pirôz û Arşa Wêya Bılınd* meâl'i olup 1994 tarihinde basılmıştır. İlk tam tefsir, 1995 senesinde basılan Muhammed Şirin Keskin'in *Tefsira Şirin bi Ezmanê Kurdî* çalışmasıdır. Basılan bu çalışmalar, fikren daha erken bir tarihte başlamış, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra hız kazanmıştır. Ülkemizdeki siyasi ortamın müsait olmaması nedeniyle 1980'lerde yazılan bu çalışmaların basılması gecikmiştir. 1994 senesinde ilk Kürtçe meâlin basılmasının verdiği cesaret ve 2000'lerden sonra Kürt dili noktasında ülkede yaşanan siyasi esneklik, yeni Kürtçe tefsir ve meâllerin yazılmasına zemin hazırlamıştır.

Ülkemizde bugün itibariyle Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarının sayısı yirmi'ye ulaşmış bulunmaktadır. Bunların on ikisi tamamlanmış Kürtçe Kur'ân meâli, dört tamamlanmış tefsir çalışmasıdır. Bunlar dışında Kur'ân'ın kısmi dört tefsir ve meâl çalışması daha vardır. Bu çalışmaların üç tanesi hariç, hepsi basılmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesi ile yazılmıştır. Mehmet Şirin Keskin ve Mehdi Okçu'nun tefsir çalışmaları Arap alfabesiyle yazılmıştır. Abdullah Varlı ve Hüseyin Gündüz, Sait Yıldırım ve Mehmet Sayhan'dan oluşan üç kişilik heyet tarafından hazırlanan meâller, latin alfabesinin yanında Arap alfabesiyle de basılmıştır.

İçerik itibariyle Türkiye'de yazılan Kürtçe tefsirlerde hem rivâyet hem dirâyet kullanılmıştır. Ancak Mehmet Şirin Keskin'in *Tefsira Şirîn bi Ezmanê Kurdî* adlı tefsirinde rivâyet ve özellikle İbn-i Abbas'dan yapılan rivâyetler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Mehdi Okçu'nun *Beyânu'l-Qur'an* adlı tefsirinde rivâyet olarak değerlendirilen tefsir çeşitlerinden epeyce malumat bulunsa da ağırlıklı olarak dirâyettir. Türkiye'de yapılan Kürtçe meâllerde ağırlıklı olarak literal bir tercüme tekniği kullanılmıştır. Üç kişilik bir heyet tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığının

da Kürtçe meâller arasından seçerek 2015 senesinde bastığı *Qur'ana Pîroz û Meala weya Kurdî* adlı meâl çalışması lafzi tercüme esas alınmış olsa bile meâller arasında en iyi tercüme olarak kabul edilmektedir. Ancak Abdullah Baykal tarafından hazırlanan ve 2017 senesinde yaayımlanan *Siwana Qur'anê, Meâla Qur'ana Pîroz* adlı meâl çalışması halkın anlayacağı bir dil ve kısmen serbest tercüme ile yapıldığından daha başarılı bir çalışma olduğu kanaatindeyim. Mela Muhammed Hakkârî'nin *Ronahiya Qur'ana Pîroz* adlı meâli Kürtçe'nin Hakkâri bölgesinde kullanılan yerel şivesi (Behdinî) ile yazıldığı için herkesin rahatlıkla istifade edeceği bir çalışma değildir. Mahmut Yılmaz'ın yazdığı *Tefsira Mahmud/Wergera Qur'ana Piroz bı Zimanê Kurdî* çalışması dışında, tefsir olsun meâl olsun incelediğim kadarıyla Kur'ân'ın anlamını Kürtçe'ye tefsir ve çeviride yapılan bazı hatalar hariç genel olarak başarılıdır. Nitekim bu çalışmalar, Kur'ân'nın anlamını çarpıtmadan, klasik Kur'ân analyışımızdan ayrılmadan genellikle temel tefsir kaynakları ve günümüze kadar yapılmış Türkçe meâllerden yola çıkılarak Kürtçe'ye kazandırılan tefsir ve meâl çalışmalarıdır.

Tezimizin ikinci ve son bölümünde, başından beri tanıttığımız Kürtçe tefsir ve meâllerden bir tanesini seçerek örnek olarak detaylı inceleme konusu yaptık. Öncelikle ülkemizde yapılan bir çalışmayı seçmek istedik. Çünkü Kuzey Irak ve İran'daki çalışmalar, ülkemizdekilerden önce yapılmış ve bir kısmı bizdekilerden daha kapsamlı olsa da çoğu, Kürtçe'nin Soranice lehçesiyle yapıldığından örnek inceleme konusu yapmadık. Dolayısıyla tercihimizi Mela Muhammed Şoşikî'nin yazdığı *Tefsira Qur'anê Nurâ Qelban* adlı çalışmadan yana kullandık. Bu çalışmayı, üç nedenden dolayı tercih ettik. *Birincisi*: Bu çalışma, Türkiye'de yapılan Kürtçe tefsir ve meâller ve diğer alanlarda günümüze kadar yazılan Kürtçe eserler arasında en kapsamlı çalışma olması. *İkincisi*: Bu çalışma sadece bir tefsir çalışması olmayıp Mevdûdî ve Elmalılı tefsirleri gibi hem tefsir hem meâl çalışmasıdır. Böylece bir tefsiri incelerken yanında bir meâli inceleme şansını da yakaladık. *Üçüncüsü*: Bu çalışmanın dili, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesidir. Anadilimiz ve medreselerde bu lehçe ile yazılan bazı eserleri ders olarak okuduğumuzdan, daha iyi değerlendirme adına bu çalışmayı seçtik.

Mele Muhamed Şoşikî, 21. Yüzyılda ülkemizde yetişmiş önemli bir Kürt âlimidir. 1930'larda dünyaya gelen Şoşikî, günümüze kadar varlığını sürdüren şark medreselerinde iyi bir dini eğitim aldıktan sonra yıllarca bu medreselerde müderrislik yapmıştır. Yetmiş yaşına kadar öğrenci yetiştirme dışında herhangi bir eser yazmaya zaman bulamamıştır.

1991 senesinden sonra Bursa'ya yerleşen Şoşikî, bütün hayatını eser yazmaya ayırmıştır. İlk yazdığı eser altı cilt olarak basılan *Tefsira Qur'anê Nurâ Qelban* adlı çalışmasıdır. Bu tefsir çalışması, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesi ve Latin alfabesi ile yayımlanmıştır. Günümüze kadar Kurmancî lahçesiyle yazılan en geniş Kürtçe tefsir çalışmasıdır. Şoşikî'yi Kürtçe bir tefsir yazmaya sevk eden nedenlerin başında Kürtler'in Kur'ân'ın hidayetinden ve aydınlığından mahrum olmaması için kendi dilleriyle okuyabilecekleri bir tefsir ortaya koymaktır. Çünkü İslam'ın mükaddesatını açıklayan Kürtçe çalışmaların azlığı bir realitedir. İkinci neden ise, yetmişinden sonra yazacağı bu çalışmanın amel defterinde salih bir amel ve Allah'ın af ve mağfiretine vesile olacak bir çalışma olmasıdır.

Kürtçe tefsir ve meâl bağlamında incelediğimiz Şoşikî'nin bu çalışması, meâl kısmı ayrı, tefsir kısmı ayrı iki çalışmadan oluşmaktadır. Çalışmayı, Kur'ân ilimleri çerçevesinde oluşturduğumuz on dört tane başlık altında değerlendirdik. Meâl kısmı ise dört başlık altında incelenmiştir. Şoşikî'nin *Nurâ Qelban* çalışmasının tefsir kısmı üzerinde yaptığız inceleme neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Muhammed Şoşikî, tefsirinin önsözünde Kur'ân ilimleri konularına bir nebze değinmiştir. Burada Kur'ân'ın Allah kelâmı olması açısından tarifi, isimleri, nüzûlü, Mekkî ve Medenî taksimi, sûrelerin içerdiği konular/içerik bakımından taksimi, cem-u'l-Kur'ân ve Kur'ân'ın Arapça olması gibi ulûmu'l-Kur'ân kapsamında değerlendireceğimiz konuları ele almıştır. Kısa kısa değindiği bu konulara toplamda altı sayfa ayırmıştır. Sadece Cemu'l-Kur'ân konusuna daha detaylı yer vermiştir. Şoşikî, Kur'ân lafzının başka bir dile tercüme edilebilirliğinin imkânı üzerinde durmuş ve lafzi olarak yapılacak en iyi tercüme hangi dil ile yapılacak olursa olsun "Kur'ân" olarak nitelendirilmesi mümkün olmayacağını belirtmiştir. Çünkü her dilin kendine göre özellikleri vardır. Bu anlamda Kur'ân'ın indiği dil olan Arapça'nın belağât açısından dil özellikleri diğer dillere çevirilemez. Ancak Kur'ân'ın anlamını diğer dillere meâl ve tefsir yoluyla aktarmak mümkündür.

Şoşikî, Fıkhi tefsir Kapsamında ahkâm âyetlerin tefsiri sadedinde Fıkıh'ın ana konuları olan ibâdât, Muâmelât ve Ukûbât altında fıkıh kitaplarında işlenen birçok fıkhi konu hakkında, çoğunlukla tefsir kaynaklarından alınan bilgiler olmak üzere tefsirinde, önemli miktarda fıkhi bilgilere yer vermiştir. Fıkıh kaynağı olarak Sûriyeli Şafii fakihi Vehbe Zuhaylî (1932-2015)'nin *Tefsiru'l-Munîr* adlı tefsiri en çok başvurduğu kaynaktır. Bazen

ahkâm içeren bir âyetin tefsiri çerçevesinde bu çalışmadan sayfalarca fıkhi bilgileri nakletmiştir. Şoşikî, Fıkhi bilgileri verirken genellikle kaynak belirtmeden farklı görüşleri serdeder. Mezhep ihtilaflarını çoğu zaman detaylı verir. Dolayısıyla Şoşikî, tefsirinde verdiği fıkhi bilgileri bir mezheple sınırlandırmamıştır. Adeta karşılaştırmalı fıkıh kitabı gibi konuları ele almaktadır. Bu yönüyle diğer birçok Kürtçe tefsirden farklılık arz ederken yetiştiği medrese geleneğinden de ayrılmıştır. Şoşikî, tefsirinde yer verdiği fıkıh konuları, klasik fıkıh konularıyla sınırlı tutmayıp ana dil ile ibadet ve tüp bebek gibi güncel fıkıh konularına da yer vermiştir. Ancak verdiği bu bilgilerin hepsi nakillerden ibaret olup kendisinin yaptığı özgün bir fıkhı değerlendirmeye rastlanmamıştır. Ancak yaptığı nakillere bakıldığında ister fıkhi konuların kavranılması olsun ister kaynaklardan yaptığı bilgileri Kürtçe'ye tercüme ve ifade olsun okuyucuya tefsir arasında iyi bir fıkıh bilgisi verdiği gözlemlenmiştir.

Muhammed Şoşikî, medrese dışında herhangi bir okul okumamış biri olarak pozitif bilimler ve bu bilimlerin ortaya koyduğu bilimsel gelişmelerden çok haberdar biri değildir. Dolayısıyla tefsirinde âyetleri yorumlama sadedinde bilimsel verilere çok yer vermemiştir. Ancak son yüzyılda İslam âleminde yazılan ve özellikle Arap âleminde yazılan bilimsel tefsire yer veren çağdaş çalışmalardan yola çıkarak tefsirinde az da olsa bilimsel değerlendirmelere yer vermiştir. Ancak Şoşikî, tefsirinde kullandığı bu bilimsel verileri, âyetin vazgeçilmez ve tek doğru anlamı olarak sunmamıştır. Çünkü Şoşikî, Kur'ân ve sabit bilgi haline gelen bilimin verilerinin birbiriyle çelişmeyeceği, çelişki söz konusu olduğu yerde bilimsel bilginin yanlışlığını peşinen kabul etmektedir.

Kur'ân'ın Arapça olması hasebiyle her tefsir, Arap dili merkezli oluşmuş ilimlerden yola çıkarak dil merkezli bilgilere yer vermek zorundadır. Şoşikî, kendinden önceki müfessirler gibi tefsir çalışmasında dil merkezli tefsir kapsamında değerlendirebileceğimiz bazı bilgilere yer vermiştir. Ancak tefsirinin hacmine baktığımızda filolojik değerlendirmelerin çok az olduğu gözlenmiştir. Şoşikî'nin Arap dili ilimlerine başvurma nedeni; bazen bir âyetin dil noktasından farklı anlaşılabilmesi olurken bazen de bir âyetin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayak bilgiler vermek şeklinde olmaktadır. Verdiği örneklerin çoğu Nahiv ve Belâğat ilimleri kapsamında verilen örnekler olup birkaç örnek de Sarf ilminden verilmiştir. Nadir olarak da kelimelerin sözlükteki farklı anlamlarına değinmiştir. Bunlar dışında dil merkezli tefsir kapsamında

âyetler ve sûreler arasında tematik münasebete ve çok az da olsa Kırâat farklılıklarına yer vermiştir.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Şoşikî, tefsirinde, esbâb-ı nüzûl çerçevesinde üç yüz doksan altı (396) tane sebeb-i nüzûl rivâyetine yer vermiştir. Bu rivâyetlerin bir kısmı, hadis kaynaklarından alıntı yapılmış olsa da çoğunluğu başta İbn-i Ebi Hâtim, Taberî, İbn-i Kesîr ve Kurtûbî tefsirlerinden nakledilmiştir. Prensip olarak esbab-ı nüzûl bilgisine sahip olmayan birisinin Kur'ân'ı tefsir etmenin caiz olmadığını kabul eden Şoşikî, Âyetlerin illet ve makasıdının daha iyi anlaşılması için tefsirinde azımsanmayacak miktarda bu rivâyetlere yer vermiştir. Ancak Şoşikî, esbab-ı nüzûl hususunda çoğunluğun kabul ettiği "*esbab- nüzûl de geçerli olan sebebin hususiliği değil lafzın umumiliğidir*" kaidesini esas almıştır. Esbâb-ı nüzûl'e dair yer verdiği bu rivâyetlerin bir kısmı, açıkca sebeb-i nüzûl olmasa bile âyetlerin daha iyi anlaşılması kapsamında değerli bilgiler içermektedir.

Şoşikî, Ali İmran sûresinin 7. âyetinin tefsiri kapsamında *Di Qur'ane de ayetên muhkem û muteşabih/ Kur'ân'da Muhkem ve Müteşâbih âyetler* başlığı altında Muhkem-Müteşâbih terimlerine değinmiştir. Şoşikî, Müteşâbihattan kabul edilen mukatta'a harflerini selef âlimlerinin metoduna uyarak tevil etmemiştir. Sadece Bakara ve A'râf sûrelerinin başında bulunan harflere dair yapılan bazı yorumları zikretmiştir. Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili müteşâbihleri, çoğunlukla halef âlimlerin metoduna uyarak tevil etmiştir. Ahiret ahvalıyla ilgili müteşâbihleri ise çoğunlukla yorumlamadan konu hakkında varid olan hadis rivâyetlerini zikretmekle yetinmiştir. Soşikî, Müteşâbihi tevil etme noktasında tek bir metod yerine yeri geldiğinde selef metoduna uyarak tevil yoluna gitmezken, bazen de zahiri itibari ile Allah'a uygun olmayan bir sıfat bildiren âyetleri de halef metoduna uyarak tevil yoluna gitmiştir. Bu tevillerini genelde kaynak belirtmeden tefsirlerden almıştır. Şoşikî tarafından yapılan orijinal yeni bir tevile rastlanmamıştır.

İsrâliyât kapsamında Şoşikî'nin tefsirine bakıldığında, tefsirinde bir kısım İsrâiliyât addedilen bilgilere yer verse de genel olarak İsrâiliyâta karşı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak verdiği bu bilgileri, âyetin tek doğru anlamı şeklinde değil de Kur'ân kıssalarında mübhem bırakılan boşlukları doldurmak içindir. Özetle Şoşikî, temel olarak isrâiliyâta mesafeli olsa da tefsirinde azımsanmayacak kadar isrâilî bilgilere yer vermektedir. Bu bilgilerin bir kısmını eleştiriye tabi tutsa da bir kısmını olduğu gibi zikretmektedir. Ancak isrâiliyâtın sağlıklı bir bilgi kaynağı olmadığını söyleyen Şoşikî, tefsirinde pratikte bize

bir fayda sağlamayacak, çok ayrıntı olarak görülecek isrâilî bilgileri vermeden de geçememiştir.

Şoşikî'nin tefsiri, rivâyet-dirâyet açısından zengin örnekler barındırmaktadır. Rivâyet kapsamında tefsirinde iki bin'in üzerinde rivâyete yer vermiştir. Bunlardan bin yüz altı tanesi merfu hadisten oluşmaktadır. Diğer kalan rivâyetler ise sahebe ve tabiîn sözlerinden oluşmaktadır. Şoşikî, rivâyetlerin büyük kısmını senetsiz şekilde rivâyetin ilk râvisi veya hadis kitab yazarlarının ismini vererek nakletmektedir. Bazen de ikisini birden vermektedir. Hadisleri verirken bâb ve hadis numaralarını vermemektedir. Çok nadir de olsa dipnot kullanmıştır. Şoşikî, tefsirinde yer verdiği bu rivâyetlerin büyük kısmı, ahkâm âyetlerin tefsiri, bir kısmı esbâb-ı nüzûl ve çok az bir kısmı da sûrelerin fazileti kapsamında naklettiği rivâyetlerdir. Şoşikî'nin tefsiri, âyetleri âyet ile tefsir etme bağlamında âyetler arasında anlam bağlantısı kurma ve bir konu hakkında diğer âyetleri bir arada değerlendirme açısından oldukça zengindir. Ancak Şoşikî âyetleri çoğunlukla direkt tefsir için değil, verdiği anlamı teyit etmek için zikretmektedir. Sahabe tefsiri örneklerinin çoğu, İbn-i Abbas, dört halife, İbn-i Mes'ûd Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Âişe'den yapılan nakillerden oluşmaktadır. Tabiîn tefsiri örneklerinin çoğu ise, Saîd b. Cübeyr, Saîd b. Müseyyib, Mucâhid, Hasan Basrî, Katâde, İkrîme, Dahâk ve Süddî'den yapılan tefsir rivâyetlerinden oluşmaktadır.

Şoşikî tefsirinde, Müslümanların sosyal gündemini meşgul eden çağdaş problemlere yer vermiştir. Şoşikî, Müslümanların geri kalmışlıklarını, perişanlıklarını derinden hissetmiştir. Öyleki tefsirinin bir yerinde Müslümanların günümüzde içinde bulunduğu geri kalmışlığa dikkat çekmek için "Derdê Girân/Büyük Dert" ismiyle bir başlık açarak konuyu değerlendirmiştir. Şoşikî, Müslümanların bu halde olmasının nedeninin dinlerinden değil kendi hatalarından kaynaklandığı, dinlerinin ilkelerine sarıldıklarında dünya ve ahiret mutluluğunu elde edeceklerini, biran önce bu dağınıklıktan kurtulup birlikte hareket etmelerinin gerekliliğini sıklıkla ifade etmiştir. Bu anlamda acilen özlerine dönerek bozulan sosyal dengenin düzeltmelerini, ailenin tekrar sağlam temeller üzerine bina etmelerini, dünyayı iyi okumalarını ve düşmanlarına devrettikleri bilim ve teknik bayrağını onlardan devralmalarını ısrarla istemektedir. Şoşikî, dünyayı iyi okumaları çerçevesinde Yahûdi ve Hıristiyanları iyi tanımaları gerektiğini, başta filistin ve ortadoğu olmak üzere Müslümanlara yapılan zülümlerin odağında Yahûdilerin

olduğunu, onlara karşı yapılacak cihadın silahtan çok ilim ve teknikle yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Tassavvuf'un en önemli konusu, sûfilerin Allah'tan aldıklarını söyledikleri ve işârî tefsirin de bir nevi kaynağı kabul edilen bâtın ilmidir. Onlara göre ilim, zâhir ve bâtın diye iki kısma ayrılmaktadır. Allah, bâtını/gizli ilimleri keşf ve ilham yoluyla sûfilere bahşetmiştir. Onlar bu bilgiler sayesinde diğer âlimlerin bilmediği bilgilere sahip olduklarını iddia etmektedirler. Mela Muhammed Şoşikî, sûfilerin bu görüşlerine katılmadığını belirterek bu argumanlarını desteklemek için kullandıkları bir kısım âyet ve hadislerin yanlış anlaşıldığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla Şoşiki'nin tefsir çalışmasında tasavvuf ve işârî tefsir kapsamında bir işâri tevil ve yoruma rastlamadık. Ancak günümüzdeki tasavvuf ve tarikata mesafeli olduğunu ifade eden eleştirilere yer yer rastlanmaktadır. Özellikle Kürtler arasında etkili olan tarikatların yozlaştığını, insanların dini duygularını istismar ederek dünyevileştiklerini belirtmektedir. Bu çerçevede bazı âyetlerin tefsirinde yozlaşan bu yapıları, dini kendi emellerine alet eden Yahûdi ve Hıristiyanlara benzediklerini defalarca belirtmektedir. Onlara bir an önce gittikleri bu yoldan dönerek tövbe etmelerine tavsiye eden Şoşikî, tasavvuf'un özünün zühd olduğunu, ancak günümüzdeki şeyhlerin yaşadıkları zengin hayat zühd ile çeliştiğini, Müslümanların bunları tanıma noktasında daha dikkatlı olması gerektiğini zikretmektedir. Adeta kuluçka makinesine dönüştürdükleri kerâmetlere kanmamak gerektiğini belirtmektedir.

Şoşik'inin Kürtçe tefsiri, Kürt dili açısından çok zengin bir çalışmadır. Ülkemizde günümüze kadar yazılan en geniş Kürtçe eserdir. Altı cilt ve 4300 sayfadan oluşan hacmine rağmen dili çok basit ve sadedir. Kolay anlaşılır olmasının yanında kelime ve kavramların kullanımı bakımından da gayet başarılı bir eserdir. Bununla birlikte dini bir metin olmasına rağmen Şoşıki'nin hem eski hem de çağdaş sözcük ve kavramları ustaca kullanışı takdire şayandır. Dahası Kürtçe dil mantığı ve inceliklerini tefsirinin cümlelerine yansıtmaktadır. Zira Şoşiki tefsirinde çok akıcı, duru ve güzel bir Kürtçe kullanmıştır. Kürtçe deyim ve atasözleri kullanımında, kelime türetme ve karmaşık cümle yapıları kullanmada oldukça başarılıdır. Bir Kur'ân tefsiri olmasından ötürü yoğun olarak Arapça kelime ve kavramları kullanılmasına rağmen kelime ve kavramların birbiriyle ilişkisi, cümle yapısı ve sentaksı tamamen Kürtçedir. Tefsirinde düşüncelerini, ağdalı ve ağır bir üslup yerine açık, anlaşılır, doğal bir uslupla kaleme almıştır. Bunların dışında

Şoşikî'nin tefsiri, Kürtçe kaynaklar açısından da çok zengindir. Çünkü içerisinde hem klasik hem de sözlü edebiyat ve kültürden çok fazla örnekler barındırmaktadır. En ilgi çekici yönlerinden biri de müellifin Kürtçe'nin ruhu ve mantığıyla ahenk içinde olan yeni kavramlar, kelimeler türetmesidir. Bu anlamda Nahiv Sarf, Fıkıh, Kelam ve tasavvuf ilimlerinde Arapça kullanılan bazı kavramları başarılı bir şekilde Kürtçe'ye kazandırmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla eserde transkripsiyon eksikliği vardır. Ancak bu problem bu çalışmaya özgü bir durum değildir. Çünkü Kürtçe, yazı dili olarak gelişmekte olan bir dildir.

Mela Muhammed Şoşikî, tarihi süreç içinde kelâm ilmi kabulleri olarak oluşan kelâmi bilgileri çok sıklıkla olmasa da tefsirinde yer vermiştir. Verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla kendini ehl-i sünnet ve'l-Cemâat olarak kodlayarak yer yer diğer fırkaları eleştirmektedir. Bazen de bilgileri tarafsız olarak vererek tercihte bulunmamaktadır. Ancak doğru bilginin sadece Allah'ın katında olduğunu belirtmeden geçmemektedir. Tefsirinde yer yer Şîâ, Cebriyye ve Kaderriyye gibi eski, Kadiyanilik gibi yeni fırkalara atıf yaparak onların görüşlerini eleştirmektedir. Ayrıca Materyalizm, Sosyalizm, Darvinizm, Komünizm ve Kapitalizm gibi felsefi düşüncelere de değinerek bu akımların insanlığa verdikleri zararları açıklayarak eleştirmektedir. Ayrıca Hıristiyan Mezhepleri ve İncillerin kaynaklarını geniş bir şekilde ele alması yanında Hinduizm, Brahmanizm ve diğer uzakdoğu dinlerine kısaca temas etmiştir.

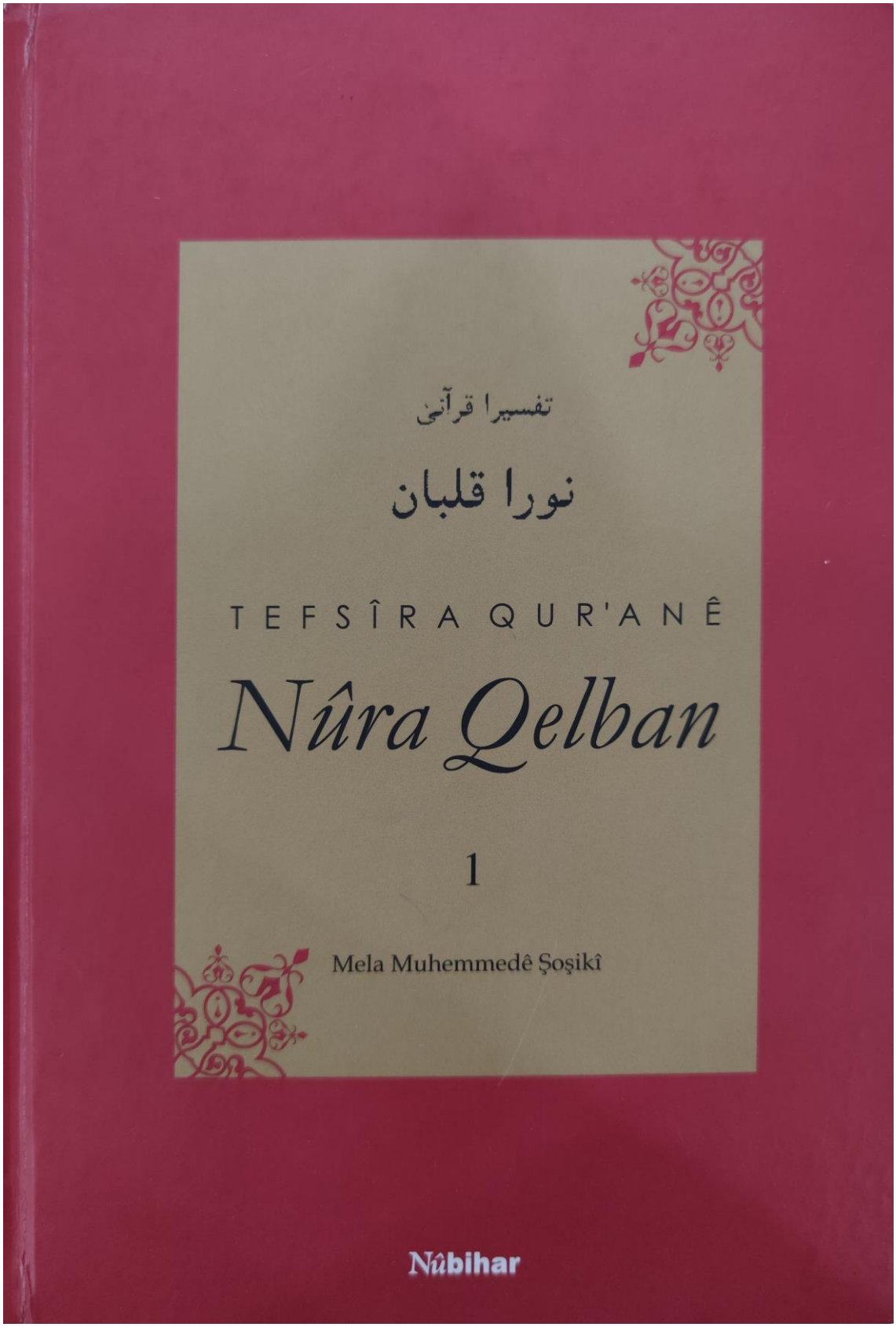
Nâsih Mensûh kapsamında Mela Muhammed Şoşikî, Kur'ân'da nesh'i kabul etmektedir. Bakara sûresi 106. Âyet kapsamında detaylı ele aldığı bilgiler çerçevesinde; Nesh'in iki çeşidi olduğunu, birinin İslam'ın diğer dinleri nesh etmesi, ikincisinin İslam'ın kendi içinde bir hükmün sonradan gelen bir delille kaldırılması şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Nesh ve tedricilik arasında bir ilişki söz konusu olduğunu belirterek şayet Kur'ân 23 yılda değilde bir defada inmiş olsaydı, ilk muhataplarının onu kabul etmesi ve uygulanması zorlaşacaktı. Böylece Kur'ân'ın yirmi üç yıl zarfında peyderpey inmesi dinin kabul ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Ancak Şoşikî, prensip olarak neshi kabul etmekle beraber âyetlerin neshedilmeden anlaşılacak şekilde yorumlanmasını öncelemektedir. Bu tercihinin bir sonucu olarak tefsirinde yoğun bir Nâsih-Mensûh kullanımı söz konusu değildir.

Bilindiği üzere günümüzde yazılacak bir tefsir çalışması, kendinden önceki kaynaklardan müstağni kalınarak yazılamaz. Müfessir Şoşikî, bu gerçeğin farkında olan birisi olarak otuz beş tefsir, çoğu tarih kitabı olan on'un üzerinde diğer kaynaklar ve hangi kitaplarından alıntı yaptığını belirtmeden sadece yazarların isimlerini verdiği kaynaklardan alıntı yapmıştır. Şoşikî, tefsir çalışmasında istifade ettiği kaynakları, çoğu yerde açıkça zikretmiştir. Yetişdiği medrese geleneğinde kaynaklara atıf yapma metodu olarak çoğunlukla dipnot kullanmadan metin içinde sayfa ve cilt numarası vermeksizin kaynağın müellifine atıfta bulunarak "falan müfessir şöyle demiştir." veya "falan âlim şöyle demiştir." şeklinde yapmaktadır. Şoşikî, rivâyet-dirâyet, klasik-modern ayırımı yapmadan ehl-i sünnet tefsirlerinin çoğundan istifade etmiştir. Şiâ veya diğer fırka tefsirlerinden istifade ettiğine rastlanmamıştır. Tespit ettiğimiz tefsir kaynaklarının hepsi Arapça tefsirlerdir. Türkçe ve Kürtçe tefsirlere atıf yaptığına rastlamamıştır. Tefsirini yazdığı dönemde basılmış olan onlarca Kürtçe tefsir olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu kaynaklardan istifade etmemiş olması büyük bir kayıptır.

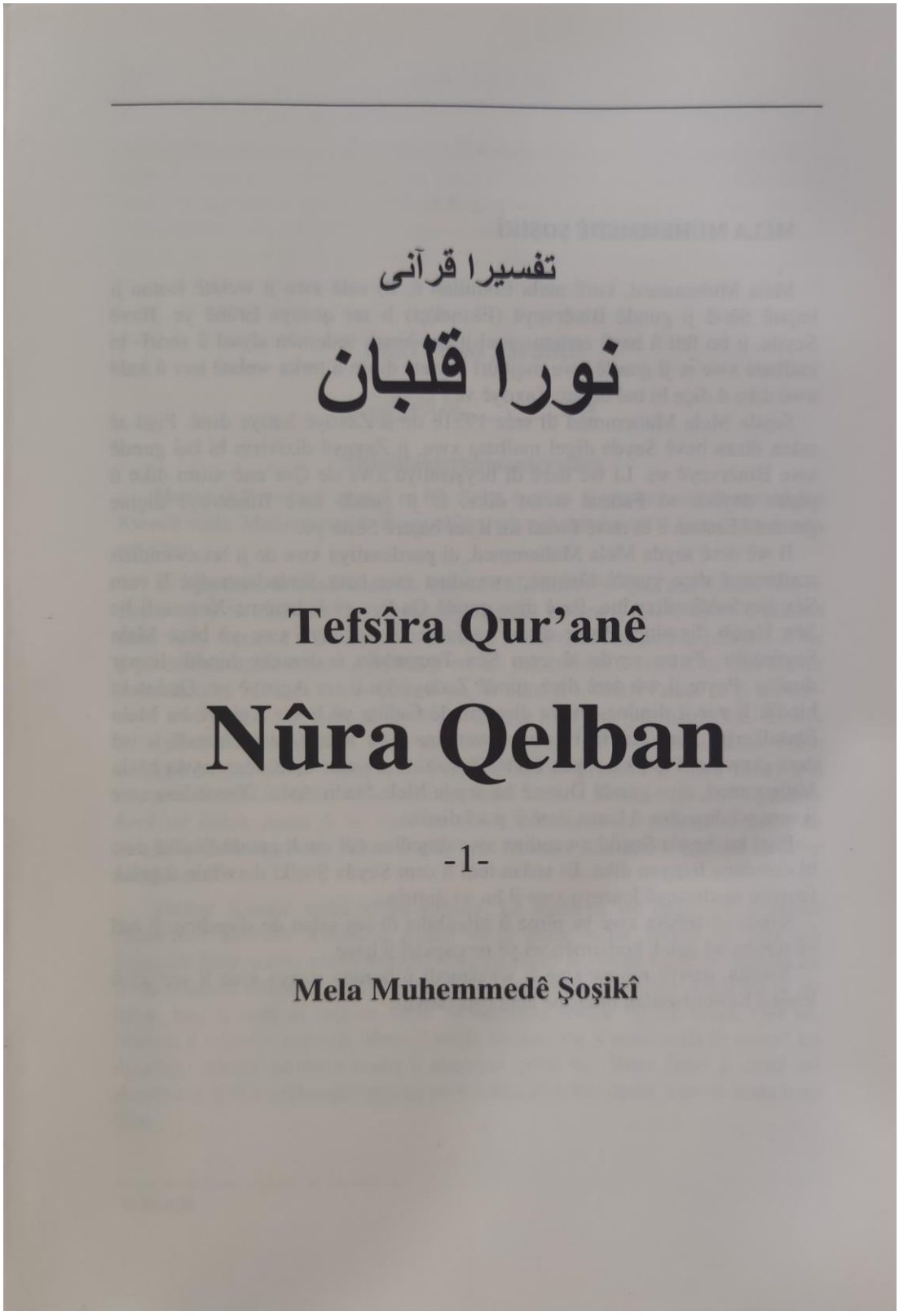
Mela Muhammed Şoşikî'nin müstakil değil de tefsir çalışması içinde bulunan Kürtçe meâlini incelediğimizde; Kürtçe'nin Kurmancî lehçesiyle hazırlanan meâl çalışması tıpkı tefsiri gibi emek ürünü orijinal bir çalışma olmasına rağmen tefsiri kadar başarılı bir çalışma olmamıştır. Çünkü genel itibariyle anlaşılır bir meâl olsa da Kürtçe dil imkânlarını yeterli olarak meâle yansıtılmamıştır. Tefsir ve Meâl'in Aynı eserde bulunması, âyetlerin meâlinden hemen sonra tefsirlerine geçilmesi, tercüme teknikleri olarak literal/lafzi tercüme tekniğinin kullanılması kısmen özensiz, hatalı ve eksik meâl örneklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tefsirinde zengin bir Kürtçe kullanmasına rağmen maalesef aynı durum meâli için söz konusu değildir. Çünkü tefsirinde birçok Kürtçe atasözü, deyim ve şiir kullanmışken meâlde bunlardan istifade edememiştir. Mesela Kürtçe'de karşılıkları olmasına rağmen âyetlerde geçen Arapça deyim ve deyimsel ifadeleri birebir harfi tercümelerine vererek Kürtçe deyimlerden istifade etmemiştir. Şoşikî, bazı âyetleri hedef dile tercüme ederken kelimelere yanlış anlam veridiğinden de hatalı meâl örnekleri ortaya çıkmıştır. Bazen cümle olarak da hatalı çeviri örneklerine rastlanmaktadır. Ayrıca Şoşikî, kelimeleri, Kur'ân'ın indiği dönemdeki sözlük anlamlarını dikkate almadan tarihsel süreçte kazandıkları ıstılahi anlamlarıyla meâllendirmiştir. Kısacası Şoşikî iyi bir tefsir çalışmasının yanında sönük bir meâl çalışmasını ortaya çıkarmıştır.

NURA QELBAN TEFSİRİNE AİT RESİMLER

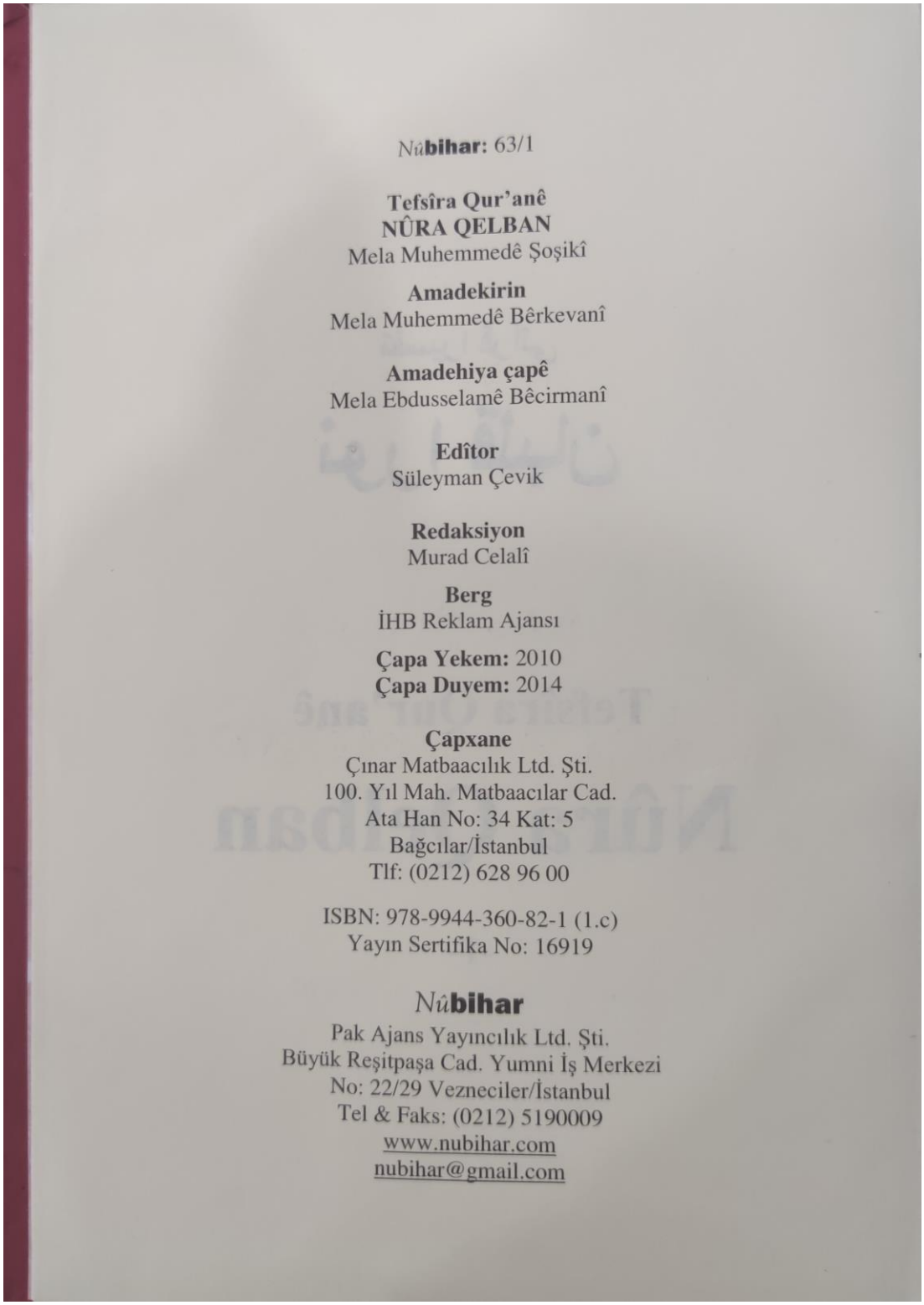
Tezimizin örnek araştırma çalışması olan Mela Muhammed Şoşikî'nin *Tefsira Qur'ane Nura Qelban* kitabından birkaç resim aşağıda verilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere bu çalışmanın müellifi tarafından yazılan asıl nüshası, Kürtçe'nin Arap harfleriyle yazılmıştır. Ancak daha çok okura ulaşılacağı düşüncesiyle yayınevi tarafından Latin harflerle yazılarak basılmıştır. Müellife ulaşarak asıl el yazma nüshadan resim istedik ancak elde etmeye muvaffak olamadık. Dolayısıyla sadece yayımlanan nüshadan seçtiğimiz 7 adet resmi vermekle yetindik.

Resim 1: Nura Qelban Tefsirinin Dış Kapağı

Resim 2: Nura Qelban Tefsirinin İç Kapağı

*Nû***bihar:** 63/1

Tefsîra Qur'anê
NÛRA QELBAN
Mela Muhemmedê Şoşikî

Amadekirin
Mela Muhemmedê Bêrkevanî

Amadehiya çapê
Mela Ebdusselamê Bêcirmanî

Edîtor
Süleyman Çevik

Redaksiyon
Murad Celalî

Berg
İHB Reklam Ajansı

Çapa Yekem: 2010
Çapa Duyem: 2014

Çapxane
Çınar Matbaacılık Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Cad.
Ata Han No: 34 Kat: 5
Bağcılar/İstanbul
Tlf: (0212) 628 96 00

ISBN: 978-9944-360-82-1 (1.c)
Yayın Sertifika No: 16919

*Nû***bihar**
Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti.
Büyük Reşitpaşa Cad. Yumni İş Merkezi
No: 22/29 Vezneciler/İstanbul
Tel & Faks: (0212) 5190009
www.nubihar.com
nubihar@gmail.com

Resim 3: Nura Qelban Tefsirinin Yayın Bilgileri

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

E'uzu billahî mîneşşeytanirrecîm

Yanî ez bi wasiteya Xwedê teala xwe ji şerrê şeytanê mel'ûn û qewirandî penah û muhafeze dikim. 'Şeytan' yanî dûrê ji heqiyê. 'Recîm' ewê ku bi nalet û zemkirinê hatiye recimkirin û ji xêrê hatiye dûrkirin. Xwedê teala emr li me kiriye ku li cem xwendina Qur'ana Kerîm em xwe ji wesweseya şeytên biparêzin: *"Vêca dema te xwest Qur'anê bixwînî xwe ji şeytanê qewitî bavêje ber nîgaha Xwedê!"*[5] Yanî dema te qesda xwendina Qur'ana Kerîm kir, bibêje: "E'ûzûbillahî mîneş-şeytanir-recîm." Pirraniya aliman gotine; ev emr, emrê sunnetiyê ye. Lêbelê Îmam Sewrî û 'Eta gotine: Emrê wacibîtiyê ye. Ew bi zahirê ayetê emel dikin. Di nêrîna Henefiyan de *'îsti'aze'* di pêşiya nimêjê de, di nêrîna Şafiiyan de jî di her rekatê de sunnet e.

Belê, dema mirovek here hizûra însanekî mezin seg û dergehvanê wî di pêsîr û lingê wî ve dipincirin. Ji aliyê maneyê ve şeytanê mel'ûn nahêle ku însan li maneya xwendinê bifikire. Êdî însan ji ber şerrê wî gazî û hewara xwe digihîne rebbê xwe.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Bismillahirrehmanirrehîm

Yanî destpêkirina her tiştî bi navê Xwedê teala ye, arîkariya min di temamê karan de bi navê Xwedê teala ye. 'Xwedê' navê zatê wî ye. Ew zatê ku hebûna wî wacib e û tunebûna wî ne mimkun e. Ew jî zatê Xwedê teala ye (c.) "we'emme newalehu." Hin kesan gotine: Îzafekirina îsmê bi bal Xwedê ve ji bo beyanê ye. Ew çax mane wiha çêdibe: Ez bi arîkariya zatê Xwedê teala axaftina xwe vedikim. Yan jî îzafe ji bo îxtisaseyê ye, ew çax jî mane wiha çêdibe: Ez li ser navê Xwedê teala dixebitim, ne li ser navê xeyrê

[5] Nehl, 16/98.

Resim 4: Nura Qelban Tefsirinin Girişten Sonraki İlk Sayfası

Bismillahirrehmanirrehîm

Sûretê Fatîheyê

Li Mekkeyê hatiye xwarê, heft ayet e.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿١﴾ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢﴾ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٣﴾

مَٰلِكِ يَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿٤﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾ ٱهْدِنَا ٱلصِّرَٰطَ ٱلْمُسْتَقِيمَ

﴿٦﴾ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ﴿٧﴾

1-Bi navê Xwedayê rehman û rehîm.

2-Hemd ji Xwedê teala re be ku perwerdegarê alemê ye.

3-Rehman e û rehîm e.

4-Xwediyê roja dîn e.

5-Em îbadetê her ji te tenê re dikin û em arîkariyê her ji te dixwazin.

6-Rêya rast bi ber me bixe!

7-Rêya yên ku te nîmet li wan kiriye, ne rêya yên ku xezeb li wan bûye û ne rêya yên ku jirêderketî ne.

Navê vî sûretî 'Fatîhe' ye. Lewra Qur'an pê vedibe. Navekî wî yê din 'Ummul-Kîtab' e, ango dêya kitêbê ye. Lewra tê de pesin û senadayina li ser Xwedê teala, tewhîda wî, îbadetkirina bi emrê wî û nehiyeya/qedexeya ji heramên wî, beyankirina peymana wî, tirsa ji ezabê wî, hukmê kiryarî/emelî û dua û rêya rast hene. Navekî wî yê din jî 'Seb'ul-Mesanî' ye. Yanî her heft ayetên ku di nimêj û her xusûsiyetê de têne xwendin û dubarekirin, hema hesêb bike ku ew li ser zimanê me hatine nivîsîn.

Kelîmeyên sûretî

'Xwedê;' navê zatê Xwedê teala ye. *'Rehman;'* ew zatê ku bi rehmeta gelemperî tê wesifkirin. *'Rehîm;'* ew zatê ku bilfêl rehmê li xeyrê xwe dike. Ev herdu wesif ji bêjeya rehmetê hatine wergirtin. Rehmet ji tenikbûna qelb

Resim 5: Nura Qelban Tefsirinin Fatiha Sûresi

Bismillahirrehmanirrehîm

Sûretê Îxlas

Sûretê Îxlas, 4 (çar) ayet e. Li Mekkeyê hatiye xwarê.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴿١﴾ اللَّهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾

Bismillahirrehmanirrehîm

1. Bibêje: Ew, Ellah yek e.

2. Ellah, semed e.

3. Wî, tu kes newelidandiye û tu kesî jî ew newelidandiye.

4. Tu kes nîne ku ji wî re hemkûf be jî.

Sebebê nizûlê

Hinek ji muşrikan hatin cem Pêxemberê Xweda (s.) û jê re gotin: Ya Muhemmed! De ka ji me re sîfetên Rebbê xwe bibêje, gelo ew ji zêr e, yan ji zîv e, yan ji zeberced e, yan jî ji yaqût e? Ji lewma ev sûretê celîle hate xwarê. "*Qul huwe*" yanî ya Muhemmed! Ji van muşrikên ku ji xaliqê erd û asîmanan bê xeber in, ewên ku eqlê wan di ezemeta xaliqê kaînatê tênagihêje, ew di eqlê wan de cî negirtiye, hema di eqlê wan de hesinokê seneman heye, re bibêje: Ew Rebbê ku ez jê re îbadetê dikim û heta roja qiyametê ez her kesî gazî îbadetê wî jî dikim Ellah e, yek e. Ew ehed e, yek e, bêşirîk e, bêmîsal e, ne di zatê wî de, ne, di sîfetên wî de, ne jî di kirinên wî de jî mislê wî nînin. Navê wî yê şîrîn Ellah e. Celalet û mezinatî heqê wî ye. Qur'ana ezîmuşşan li ser yekbûna wî delîla qetî ye. Herin wê bixwînin û bi eqlê selîm wê mûlaheze bikin. Xweda (c.) hez bike, hûnê werin ser rêya heq.

Fezîleta sûretî

Ubeyy kurê Ke'b ji Pêxemberê Xweda (s.) rîwayet kiriye ku wî gotibû: "*Kî qulhuwellahu ehed bixwîne. Her wekî ku sêyeka Qur'anê xwendibe.*"[286]

Lewra sê ilmên Qur'anê hene: Tewhîd, hukim û qisse. Ev sûret şamilî ser tewhîdê tê. Bi vî awayî dibe sêyeka Qur'anê.

Tefsîr

"*Bibêje: Ew, Ellah yek e.*" Yanî vê gotina heq bi îtiqad û zanebûna maneyê bibêje: Ew, Ellah yek e. Naxwe yekîtî di wî de hesr bûye û ew her ehed û yek e.

Erê, Xweda (c.) di zatê xwe û sîfetên xwe de yek e. Zatê wî yê muqeddes yek e. Ew ji her muşabeheta zatê mexlûqan bêrî û munezzeh e. Hem jî sîfetên

[286] Ehmed û Nessaî ew rîwayet kirine.

Resim 6: Nura Qelban Tefsirinin İhlâs Sûresi

Bismillahirrehmanirrehîm

Sûretê Nas

Sûretê Nas, 6 (şeş) ayet e. Li Mekkeyê hatiye xwarê.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلنَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ ٱلنَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَٰهِ ٱلنَّاسِ ﴿٣﴾ مِن شَرِّ ٱلْوَسْوَاسِ ٱلْخَنَّاسِ ﴿٤﴾

ٱلَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ ٱلنَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ﴿٦﴾

Bismillahirrehmanirrehîm

1. Bibêje: Ez, xwe bi Rebbê însanan diparêzim.

2. Ez, xwe bi malikê însanan diparêzim.

3. Ez, xwe bi îlahê însanan diparêzim.

4. Ji şerê weswesekarê xweveşêr.

5. Ewê ku weswesê dixe sîngên însanan.

6. Ji cinnî û însan!

Tefsîr

"*Bibêje: Ez, xwe bi Rebbê însanan diparêzim.*" Yanî ya Muhemmed! Bibêje: Ez, îltica dikim û xwe bi Rebbê însanan, bi xwedîkerê wan, bi mudebbirê wan û bi xaliqê wan, ewê ku wî ew ji edemê anîne wicûdê û nîmetên cûrbicûr dane wan û îhsan û kerem li wan kiriye, hildispêrim û diparêzim. Herçî Xweda (c.) Rebbê alemê û perwerdekarê temamê mexlûqatan e jî. Lêbelê ji ber ku Xweda (c.) her tiştên li kaînatê hene, bi tesxîrkirina xwe û îradeya xwe ji însan re musexxer kirine û ew bi nîmetên eql û ilmê li ser mexlûqên xwe yên din tercîh kirine û emr li melaîketan kiriye ku ji eslê însan Adem (e.) re herin sicûdê. Hem jî ji ber ku însan di bin hifz û penaha Xweda (c.) de şerefdar bibe, îzafa Rebb bi bal wî ve kiriye û gotiye; Rebbê însanan.

"*Ez, xwe bi malikê însanan diparêzim.*" Yanî ez, xwe bi malikê însanan diparêzim. Ew Xwedayê ku malik û xwediyê temamê mirovan e. Ew çi amir û çi memûr bin, çi reîs û çi merûs bin, çi hakim û çi mehkûm bin, çi zengîn û çi feqîr bin. Çi sinif û çîniyên mirovan hebin, her ew milkên Xweda (c.) ne. Ew di bin teserrufatiya qudreta wî de ne. Naxwe ew çawa bixwaze, ewê wisa çêbike. Hemû kes li ber hukim û îradeya wî stûxwehr in. Li hemberî îradeya xaliqê zulcelal tu îradeyeke qebûlnekirinê ji mexlûqan re nîne. Ew kê bixwaze, bi îradeya xwe wî ezîz dike. Ew kê bixwaze bi îradeya xwe wî zelîl dike. Ew kê bixwaze, bi îradeya xwe wî feqîr dike. Ew kê bixwaze, bi îradeya xwe wî zengîn dike. Hemû karûbarên mirovan milkê Xweda (c.) ne.

Resim 7: Nura Qelban Tefsirinin Nâs Sûresi

KAYNAKÇA

- ABBAS, Karzân Murad, *el-Âkidetü ve'l-Kanûnu fi felsefeti Zaradeşt,* (Pdf-İnternet)
- ABDULAZİZ, Osman, *Tefsira Qur'ana Pîroz*, (Yayınevi yok) 2. Bsk., Beyrut-Lübnan, 2010.
- ABDULHEMÎD, Nîzamudin, "Çend Tefsirên Kurdîyên Qur'ana Pîroz", Trcm. Abdurrahman Cûdî, *Nûbihar Dergisi,* c. 7, sayı:75-76, Tîrmeh/Temmuz 1999, ss. 14-15.
- ABDULVAHİD, Gülsüme Cemil, *Kürdistân fi Ahdi's-Sasaniyyîne*, Kuzey Irak Eğim Bakanlığı Yay., No:131, Erbil, 2007.
- AHMET, Kemal Mazhar, *Dirâsâtun fi Târihi İran el-Hadis ve'l-Muâsır,* (Yayevi Yok) Irak-Bağdat, 1985.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, DİA, "*İbnü'l-Cezerî*" Maddesi, TDV. Yay., c. 20, s. 551-557.
- ÂLÛSÎ, Şihâbuddin Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîmi ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Müessesetü'r-Risâleti Yay., 1. Bsk., Lübnan-Beyrut, 2010.
- AMEDİ, Fikri, *Qur'ana Kerîm û Meala wêya Kurdî,* Ensar Neşriyat, Diyarbakır, 2014.
- ASLAN, Şehmus, *Ferhenga Gotinê Pêşiyan*, Diyarbakır Kürt Enstitüsü yay., Diyarbakır, 2006.
- ……., Şehmus, *Gotinê Pêşiyên Kurda/Kürt Atasözleri, Kürtçe-Türkçe,* Berfin Yay., İstanbul, 1996.
- AYDEMİR, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyât*, Ankara, 1979.
- AYDIN, İsmail, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir, 2010.
- AYGÜN, Abdullah, "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:4, sayı:8, 2015/4, ss. 141-160.
- BALLI, Muhammed H. Feyzi, BİNGÖL, Abdülkerim, BOLELİ, Nusrettin, BEKİ, Niyazi, *Qur'ana Pîroz Kurdî-Tirkî Meala wê ya İcmalî (Wateya wê ya kurt û Puxtedar)Kur'ân-ı Kerim Türkçe–Kürtçe Meal-i İcmali (Kısa .ve Öz Anlatım),* Tenvir Yay., İstanbul, 2009.

- BARAN, İlhan, "Kürtler'in İslam'a Girişi", *Kürtler (Toplum ve Din)*, Edt. Adnan Demircan, Celil Abuzar, Metin Bozan, Nida Yay., 2. Bsk., İstanbul, 2015.
- BAYKAL Abdullah, *Sîwana Qur'anê Meala Qur'ana Pîroz,* Nûbihar Yay. 1. Bsk., İstanbul, 2017.
- BEDİRHAN, Kamran Ali, "*Tefsîra Qur'ânê*" *Hawar Kovara Kurdî*/Hawar Kürtçe Dergi, Amadekar/Haz. F. Cewerî (Weşanên Nûdem Stockholm 1998), c. 2, sayı:27, Nisan 1941.
- BİNGÖL, Abdulkadir, *Kulîlkên Baxê Botan,* Enstîtuya Kurdî ya Amedê/Diyarbakır Kürt Enstitüsü Yay., 2008.
- BİNGÖL, Abdulkerim, SALMAZZEM, Mehmet, "Kur'ân'daki Deyimlerin Kürtçe Meâllerdeki Çevirileri Hakkında Bir İnceleme" *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Cilt:9, Sayı:1 (17), Nisan-2017, ss. 251-272.
- BİRIŞIK, Abdulhamit, DİA*, "İ'rabu'l-Kur'ân",* TDV. Yay., 2000, c. 22, s. 376-379.
- ....., Abdülhamit, DİA,, *"İsrâiliyât",* TDV. Yay., 2007. c. 23, s. 199-202.
- BOIS, Tomas, *Tarihu'l-Ekrâd***,** Trcm. Muhammed Teysîr Mirhan, Daru'l-fikr Yay., Sûriye-Dımeşk, 2001.
- BOLELİ, Nusrettin, "Alfabe'nin İcadı ve Tarih Boyunca Kürtler'in Kullandıkları Alfabeler" *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, yıl:1, Cilt:1, sayı:1, Ocak 2015, ss. 8-27.
- ……., Nusrettin, "Kürt Bilginlerinin Yazdığı Bazı Eserlerin Tanıtımı" *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, sayı:1, Ocak 2015, ss. 67-81.
- BORAK, Mustafa, *Ferhenga Bivêjan,* Enstituya Kurdî, İstanbul, 2005.
- BOZASLAN, Mehmet Emin, *Mem û Zîn Ehmedî Hanî/Türkçe Tercümesi*, Gün Yay., İstanbul, 1968.
- BOZKURT, Nebi, TDV, "*Medrese"* Maddesi, TDV., Yay., c.28, s. 323-327
- BRÎFKANÎ, Abid Hasan Cemil, "Şeyh Abdulkerîm el-Müderris ve Cuhuduhu'l-İlmiyeti" *Medrese ve İlahiyat kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyumu),* Bingöl Üniversitesi Yay., 2013, s. 1547-1562.
- CANDOST, *ed-Dür's-Semin fi Şerhi "Mem û Zîn",* Sipirez Yay., Irak-Duhok, 2006, s. 462.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü,* TDV. Yay., 22. Bsk., Ankara, 2012.

- CUWAMÊR, Muhsin, "Ji Destpêkê Heya bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî/Başlangıçtan bugüne Kürtçe Kur'ân Tefsir ve Meâllerinin Gelişim Tarihi" *Nûbihar Dergisi*, c. 8, sy. 90, Payiz/Sonbahar 2003. ss. 48-62.
- ÇAĞLAYAN, Ahmet, *İlme Adanmış Bir Ömür, Mehmet Çağlayan*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2017.
- ÇAĞLAYAN, Mehmet, *Şark Uleması*, Çağlayan Yay., İstanbul, 1996.
- ÇAKIR, Mehmet Saki, *Nakşbendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkarî Nehrî Kolu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi) İstanbul, 2016.
- ÇELİK, Hüseyin, *"*Soskunlu Molla Mehmet Salih Ve Tefsiri*"*, *Hakkâri Üniversitesi, 1. Uluslarası Zap Havsası Uleması Sempozyumu 27-29 Nisan 2018*, Edt. Yaşar Kaplan, Murat Adıyaman, Emin Yıldırım, Hakkari Ünüversitesi Yay., No:10, 2018, c. 1, s. 715-720.
- ÇETİN, Abdurrahman, DİA, *"Nesih",* TDV. Yay., 2006. c. 32. s. 579-581.
- ÇEVİK, Süleyman, "Medresê Ji Din û Ziman re xizmet kiriyê/Medrese, Din ve Dil'e Hizmet Etmiştir" "ji destpêkê heta îro Medresên Kurdan/Başlangıçtan Bugüne Kürt medreseleri", *Nûbihar Dergisi*, Sayı:63/64, Yıl 6, Haziran/Tırmexi 1998, ss. 3-4.
- ÇİÇEK Mehmet Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yay., İstanbul, 2009.
- ÇOŞKUN, Muhammed, "İlâhî Fiillerin Nedenliliği Bağlamında Tefsir-Kelâm İlişkisi" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı:35, 2016, ss. 41-70.
- DALYAN Murat Gökhan, "Kürt Hıristiyanlaştırılmasında Ermeni Rolü", *Yeni Türkiye Dergisi*, 2014, sayı:60, ss. 1-9.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi,* İFAV. Yay., İstanbul, 1998.
- DOĞAN, Cabir, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs*, 2011, sayı:23, ss. 32-39.
- DOĞAN, Mehmet Zeki, GÜNEŞ, Abdülbaki, "Tefsir Tarihine Kısa Bir Bakış/A Brief Overview to the History of Tafsir", *İlahiyat Dergisi* sayı:2 Haziran/June, 2019, ss. 47-66.
- DOSKÎ, Tahsin İbrahim, ES-SELEFÎ, Hamdi Abdulmecit, *Mu'cemu'ş-Şu'ârau'l-Kurd,* Siperêz Yay., Irak-Erbil, 2008.

- ……., Tahsin İbrahim, ……, Hamdi Abdulmecid *Akdu'l-Caman fi Taracimi'l-Ulama ve'l-Udabi'l-Kurdi Mensubine ila Müdün ve Kurâ Kurdistân,* Mektebetu't-Turâs ve'l-Asalet, 1. Bsk., Birleşik Arap Emirliği-Şarika, 2008.
- ……., Tahsin İbrahim, *Tefsira Sanahî/et-Tefsirü'l-Müyesser*, Cezerî Yay. Irak-Duhok, 2014.
- ……., Tahsin İbrahim "Mezhebu'l-İmâmi'ş-Şâfiî ve'l-Kurd", "İmâm Şafiî Mezhebî ve Kürtler", Trcm. Hidayet Zertürk, *Gelenekselci ve Modernist Paradigma Kıskacında İmam Şâfiî*, Edt. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Özağaç, Araştırma Yay., 1. Bsk., Ankara, 2014, s. 607-622.
- DURGUN, Bilal (Feqi Çolig), *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî*, Astun Yay., İstanbul, 2014.
- ed-DAVÛDÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn,* Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan-Beyrut, (tarih yok).
- ed-DEBÎ, Mufaddal, *emsâlu'l-Arab*, Matbaatu'l-Cevâib Yay., İstanbul, 1883.
- el-ASKALÂNÎ, İbni Hâcer, *el-İsâbetu fi Temyîzi's-Sahabeti*, Daru'l-Kutübü'l-İlmiyeti, Lübnan-Beyrut, 1995.
- el-BAMOKÎ, Molla Muhammed Molla Salih, *Qur'ana Pîroz ligel Wergerâni Manâkâni bo Zimanî Kurdî*, Melik Fehd Kur'ân Bsk.,Merkezi Yay., Medine, 2012.
- el-BİTLİSÎ, Şerefhan, *Şerefnâme,* Trc. Muhammed Ali Avni, Daru'z-Zamân Yay., 2. Bsk., Dimeşk-Sûriye, 2008.
- el-BERZENCÎ, Terîfe Ahmed Osman, *İshâmatu Ulemâi'l-Ekrâd fi Biâi'l-Hedâreti'l-İslâmiyeti Ğilâle'l-Karneyni es-Sâb'i ve's-Sâmini el-Hicriyeyni(el-Ulûmu'n-Nazariyyet-i),* Daru'l-Kütübü'l-İlmiyeti, Lübnan-Beyrut, 2010.
- el-HALİLÎ, Ahmed Mahmud, *Sûretu'l-Kurdi fi Masadiri't-Turasi'l-İslamî,* Aras Yay., Irak-Erbil, 2012.
- el-HESNİYÂNÎ, Salih Şeyho Resûl, *Ulemâu'l-Kurdî we Kurdistân,* Hawar Yay., Irak-Duhok, 2012.
- el-KARADÂĞÎ Muhammed Ali, *Fi Ruhâbi Eklâmin we Şeğsiyâtin Kurdiyeti,* Banga Jin Yay., Irak-Süleymaniye, 2007
- ……., Muhammed Ali, *Gullçinîy û Tecvidâ Qur'ana Pîroz,* Arâ Yay., Irak, 2015.

- ……., Muhammed Ali, *Vurûdü'l-Kürd fî Hadikati'l-Vurûd,* Aras Yay., Irak-Erbil, 2007.
- el-KATTÂN, Mennâ', *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Müessesetü'r-Risâle, Lübnan-Beyrut, 2011.
- el-KURDÎ, Muhammed Ali es-Siwerekî, *el-Mevsûâtu'l-Kubrâ li Meşâhiri'l-Kurdî Abre't-Târîh*, ed-Daru'l-Arabiyeti li'l-Mevsûât, Lübnan-Beyrut, 2008.
- el-MEÂYİRCÎ, Hasan, *el-Hey'etü'l-Âlemiyyeti li'l-Kur'âni'l-Kerîm Darûretün li'd-Dâvetî ve't-Teblîğ*, (Yayınevi yok.) Katar-Doha, 1991.
- el-MUKRİYÂNÎ, Hejar, *Qur'ana Pîroz*, İntişarati Tazenigah Neşri İhsanYay., İran, (Tarih yok).
- el-MÜDERRİS, Abdulkerim, *Ulemâunâ fi Hidmeti'l-İlm-i ve'd-Din-i*, Daru'l-Hurriyeti, Irak-Bağdat, 1983.
- ……., Mela Abdulkerîm, *Tefsirî Namî bo Qur'ana Pîroz*, Yay. Haz., Muhammed Ali Karadağî, İntişarati Kurdıstân Yay., 1. Bsk., İran-Senendej, 1389/1969.
- el-QOĞÎ, Mela Ehmed Hîlmî, *Tefsîr a Hîlmî (Sûretê Fatîhê u Beqere û çend âyetên Alê 'Îmrân,* Hazırlayan Abdulkudus Hîlmî (Yalçın), Bangaheq yay., İstanbul, 2013.
- en-NECCÂR, Mustafa Ahmed Muhammed, *el-Hayatu'l-Fikriyetu fi Kurdistan 1179-1258,* Sipirêz Yay., Irak-Duhok, 2017.
- en-NEHHÂS, Ebu Cafer Muhammed, *en-Nâsıhu ve'l-Mensûhu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* müessesetu'l-Kutubu'l-Sekâfiyeti Yay., 2. Bsk., Lübnan-Beyrut, 1996.
- en-NIBTÎ, İbn-i Wahşiyye, *Şevku'l-Mustehâm fi Marifeti Rumûzu'l-Aklâm* Thk. İyâd Hâlid et-Tebâ', Daru'l-Fikir Yay., 1. Bsk., Sûriye-Dimeşk, 2003.
- EPÖZDEMİR, Şakir, *Medreseyên Kurdistanê dı Dewra Miran û Neqşebendiyan de/ Mirler ve Nakşbendiler döneminde Kürdistan Medreseleri,* Nûbihar Yay., İstanbul 2015.
- es-SELLÂBÎ, Ali Muhammed Ali, *Selâhuddin el-Eyyûbî*, Ravza Yay., 1. Bsk., İstanbul, 2017.
- es-SÜYÛTÎ, Celâlu'd-Dîn Abdurrahman, *el-İtkân fi Ûlûmi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., 4. Bsk., İstanbul, 1978.

- eş-ŞEHRİSTANÎ, Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milelu ve'n-Nihel,* Thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Daru'l-Ma'rife Yay., Lübnan-Beyrut, (Trh yok).
- ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn,* Daru'l-Kütübi'l-Hadîse, Mısır-Kahire, 1976.
- ez-ZEHRÂNÎ, Müşerref b. Ahmed Cem'an**,** *Eseru'd-Dilâleti'l-Lugaviyye fi't-Tefsîr İnde Tâhir b. Âşûr fî Kitâbihî et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* Müessesetü'r-Rayyân, Lübnan-Beyrût, 2009.
- ez-ZİRİKLÎ, Hayruddin, *el-A'lam*, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin 15. Bsk., Lübnan-Beyrut, 2002.
- ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Lübnan-Beyrut, 1995.
- FARQÎNÎ, Molla Muhammed Garsî, *Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz,* Nûbihar Yay., İstanbul, 2003.
- FARQİNİ, Zana, *Türkçe-Kürtçe Sözlük,* İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., 3. Bsk., İstanbul, 2013.
- GÖKÇE, Cüneyt, "Molla Halil es-si'irdî, Hayatı Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı(Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle ile Sınırlı)" *Harran Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, yıl 20, sayı 35, 2015 Temmuz-Aralık, ss.76-96.
- ……., Cüneyt, "Molla Halil es-si'irdî, Hayatı Eserleri ve Tekfir problemine bakışı(Nehcü'l-Enâm Adlı Eseriyle ile sınırlı)" *Harran Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, yıl 20, sayı 35, 2015 Temmuz-Aralık, ss.76-96 .
- ……., Cüneyt, "Seyyid Ali Fındıkî'nin Divanında Dostluk" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Yıl: 18, Sayı 29, Ocak–Haziran 2013, ss. 244-259.
- GÖZÜBENLİ Beşir, DİA, "Fuzûlî" Maddesi., TDV. Yay., 1996, c. 13, s. 239-240.
- GÜMÜŞ, Ercan, "İbnü'l-Ezrak ve eseri "Meyyâfârıkîn ve Amid Tarihi" Üzerine Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Işığında bir Değerlendirme" *e-şerkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:7, Nisan, 2012, ss. 3-13.
- GÜNDÜZ Hüseyin, SEYHAN Mehmet, *Qur'ana Pîroz û Meala weya Kurdî,* DİB. Yay., 3. Bsk., No: 1107/83, Ankara, 2015.
- GÜNDÜZ, Şinasî, DİA, *"Mecûsilik"* Maddesi, TDV. Yay., c. 28, s. 279-284.

- HAKKARÎ, Mela Muhammed, *Ronahiya Qur'ana Pîroz*, Ravza yay., 2. Bsk., İstanbul, 2011.
- HATAB, İsmail Ahmed, *Dirâsâtun fi Tarîhu'l-Kurdi's-Siyâsî ve'l-Hadârî Abre Usûrin Muhtelifetin*, Kuzey Irak Zaho Kürt Araştırmaları Merkezi Yay., Irak, 2019.
- HATİPOĞLU, İbrahim, DİA, *"İsrâiliyât"* Maddesi, TDV. Yay., 2007. c. 23, s. 195-199.
- HAZİM, Rojan, "Mîr Kamiran A. Bedirhan", *Nûdem*, (Kovara Hunerî, Edebî û Çandî/Edebiyat Kültür ve Sanat Dergisi), sayı:15, Payiz/Sonbahar, 1995, ss. 16-18.
- HEYET, *el-Hareketu'l-İslamiyetu Fi Kurdistân,* Mesbar Eğitim ve Araştırma Merkezi Yay., 2. Bsk., Katar-Dubai, 2011.
- HEWRAMÎ, Ömer Abdulaziz, *el-Kediyetü'l-Kurdiyeti ve'l-Muâmerâtu'd-Düweliyeti*, Kürdistan Âlimler Birliği Yay., Kuzey Irak, 1993.
- HURŞİD, Fuad Heme, *el-Lüğetü ve'l-Lehcatü'l-Kûrdiyeti,* Daru's-Sakafeti ve'n-Neşrü'l-Kürdiyeti, Irak-Bağdat, 2001.
- IŞIK, İbrahim, *A'dan Z'ye Kürtler*, Nûbihar Yay., 4. Bsk., İstanbul, 2015.
- IZADY, Mehrdad R., *Bir El Kitabı Kürtler*, Doz Yay., İstanbul, 2004
- İSMAİL, Zübeyr Bilal, *Tarihu'l-Lüğeti'l-Kürdiyeti*, Bağdat Milli Kütüphanesi sayı:182/1977.
- ÎZDÎ, Muhammed, DAHRÛC, Alî, N'İMETÎ, Farûk, "Menâhicu tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm inde Ulemâi'l-Kurdi Hilale'l-Karni'r-Rab'i Aşere li'l-Hicriyyi, *âfâku'l-Hadaretul'l-İslamiyeti Akademitu'l-Ulûmi'l-İnsaniyyeti, ve'd-Dirâsâtu's-sakafiyeti*, 21. Yıl, sayı:1, İlkbahar-Yaz, 1439/2017, ss. 23-51.
- KADİR, Kamil Esved, *Devrü'l-Kürd el-Hadarî fî Mısır ve Biladi'ş-Şam Hîlale âhdi Devleti'l-Memalîk el-Cerakise*, el-Akadimiyyetü'l-Kürdiyye, Irak-Erbil, 2014.
- KAHRAMAN, Hayrettin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri,* DİB. Yay., Ankara, 2017.
- KALEWİCAN, "Seydayê hêja Mele Evdirehmanê Liceyî Beydabayê Kurdan bû", *War Araştırma-İnceleme Dergisi*, sayı:4, Bihar/Bahar 1998, ss. 83-95.

- KANDEMİR, Mehmet Yaşar**,** DİA, *"İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî"* Maddesi, TDV. Yay., c. 21, s.198-200.
- ……., Mehmet Yaşar**,** DİA, *"İrâkî Zeynüddin"* Maddesi, TDV. Yay., c. 19, s. 118-121.
- KARA, Sabah, (Azad) "Çend ayetin ji Qur'ana Mecîd", *Nûbihar Dergisi*, c. 1, sayı:1-7, Çiriya Pêşîn/Ekim 1992-1993.
- KARAGÖZ, Mustafa, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., 1. Bsk., Ankara, 2013.
- KARAHAN, Abdülkadir, DİA, *"Nâbî"* Maddesi, TDV Yay., c. 32, s. 258-260.
- KAVAK, Abdulcebbar, *Seyyid Taha Hakkarî*, DİB. Yay., 1. Bsk., Ankara, 2017.
- KEHÂLE, Ömer Rıza, *M'ücemü'l-Müellifîn,* Müessesetü'r-Risâle Yay., 1. Bsk., Lübnan-Beyrut, 1993.
- KELÂLÎ, Mela Mahmud, *Tefsira Rewan bo Tegihiştina Qur'an,* Kuzey Irak Eğitim Bakanlığı Yay., No: 353, 2. Bsk., Irak-Erbil, 1997.
- KERİM, İkram, *Derwazeyek bo Zanistekani Qur'an*, Tişek Yay., Kuzey Irak, 2008.
- KIRCA, Celal, "Mezhebi Tefsir Ekolü'nün Ortaya Çıkışı" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı:5, Ekim 1987, ss. 52-61.
- KIZIL, Hayreddin, "Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî di Nûra Qelban de/Nura Qelban'da Kürt Kültürü Kaynakları", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-2018, Cilt:10, Sayı:2, ss. 578-597.
- ……., Hayreddin, "Çavkaniyên Ji Çanda Kurdî Di Nûra Qelban De" *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Mayıs-2018 Cilt:10 Sayı:2(20) ss. 578-597
- ……., Hayreddin, "Kürtler'in İslam öncesi İnançları", *Kürtler (Toplum ve Din)*, Edt. Adnan Demircan, Celil Abuzar, Metin Bozan, Nida Yay., 2. Bsk., İstanbul, 2015.
- KOÇ, Mehmet Akif, ALBAYRAK, İsmail, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Otto Yay. 1. Bsk., Ankara, 2015.
- ……., Mehmet Akif, *Tefsir el kitabı*, Grafiker Yay. 4. Bsk., Ankara, 2015.

- ……..., Mehmet Akif, "Sebeb-i Nüzûle Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak, Kur'ân Metni: 7. Arâf Sûresinin 31-32. Ayetleri" *İslâmiyât Dergisi*, VII:2 (2004), ss. 113-124.
- KOYÎ, Mela Muhammed, *Tefsira Kûrdî li Ser Kelamî Xondî,* Hamdi Matbaacılık, Irak-Süleymaniye, 2009.
- LEŞKERÎ, Haydar, *el-Kurdu fi'l-Marifetü'l-Tarihiyetü'l-İslamiyeti*, Sipirêz yay. Irak-Duhok, 2004.
- MAHMUD, Ahmed Kakê, *Tefsira Raman li Mana û Mebesta*, Daru'l-Fikir Yay., Lübnan-Beyrut, 2009.
- MARÛNSÎ, Mele Hüseyin, BARZANÎ, Cihâd, *Tefsira Zanîn, Rêka Têgihiştina Qur'anê,* Irak-Erbil, 1999.
- MAŞALI, Mehmet Emin, "Kıraat-Tefsir İlişkisi", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, Otto Yay., 1. Bsk., Ankara, 2015.
- MER'Â, Ferset, *Dirâsâtun fi Tarihi'l-Yehûdiyyeti ve'l-Mesîhiyyeti fi Kûrdistân,* Aras Yay., Irak-Erbil, 2008.
- MERTOĞLU, Mehmet Suat, DİA,"*Üslûbü'l-Kur'ân*" Maddesi, TDV. Yay., 2012, cilt:42, sayfa: 382.
- MİRZA, Ahmed Mirza, *İntişâru'l-İslâm fi Kûrdistân*, Mektebetü't-Tefsîr Yay., Irak-Erbil, 2016.
- MUHAMMED, Ahmed Kasım Abdurrahman, *Cuhudu'l-Ulemâi'l-Kurdi Fi't-Tefsîri fi'l-Asri'l-Hadis,* Mektebe Daru'l-Facr Yay., Irak-Erbil, 2016.
- MUHAMMED, Emin Burhan, *Tefsira Asan bo Tegihiştina Qur'an* , (yayınevi ve tarih yok) 2. bsk.
- Muhammed, Şirin Keskin, *Tefsîra Şîrîn bi Ezmanê Kurdî,* Yay. Haz., Zeynülabidin Çiçek, Diyarbakır Söz Kitapevi, 1. Bsk., Diyarbakır, 1995.
- MUHAMMED, Said Ali, "Şeyhu'l-Müfessir Ahmed Kakê Mahmud el-Kurdî ve Kirâetun fi Tefsirihi (Tefsîru Râmân fi Me'ânî ve mekâsidi'l-Kur'ân)" *Irak Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* cilt:35, sayı:2, ss. 298-316.
- Muhammedî, Muhammed, *et-Tercemetü ve'n-Naklu ani'l Farisiyeti fi'l-Kuruni'l-İslamiyeti'l-Ulâ*, Lübnan-Beyrut, 1964.
- NÜVEYHİD, Adil, *Mü'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslamî hetta'l-Âsri'l-Hâdir,* Müessesetü Nüveyhid es-Sekafiyye, 3. Bsk., (Yeri ve Tarihi Yok), 1988.

- OKUMUŞ, Mesut, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tensüb", *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara, 2015.
- ÖKTEN, Sadettin, DİA, "Cezer*î İsmâil b. Rezzaz*", TDV. Yay., İstanbul, 1993, c. 7, s. 505-506.
- ÖZAYDIN, Murat, *Şeyh Abdurrahman Aktepe, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, Cihan Yay., Diyarbakır, 2009.
- ……., Murat, "Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşibendîliğin Onbir Temel Esası" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* Yaz-2014, Cilt:13, Sayı:50, ss. 213-239;
- ……., Murat, *Abdurrahman Aktepe'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- ÖZCAN, Abdülkadir, DİA, *"İdrîs-î Bitlisî"* Maddesi, TDV. Yay., c. 21, s. 485-488.
- ÖZDAŞ, Haşim, *Kur'ân'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilmler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2015.
- ….., Haşim, "Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmanci Örneği)*", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Nisan 2016 cilt: 8, sayı:1 ss. 340-357.
- ….., Haşim, "Meala Firuz Adlı Kürtçe Mealin Biçimsel ve Dilsel Tahlili", *Artuklu Akademi Dergisi,* 2016/3 (2), ss. 93-117.
- ….., Haşim, "Meala Firuz Adlı Kürtçe Kur'ân Meâlinde Yanlış Meâl Örnekleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016,c. 3, sayı:1, ss. 81-97.
- ….., Haşim, "Meâla Firuz Adlı Kürtçe Meâlde Harfi Tercüme Sorunu", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016,c. 4, sayı:7, ss. 104-118.
- ….., Haşim, "Kürtlerde Arapça Tefsir Çalışmaları", 3. *Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Edt: Mehmet Akbaş, Ziya Polat, Muhammet Cevat Acar, Bilal, Toprak, (Mardin: Kadim Akademi yayınları, 2017), 113-134.
- ÖZEL, Ahmet, DİA., "Hacı Kâdir-i Kûyî" Maddesi, TDV. Yay., Ek c. 1, s. 504-505.
- ÖZERVARLI, Mehmet Sait, *Molla Muhammed Şirîn ve Tefsira Şirîn'in Tahlili,* Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Şırnak, 2013.

- ÖZTÜRK, Mustafa, "Kur'ân Meâllerindeki Ciddi Hatalar Üzerine -Yunus Sûresi Örneği", *İslamiyat Dergisi*, 2005, cilt:8, sayı:4, ss. 109-131.
- ……., Mustafa, *Nüzul Sırasına Göre Kuran-ı Kerim Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri,* Ankara Okulu Yay., Ankara, 2016.
- PAK. Zekeriya, "Tefsirde İsrâiliyât", *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara 2015.
- PAKİŞ, Ömer, DİA, *"Molla Halîl Siirdî"* Maddesi, TDV. Yay., c. 30, s. 250- 251.
- PEKASİL. Tahir, "Kürtlerde Toplumsal Statü Göstergesi Olarak Dini Otorite Tipleri, Cizre Örneğinde Şeyh, Molla ve Seyyidler", *Kürtler (Toplum ve Din)*, Edt. Adnan Demircan, Celil Abuzar, Metin Bozan, Nida Yay., 2. Basım, İstanbul, 2015.
- PENCÎNARÎ, Mele Muhyeddin, "Derbarê Meala Qur'an a Pîroz de", *Nûbihar Dergisi*, sayı: 90, Payiz/Sonbahar 2003, ss. 31-38.
- PENÇWÎNÎ, Mamoste Hasan, *Kurtebayek li Zanyarkani Qur'an*, Kuzey Irak Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Irak-Erbil, 1997.
- POLAT, Fethi Ahmet, "İşârî Tefsir", *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara 2015.
- RÛHANÎ, Baba Merdûx, *Tarihi Meşahir-i Kürd*, İntişarati Seruş Yay., 2. Bsk., İran-Tahran, 1962.
- SABUNCU, Serdar, "Seyda Seyyid Ali Fındıkî'nin Hayatı Ve Tasavvufî Kişiliği" *e-şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 ss. 74-92.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-Asriyetu, Lübnan-Beyrut, 2004.
- SAEED, Hama Majid, "Cuhudu Şeyh Abdulkerîm el-Müderris (Beyâre) ve Müellefatuhu'l-Fıkhiyeti", *Islamıc Sciences Journal*, cilt:35, sayı:2, Süleymaniye-Irak, 2017, ss. 187-207.
- SAĞNİÇ, Feqî Huseyn, *Dîroka Wêjeya Kurdî/Kürt Edebiyat Tarihi*, Weşanên Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê/İstanbul Kürt Enstitü Yay., İstanbul, 2002
- SALİH, Subhi, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Lübnan-Beyrut, 2014.
- SIRMA, İhsan Süreyya, "Paris Müslümanları Öksüz", *Yeni Dünya Dergisi*, Mayıs 1997, yıl. 4, sayı:44, ss. 49.

- SİGÊRÎ, İsmail, *Tefsira Jiyan ya Qur'ana Piroz*, Redaksiyon ve Yay. Haz., İsmail Taha Şahin, Şaban Kehî, 1. Bsk., (Yayınevi Yok), 2011.
- ……., İsmail, *Mêrga Kêrhati û Rastkarân*, Cezirî Yay., 2. Bsk., Duhok-Irak, 2015.
- ŞEHEBE, Muhammed Ebu, *el-İsrâiliyât ve'l-Mevsuât fi Kütübü't-Tefsîr*, Daru'l-Cil Yay., Beyrut, 2005.
- ŞEN, Ercan, "İctimâî Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'ân Yorumu", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:2, 2015, ss. 163-195.
- ŞEŞEN, Ramazan, DİA, *"Selâhaddin-i Eyyûbî"* Maddesi, TDV. Yay., c. 36, s. 337-340.
- ŞİLANÎ, Seyyid Ali, *Tefsira Ronahi ya Qur'ana Pîroz,* Baz Yay., Irak-Erbil, 2011.
- ŞOŞİKÎ, Mela Muhammed, *Tefsira Qur'anê Nura Qelbân,* Nübihar Yay., İstanbul, 2010-2014.
- TEVHİDÎ, Abdulkadir, *Tefsira Tewhidî –Tefsira Qur'an bı Qur'an, Qur'an bı Sünnet*, Mahvi Yay., Irak-Erbil, 2015.
- TEWFİK, Hogir Tahır, "Ceridetu Kûrdistân we Rûsya'l-Kayseriyeti 1989-1902*", Duhok üniversitesi İlim ve Eğitim Dergisi,* sayı:3, 2009, ss. 1-22.
- ……., Hogir Tahır, *el-Elifbau'l-Kurdiyeti bi'l-Hurufi'l-Arabiyeti we'l-Hurufi'l-Latiniyeti Nüşuuha we Tetewuruha 1898-1932*, Sipirêz Yay., Irak-Duhok, 2005.
- TURAN, Abdulkadir, *Kürtlerde İslamî Kimliğin Gelişmesi*, Dua Yay., İstanbul, 2011.
- ……., Abdulkadir, *Fetihler, Hareketler ve Şahsiyetler Açısından Kürtler*, Dua Yay., İstanbul, 2018.
- TURGAY, Nurettin, *"*Müfessir Ali Turgay Hayatı, Eserleri ve Tefsirciliği*",* Edt. İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar-Dini Topluluklar,* İstanbul, 2007.
- ……., Nurettin,*"Abdurrahman Uçaman ve İlmi Kişiliği"*, Dünden Bugüne Lice Sempozyumu, Mardin Artuklu Üniversitesi Yay., Mardin, 2012, s. 396-397.

- TÜRCAN, Selim, GEZER, Süleyman, "Fıkhi Tefsir Geleneği", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, Edt. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, , Otto Yay., 1. Bsk., Ankara, 2013.
- TÜRKER, Ömer, DİA., "Mukâtil b. Süleymân" Maddesi, TDV. Yay., c. 31, s. 134-136.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, "Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 47, ss. 73-98.
- UÇAMAN, Abdurrahman, *"*Ji Pozê Qelema Mele Evdirehman Jiyana Wî*", War Araştırma-İnceleme Dergisi*, İstanbul 1998, Bahar, sayı:4, ss. 88-93.
- ULUÇAY, Ömer, "Kürtçe Kur'ân Çevirisi". *Bîr* (Araştırma-İnceleme Dergisi), sayı. 8, 2008, ss. 174-183.
- ULUDAĞ, Süleyman, DİA., "*İşâri Tefsir*" Maddesi, TDV. Yay., c. 23, s. 424-428.
- UZUN, Mehmet, *Kürt Edebiyatı Antolojisi,* Trcm. Metin Aksoy, İthaki Yay., İstanbul, 2007.
- ÜNAL, Mehmet, "Kur'ân'ın İç Düzeni, *Tefsir El Kitabı,* Edt. Mehmet Akif Koç, Grafiker Yay., 4. Bsk., Ankara 2015.
- ÜRDÜN Kraliyet İslam Kültürü Araştırmaları Kurulu**,** *el-Fihrisü'ş-Şamil li't-Türasi'l-Ârabî el-İslamî el-Mahtût "Ulûmü'l-Kur'ân Mahtûtati't-Tefsîri ve Ulûmîhî"*, el-Mecme'ul-Melekî li Buhûsi'l-Hadareti'l-İslamiyyetî, Ürdün-Amman, 1989.
- ÜRÜN, Ahmet Kazım, *1868-1932 Mısırda Türk bir Şair Ahmet Şevki,* Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.
- VAN BRUİNESSEN, Martin, *Devlet - Şeyh –Ağa,* İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- VARLI, Abdullah, *Qur'ana Pîroz û Arşa wêya Bilind*, (yayınevi yok) İstanbul, 1994.
- YAMAN, Ahmet, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi ve Fetvaları,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Konya, 2007.
- YAŞAROĞLU, Mehmet Kamil, DİA, *"Molla Gürânî"* Maddesi, TDV Yay., c. 30, s. 248-250

- YAVAŞ, Mehmet, *Kurmanci Kürtçesinde Ergatif (Özegeçişlilik) Nûra Qelban Tefsiri Örneği*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2019.
- YAZICI, Hüseyin, "Mısırlı bir Arap Şairi Ahmed Şevki ve Şiirlerinde Sultan II. Abdulhamid", *Dergi Park İlmi Araştırmalar 4*, İstanbul, 1997, ss. 179-192.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., 1. Bsk., İzmir, 1991, 1-14 cilt.
- YILDIRIM, Kadri, "Kürtler'in İslam Öncesi Alfabe Serüveni", *Kürt Tarihi Dergisi*, sayı:5, Şubat-Mart 2013, ss. 27-28.
- YILDIZ, Raif, *Mehdi Licevî ve Beyanu'l-Kur'ân Adlı Tefsirindeki Metodu*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2019.
- YILMAZ, Mahmut, *Tefsira Mahmud/Wergera Qur'ana Piroz bı Zimanê Kurdî Meâli,* Berdan Matbaacılık, İstanbul, 2013.
- YÜKSEL, Müfid, "Medresê û Tekye li Tenişta hev Bûn/Medrese ve Tekke Yan Yanaydı.", "ji destpêkê heta îro Medresên Kurdan", *Nûbihar Dergisi*, Sayı:63/64, Yıl 6, Haziran/Tırmexi 1998, ss. 8-10.
- ZAMNAKOYÎ, Mela Said, *Tefsira Zamnakoyî*, Baban Ofset Yay., Süleymaniye-Irak, 2000.
- ZAZA, Hasan, *Davru'l-Kurdi fi Binâi Mısre ve Bilâdi'ş-Şâm*, Kahire Kürt Araştırmaları Merkezi Yay., No:2, Mısır-Kahire, 2017.
- ZEKİ BEG, Muhammed Emin, *Hülâsetü Tarihu'l-Kûrdi ve'l-Kûrdistan,* Trcm. Muhammed Ali Avni, Matbaatu's-Saade, Mısır-Kahire, 1936.
- ……., Muhammed Emin, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar yay. İstanbul, 2014.
- ……., Muhammed Emin, *Meşahiru'l-Kurdi ve Kurdistân*, (Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Eşi, Kürtçe/Soranice'den tercüme etmiştir. Muhammed Ali Avni ise İkinci bölüme bazı ilaveler yapmıştır.) Daru'z-Zamân, Sûriye-Dimeşk, 2006.
- http://abdelmagidzarrouki.com/2013-05-06-14-45-36/summary/329-/69947- (12.12.2019)
- http://fikriamedi.blogspot.com/ (13.03.2019)

- http://forum.mohtawa.org/index.php/%D8%A5%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%87%D9%8A%D9%85_%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%88%D8%AE%D9%8A (24.06.2016)
- http://saydalishilani.weebly.com/ (20.01.2020)
- http://www.biyografya.com/biyografi/10317 (21.03.2019)
- http://www.hurriyet.com.tr/egitim/kurtce-egitim-veren-universitelerde-alfabe-tartismasi-24652353 (18.04.2019)
- http://www.islahweb.org/content/2011/11/4665 (27.06.2016)
- http://www.islamvehayat.com/m/kurtce-meallerin-sayisi-artiyor_d1699.html (10.11.2018)
- http://www.kulturname.com/?s=muhammed&paged=7 (18.10.2018)
- http://www.madinacenter.com/post.php?DataID=304&RPID=304&LID=3 (11.04.2019)
- http://www.salehebrahimi.com/books/booksfar.html (16.06.2018)
- https://www.noor-book.com/ (13.05.2019)
- https://www.risalehaber.com/diyanetten-acilim-kurtce-kuran-meali-54650h.htm (10.11.2018)
- https://www.youtube.com/watch?v=bM3gKBu1FEs&feature=youtu.be (14.01.2020)
- https://www.youtube.com/watch?v=Dmru-RFYmKw (20.12.2019)
- https://www.youtube.com/watch?v=tBqhpPK8L_w (14.01.2020)
- www.culture.gov.jo (09.01.2019)
- http://ismailebulizio.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/73/03/721085/icerikler/ismail-ebul-iz-el-cezeri-kimdir_529551.html (05.06.2020)
- https://www.biyografya.com/biyografi/1171 (06.06.2020)

ÖZET

Kürtler, Hz. Ömer döneminde İslam dini ile tanışarak Müslüman olmuş bir millettir. Konuştukları dil olan Kürtçe, Hint-Avrupa dil gurubunda yer almaktadır. Standart bir alfabesi olmayan Kürtçe, günümüze kadar çoğunlukla Arap alfabesi, yakın bir tarihten sonra ek olarak Latin alfabesi ile yazılmıştır. Kürtler arasında varlığını günümüze kadar koruyan medreselerde yetişen binlerce Kürt âlimi, başta Tefsir, Hadis ve Fıkıh olmak üzere İslam medeniyetinde ortaya çıkmış bütün ilim dallarında eser yazmışlar. Osmanlının parçalanmasına kadar çoğunlukla eserlerini Arapça yazan Kürt âlimleri, o tarihten sonra kendi dilleri ile eser yazmaya ağırlık vermişler. Böylece başta Tefsir, Hadis, Fıkıh olmak üzere birçok alanda Kürtçe kitaplar yazılmış, var olan kaynaklar da başka dillerden Kürtçe'ye tercüme edilmiştir. Ancak Kürt dili ile ortaya çıkan bu kitâbiyat konusunda yeterli akademik araştırmalar yapılmamıştır.

İlk defa 1920'lerde Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Kürtçe Kur'ân tefsir ve meâl çalışmaları, zamanla Kürtler'in yaşadığı diğer coğrafyalara da geçmiştir. Başladığı günden bugüne Kürtlerin yoğun yaşadığı yerler olan Türkiye, Irak ve İran'da doksana yakın Kürtçe tefsir ve meâl yazılmıştır. Erken bir dönemde Kur'ân ile tanışmış Kürtler'in kendi dilleri ile Kur'ân çalışmaları geçikmiştir. Kürt toplumunda medrese müfredat dili Arapça olsa da anlatım dilinin Kürtçe olması, Kürt âlimlerinin bir tercümeye gerek duymadan âyet ve hadisleri halka Kürtçe olarak aktarabilmeleri, vaaz ve irşad dilinin ağırlıklı olarak Kürtçe olması yıllarca Kürtçe bir tefsir ve meâl yazılmasına ihtiyaç bırakmamıştır.

Bizler, bu tez çalışmasında Kürtlerin kendi dilleri ile yazdıkları Kürtçe tefsir ve meâl çalışmalarını araştırma konusu yaptık. Araştırma neticesinde Kürtçe tefsir ve meâllerden seksen yedi tane çalışmaya ulaştık. Akademik camianın çoğundan haberdar olmadığı bu çalışmaların kırk üç tanesini tezimizin birinci bölümünde Kuzey Irak, İran ve Türkiye başlıkları altında tanıttık. Tezimizin ikinci bölümünde Kürtçe tefsir ve meâller arasından bir örnek çalışma olarak Mela Muhammed Şoşikî'nin *Tefsira Qur'anê Nura Qelban* adlı tefsir ve meâlini inceledik. Bu çalışmanın tefsir kısmını on dört başlık altında Kur'ân ilimleri çerçevesinde detaylı incelerken, meâlini de dört başlık altında meâl teknikleri açısından değerlendirdik.

IN THE CONTEXT OF KURDİSH COMMENTARY AND MEANİNG OF QUR'ÂN: MELA MUHAMMED ŞOŞİKÎ'S KURDİSH COMMENTARY AND MEANİNG OF QUR'ÂN "NURA QELBAN"

ABSTRACT

The Kurds are a nation, who met with Islamic religion and became Muslim at the age of *Hz Omer*. Spoken language is Kurdish, which is the part of Indo-European language group. The Kurdish language does not have a standard alphabet, mostly it is written Arabic alphabet until today, recently in addition written with Latin Alphabet. Kurdish scholars, who grow up in Muslim theological schools, worked on the primary interpretation of the Quran, hadith, fiqh also all other branches that emerged in Islamic civilization. Kurdish scholars wrote their works mostly in the Arabic language until the Ottoman Empire collapsed, and then they focus on using their language. However, there is not enough academic research that has been made about this Kurdish language bibliography.

For the first time in the 1920s, the Kurdish interpretation of the Quran and content appears in Northern Iraq and after jump to other locations of Kurdish community lives. From the beginning till today, it is written almost 90 Kurdish interpretation of the Quran and content in Turkey, Iraq, Iran where Kurds live. Kurds met with the Quran in the early ages of Islamic times, however it is being quite late to work on the Quran with their own language. In Kurdish communities, Muslim theological schools' formal language was Arabic, but also the speaking language was Kurdish. So, the scholars did not need to interpret the verses and hadiths. The language of preaching and guidance was also predominantly Kurdish therefore there has not been needed Kurdish interpretation and content.

In our thesis, we worked on the Kurdish interpretation of the Quran and content. As a result of our search, we found eighty-seven (87) research regarding Kurdish interpretation and content. From eighty-seven (87) outputs, we have analysed forty-three (43) of them and introduced under the headings of Northern Iraq, Iran, and Turkey in the first part of our thesis. In the second part of the thesis, we analysed the case study of *Tefsira Qur'ane Nura Qelban* by Mela Muhammed Sosiki. We look under fourteen (14) topics the

exegetical part of this study, the content has been examined under four (4) topics with content techniques.